

Neva MAKUC
Boris GOLEC
Gorazd STARIHA
Alenka HREN MEDVED
Dominika MENCIN
Damir GLOBOČNIK

CENA: 11,00 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XVIII, št. 1, 2011

ZGODOVINA ZA VSE

leto XVIII, 2011

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

Dienerberg: Familie

ISSN 1318-2498

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Neva Makuc

- Slovanski vojaki, tihotapci, žene in še kaj
v obdobju novega veka v luči furlanske historiografije** 5
SLAWISCHE SOLDATEN, SCHMUGGLER, FRAUEN UND ANDERES
MEHR IN DER NEUZEIT IM LICHT DER FRIULANISCHEN HISTORIOGRAPHIE

Boris Golec

- Trpljenje »celjskega Wertherja«,
tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njenega rodu** 15
Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega
DIE LEIDEN DES »CILLIER WERTHER«, DIE WELTLICHEN SORGEN
SEINES SOHNES UND DER AUFTAKT ZUM UNTERGANG IHRES GESCHLECHTES
Die Memoiren von zwei Nachfahren Valvasors, der Freiherren von Dienersperg aus der Gegend von Celje/Cilli

Gorazd Stariha

- »Eins, zwei, inu preden bom rekel drei te mora hudič uzet!«** 68
Nekaj zgodb o zakonskih umorih iz predustavne dobe v deželi Kranjski
»EINS, ZWEI, UND BEVOR ICH DREI SAGE HOL DICH DER TEUFEL!«
Einige Geschichten über Ehemorde im Land Krain in der Epoche vor der Verfassung

Alenka Hren Medved

- Družina v Laškem v predmarčni dobi** 84
DIE FAMILIE IN LAŠKO IN DER ZEIT DES VORMÄRZ

Dominika Mencin

- Vesela apokalipsa** 101
Fin-de-siècle na Dunaju
FRÖHLICHE APOKALYPSE
Fin de siècle in Wien

Damir Globočnik

- Spomenik kralju Petru I. v Kranju** 112
DAS DENKMAL FÜR KÖNIG PETER I. IN KRANJ

Zapisi

Katja Čeč

»Prej ni dobro, dokler ne začne teči.«

129

Zgodba o nečednostih med 47-letnim Antonom Butaro in 13-letno Amalijo Slatnar

S knjižne police

Borut Batagelj

Bilance celjske: 1457–1513

135

Aleksander Žižek

Pavliha pod Slovenci

136

Vesna Sirk

Zima, zima bela ...

137

Tjaša Podvratnik

Angelske fantazme

139

Neva Makuc

Slovanski vojaki, tihotapci, žene in še kaj v obdobju novega veka v luči furlanske historiografije

MAKUC Neva, asistentka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Raziskovalna postaja v Novi Gorici, Delpinova 12, SI-5000 Nova Gorica

94(450.36=16) "654"

**SLOVANSKI VOJAKI, TIPOTAPCI, ŽENE IN
ŠE KAJ V OBDOBJU NOVEGA VEKA V LUČI
FURLANSKE HISTORIOGRAFIJE**

Prispevek ponuja vpogled v določeno novoveško dogajanje, v katerega so bili vpleteni slovensko govoreči prebivalci zahodnega slovenskega ozemlja in ki nam ga razkrivajo historiografski spisi, ki so nastali v obdobju novega veka na območju Furlanije. Poznosrednjeveški in novoveški Slovani nastopajo v furlanski historiografiji večinoma v povezavi s posameznimi fajdami, vojnam ali vpadi in se razkrivajo kot aktivni udeleženci v vojnem dogajanju, slovanske ženske pa celo kot hladnokrvne maščevalke. Slovansko prebivalstvo pa se omenja tudi v zvezi obiskovanjem čedajskega tedenskega sejma in trgovanja v glavnem furlanskem mestu. V celoti gledano, pa je glede na veliko število furlanskih historiografskih del podatkov o Slovanih malo, na kar je vplivalo dojemanje Slovanov, ki so prebivali na širšem furlanskem ozemlju, kot domačega prebivalstva, ki zgolj govori »slovanski« jeziki.

Ključne besede: Slovani, Furlanija, Furlani, zgodovino-pisje, vojne, solno tihotapstvo

MAKUC Neva, Teaching Assistant, Milko Kos Historical Institute, Research Office in Nova Gorica, Delpinova 12, SI-5000 Nova Gorica

94(450.36=16) "654"

**SLOVENE SOLDIERS, SMUGGLERS, WOMEN
AND MORE IN THE MODERN PERIOD IN
THE LIGHT OF THE FRIULI HISTORICAL
DOCUMENTS**

The article offers an insight into a certain period of the modern era in the lives of the Slovenian-speaking population of the western Slovenian territory, as reflected in historical documents from this era in the Friuli region. The Late Middle Ages and Modern Period Slavs feature in the Friuli historical record, mostly in connection with individual feuds, wars or invasions and are presented as active participants in armed conflicts, while Slovenian women even feature as cold-blooded avengers. The Slovenian population is also mentioned with respect to the weekly market in Čedad (Cividale del Friuli) and trading in the capital of Friuli. Overall, however, the data about the Slavs is scarce, despite the high number of Friuli historical documents, which results from the perception of Slavs in the wider Friuli region as a domestic population who happened to speak a "Slavic" language.

Key words: Slavs, Friuli, the people of Friuli, historiography, wars, salt smuggling.

Za preučevanje zgodnjerednjeveške slovenskega zgodovine je ključnega pomena *Historia Langobardorum* Pavla Diakona, ki jo je čedajski pisec langobardskega rodu sestavil v 8. stoletju in vanjo vključil bogate podatke o Slovanih. Dragoceno gradivo za preučevanje slovenske zgodovine predstavlja tudi novoveška furlanska historiografija, ki se lahko pohvali z velikim številom avtorjev in še več različnih del, in sicer mestnih kronik, deželnih zgodovin, dnevniških zapiskov, zgodovin plemiških rodbin, biografij, hagiografij itd. Omembe Slovanov pa so v novoveški furlanski historiografiji dokaj maloštevilne, kar ne preseneča, saj so se t. i. »pristna« zgodovinska dela, torej dela sestavljena v skladu z v posameznem obdobju uveljavljenimi historiografskimi normami in metodami, osredotočala na politično in vojaško dogajanje in so širšim množicam posvečale pozornost le v primerih, ko so le-te izstopale v fajdah, vojnah, uporih ali plenilnih pohodih. T. i. »nepristna« historiografska dela, na primer domoznanski spisi, dnevniški zapisi ali družinske kronike, ki so nastali v želji avtorjev po ohranitvi spomina na določene sočasne dogodke, pa Slované omenjajo tudi v zvezi z gospodarskim življenjem ali epidemijami, a so omenjene omembe zelo redke, čeprav, v celoti gledano, tovrstna dela omogočajo mnogo boljši vpogled v vsakdanje življenje prebivalstva.

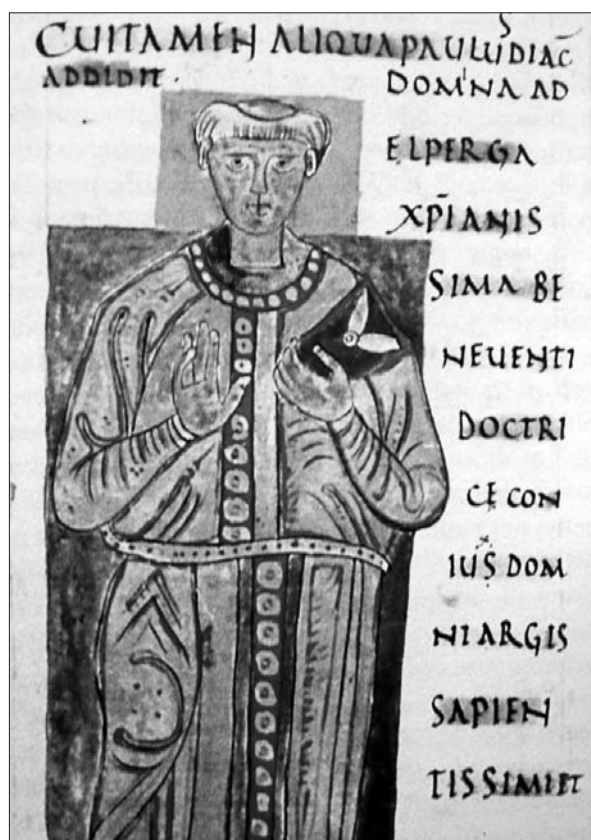
Poznosrednjeveški in novoveški Slovani nastopajo torej v furlanski historiografiji večinoma v povezavi s posameznimi fajdami, vojnami ali vpadi, ki so z nasiljem in krvjo zaznamovali srednji in novi vek. Giovanni Francesco Palladio degli Olivi (umrl 1669), ki je leta 1660 v Vidmu v dveh zelo obsežnih knjigah objavil svoje *Historie della Provincia del Friuli*, je v zvezi s fajdo med Henrikom Goriškim in Cangrandom della Scala bežno omenil tudi slovanske vojake. Leta 1319 naj bi namreč goriški grof zbral 10.000 bojevnikov, in sicer Trevižancev (*Treuigiani*), Padovancev, Furlanov (*Forogiuliesi*), Ogrov (*Vngari*), Slovanov (*Schiauoni*) in Nemcev (*Tedeschi*).¹ Dokaj kočljivo pa je bilo dogajanje, ki ga je opisal videmski jurist Giovanni Candido (ok. 1450–1528) v delu *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, natančneje v zvezi z boji med oglejskim patriarhom Ludvikom della Torrejem in Rudolfom IV. Habsburškim. Izstopa namreč odlomek, ki govori o krutostih, ki naj bi se dogajale na območju Kranjske. Videmski, čedajski in guminski plemiči naj bi opleni in požgali Štivan. Nato naj bi jih devinski gospod s pomočjo Ulrika Rihemberškega premagal in ubil štiristo pešakov. Besne žene Japidije, kot je v skladu s humanistično prakso antikiziranja imen Candido imenoval Kranjsko, (*mulieres iapidiae*) naj bi mrtvim oziroma umirajočim vojakom,

ki so obležali, amputirale genitalije in jim jih položile v usta ter trdile, da si zaslužijo plačati kazen s tistim, s čimer so ravnali sramotno. Videmčani oziroma plemiči, ki so načelovali pešakom, naj bi se vzdržali posega v dogajanje. Slednjo odločitev je Candido odobral, saj naj pešaki ne bi bili vredni usmiljenja ali pomoči.² Verjetno je najzgodnejši historiografski vir, ki omenja ta dogodek, t. i. *Chronicon Spilimbergense*, ki pa posreduje nekoliko drugačno različico omenjenega dogodka. V njem med drugim ni namigov na kakršnokoli spolno nasilje, storjeno s strani vojakov. 14. marca 1362 naj bi skupina furlanskih vojakov vdrla do bližine Devina ter opleni in požgala Štivan. Ob povratku naj bi jih napadel devinski gospod ob pomoči Ulrika Rihemberškega. Padlo naj bi 418 pešakov, medtem ko naj bi konjeniki zbežali. Stotinam mrtvecev naj bi slovanske žene (*mulieres sclavonicae*) prerezale genitalije in jim jih dale v usta. Kasneje naj bi ista usoda doletela tudi skupino šestnajstih Furlanov (*Furlani*), ki so želeli pobrati trupla. Slovanske žene naj bi jim dejale, naj sedaj molzejo lastne faluse, saj so želeli molsti njihove krave.³ Očitne so nezamenarljive razlike med obema opisoma pri poimenovanju omenjenih žen, pri vzroku za njihovo ravnanje ter tudi pri raznih podrobnostih, kar kaže na to, da je Candido pripoved spremenil ali pa morda črpal iz kakega drugega nepoznanega vira. Glede na kočljivo vsebino – Bianchijeva objava obravnavane kronike iz leta 1856 odlomek, ki govori o maščevanju slovanskih žen, celo izpušča – in glede na to, da je originalni katapan, v katerega je bil vključen t. i. *Chronicon Spilimbergense*, izgubljen ter da omenjeni odlomek posreduje prepis iz 18. stoletja, ni mogoče izključiti možnosti, da je bilo originalno besedilo omenjene kronike nekoliko drugačno in so ga mogoče prepisovalci iz zadrege nekoliko

² V kazalu je omenjeni odlomek predstavljen s temi besedami: *Clades eis ab iapidibus illata (Tabvla. Libro Septimo), v tekstu pa za naslovom »Mulieres iapidiae in mortuos saeuientes« sledi naslednje besedilo: »Semispirantium ori mulieres Iapidiae amputata inhoneste uirilia affixere, meritas asserentes pudibundis poenas eos pendere, quibus iactabundi prius foede abuti cogitauerant: Quam quidem saeuitiam etiam Vtinenses, quia propter ipsorum voluntatem pedites ea perpetrauerant, merito dissimularunt: Nam qui per scelus aut peruersitatem suorum sibi malorum auctores existunt, non solum misericordia et ope indigni censentur, sed omni prorsus reprehensione atque odio persequendi sunt.« Giovanni Candido: *Commentariorum Aquileiensium libri octo*. Alessandro Bindoni, Venetiis, 1521, knj. VII.*

³ »Et illis qui fuerunt mortui inventi sunt numero centum habentes praepudia eorum incisa et ori eorum imposita per mulieres sclavonicas ad despectum. Post dies paucos aliqui de Furlanis numero sexdecim iverunt ad mortuos iacentes, acceptos eorum amicos et affines et interfecti sunt etiam et eis similiter amputata praepudia eorum ori fuerunt imposita, quod turpe est audire et ridiculum dicere, dicentibus ipsis mulieribus: qui volebant mulcere vachas nostras mulceant nunc virgas suas.« *Chronicon Spilimbergense*. Note storiche su Spilimbergo e sul Friuli dal 1241 al 1489. Mario D'Angelo (a cura di). Edizioni Pro Spilimbergo, Spilimbergo, 1998, str. 56, 58.

¹ Gio. Francesco Palladio degli Olivi: *Historie della Provincia del Friuli*. Forni editore, Bologna, 1966–1972, vol. I, str. 310–311.

Pavel Diakon, avtor Zgodovine Langobardov
(*Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei friulani. 1. Il Medioevo. Forum, Udine, 2006, str. 657*)

spreminjali. Izpostaviti pa velja, da praksa amputiranja genitalij v novoveškem obdobju ni bila neobičajna. V zvezi z boji med cambrajsko ligo in Beneško republiko leta 1509 je, na primer, Candidov sodobnik Leonardo Amaseo (1462–1510) poročal, da so kmetje (*vilani del Tarvisiano et Mistrino* – morda na padovanskem območju) v znak zaničevanja Nemcem (*Todeschi*) amputirali genitalije (*tajati li coglioni*). Nemci naj bi se nato ujetim kmetom maščevali na enak način.⁴ Duhovnik Giovanni Partenopeo (ok. 1470–ok. 1543), avtor dela o prvi habsburško-beneški vojni z naslovom *De bello Foro Juliensi*, je omenjal prakso mučenja z obešanjem za moda. Nek nemški poveljnik je namreč na ta način med plenilnimi pohodi po beneškem območju trpinčil prebivalce. Podobno prakso omenja tudi videmski jurist Faustino Moissesso (1582–1625/1626) v svojem obsežnem delu o drugi habsburško-beneški vojni z naslovom *Historia della vltima gverra nel Friuli*. V zvezi s ponosrečenim beneškim napadom na grad Vipolže januarja 1616 je namreč zapisal, da so branitelju, ki je igrivo skakal

pred gradom, kot da bi bil vinjen ali blazen, in je nato podlegel strelom, Korzičani (*Corsi*), ki so se bojevali na beneški strani, odrezali genitalije in eden izmed njih si jih je nadel na šlem. Le-te naj bi jim namreč umrli poprej posmehljivo razkazoval.⁵

Slovani se omenjajo tudi v zvezi z otomanskim vpadom leta 1478. Videmski plemič Jacopo Valvasone (–po 1566 (1570?)) je izpostavil, da so se »Turkom« v ortenburški grofiji in na Koroškem pogumno postavili po robu Nemci (*Tedeschi*) in tamkajšnji Slovani (*popoli detti Schiavi*) ter jih veliko pobili. Dodal je, da so kljub temu »Turki« ubili veliko Slovanov, saj so le-ti neoboroženi (*gente disarmata*).⁶

Pogostejše so omembe slovenskega jezika večjih ljudi v zvezi s prvo habsburško-beneško vojno. Glede obleganja Čedadada s strani cesarske vojske je Giovanni Partenopeo navedel govorice, da je nek Goričan (pripadnik rodbine *da Grapiciis*) prišel pred čedajsko obzidje in želel govoriti z nekom iz mesta. K njemu naj bi pristopil Giovanni Scarsaborsa, ki je znal nemški in slovanski jezik (*ioannes scarsabursia, qui Germanicum, et Sclabonicum idioma calebat*). Goričan naj bi se želel pogajati o predaji mesta. Čedadajci pa naj bi se nad tem zgrozili in ga pregnali. Glede beneškega prodiranja v Brda, natančneje v zvezi z dogajanjem okrog gradu Šmartno, pa je Partenopeo izpostavil, kako so se briški Slovani uspešno postavili po robu beneški konjenici in pehoti. Slovani naj bi silovito napadli prednjo četo konjenice in jo hudo prizadeli. Tedaj naj bi vojaki, ki so spoznali, da jim konji v tamkajšnji makiji in goščavi ne pomagajo, zbežali. Slovani naj bi jih zasledovali, kar naj bi prestrašilo pehoto, ki naj bi zbežala in se zatekla v Gradiško.⁷

Glede beneške osvojitve Vipave 19. maja 1508 je Leonardo Amaseo izpostavil, da je beneška pehota ob tem pobila dvesto Slovanov (*avevino tajati a pezi 200 sciavi*).⁸ Poročal je tudi o tem, da je 10. avgusta 1509 v Videm iz Čedadada prispela vest, da so »njihovi« (beneški) Slovani iz Bovca predali habsburški strani Kluže.⁹ Bov-

⁴ Gregorio Amaseo; Leonardo Amaseo; Gio. Antonio Azio: *Diarii udinesi dall'anno 1508 al 1541. Deputazione di storia veneta, Venezia, 1884, str. 120–121.*

⁵ *Faustino Moissesso: Historia della vltima gverra nel Frevli. Libri due. Con le figure del Paese doue si ha guerreggiato, et vna tauola de nomi di alcune persone spetialmente in essa guerra interuenute et loro attioni, et auenimenti. Barezzo Barezzi, Venetia, 1623, knj. 1, str. 51.*

⁶ *Jacopo Valvasone di Maniago: Incursioni dei Turchi in Friuli. Cronaca inedita. Tip. Trombetti-Murero, Udine, 1860, str. 8.*

⁷ *Biblioteca Civica Vincenzo Joppi di Udine, fondo principale, ms. 790, Ioannes Parthenopaeus: De bello Foro Juliensi. str. 42–43, 69–70.*

⁸ *Gregorio Amaseo; Leonardo Amaseo; Gio. Antonio Azio, Diarii udinesi, str. 45.*

⁹ »(...) nostri Sciaveti de Plezo ano rebelado et dada la porta ali loro visini de Plezo et de Zeglia, per modo che quel paso è in man de

čani, ki jih je zastopal bovški župan Avguštin Roth, so namreč sprejeli ponudbo koroškega deželnega glavarja Vida Weltzerja, da postanejo habsburški podaniki. V zameno so jim ponudili potrditev dotedanjih svoboščin in oprostitev od plačevanja mitnin pri vseh cesarskih uradih. Domačini, nastanjeni v bovških Klužah, so se tako izneverili Benetkam.¹⁰ Glede dogajanja v briških Vipolžah pa je Gregorio Amaseo (1464–1541), brat že omenjenega Leonarda, izpostavil, da je – leta 1509 ali 1510 – vodjo nasprotne, zamberlanske stranke, Antonija Savorgnana, premagalo majhno število hribovskih Slovančkov.¹¹ Omenjeni manjši spopad je sodil v okvir manj pomembnih bojev, ropanj in vpadov, v katere so se v teku prve habsburško-beneške vojne spuščali vojaki. V omenjeni vojni, natančneje leta 1510, je bil vipolški grad požgan in uničen. Beneške vojska, ki jo je vodil Dolfin, je tedaj grad iztrgala habsburški vojski. Amasejeva raba pomanjševalnice za označevanje Slovanov je najverjetneje predstavljala zgolj sredstvo za omalovaževanje vojaških sposobnosti osovražnega Savorgnana, kateremu je Amaseo pripisoval krivdo za upor leta 1511, čeprav se je je posluževal še v nekaterih drugih primerih. Če Amasejeva raba besede *schiaivetti* vsebuje kanček zaničevanja, je bilo le-to najbrž omejeno zgolj na družbeno inferiornost, v tem primeru, briških kmetov, ne pa na slovansko prebivalstvo kot tako. Historiografi so namreč dejstvu, da del prebivalstva govori slovenski jezik, pripisovali zgolj jezikovni pomen brez negativne konotacije.

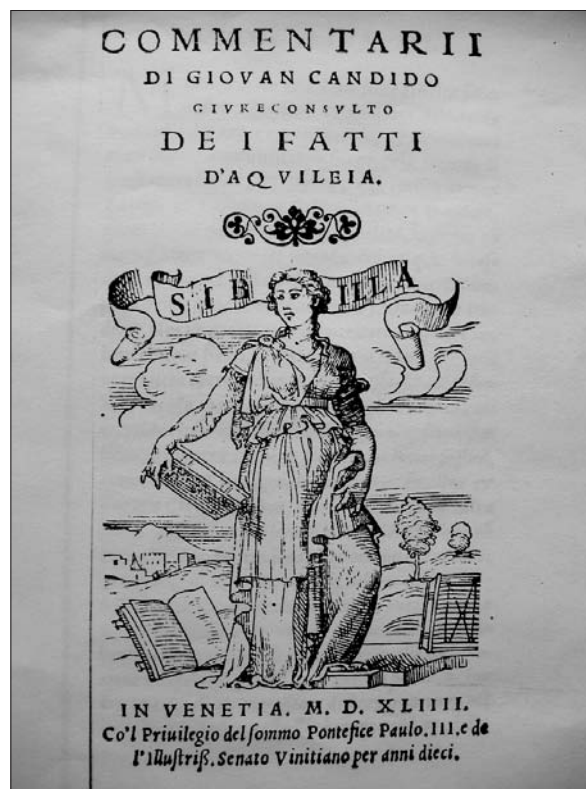
Slovani so vstopali v furlansko historiografijo tudi v zvezi z boji in plenilnimi pohodi v drugi habsburško-beneški vojni. Enrico Palladio degli Olivi (ok. 1580–1629), avtor dela *De oppugnatione gradiscana libri quinque*, v katerem je podal zgodovino druge habsburško-beneške vojne, je Slovane omenjal zlasti v zvezi z beneškim prodiranjem v Brda in poskusom osvojitve Kobarida na začetku leta 1616. Ni zaobšel pa niti slovanskih plenilnih pohodov januarja 1616, na primer na območje Tržiča.¹²

inperio (...) Gregorio Amaseo; Leonardo Amaseo; Gio. Antonio Azio, *Diarium udinesi*, str. 121–122.

¹⁰ Damjana Fortunat Černilogar: *Na vratih cesarstva; beneška zasedba Zgornjega Posočja in beneški obrambni sistemi. V: Venezia, una repubblica ai confini. Benetke, republika ob mejah. Venice, a republic at the borders. Edizioni della Laguna, Mariano del Friuli, 2004, str. 128.*

¹¹ »(...) et non molto poi a Vipulzano ignominiosamente rotto [Antonio de Savorgnan] da pocchi schiaivetti montanari con perdita de più di altri et precipue de villani (...)« Gregorio Amaseo: *Historia della crudel zobia grassa et altri nefarii excessi et horrende calamità intervenute in la città di Udine et Patria del Friuli del 1511. V: Bianco, Furio: 1511. La crudel zobia grassa. Rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500. La Biblioteca del Messagero Veneto, [S.l.], 2004, str. 130.*

¹² Henricus Palladius de Oliuis: *Rerum Foro-juliensium Ab orbe condito usque ad annum Redemptoris Domini Nostri CCCCLII. Libri undecim; Nec non De oppugnatione Gradiscana, libri*

Rerum Foro-juliensium Ab orbe condito usque ad annum Redemptoris Domini Nostri CCCCLII. Libri undecim; Nec non De oppugnatione Gradiscana, libri quinque Enrica Palladija degli Olivi (ok. 1580–1629) (*Biblioteca Statale Isontina, Gorizia*)

Ob tem je, na primer, (briške) Slovane predstavil kot surove ljudi, ki prenašajo pomanjkanje, verjamejo pripovedkam, ki so ostanki starodavnih časov. Primerni naj bi bili za katerakoli dejanja.¹³ V zvezi z omenjeno vojno, ki naj bi jo Benečani začeli zgolj zavoljo uskoške nevarnosti, ne pa zaradi želje po ozemeljskih osvojitvah,¹⁴ je omenjal Slovane tudi Enricov nečak Giovanni Francesco. V zvezi z dogajanjem leta 1616 je opisal, kako so Slovani, ki prebivajo v gorah nad Čedadom, viharno in v velikem številu oplenili območje proti Čedadu ter tržiško območje. Pregnala naj bi jih konjenica nastanjena v Tržiču. Odvzela naj bi jim tudi plen. Za preprečevanje tovrstnih vpadov naj bi Benečani zgradili majhno utrdbo v Zagraju (Sagrado). Beneško republiko pa naj bi nato Slovani skušali prizadeti z vdorom v vas Gramogliano

quinque. Tipographia Nicolai Schiratti, Vtini, 1659, st. 157–159, 167, 198–199.

¹³ »Sclavi hi fuerunt, qui inter montes à pueritia assueti, lacte, et glandibus famem tolerant, frigida sitim extinguentes, fabulosae rudiioris seculi antiquitati fidem faciunt. Aspera hominum indoles, et ad facinus quodlibet accommodata.« Henricus Palladius de Oliuis, *Rerum Foro-juliensium*, st. 157.

¹⁴ Gio. Francesco Palladio degli Olivi, *Historie*, vol. II, str. 254.

nad Krminom (Cormons).¹⁵ Omenjeni vpad je najverjetneje identičen s tistim, ki ga je opisal tudi Faustino Moissesso in glede katerega je izpostavil obzir podanikov notranjeavstrijskega nadvojvode Ferdinanda (*Arciducali*) – primerjava s Palladijevimi poročili omogoča domnevo, da so bili omenjeni vojaki Slovani – do otrok. Leta 1616 naj bi se namreč 400 pešakov in 200 konjenikov med plenilnim pohodom po »beneških gričih«, torej gričih pod beneško oblastjo oziroma po vaseh Gramogliano, Noax (Novaki) in Sant'Andrat ter njihovi okolici vse do potoka Idrije (Iudrio), vzdržalo zasledovanja ljudi, ki so bežali pred njimi z otroki, zato da ne bi ranili slednjih. Ta obzir so namenili tako kmetom kot premožnejšim posameznikom, ki so predstavljali vir bogatih odkupnin. Moissesso je celo poudaril, da se zaradi tega ne strinja s tistimi, ki habsburško vojsko označujejo kot barbarsko (*Non mi par già, che Barbara attione si possa chiamar questa, ancorche alcuno chiamasse quell'esercito, esercito di Barbari*). Vojaki naj bi sicer res na plenilnih pohodih uničevali hiše, a bolj v zadovoljstvo njihovih vodij kot njihovega lastnega. Vodje, ki so bili domačini, naj bi namreč skrbele za to, da so požgali hiše ljudi, ki so jih sovražili, in da so obvarovali hiše in premoženje prijateljev.¹⁶ Giovanni Francesco Palladio pa je omenil tudi, kako so istega leta prebivalci Kobarida vpadli na območje Čedadada in kako je beneška vojska osvojila Kobarid. Slednji kraj naj bi namreč leta 1616 branili slovanski prebivalci (*gli abitanti Schiaui*). »Avstrijci« naj bi tam imeli nastanjenih 150 konjenikov in nekaj manj kot tisoč pešakov. Prvi, ki so osvojili Kobarid, naj bi bili Čedadci (*Ciuidalesi*) pod vodstvom Giovannijskega Martinenga. Slovani (*Schiaui*) se omenjajo tudi v zvezi z beneškim poskusom osvojitve Vipolže leta 1617. Slovani

naj bi jih varovali in tudi uspešno ubranili.¹⁷ Župnik v Corno di Rosazzo, Tomaso Durighino, pa je zabeležil, da so 3. septembra 1617 sovražniki, *Austriaci*, oplenili in požgali precej vasi Slovanov (*assai ville di Sciavi*).¹⁸

Glede beneške osvojitve Kobarida leta 1616 je Moissesso izpostavil, da je največje zasluge za zavzetje kraja imel kapetan Livio Puppo, ki je na čelu svojih gorjanov (*montanari*) oziroma slovanskih podeželanov pod beneško oblastjo (*Schiavoni paesani soggetti alla Repubblica*) prvi naskočil Kobarid. Po začetnem uspešnem prodiranju pa naj bi se napredovanje omenjenih Slovanov, ki so prihajali iz goratih vasi v bližini Čedadada, zaustavilo. Giovanni Martinengo, ki je bil na čelu beneške pehote, naj bi tedaj nad le-te poslal vse svoje ljudi, zaradi česar naj bi bili Slovani hote ali nehote prisiljeni prodirati naprej proti nasprotnikom, med katerimi je zavladal nered. Moissessoovo omalovaževanje hrabrosti omenjenih pešakov razkriva pripomba, da je na ta način Martinengo pokazal, da pogosto nuja naredi tisto, kar hrabrost ne bi (*bene spesso la necessità opera quello, che il valore non farebbe*).¹⁹ Omenjene besede predstavljajo najbrž le neko splošno mnenje o človeških slabostih, ne nujno negativne ocene vojaških sposobnosti slovanskega prebivalstva. Glede beneškega poskusa prodora do Gorice in prečkanja Soče pri pevmskem mostu leta 1616 je Moissesso omenjal tudi »nemške žene« (*donne Tedesche*). Beneške vojake, ki so bili nastanjeni v vasi Podgora (Piedimonte del Calvario) na zahodnem bregu Soče, naj bi namreč domačinke, ki so hodile prat perilo k reki, pogosto glasno zmerjale in jim grozile. Vojaki naj bi omenjene žalitve zanemarjali in zasmehovali. Moissesso je dodal stereotipno obarvano razlago, da se je že v prejšnjih stoletjih izkazalo, da so »nemške žene« mnogo bolj močnejše in močne kot italijanske ((...) *come sempre s'è veduto anco ne' passati secoli, che nelle femine Alemanne è vn non sò che di virile, et di robusto più assai, che nelle Italiane*). Glede na to, da so v omenjeno dogajanje vpletene domačinke iz Podgore ali okolice, je jasno, da je šlo dejansko za slovanske žene. Najbrž jih je Moissesso označil kot nemške zavoljo pripadnosti habsburškemu območju, ki so ga na splošno dojemali kot nemškega. Slovani se omenjajo tudi v zvezi z boji v Brdih, v Posočju in drugod. Moissesso je, na primer, izpostavil škodo, ki so jo habsburški vojaki povzročali domačinom, habsburškim podanikom. Nemci Hrvati in Slovani (*gl'Alemanni, i Croatti, e gli Schiauoni*) naj bi namreč iz nezadovoljstva uničevali trte.²⁰ Mnogo pa je tudi primerov, ko zgolj kontekst razkriva, da gre dejan-

¹⁵ »(...) i Popoli Schiaui habitatori de' monti sopra Cormons, tumultuariamente, et in buon numero furono scorsi à depredate verso Ciuidale. Indi passato il Lisonzo furono penetrati nel Territorio di Monfalcone, e rinouata hauessero in quei lochi strage considerabile, ma che poi furono stati fugati, e fusse tolta loro la preda da vna squadra di Caualleria, che era di quartiere in quella Terra. Onde per reprimere nell'auenire tal incursione commise il Barbarigo al Governatore Giustiniano, che douesse ergere vn Forte, oue hauesse giudicato più proprio, il quale fù piantato nella Villa di Sagrato poco lungi da Gradisca. Si diedero però gli Schiaui nell'altra parte ad infestare lo Stato Veneto. Inuasero la Villa di Gramogliano poco di sopra Cormons, necessitando il Barbarigo ad ispedire colà vna banda di Caualleria comandata da Francesco Giustiniano figliuolo del sudetto Pompeo, il quale fù anche destinato per l'acquisto di Caporeto per formare iui, come loco comodo, vno Presidio.« Gio. Francesco Palladio degli Olivi, *Historie*, vol. II, str. 252.

¹⁶ »Il Principe, che ciò vedendo, se lo comporta, et sostiene con patientia le ingurie fatte a' suoi da suoi medesimi, hà saggiamente riguardo al publico beneficio, et alla difesa vniuersal del paese: il qual caso è particolarmente vno di quelli, ne' quali le attioni per se meno honeste acquistano sembianza d'honestà. Ma chi opera poi con violenza non si lamenti, se con violenza vien respinto: percioche se lo sforzare altrui è costume, il ributtar la forza è natura.« Faustino Moissesso, *Historia*, knj. 1, str. 200, 208–209.

¹⁷ Gio. Francesco Palladio degli Olivi, *Historie*, vol. II, str. 259, 264, 268.

¹⁸ Tommaso Durighino: [Le note di un pievano del Seicento]. V: *Pagine friulane 13/1900–1901*, str. 101.

¹⁹ Faustino Moissesso, *Historia*, knj. 1, str. 161–165.

²⁰ Faustino Moissesso, *Historia*, knj. 1, str. 192, knj. 2, str. 22.

sko za poročila o slovanskih prebivalcih, na primer, iz okolice Vipolž, Kobarida itd. Pustošenje Slovanov je v 18. stoletju omenjal tudi tržiški odvetnik Giacomo Filippo Del Ben (1729–1801). Kot vzrok vnovičnega propadanja tržiških toplic (*Bagno*) na koncu 16. in na začetku 17. stoletja je označil drugo habsburško-beneško vojno ter vpade Uskokov in briških Slovanov (*Schiavi del Coglio*).²¹

Slovansko prebivalstvo se omenja tudi v zvezi z neko drugo nadlogo, ki je grenila življenje novoveških ljudi, in sicer epidemijo kuge. Zelo živo podobo življenja v Čedadu v času epidemije, ki je prizadela čedadsko območje v letih 1598 in 1599, posreduje spis, katerega domnevni avtor je čedadski kanonik Jacopo Strazzolini (1571–1621). Omenjeno delo se zelo razlikuje od mnogo bolj znanega opisa, ki ga je glede epidemije kuge, ki je razsajala po Gorici v letih 1682 in 1683, zapustil kaplan in spovednik samostana svete Klare Giovanni Maria Marusig (1641–1712). V nasprotju z Marusigovo – morda zgolj navidezno – plitkostjo Strazzolinijev spis razkriva ne le avtorjevo angažiranost, temveč tudi njegovo globoko sočutje do ljudi. Sam je baje zaprosil, če lahko v času epidemije mašuje, saj je po njegovih besedah ostal še edini dejaven kurat v mestu. Z določenimi previdnostnimi ukrepi, ki jih je tudi natančno opisal, se je nenehno gibal med ljudmi, jih spovedoval in z njimi delil nevarnosti in trpljenje. Zapisal je, da je epidemija najprej izbruhnila junija 1598 v Bovcu, Kobaridu in drugih tamkajšnjih vaseh pod habsburško oblastjo. V začetku avgusta pa se je pojavila tudi v vasi Livek (*Luich*). Še istega meseca je v Čedadu preminila neka Helena in od nje se je nato bolezen razširila po mestu. Govorilo naj bi se, da je omenjena Helena kupila nek kos blaga, ki se v slovanskem jeziku (*in lingua schlabonica*) imenuje *petruania*, od neke ženske iz Livka, ki je kasneje umrla zaradi kuge. Drugi pa naj bi govorili, da je bolezen v mesto prinesla neka ženska, ki je v času kuge skrivaj odšla v Kobarid in od tam prinesla v Čedad nekaj (okuženih) stvari.²²

Kuga naj bi zdesetkala tudi nekatere slovanske vasi. Na območju Vidma naj bi se razširila v Viškoršo (Monteaperta), Zavarh (Villanova delle Grotte) in druge vasi Slovanov v gorah nad krajem Neme. V ravnini pa naj bi bile sumljive vasi v okolici Taržizma (Tricesimo), kjer je preminilo nemajhno število ljudi. V nekaterih omenjenih slovanskih vaseh naj bi preživel le malo vaščanov.²³ Strazzolini je pripravil tudi seznam umrlih po mesecih in dneh (na primer *Agnese schiava; una putta di Petri schiavo taia legni*), seznam hiš, kjer je bil kdo okužen (na primer *C[asa] de Micheil schiavo; C[asa] de Piero schiavo*), ter seznam umrlih v določenih vaseh.²⁴

V obravnavanih historiografskih delih pa se Slovani pojavljajo tudi v zvezi z gospodarskim življenjem, na primer v zvezi s trgovino s soljo. V dnevniških zapiskih Gregorija Amasea je zaslediti podatek, da furlanski kmetje, in sicer v velikem številu in oboroženi, kupujejo sol po ugodni ceni v krajih habsburške Furlanije (na primer v Ogleju, Maranu, Gradiški, Krminu, Gorici itd.). Od tega jih ne morejo odvrniti niti konjeniki v beneški službi niti grožnja javnega mučenja v Vidmu. Kmetje naj bi konjenikom celo pretili s smrtjo. Razširjena naj bi bila govorica, da si želi Beneška republika prilastiti vso istrsko sol in tako Istri odvzeti starodavno svoboščino, v skladu s katero je eno četrtno soli predala Beneški republiki, preostalo pa je lahko prodala bližnjim Slovanom in Nemcem (*circumvicini Sclavi o Todeschi*), tako kot se je v času (posvetne oblasti) oglejskih patriarhov svobodno prodajala sol v Vidmu.²⁵ Beneška republika je izvajala namreč strog monopol nad pridelavo soli, da bi se čim več denarja, pridobljenega s tem donosnim poslom, stekalo v državno blagajno. Zaradi omenjenega in tudi zavoljo dajatev so sol iz obmorskih krajev tihotapili v Furlanijo, na Kranjsko, Štajersko in Koroško. Kljub strogim ukrepom pa Beneški republiki ni uspelo nikdar popolnoma izkoreniniti solnega tihotapstva, ki se je okrepilo zlasti v zadnjih dveh stoletjih obstoja Republike sv. Marka.²⁶

²¹ Giacomo Filippo Del Ben: *Notizie Storiche, e Geografiche della Desena, e Territorio della Terra di Monfalcone*. Mauchigna, Alberto (a cura di). Edizioni della Laguna, Mariano del Friuli, 2001, str. 215.

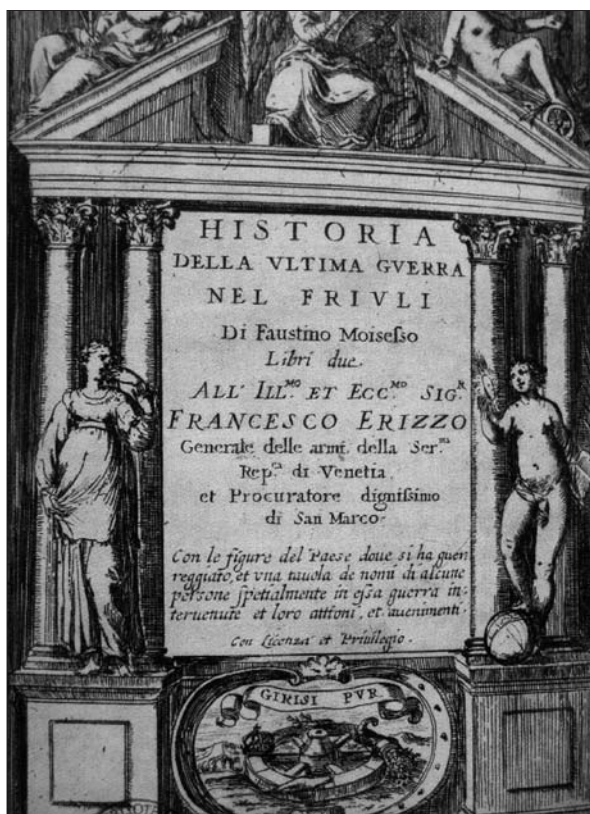
²² Jacopo Strazzolini: [La peste a Cividale nel 1598]. V: Mario Brozzi: *Peste, fede e sanità in una cronaca cividalese del 1598*. A. Giuffrè editore, Milano, 1982, str. 29–30. Podobno navaja tudi uradno poročilo nadzornika (provveditore) Alvisa Marcella z dne 5. julija 1599: »... stanovalci neke hiše v Livku (Luico) naj bi po skrivnih poteh iz Kobarida prenesli nekaj okuženih predmetov v vas, čeprav so bili prehodi iz okuženega Bovca, Kobarida in drugih vasi pod habsburško oblastjo v beneško »Skiavonijo« (Schiavonia) zastraženi. Epidemija se je razširila v Čedad, kljub temu da je nadzornik prepovedal Slovanom, beneškim podanikom (schiavi, sudditi soi), nositi karkoli, razen hrane, v mesto, in Čedadcem, da bi omenjenim nudili zavetišče.« »Relazione ufficiale sulla peste del provveditore Alvisa Marcella«, objavljena v: Mario Brozzi: *Peste, fede e sanità in una cronaca cividalese del 1598*. A. Giuffrè editore, Milano, 1982, str. 65–67.

²³ »Nel lor territorio [di Udine] furon infette le ville de Monteaverta, Villanuova, et altre villette di schiavi poste sopra li monti de Nimis. Nel piano Chiassà, et altri luoghi là attorno Tricesimo furon di grandissimo sospetto, morirono non puochi, et in alcune di quelle ville de' Schiavi soprascritte puochi restarono.« Jacopo Strazzolini, [La peste], str. 43.

²⁴ Jacopo Strazzolini, [La peste], str. 48–57.

²⁵ Gregorio Amaseo; Leonardo Amaseo; Gio. Antonio Azio, *Diarii udinesi*, str. 377.

²⁶ Darja Mihelič: O začetkih piranskega solarstva. V: *Annales*, let. 6 (1996), št. 8, str. 341–345; Salvator Žitko: *Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času beneške republike*. V: *Slovensko morje in zaledje* 1979, št. 2–3, str. 79–95; Darko Darovec: *Davki nam pijejo kri*. *Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 2004, str. 319–360.

Frontispic *Historia della vltima guerra in Frivli* (Benetke 1623) videmskega jurista Faustina Moiseffa (1582–1625/1626) (Biblioteca Statale Isontina, Gorizia)

Glede solnega tihotapstva se v Amasejevih zapiskih omenjajo tudi Slovani. Leta 1536 naj bi nadzorniki v spremstvu 36 konjenikov v hribih, kjer živijo Slovani, podaniki mesta Čedad, ujeli pet tihotapcev, in sicer Slovanov (*Schiavetti*), ki so kupovali sol po ugodni ceni v Maranu in jo prodajali po hribih. Privedli naj bi jih v Čedad, da bi jih nato izročili beneškemu namestniku v Vidmu. Zaradi tega naj bi izbruhnil spopad med Čedajci in preiskovalci. Pod udarci palic in kamnov naj bi preminilo nekaj konjenikov in tudi sam vodja preiskovalcev, pripadnik rodbine Savorgnan.²⁷ Amasejeve besede razkrivajo nasprotovanje Čedajcev do beneških ukrepov, povezanih s trgovino s soljo, in njihovo podpiranje tihotapcev. Tudi Amaseo, ki se je v svojih dnevniških zapiskih pogosto odkrito in brez olepševanj pritoževal nad beneško oblastjo, kar mu je omogočala zasebna narava njegovega spisa, je nasprotoval uvajanju bremen in omejitev s strani beneške oblasti, tudi glede trgovine s soljo. Pogosto se je udeležil tudi odposlanstev, ki so jih Furlani pošiljali v Benetke s prošnjami po zmanjšanju obremenitev ali proti zvišanju cene soli. Na splošno je v Furlaniji vladalo nezadovoljstvo nad beneškim nadzo-

²⁷ Gregorio Amaseo; Leonardo Amaseo; Gio. Antonio Azio, *Diarii udinesi*, str. 380–381.

rom nad trgovino s soljo. Splošno protibeneško vzdušje glede dražitve soli leta 1535 je slikovito opisal Roberto di Spilimbergo (ok. 1480–1541). Razširjeno naj bi bilo mrmranje proti vsem Benečanom, od prvega do zadnjega, tako da naj ne bi bilo mogoče več najti nobenega človeka, ki bi bil pripravljen v korist njih vzeti v roke orožje (*è un murmurar contra loro li primi fin all'ultimo, che non si troveria niun più prendesse l'arme per essi*). Širše plasti prebivalstva, ki so bile zelo revne, naj si ne bi mogle privoščiti soli in posledično naj bi se razširilo tihotapstvo.²⁸ Čedajski plemič Marc'Antonio Nicoletti (ok. 1537–1596) pa je navedel, da je leta 1407 čedajski mestni svet sklenil, da morajo Slovani iz »Skiavonije« (li *Schiavi di Schiavonia*) in drugi, ki tja tovorijo sol, omenjeno blago peljati skozi Čedad. V primeru kršitve naj bi izgubili tovor in plačali kazen.²⁹

Slovani pa so se omenjali tudi kot redni obiskovalci čedajskega tedenskega sejma, na primer v *Descrizione della Patria del Friuli*, ki ga je sestavil Girolamo di Porcia Il Vecchio (1531–1601), ki je bil med drugim apostolski nuncij v Gradcu. Zapisal je, da se na čedajskem trgu, kjer stoji na sredi fontana s kapelico in poteka vsako soboto sejem (Piazza del Mercato ali della Fontana, današnja Piazza Paolo Diacono), zaradi velikega števila Slovanov (*Schiavi*), ki se udeležujejo trgovanja, mašuje vsako soboto.³⁰ V 18. stoletju je tudi kompilator Gaetano Filippo Sturolo Slované, kmete in Karnijce (*Schiavi, contadini, Cargnelli*) predstavil kot glavne obiskovalce trgovanja, ki je potekalo na omenjenem trgu.³¹ Zapiski Videmčana Emilija Candida (1521–1570) pa kažejo, da so se Slovani udeleževali tudi trgovanja v Vidmu, saj jih omenja v zvezi s določilom beneških oblasti, da se žito ne sme nositi izven Vidma. V zvezi z dogajanjem leta 1563 je Candido nenaklonjeno poročal o omenjeni prepovedi. Potrebno naj bi bilo imeti celo dovoljenje za prenašanje žita iz vasi v vas. Pred mestna vrata naj bi zaradi tega postavili stražarje. Candido je med drugim videl, kako so revnim ženskam, ubogim Slovanom (*poveri Schiavi*) in Karnijcem, ki jih je označil kot uboge gorjane (*Cargnelli poveri montanari*), odvzeli nekaj sirka.³²

²⁸ D'Angelo, Mario (a cura di): *Chronicon Spilimbergense. Note storiche su Spilimbergo e sul Friuli dal 1241 al 1489*. Edizioni Pro Spilimbergo, Spilimbergo, 1998, str. 36.

²⁹ Marcantonio Nicoletti: *Seguito degli Estratti dagli Annali di Civile del Friuli dal 1384 al 1419*. Tip. Giuseppe Seitz, Udine, 1864, str. 28.

³⁰ Girolamo di Porcia: *Descrizione della Patria del Friuli*. Tipografia del Patronato, Udine, 1897, str. 61.

³¹ *Il cividalese nel '700 nell'opera di Gaetano Filippo Sturolo*. Brozzi, Mario (a cura di). Società filologica friulana, Udine, 1980, str. 14.

³² Emilio Candido: *Cronaca udinese dal 1554 al 1564 trascritta ed annotata da V[incento] Joppi*. Nozze Beretta-Someda. Prem. stab. tip. del Patronato, Udine, 1886, str. 28.

Goriški zgodovinar Carlo Morelli (1730-1792) je omenjal Slovane pri obravnavanju goriških razmer v 18. stoletju. Ugodni pogoji za razmah proizvodnje, večja razpoložljivost zemlje, primerne za melioracijo, in posest vsaj majhnega koščka zemlje naj bi pričvrstili »našega Slovana« (*nostro slavo*) na svoje starodavno bivališče. Poleg tega je izpostavil, da se je na območju, kjer so prebivali Slovani (*slavi*), število prebivalstva od začetka 18. stoletja do leta 1790 povečalo za polovico. Glede problematike vzdrževanja kuratov, ki so morali »beračiti« kruh od prebivalstva, ki že samo ni imelo nič, pa je omenil, da z izjemo tolminskega glavarstva vse druge slovanske skupnosti (*comunità schiave*) sestavljajo reveži (*miserabili*), ki prispevajo k vzdrževanju njihovih kuratov z določeno količino žita in vina, ki jih mora letno oddati vsaka družina.³³

V nasprotju z mitom o hlapčevstvu, ki ga je slovenska historiografija večinoma že presešla, furlanska historiografija predstavlja tiste, sicer redke, Slovane, ki jih omenja, neredko vse prej kot trpeče in pokorno pasivno prebivalstvo, saj so tihotapci ali pa pogumne in maščevanja željne žene vse prej kot to. V celoti gledano pa je na skopost podatkov, ki jih novoveška furlanska historiografija prinaša o Slovanih, vplivalo predvsem dojemanje Slovanov kot domačega prebivalstva, ki je prebivalo na širšem furlanskem ozemlju in zgolj govorilo »slovanski« jezik. Slovansko skupnost so sprejemali kot *nostra habitatrice*, kot se je izrazil Marc'Antonio Nicoletti.³⁴ V zahodnejših predelih slovenskega prostora so namreč slovensko govoreči domačini že stoletja sobivali z romansko (večinoma furlansko) govorečim prebivalstvom. Povezoval jih je podoben način življenja in podobne navade. Prav zaradi te domačnosti so bili Slovani nezanimivi za historiografe, ki so veliko jasneje zaznavali tiste skupine, katerih drugačnost je bila posebno izrazita. Poleg tega so tedanje prakse in norme historiografskega pisanja zapovedovale ukvarjanje s političnimi in vojaškimi temami, pri »neprirodnih« historiografskih delih (na primer pri družinskih kronikah zasebnega značaja) pa je bilo v osredju zanimanje za družabne dogodke, družinske zadeve itd.

³³ Carlo Morelli di Schönfeld: *Istoria della Contea di Gorizia in quattro Volumi compresavi un Appendice di note illustrative*. Edizioni della Laguna, Mariano del Friuli, 2003 (ponatis po: Gorizia 1855), knj. III, str. 147, 224.

³⁴ Marco Antonio Nicoletti: *Il Ducato del Friuli durante la dominazione dei Longobardi e dei Franchi. Historia inedita di Forogiulio overrosia Cividale*. Pietro Zampa editore, Pradamano (Udine), 1928, str. 46.

Viri in literatura

Neobjavljeni vir

Biblioteca Civica Vincenzo Joppi di Udine:
fondo principale, ms. 790, Ioannes Parthenopaeus:
De bello Forojuliensi.

Objavljeni viri

Amaseo, Gregorio; Amaseo, Leonardo; Azio, Gio.

Antonio: *Diarii udinesi dall'anno 1508 al 1541*.

Venezia : Deputazione di storia veneta, 1884.

Amaseo, Gregorio: *Historia della crudel zobia grassa et altri nefarii excessi et horrende calamità intervenute in la città di Udine et Patria del Friuli del 1511*. V: Bianco, Furio: *1511. La crudel zobia grassa. Rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500*. La Biblioteca del Messaggero Veneto, [S.l.], 2004.

Candido, Emilio: *Cronaca udinese dal 1554 al 1564 trascritta ed annotata da V[inzenzo] Joppi*. Nozze Beretta-Someda. Udine : Prem. stab. tip. del Patronato, 1886.

Candido, Giovanni: *Commentariorum Aquileiensium libri octo*. Venetiis : Alessandro Bindoni, 1521.

D'Angelo, Mario (a cura di): *Chronicon Spilimbergense. Note storiche su Spilimbergo e sul Friuli dal 1241 al 1489*. Spilimbergo : Edizioni Pro Spilimbergo, 1998.

Del Ben, Giacomo Filippo: *Notizie Storiche, e Geografiche della Desena, e Territorio della Terra di Monfalcone*. Mauchigna, Alberto (a cura di). Mariano del Friuli : Edizioni della Laguna, 2001.

Il cividalese nel '700 nell'opera di Gaetano Filippo Sturolo. Brozzi, Mario (a cura di). Udine : Società filologica friulana, 1980.

Moisesso, Faustino: *Historia della vltima gverra nel Frivli. Libri due. Con le figure del Paese doue si ha guerreggiato, et vna tauola de nomi di alcune persone spetialmente in essa guerra interuenute et loro attioni, et auenimenti*. Venetia : Barezzo Barezzi, 1623.

Morelli di Schönfeld, Carlo: *Istoria della Contea di Gorizia in quattro Volumi compresavi un Appendice di note illustrative*. Mariano del Friuli : Edizioni della Laguna, 2003 (ponatis po: Gorizia, 1855).

Nicoletti, Marco Antonio: *Il Ducato del Friuli durante la dominazione dei Longobardi e dei Franchi. Historia inedita di Forogiulio overrosia Cividale*. Pradamano (Udine) : Pietro Zampa editore, 1928.

Nicoletti, Marcantonio: *Seguito degli Estratti dagli Annali di Cividale del Friuli dal 1384 al 1419*. Udine : Tip. Giuseppe Seitz, 1864.

- Palladio degli Olivi, Gio. Francesco:** *Historie della Provincia del Friuli*. Bologna : Forni editore, 1966–1972.
- Palladius de Oliuis, Henricus:** *Rerum Forojulensium Ab orbe condito usque ad annum Redemptoris Domini Nostri CCCCLII. Libri undecim; Nec non De oppugnatione Gradiscana, libri quinque*. Vtini : Tipographia Nicolai Schiratti, 1659.
- di Porcia, Girolamo:** *Descrizione della Patria del Friuli*. Udine : Tipografia del Patronato, 1897.
- Strazzolini, Jacopo:** [La peste a Cividale nel 1598]. V: Mario Brozzi: *Peste, fede e sanità in una cronaca cividalese del 1598*. Milano : A. Giuffrè editore, 1982.
- Valvasone di Maniaco, Jacopo:** *Incursioni dei Turchi in Friuli. Cronaca inedita*. Udine : Tip. Trombetti-Murero, 1860.

Literatura

- Brozzi, Mario:** *Peste, fede e sanità in una cronaca cividalese del 1598*. Milano : A. Giuffrè editore, 1982.
- Darovec, Darko:** *Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike*. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.
- Durighino, Tommaso:** [Le note di un pievano del Seicento]. V: *Pagine friulane 1900–1901/13*.
- Fortunat Černilogar, Damjana:** Na vratih cesarstva; beneška zasedba Zgornjega Posočja in beneški obrambni sistemi. V: *Venezia, una repubblica ai confini. Benetke, republika ob mejah. Venice, a republic at the borders*. Mariano del Friuli : Edizioni della Laguna, 2004, str. 127-130.
- Mihelič, Darja:** O začetkih piranskega solarstva. V: *Annales*, let. 6 (1996), št. 8, str. 339–348.
- Žitko, Salvator:** Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času beneške republike. V: *Slovensko morje in zaledje*, let. (1979), št. 2–3, str. 79–95.

Zusammenfassung

SLAWISCHE SOLDATEN, SCHMUGGLER, FRAUEN UND ANDERES MEHR IN DER NEUZEIT IM LICHT DER FRIULANISCHEN HISTORIOGRAPHIE

Die friulanische Historiographie ist für die Erforschung der Geschichte des westlichen slowenischen Gebietes bedeutend, bietet sie doch viele Daten aus den Bereichen der Militär- und Politikgeschichte, der Gesellschafts-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte. Von zentraler Bedeutung für die Erforschung der frühmittelalterlichen slowenischen Geschichte ist das Werk *Historia Langobardorum*, das im 8. Jahrhundert vom Cividaler Geschichtsschreiber Paulus Diaconus verfasst wurde. Slowenisch sprechende Bevölkerung tritt auch in neuzeitlichen friulanischen historiografischen Schriften auf, meist in Verbindung mit Fehden, Kriegen, Einfällen etc. Giovanni Candido (um 1450 bis 1528) berichtete zum Beispiel hinsichtlich der Fehde zwischen dem Patriarchen von Aquileia Ludovico della Torre und Rudolf IV. von Habsburg im Werk *Commentariorum Aquileiensium libri octo* über die Rache der Frauen von Japidija – wie er Krain nannte – an den Soldaten, die sexuelle Gewalttaten verübt hätten. Die Frauen hätten deren Genitalien amputiert – eine Praxis, die im neuzeitlichen Kriegsgeschehen nicht unüblich war – und ihnen in den Mund gelegt. Die wohl früheste historiografische Quelle, die dieses Ereignis erwähnt, ist das sogenannte *Chronicon Spilimbergense*, das allerdings eine etwas andere Variante des Vorfalls überliefert.

Die Slawen werden bei der Abwehr der Osmanen, die im Jahr 1478 nach Kärnten einfielen, und in Zusammenhang mit den Kämpfen in der Zeit des ersten und zweiten habsburgisch-venezianischen Krieges als aktiv Beteiligte erwähnt. So hat zum Beispiel Faustino Moisesso (1582–1625/1626) im Werk *Historia della vltima guerra nel Friuli* beschrieben, wie rücksichtsvoll gegenüber Kindern sich die Untertanen des innerösterreichischen Erzherzogs Ferdinand – vermeintlich Slawen – während des Raubzuges im Jahr 1616 in den Dörfern Gramogliano, Noax und Sant'Andrat und deren Umgebung verhalten hätten. Moisesso enthüllte auch die Verdienste der slawischen Soldaten in der venezianischen Armee bei der Eroberung von Kobarid im Jahr 1616 und die Verhöhnung der venezianischen Soldaten durch die »deutschen Frauen« – wie er die Einheimischen aus Podgora und Umgebung aufgrund der Zugehörigkeit zum habsburgischen Gebiet nannte.

Die slawische Bevölkerung des westlichen slowenischen Gebietes wird auch erwähnt im Zusammenhang mit dem in Udine/Videm und Cividale/Čedad stattfin-

denden Handel, des weiteren mit der Pestepidemie, dem Salzhandel und dem Salzschnuggel. Gregorio Amaseo (1464–1541) hat zum Beispiel in seinen Tagebuchaufzeichnungen berichtet, wie im Jahr 1536 fünf slawische Schnuggler gefangen und nach Cividale gebracht wurden, weshalb es zu einer Auseinandersetzung zwischen den Ermittlern und den Bewohnern von Cividale gekommen sei, da diese für die Schnuggler Partei ergriffen.

Im Gegensatz zum Mythos der Knechtschaft, den die slowenische Historiographie schon weitgehend überwunden hat, stellt die friulanische Historiographie die Slawen häufig alles andere als eine leidende, gehorsame, passive Bevölkerung dar. Insgesamt hat die Auffassung, dass die im weiteren friulanischen Gebiet lebenden Slawen Einheimische sind, die lediglich die »slawische« Sprache sprechen, zur Spärlichkeit der Angaben beigetragen, die die neuzeitliche friulanische Historiographie über die Slawen überliefert.

Schlagwörter: *Slawen, Friaul, Friulaner, Geschichtsschreibung, Kriege, Salzschnuggel*

Boris Golec

Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu

Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega

GOLEC Boris, dr., izr. prof., znanstveni svetnik,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2,
SI-1000 Ljubljana

929.52Dienersberg

TRPLJENJE »CELJSKEGA WERTHERJA«, TOSVETNE
SKRBI NJEGOVEGA SINA IN UVOD V ZATON
NJUNEGA RODU

*Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov
Dienerspergov s Celjskega*

Rokopisni spomini dveh članov rodbine baronov Dienersperg, očeta Franca Ksaverja (1773–1846) in sina Antona Aleksa (1820–1889), obsegajo osebna pričevanja o obdobju od sedemdesetih let 18. do petdesetih let 19. stoletja. Franc Ksaver je spomine začel pisati leta 1835 na Dobrni, v njih pa so vključno s kratkim pripisom o usodah obeh otrok njegovega sina Antona Aleksa iz okrog leta 1910 zajete štiri generacije. Na zunaj gre za usode srednje premožne plemiške družine, ki se v tridesetih letih 19. stoletja s Celjskega preseli v Gradec in v letih po zemljiški odvezi zaradi zgrešenih potez finančno tako rekoč propade, a pod zunanjim ovojem se skrivajo življenjske zgodbe in medčloveški odnosi, o katerih bi lahko sicer le slutili. Osrednji problem obeh generacij je vloga dominantnega očeta v še vedno patriarhalno urejeni družini. Obema piscema je skupno, da prav zaradi očetov nista mogla uresničiti poklicnih želja in da kot taka v svoji generaciji nista bila edina. V spominih se še v poznih letih nenehno vračata k stvarim, ki so ju vseskozi najbolj težile, zato sta v ospredju obravnave njuna samopercepcija in doživljanje sveta okoli sebe. »Celjski Werther« baron Franc Ksaver je prebrodil mladostno krizo in ni naredil večkrat nameravanega samomora po hudem in dolgotrajnem sporu s svojim »absolutističnim« očetom Avguštinom, okoli katerega se vrti domala vsa sinova pripoved. Avguštin baron Dienersperg (1742–1814) je bil sicer pravnik kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) in je skupni prednik vseh danes živečih Valvasorjevih potomcev.

Ključne besede: baroni Dienersperg/Dienersberg, osebni spomini, Dobrna, Celje, Kog pri Ormožu, Valvasorjevo potomstvo

GOLEC Boris, PhD, Associate Professor, Scientific
Councilor, Milko Kos Historical Institute, Scientific
Research Centre, Slovenian Academy of Sciences and Arts,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

929.52Dienersberg

THE SORROWS OF "THE WERTHER OF CELJE",
THE EARTHLY CONCERNS OF HIS SON AND AN
INTRODUCTION TO THE DECLINE OF THEIR FAMILY
*Memoirs of two descendants of Valvasor, the Barons of
Dienersberg from Celje*

The handwritten memoirs of two members of the family of Dienersperg Barons, the father Franc Ksaver (1773–1846) and his son Anton Aleks (1820–1889), comprise personal accounts about the period from the mid-1770s till the 1850s. Franc Ksaver began writing a memoir in 1835 in Dobrna. Together with a small note on the destiny of his son Anton Aleks' two children from 1910, it covers four generations. At first sight, this is a story about the destiny of a once semi-affluent noble family who moved from the area of Celje to Graz in the 1830s and practically collapsed financially after a series of wrong moves following the agrarian reform. However, a peek beneath the surface reveals stories of life and interpersonal relationships that could only be intuited. The central problem of the two generations is the role of the dominant father in what was still a patriarchal family. It is common to each of the two writers that they were unable to live their professional dreams because of the father; this was a complaint common to many in their generation. Even in old age, their memoirs return insistently to what had always burdened them the most. At the forefront lies their self-perception and their experience of the world around them. The "Werther of Celje", Baron Franc Ksaver, experienced a breakdown in his youth but never committed suicide, even though he had often considered this option after a serious and long-lasting conflict with his "absolutist" father Avguštin, who is practically central to the son's entire narrative. Baron Avguštin Dienersperg (1742–1814) was a grandson of the Carniolan polihistorian Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), and is the joint predecessor of all still living descendants of Valvasor.

Key words: Barons of Dienersperg/Dienersberg, memoirs, Dobrna, Celje, Kog pri Ormožu, Valvasor's descendants.

V idiličnem zakotju Prlekije, tik preden se zadnji odrastki Slovenskih goric prevesijo v hrvaško Medžimurje, se je okoli velikih družbenih in političnih sprememb ob koncu prve svetovne vojne neki nadobudni deček igral z rokopisno knjigo, ki jo je našel v bogve katerem kotu domače hiše, še nedavno tega bahatega napol kmečkega dvorca Koflerjev na Kogu nad Ormožem. V nemščini napisane vsebine še ni mogel razumeti in tudi naslov mu ni mogel biti blizu: »Genealogisch=biographische Skizzen der Reichsfreyherrlich von und zu Dienersberg. Familie«.¹ Da gre v drugem delu knjige med drugim za osebnoizpovedne spomine predzadnjih dveh baronov Dienerspergov, očeta Franca Ksaverja Kajetana in sina Antona Aleksa, so morda vedeli dečkovi starši, a le če so se poglobili v vsebino. Sprva, kot vse kaže, na knjigo niso bili pozorni. Njihov sin namreč ni bil edini otrok, ki je rokopis s trdimi platnicami in dobrimi sto stranmi uporabil za šolske vaje oziroma preprosto za čečkanje. Kjer je bil še prazen prostor, po notranji strani sprednjih platnic in na koncu knjige, so otroci vadili »računstvo«. Zagotovo je knjiga postala zasilni šolski zvezek še pred razpadom dvojne monarhije, ko so v kogovski šoli poučevali gotico in se je v tej oglati pisavi na zadnji platnici po nemško ovekovečila neka *Soretz Maria*.² Tudi dečkova družina se je tedaj in še prvo desetletje v novi državi pisala po nemški maniri *Wresnik*,³ četudi se je oče Jožef Breznik (1879–1945), davčni uradnik z izrazito nemško usmerjenega Ptujca, od nekdaj štel za Slovenca in je dal našemu tam rojenemu dečku slovansko ime Vladimir (1910). Temu je, staremu kakšnih osem let, pri koncu knjige, na strani 104, ravno še uspelo s tintnim svinčnikom vtisniti trajen spomin, ko ga je očitno nekdo prikrajšal za veselje in mu knjigo izpulil iz rok. Tako bi se vsaj zdelo glede na to, da je fant izpustil zadnjo črko svojega priimka in se ovekovečil zgolj kot *Vladimir*

Wresni.⁴ Dovolj za »forenzično« rekonstrukcijo »zločina« nad knjigo, njenega izvora in nadaljnje usode. Mali Vladimir Breznik, poznejši zdravnik (umrl 1977), je s svojim še okornim podpisom potrdil, od kod je knjiga prišla v zbirko Muzejskega društva v Ptujju in nato skupaj s to v Zgodovinski arhiv na Ptujju.⁵ Njegov oče Jožef Breznik jo je ptujskim muzealcem bodisi prodal bodisi podaril, najverjetneje hkrati z drugo pisano ostalino rodbine baronov Dienersperg,⁶ ki jo je našel v Koflerjevi hiši na Kogu, kupljeni leta 1915.⁷ To se je vsekakor zgodilo še med obema svetovnjima vojnama,⁸ najbrž sredi tridesetih let, ko je Narodni muzej v Ljubljani odkupil od Breznika zbirko portretov, prej v lasti Koflerjev in po večini prav tako iz Dienerspergove zapuščine.⁹

Zadnji Kofler, Ludvik st. (1843–1914), ki je le za deset mesecev preživel svojega neporočenega sina Ludvika ml. (1876–1914), je bil namreč poročen z Antonijo baronico Dienersperg (1855–1908), vsi trije pa so drug za drugim v slabih sedmih letih umrli v svoji hiši na Kogu. Ludvik Kofler st., ki je preminil zadnji, je spomine obeh Dienerspergov dokončal s skromnim zapisom na manj kot eni strani, v katerem je implicitno navedel, da je leta 1905 v Budimpešti preminil zadnji baron Dienersperg in leta 1908 še njegova edina sestra, poročena Kofler.¹⁰ Tako so se sklenile »genealoško-biografske skice baronske rodbine Dienersperg«, kakor je rokopisno knjigo leta 1835 na Dobrni naslovil njen prvi pisec Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg (1773–1846), skrajšano Franc Ksaver, kot so ga poznali sodobniki.¹¹ Pisanje je nada-

¹ Danes je knjiga v Zgodovinskem arhivu na Ptujju vodena kot: ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, Zgodovina plemiške rodbine Dienersberg, Franc Ksaver C. baron Dienersberg 1835. Trde platnice iz modro marmoriranega papirja merijo 22,8 x 19,6 cm, hrbet in vsi štirje vogali so usnjeni. 53 listov, naknadno paginiranih s številkami 1–106, je velikih 22,1 x 18,5 cm, na koncu je iztrganih kakšnih 12 listov. Izvornemu naslovu na nalepki na sprednji platnici »Genealogisch=biographische Skizzen der Reichsfreyherrlich von und zu Dienersberg. Familie« je bila pozneje, najverjetneje v muzeju, dopisana končna letnica: »–1908«, knjiga pa je nad naslovom dobila številko (Nr. 10). V levem zgornjem kotu je nalepka iz muzeja z napisom: »Rodbina pl. Dienersberg genealoško-biografski oris. 1835«, pod njo pa signatura. Knjiga je bila nedavno fotografirana in je zdaj dostopna tudi na medmrežju: http://193.95.242.215/fotografije/Rokopisne%20zbirke/SI-ZAP_00070-R-45/.

² Med letoma 1904 in 1910 se je v župniji Sv. Bolfenk na Kogu rodilo kar pet deklic s tem imenom in priimkom, od katerih sta dve kmalu umrli (Upravna enota Ormož, Krajevni urad Kog, MKR Kog 1896–1920).

³ Brezniki s Koga so priimek *Wresnik* uradno spremenili v *Breznik* 21. junija 1928 (Okrajno sodišče v Ormožu, Zemljiška knjiga, k. o. Kog, gl. knj. 1–60, vl. št. 46, pag. 551).

⁴ Dejansko je bila zadnja črka priimka verjetno napisana že na drugem listu, ki je bil, kot se zdi, iz knjige pozneje iztrgan. O njegovem obstoju pričajo le verjetni ostanki dveh listov za šivano vezavo med stranema 104 in 105.

⁵ Rokopis je skupaj z rokopisno zbirko Muzejskega društva prešel iz uprave Mestnega muzeja v Ptujju pod novoustanovljeni arhiv leta 1955.

⁶ ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg.

⁷ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 69.

⁸ Ker ni ohranjena akcesijska knjiga Muzejskega društva, natančen čas prevzema ni ugotovljiv. Na prvi strani knjige desno zgoraj je odtisnjen predvojni okrogel žig »Knjižnica Muzejskega društva v Ptujju«, desno spodaj pa prvi žig leta 1955 ustanovljenega Mestnega arhiva Ptuj.

⁹ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 70–72.

¹⁰ Potrditev, da pripada rokopis Ludviku Koflerju st., je njegov lastnoročni podpis z navedbo posestniškega stanu v krstni matični knjigi župnije Sv. Bolfenk na Kogu leta 1899, ko je šel za krstnega botra (Upravna enota Ormož, Krajevni urad Kog, MKR Kog 1896–1920, pag. 33, zap. št. 11).

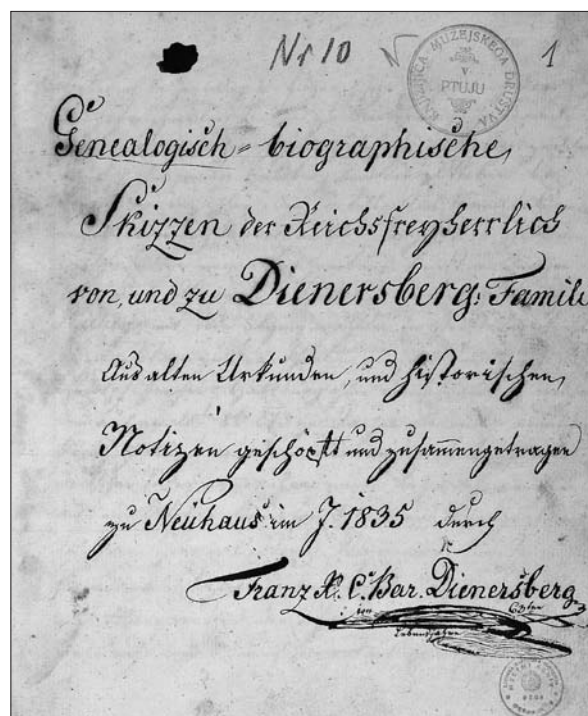
¹¹ Iz rokopisne knjige, drugače kot za nekatere druge osebe (avtorjevo sestro Barbaro – Babette ali hčerko Kajetana – Jetto) ni vidno, kako so v družini klicali Franca Ksaverja Kajetana, ki je v virih največkrat naveden z vsemi tremi osebnimi imeni. Kjer pa ni zapisano celotno ime, praviloma manjka tretje ime Kajetan. Tako se je leta 1813 oženil samo kot Franc Ksaver (NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, P 1785–1835, fol. 93), kakor ga na začetku nadaljevanja spominov imenuje tudi sin Anton Aleks:

ljeval njegov sin Anton Aleks (1820–1889), bolj znan samo kot Anton,¹² ki je zadnja leta preživel pri hčerki Antoniji Kofler na Kogu in umrl pri pastorki v Ormožu. S smrtjo vseh treh Koflerjev četrto stoletja pozneje je ta veja Dienerspergove rodbine izumrla in ker je bil dedič lastnika posesti, Ludvika Koflerja ml., njegov osebni zdravnik, Ludvikovi starši mrtvi, drugi sorodniki pa daleč in brez pravice dedovanja, je celoten Koflerjev inventar skupaj s hišo in posestjo čez leto dni prešel na kupce, rodbino Breznik.

Nečesa niso vedeli ne Brezniki ne ljubljanski muzealci, ki so pozneje prevzeli večji del zbirke portretov, niti ptujski ljubiteljski muzealci, ki so s pisano zapuščino med drugim prišli do naše rokopisne knjige. Ni jim bilo znano, čigavi potomci so Dienerspergi pravzaprav bili. Nihče ni pozorno prebral knjige z genealoškim orisom rodbine in spomini dveh njenih članov, iz katere je na 20. strani vidno, da je bila prababica prvega pisca Regina Konstancija pl. Dienersperg hči Janeza Vajkarda barona Valvasorja. Poleg imena njene matere, Valvasorjeve druge žene, je to vse, a povsem jasno povedano. Povrhu tega je Regina Konstancija upodobljena z obema priimkoma na enem od 39 oljnih portretov, ki jih je leta 1934 od Jožefa Breznika odkupil Narodni muzej, vendar dame na sliki tedaj ni mogel nihče identificirati s polihistorjevo najmlajšo hčerko. Obstoje te hčerke je bil namreč neznan oziroma pozabljen – zlasti po zaslugi Valvasorjevega življenjepisca Petra Radicsa –, za nameček pa je na portretu zavajajoča letnica 1688, ki ne pomeni časa nastanka slike, ampak gre za portretirankino nekoliko napačno letnico rojstva. Tako vse kaže, da je Regina Konstancija takrat obveljala za »Valvasorjevo sestro«, kot je leta 1990

»F. X.« (str. 88), enako pa tudi uradna korespondenca štajerskih deželnih stanov v letih 1835–1838 (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 19). Najverjetneje je bil za ožjo okolico sploh samo Ksaver, kajti to ime je od vseh treh edino navedeno pri krstih vseh njegovih šestih otrok (NŠAM, Matične knjige, Celje-sv. Danijel, R 1801–1817, fol. 566, 628; R 1818–1840, fol. 12, 208; Dobrna, R 1783–1830, pag. 248, 354). V naslovu svojih genealoško-biografskih skic se je podpisal kot: »Franz X. C. Bar. Dienersberg« (str. 1). J. Orožen ga skrajšano imenuje Kajetan (Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 283–285; Zgodovina Celja I, str. 531), očitno ker je s tem imenom naveden v franciscejskem katastru (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 35, k. o. Dobrna, zapisnik stavbnih parcel, 7. 3. 1826; abecedni seznam posestnikov, 16. 4. 1826). Toda kataster ga imenuje Kajetan zato, da ga razlikuje od njegovega pokojnega očeta, prav tako Franca Ksaverja, s tretjim imenom Avguštin.

¹² Prim. graške mestne naslovnike (npr. Adressbuch der Landeshauptstadt Graz 1862, str. 15; Grazer Geschäfts- und Adress-Kalender 1880, str. 170), podpise »Anton D-g.« pod prerisi risb iz let 1836–1838 in samonaslovitev »Anton Frh. Dienersberg« v naslovu zbirke lastnih pesmi iz leta 1883 (ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg). Vojaški šematizmi v štiridesetih letih, ko je bil kadet in častnik, ga sicer dosledno imenujejo Alexius (npr. Militär-Schematismus, 1840, str. 199; 1848, str. 115).

»Genealoško-biografske skice rodbine baronov Dienerspergov«, naslovna stran (Zgodovinski arhiv na Ptuj, foto: M. Zaplatil, marec 2011)

po spominu izpričal Breznikov sin Bogomil (1911–1999), ob prodaji slik Narodnemu muzeju študent.¹³

V Kofler-Breznikovi zbirki je bilo med oljnimi slikami še več portretov Valvasorjevih potomcev do leta 1832, zdaj shranjenih v Narodni galeriji v Ljubljani.¹⁴ Najmlajši portretiranec je 15-letni Ferdinand baron Dienersperg, sin prvega in brat drugega pisca spominov, medtem ko se njuna portreta in fotografije mlajših članov izumrle rodbine niso ohranile. Zelo verjetno so bili nekateri upodobljeni na tistih petih oziroma sedmih slikah, ki jih Brezniki niso prodali Narodnemu muzeju in so izginile po 2. svetovni vojni po nacionalizaciji njihove posesti. Od oseb, ki nastopajo v Dienerspergovih spominih, sta poleg slike mladega Ferdinanda ohranjeni le podobi staršev prvega pisca Franca Ksaverja.¹⁵ Njegov oče Franc Ksaver Avguštin (1742–1814), ki ga bomo spoznali v ne najlepši luči, je prednik vseh (okoli sto) danes živečih potomcev polihistorja Valvasorja.

Valvasor je v naši zgodbi povsem stranski lik, o katerem so tudi njegovi potomci vedeli komaj kaj, a brez

¹³ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 71–72.

¹⁴ Prav tam, str. 71, op. 126.

¹⁵ Prav tam, str. 71. – Iz Breznikove zbirke na Kogu je Narodni muzej leta 1934 prevzel tudi portret soproge Franca Ksaverja Antonije roj. baronice Adelstein z letnico 1832, ki pa je zdaj pogrešan (Narodni muzej Slovenije, Inventarna knjiga Deželnega muzeja za Kranjsko, zv. 2, inv. št. 3764).

kranjskega polihistorja ne bi bilo zgodbe o Dienerspergovih spomilih. Če namreč njen avtor ne bi sledil potomcem Regine Konstancije baronice Valvasor por. pl. Dienersperg, ki ima edina od polihistorjevih 13 otrok še danes živeče potomstvo, ne bi prišel poleti 2008 do zapuščine Dienerspergov v Zgodovinskem arhivu na Ptuj. A če spomini ne bi imeli posebne pričevanske vrednosti, jim ne bi namenil tolikšne pozornosti, ampak bi z njihovo pomočjo samo preveril in dopolnil biografske podatke o Valvasorjevih prapra...vnukih. Da je bil kranjski polihistor neposredni prednik obeh piscev spominov, očeta in sina barona Dienersperga, je pri vsej stvari bolj zanimivost kot kaj drugega. Tudi če takšne genealoške povezave ne bi bilo, pa bi bili spomini sami po sebi vredni obravnave, ki jo je ugotovljeno sorodstvo z Valvasorjem posredno samo pospešilo.

Besedili obeh baronov sta napisani s premislekom, skoraj kot čistopis z zelo redkimi popravki,¹⁶ očetova pisava je skladnejša in ličnejša od sinove. Od skupaj 104 strani rokopisa (87 strani in pol je izpod peresa očeta, druge je napisal sin) je osebnoizpovedna slaba polovica. Tudi v prvem delu, genealoškem orisu pl. Dienerspergov, od leta 1766 baronov, najdemo sicer nekaj podatkov, ki jih je Franc Ksaver črpal iz osebnih spominov, zlasti o usodah svojih stricov, toda »prava« zgodba se začneja z njegovimi bližnjimi na strani 56. V pričujočem prispevku je predmet naše obravnave naslednjih 50 strani do konca knjige, v celoti objavljenih v slovenskem prevodu. Spominski zapisi dveh generacij baronov Dienerspergov prinašajo pričevanja prve roke o treh oziroma štirih generacijah rodbine v časovnem razponu od sedemdesetih let 18. stoletja, ko se je začel sveta okoli sebe zavedati prvi pisec, do srede petdesetih let 19. stoletja, do koder je z nedokončanimi spomini prišel njegov sin. Koflerjev pripis iz okoli leta 1910 (na str. 105) je le kratek epilog z golimi genealoškimi podatki, vendar zapisi vseh treh piscev sestavljajo zaokroženo celoto. Ta se začneja z opisom družine Franca Ksaverja, v kateri se je leta 1773 rodil kot njen prvi moški potomec, ki je baronski naslov prinesel že na svet, in se konča s smrtima njegovih dveh vnukov, otrok Antona Alekxa – zadnjega barona Ferdinanda (1905) in njegove sestre Antonije por. Kofler (1908). Na zunaj gre za usode srednje premožne plemiške družine, ki v letih po zemljiški odvezi z zgrešeni-

mi investicijami v »projekte« nove dobe finančno tako rekoč propade. Pod zunanjim ovojem pa se skrivajo življenjske zgodbe in medčloveški odnosi, o katerih bi lahko sicer le slutili. Bolj oseben pričevalec je oče Franc Ksaver, pri sinu Antonu Aleksu je treba več stvari razbrati med vrsticami, pri obeh pa imeti pred očmi, da sta pisala za svoje otroke. Osrednji problem obeh generacij je vloga dominantnega očeta v še vedno patriarhalno urejeni družini. Pri drugem piscu je problem sicer manj izražen in ostaja v senci avtorjeve poklicne neuspešnosti in eksistenčnih skrbi, a nosi znatno posredno krivdo za oboje njegov oče. Obema piscema je skupno, da prav zaradi očetov nista mogla uresničiti poklicnih želja in da kot taka v svoji generaciji nista bila edina. Napačne odločitve očetov pri Dienerspergih močno zaznamujejo sinove, nič drugače sicer kot pri mnogih drugih plemiških rodbinah, le da imamo tu dve zapisani zgodbi, čeravno drugo žal nedokončano. Pisca se nenehno vračata k stvarim, ki so ju najbolj težile. Starejši Franc Ksaver ne more mimo ambivalentnega odnosa z avtoritativnim očetom, ki mu je onemogočil poklicno kariero, potem ko je že prišel do pravniškega poklica, in ki ga je dolgo oviral pri snovanju družine z izbrano nevesto. Hrepenenje po urejeni družini se piscu slednjič uresniči z velikim časovnim zamikom, svoje spomine pa sklene pomirjen z mislijo, da živi njegova družina zdaj »pravo patriarhalno življenje« (str. 88). Sin Anton Aleks, ki si ni mogel sam izbrati poklica, išče opravičila za neuspešno častniško pot, kot vse kaže, ima enako kot oče uspešen zakon, najbolj pa ga boli finančni polom rodbine, ki se ni dobro znašla v spremenjenih razmerah sredi 19. stoletja.

Kako in kdaj sta njuni pripovedi nastali in kakšna je bila usoda knjige, preden se je znašla v ustrezni arhivski hrambi? Franc Ksaver je s pisanjem začel leta 1835 v svoji graščini na Dobrni pri Celju, tedaj rastočem zdraviliškem kraju, katerega toplice je prav on posodobil in dvignil iz dolgotrajne letargije. Iz naslova na platnicah, razširjenega na prvi strani knjige, se zdi, da je najprej nameraval napisati le genealoško-biografski prikaz rodbine Dienersperg in da se je šele pozneje odločil dodati osebnoizpovedni lastni življenjepis. Lahko pa bi takšno namero gojil že na začetku, ko je pred preselitvijo družine v Gradec sam pri sebi »delal inventuro«. Razširjeni naslov na prvi strani je zgovoren tako o vsebini kot o nastanku knjige: »Genealoško-biografske skice rodbine državnih baronov pl. Dienerspergov. Iz starih listin in zgodovinskih zapisov črpal in sestavil na Dobrni leta 1835 Franc Ks. K. baron Dienersperg v 63. letu življenja.«¹⁷ Kot je avtor zapisal sam, bi se morala

¹⁶ Maloštevilne drobne popravke sta pisca praviloma naredila že sproti (str. 15, 69, 78, 85, 103). V besedilu očeta Franca Ksaverja Kajetana je na str. 47 osebno ime Janeza Gašperja pl. Brandenaua popravljeno v Franc Sigmund, vendar popravek ne ustreza pisavi nobenega od piscev niti pisavi njunega sina oziroma brata Janeza Nepomuka, ki je dodal kratek pripis na strani 66. Pomoto je očitno popravil graški zgodovinar Karlmann Tangl, ki si je knjigo sposodil za pisanje razprave o Dobrni (1852) in ima v njej pravilne podatke (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 198). V besedilu Antona Alekxa je neznana roka na str. 89 prečrtala toponim Modena in ga nadomestila s Parmo.

¹⁷ »Genealogisch=biographische Skizzen der Reichsfreyherrlich von und zu Dienersberg: Familie – Aus alten Urkunden und historischen Notizen geschöpft und zusammengetragen zu Neuhaus im J. 1835 durch Franz X. C. Bar. Dienersberg im 63ten Lebensjahre«.

družina preseliti v štajersko prestolnico že prejšnjo jesen (str. 87), dejansko pa so Dobrno zapustili novembra 1835 (str. 85). V Gradcu se spomini tudi končajo, najverjetneje leta 1836, saj je predzadnji dogodek datiran s 1. marcem omenjenega leta, zadnji pa se je zgodil še isto ali najpozneje naslednje leto 1837 (str. 88).¹⁸

Ko je Franc Ksaver 15. avgusta 1846 umrl,¹⁹ je bila knjiga skoraj gotovo v njegovem graškem stanovanju, skupaj z rodbinskim arhivom, in precej manj verjetno v graščini na Dobrni, ki jo je po njegovi smrti prevzel najstarejši sin Ferdinand (1817–1853). O njeni nadaljnji usodi, preden je prišla v roke drugega pisca, sina Antona Aleksa (1820–1889), imamo dve dragoceni pričevanji, obe pa se nanašata na srednjega sina Janeza Nepomuka (1818–1885), neporočenega častnika, ki se mu je pozneje omračil um in je skoraj četrt stoletja do svoje smrti preživel v umobolnici. Na strani 66, kjer oče Franc Ksaver začneja lasten življenjepis s prošnjo, naj njegovi potomci in dediči pripovedi ne pozabijo nadaljevati, je sin dodal opombo: »Nadaljuje Janez Nepomuk baron Dienersperg«. Dejansko je to tudi vse, kar je ta sin neznanokdaj napisal, znano pa je, da je knjigo posodil graškemu univerzitetnemu profesorju dr. K. Tanglu, ki jo je leta 1852 uporabil za pisanje daljše razprave o gospodstvu in toplicah Dobrna od njunih začetkov do zadnjih dogodkov. Tangl imenuje Dienersperga nadporočnik v pokoju, ne pove pa jasno, kje je od njega dobil rokopis, a skoraj gotovo v Gradcu.²⁰ Nikakršnega namiga nimamo, kdaj in iz čigavih rok je rokopis prišel v posest Antona Aleksa, ki je s pripovedjo začel tam, kjer je oče nehal, v drugi polovici tridesetih let, nedokončano pa pripeljal do druge polovice petdesetih let. Zadnji datirani poda-

tek je rojstvo hčerke Antonije, pozneje poročene Kofler, 12. januarja 1855. Na dlani je, da je Anton Aleks pisal s časovno distanco, saj je napovedal, kako bo v nadaljevanju jasno viden bankrot družine. Mislil je na prodajo toplic, v katero je bil konec leta 1858 prisiljen njegov svak grof Hoyos, a do tja pripoved ne seže. Anton Aleks bi torej lahko napisal svoj del spominov v dolgem časovnem razponu med koncem leta 1858 in svojo smrtjo v začetku leta 1889 v Ormožu. Zdi se, da je tudi od zadnjih opisanih dogodkov minilo že nekaj časa, poleg tega pa je duktus njegovega rokopisa tak kot v zbirki lastnih pesmi z letnico 1883.²¹ Ni izključeno, da se je pisanja spominov lotil (pre)pozno in ga je prehitela smrt. Pisati bi lahko začel šele malo pred smrtjo pri pastorki v Ormožu ali verjetneje nekoliko prej pri hčerki Koflerjevi na Kogu, kjer se je knjiga tudi ohranila. Razlag, kako je prišla v baronove roke, je več. Morda mu jo je izročil brat Janez Nepomuk, ko jo je dobil nazaj od zgodovinarja Tangla (1799–1866) in je presodil, da je najustreznejše mesto zanjo pri Antonu Aleksu, saj je imel ta edini od treh bratov potomstvo in je z moškim potomcem nadaljeval rodbinsko ime. Morda je Tangl knjigo zadržal pri sebi in jo je Antonu Aleksu izročil sam, potem ko je Janez Nepomuk psihično zbolel in se leta 1861 znašel v umobolnici.²² Posrednica med bratoma bi bila lahko tudi katera od treh sester, ne nazadnje pa bi knjiga utegnila priti v roke Antona Aleksa šele iz bratove zapuščine v umobolnici Lainz pri Dunaju (1885).²³ Tam je mlajši brat starejšega gotovo kdaj obiskal, tem laže v sedemdesetih letih, ko je z družino prebival na Dunaju.²⁴ »Genealoško-biografske skice« Franca Ksaverja barona Dienersperga so imele torej zanimivo usodo, preden so se z rokopisom igrali Breznikovi otroci na Kogu. Tam ali na Ptujju je knjiga doživela tudi edini fizičen poseg, ki je stanjšal njen obseg. Jožef Breznik ali pa kdo pri ptujskem Muzejskem društvu je namreč iztrgal zadnje liste, približno dvanajst, na katerih ni bilo najverjetneje ničesar razen sledov otroške igre in šolskih nalog.

Kdo ve, kolikokrat je bil obstoj rokopisa še ogrožen, preden ga je v ptujskem arhivu ovekovečil fotoaparatus pisca teh vrstic. Srečna naključja, h katerim je posredno pripomogel tudi slavni kranjski prednik »življenjepisec« baronov Dienerspergov, so privedla do odkritja, da je vsebina pričevanja sama po sebi in zanimiva iz

¹⁸ Predzadnji dogodek v spominih je službena premestitev zeta Johanna grofa Hoyosa iz Celja v Gradec 1. marca 1836, zadnji pa premestitev sina Janeza Nepomuka k 27. notranjeavstrijskemu (Luxemovemu) pehotnemu polku. Po vojaškem šematizmu za leto 1836 je bil ta še kadet pri 7. ilirskem (Latermannovem) pehotnem polku (Militär-Schematismus 1836, str. 111), pri novem polku pa je naveden v šematizmu za naslednje leto (Militär-Schematismus 1837, str. 156). – Leta 1836, 15. novembra, je preminil piščev starejši brat Janez Nepomuk, ki ga Franc Ksaver Kajetan na str. 62 omenja še kot živečega v Gradcu. Podatek dokazuje, da je osebne spomine (od str. 56 dalje) vsaj začel pisati še za bratovega življenja. V knjigi sicer ni piščevih poznejših pripisov o smrtih v spominih omenjenih sorodnikov. O bratovi smrti: DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – Maria Himmelfahrt, Sterbefälle 1836, pag. 7.

¹⁹ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – Hl. Blut, Sterbefälle 1846, s. p. prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 315.

²⁰ Tanglova razprava (Tangl, Beiträge zur Geschichte), objavljena v Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark, je v uvodu datirana Gradec, 31. oktobra 1852 (str. 165), pisec pa govori o svojem tritedenskem bivanju na Dobrni v istem letu (str. 160), ko je bil tu prvič (str. 182). Tangl daje zmoten vtis, da mu je upokojeni nadporočnik Janez Nepomuk posodil rokopis še na Dobrni, ker takoj zatem omenja svojo vrnitev v Gradec (hierher zurückerkehrte) (str. 160–161); Dienersperg je namreč tedaj živel v Gradcu in ni imel na Dobrni nobene lastnine.

²¹ ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg. »Gedichte verfaßt von Anton Frh. Dienersberg 1883.«

²² ÖStA, KA, Pensionsprotokoll, Band III, fol. 244.

²³ Janez Nepomuk je preminil v zasebni umobolnici 30. januarja 1885 (prav tam; Röm-kath. Pfarramt Lainz-Speising, Sterbebuch Lainz IV 1875–1896, fol. 94).

²⁴ Na Dunaju je njegovo bivanje dokumentirano v mestnih naslovnih od leta 1874 do 1878 (Lehmann's Allgemeiner Wohnungsanzeiger 12 (1874), str. 134; 14 (1876), str. 152; 16 (1878), str. 238).

Rodovnik zadnjih baronov Dienersperg

**Franc Ksaver Avguštin
baron Dienersperg**

(1742, Ponikva – 1814, Zg. Lanovž)

por. 1770 na Dobrni

ž. Jožefa pl. Brandenau Mühlhoffen

(1743, Dobrna – 1818, Celje)

— **1) Barbara por. pl. Gadolla**
(1772, Dobrna – 1841, Blagovna)— **2) Terezija por. pl. Resingen**
(1776, Dobrna – 1849, Gradec)— **3) FRANC KSAVER KAJETAN
baron DIENERSPERG**prvi pisec spominov

(1773, Dobrna – 1846, Gradec)

por. 1813 na Blagovni

ž. Antonija baronica Adelstein

(1782, Celje – 1845, Gradec)

— **1) Kajetana por. grofica Hoyos**
(1815, Celje – 1892, Celje)— **2) Ferdinand baron Dienersperg**
(1817, Celje – 1853, Gradec)— **3) Janez Nepomuk baron Dienersperg**
(1818, Celje – 1885, Lainz/Dunaj)— **4) ANTON ALEKS baron DIENERSPERG**
drugi pisec spominov

(1820, Dobrna – 1889, Ormož)

por. 1849 v Jihlavi (Moravska)

ž. Karolina Heller vd. Sonnewend

(1819, Staré Hory/Jihlava – 1882, Ormož)

Ferdinand baron Dienersperg

(1850, Jihlava – 1905, Budimpešta)

por. 1905 v Budimpešta

ž. Marie Mathilde Epstein

(1873, Vészprem – ?)

Antonija baronica Dienersperg por. Kofler

(1855, Gradec – 1908, Kog pri Ormožu)

por. 1876 na Dunaju

m. Ludvik Koflerpisec sklepnih besed spominov

(1843, Ptuj – 1914, Kog pri Ormožu)

Ludvik Kofler ml.

(1876, Gradec – 1914, Kog pri Ormožu)

— **5) Ida Terezija por. Vital**
(1819, Dobrna – 1894, Celje)— **6) Marija Ivana por. Garbich**
(1824, Celje – 1890, Celje)— **4) Jožef Benjamin**
(1778, Dobrna – 1811, Dobrna)— **5) Janez Nepomuk**
(1781, Dobrna – 1836, Gradec)

povsem drugačne perspektive, kot je leta 1852 nanjo gledal Tangl, prvi zgodovinar, ki je imel v rokah takrat še nepopoln rokopis, samó besedilo prvega pisca. Tangl se je obzirno izognil vsemu osebnemu, četudi je pritegnilo njegovo pozornost, a takšne stvari tedaj niso sodile v zgodovino. Kot denimo podatek, da spomini ne bi nikoli nastali, če bi Franc Ksaver med letoma 1804 in 1809 uresničil večkratno namero, da svoje neznosno trpljenje konča s – samomorom.

**Spomini »celjskega Wertherja« Franca
Ksaverja barona Dienersperga (1773–1846)**

Prvi pisec Franc Ksaver je večji del, prvi dve tretjini besedila (str. 1–56) namenil zgodovini Dienerspergovega rodu od »mitskih« začetkov do opisa graščin svojega očeta v začetku 19. stoletja. Ta del je sicer zanimiv z vidika rodbinske zgodovine, pozno ustvarjenega

»izročila« o izvoru Dienerspergov in uporabljenih virov, našo problematiko pa zadeva le posredno, zato se bomo zgolj kratko ustavili ob njegovih glavnih značilnostih. Rokopis Franca Ksaverja je zgodovinar Tangl označil za »zanesljivo gradivo« (*einen verlässlichen Stoff*),²⁵ s čimer je mislil na (naj)novjši del, ki se nanaša na Dobrno, saj ga starejša zgodovina rodu ni zanimala in je bil glede te do pisca tudi prizanesljiv. Franc Ksaver je s pridom uporabil dokumente rodbinskega arhiva na Dobrni, ki je segal v osemdeseta leta 16. stoletja,²⁶ še v čas pred Gačniki, pozneje poplemenitenimi v pl. Schlagenberge, sicer pa njegovimi predniki tako po očetovi kot po materini strani.²⁷ Podatke je črpal tudi iz del bolj ali manj uveljavljenih zgodovinarjev do historično-topografskega leksikona za Štajersko svojega sodobnika Schmutza.²⁸

²⁵ Tangl, *Beiträge zur Geschichte*, str. 161.

²⁶ *Dienerspergov rodbinski arhiv, ki danes v Štajerskem deželnem arhivu obsega dve škatli (StLA, A. Dienersberg)*, je zapustil graščino na Dobrni ob selitvi Franca Ksaverja in njegove družine v Gradec jeseni 1835. O tem posredno pričata dva uradna dopisa štajerskih deželnih stanov iz let 1835 in 1838, od katerih je bil prvi poslan Francu Ksaverju na Dobrno, drugi pa že v Gradec (prav tam, K 1, H 19, 17. 10. 1835, 11. 1. 1838). V naslednjih letih, do leta 1840, je Franc Ksaver v Gradcu zbiral dokazno gradivo genealoške narave za postopek pridobitve naziva c. kr. komornika (prav tam, K 1, H 1 in 20). Med drugim je uporabljal tudi starejše dokumente, ki zadevajo Dobrno in jih je graški profesor K. Tangl dobil leta 1852 na vpogled pri njegovem zetu Johannu grofu Hoyosu (1808, Dunaj – 1896, Celje), nesporno v Gradcu, saj postavlja obisk pri Hoyosu v čas po svoji vrnitvi z Dobrne (Tangl, *Beiträge zur Geschichte*, str. 161). I. Orožen, ki je zmotno menil, da je Tangl naletel na dokumente v dobrnski graščini, jih je tam leta 1892 seveda zaman iskal (I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 346). Glede na to, da je Franc Ksaver baron Dienersperg stanoval v Gradcu skupaj s hčerko Kajetano in zetom grofom Hoyosom (gl. op. 185), je logično, da se je rodbinski arhiv znašel v Hoyosovih rokah. Gradivo, ki seže do srede 19. stoletja, je Štajerskemu deželnemu arhivu v letih 1884 in 1886 izročil Dienerspergov vnuk Franc grof Hoyos (1833, Dobrna – 1896, Dunaj), ki je tedaj sicer že dolgo živel na Dunaju, rodbinski arhiv pa je dotlej gotovo vseskozi ostal pri njegovih starših v Gradcu (podatki o prevzemu v arhiv po informaciji Štajerskega deželnega arhiva avtorju).

²⁷ Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg, oče Franca Ksaverja, je bil prapravnuk prvega Gačnika, Matije († 1647), mati Jožefa pl. Brandenau pa njegova praprapravnukinja in praprapravnukinja Matijevega leta 1666 poplemenitenega sina Janeza Matije pl. Schlagenberga († kmalu po 1682). Iz genealoškega prikaza Franca Ksaverja je mogoče le v glavnih potezah povzeti očetovo neposredno sorodstvo s Schlagenbergi (str. 18 in 24), materino pa zgolj posredno (str. 43–48). O sorodstvu: Tangl, *Beiträge zur Geschichte*, str. 187–202.

²⁸ Ob koncu genealoško-biografskega dela (str. 55) je Franc Ksaver priporočil v branje dela, iz katerih je mogoče dobiti podatke o rodbini Diener in baronih Dienersperg in ki si sledijo takole (str. 56): »als v[on] Leüwen Geschichte des schwäbischen Kreises; Weigl's und Fürsten's deutsches Wappenbuch; Valvasor's Ehre des Herzogthums Krain; Graf Reichard Solm's Ursprung des Adels; Praun's adeliches Europa; Lerchü v[on] Dürnstein altes Herkommen des reichsritterlichen Adels; Hans von Willich zu Bärensau Ursprung der schwäbischen unmittelbaren Reichsritterschaft; Lerchü v. Dürnstein Verzeichniß adelicher Geschlechter des H. R. Reichs; Hübner's Genealogische Tabellen 6 folio Bände; Schmutz steyermärkisches Lexicon etc. etc.«.

Svoj priimek piše Franc Ksaver dosledno kot Dienersberg, z zvencim *b*. Dejansko se je tako začel podpisovati šele sam v svojih poznejših letih,²⁹ a je tak način pisanja priimka prenesel na vse svoje sorodnike za dve stoletji nazaj, četudi so se praviloma pisali Dienersperg z nezvencim *p*. Franc Ksaver pri tem niti ni ravnal povsem samovoljno, kot bi se lahko zdelo, saj je dobil njegov kranjski prednik Ditrih Diener od cesarja predikat »Diener von Dienersberg« (1636).³⁰ V 18. stoletju je tako na Kranjskem kot na Štajerskem povsem prevladala različica Dienersperg, kot jo med drugim pozna listina o povzdignitvi desetih štajerskih Dienerspergov v baronski stan leta 1766. Novi baroni so postali oče Franca Ksaverja Avguštin (1742–1814) in očetovih osem bratov s štajerske Ponikve ter njihov stric, lastnik graščin Tabor in Socka.³¹ Ker je bil baron Franc Ksaver največji del svojega življenja vendarle Dienersperg in je samo to ime uveljavljeno v plemiški genealogiji na čelu z Gothinimi genealoškimi priročniki, bomo v pričujočem prispevku priimek pisali Dienersperg, ne glede na to, da sta naslednji dve generaciji, vključno z drugim piscem spominov Antonom Aleksom, uporabljali različico Dienersberg.³² Končno so v Gothinih priročnikih tudi zadnji člani rodbine do ugasnitve rodu vodeni kot Dienerspergi.³³ Kaže, da je k spremenjenemu načinu zapisa in njegovi utemeljitvi prispeval tudi stric Franca Ksaverja, avstrijski podmaršal Peter baron Dienersperg (1746–1819), ka-

²⁹ Kot Dienersperg je Franc Ksaver naveden še pri krstih vseh svojih otrok v letih 1815–1824 (gl. op. 11). V franciscejskem katastru iz leta 1826 se pojavljata obe različici priimka, vsaka v drugem zapisniku (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 35, k. o. Dobrna, abecedni seznam posestnikov, 16. 4. 1826, zapisnik stavbišč, 7. 3. 1826). Njegova sinova Ferdinand in Anton Aleks sta leta 1828 in 1832 v matriki celjske gimnazije vpisana kot Dienersberga (ZAC, ZAC 845, I. gimnazija v Celju, fasc. 1, 1/2 Matricula (1809–1851), s. p.), a ima Ferdinand na portretu z letnico 1832 spet prvotno obliko priimka Dienersperg (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 888). Morda je na zavestno spremembo zapisa priimka pri Francu Ksaverju vplival njegov brat Janez Nepomuk, ki je bil Dienersberg že leta 1817 kot konceptni praktikant celjskega okrožnega urada, pozneje v Gradcu kot drugi tajnik deželnih stanov pa se v šematičnih objavah enkrat z eno, drugič z drugo različico (gl. op. 88).

³⁰ Hueck, *Adelslexikon*, Band II, str. 474; prim. tudi prepis listine 1636 IX. 14., Regensburg v: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 5. – Po istem viru je bil Ditrih sprejet kot Dienersberg tudi za deželana štajerskih deželnih stanov (1652), toda v deželanski diplomii je priimek zapišan kot Dienersperg (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 4, 1652 III. 1, Gradec).

³¹ Hueck, *Adelslexikon*, Band II, str. 474. – O vsebini baronske diplome: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 7, 4. 7. 1766.

³² Po rokopisu Franca Ksaverja je različico Dienersberg povzel za vse rodove nazaj tudi K. Tangl (*Beiträge zur Geschichte*, str. 161 sl.).

³³ *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser* 12 (1862), str. 124–125; 14 (1864), str. 139; 36 (1886), str. 166; 39 (1889), str. 140–141; 41 (1891), str. 148; 43 (1893), str. 154–155; 47 (1897), str. 166; 49 (1899), str. 164; 61 (1911), str. 155.

terega priimek so sodobniki pisali Dinnersberg.³⁴ Toda isti znameniti stric se je doma na spodnjem Štajerskem leta 1811 dvakrat podpisal kot Dienersperg³⁵ in je s to različico priimka naveden tudi v Wurzbachovem avstrijskem biografskem leksikonu iz leta 1858.³⁶

Bržkone je šele generaciji tega sorodnika prišlo na misel, da izvirajo Dienerji s Švabskega, kjer so kot star viteški rod izpričani od 13. stoletja dalje, imenujejo pa da se po gradu Dienersberg pri Tübingenu. Leta 1797 naj bi Peter Dominik v Düsseldorfu večkrat govoril z zadnjim potomcem švabske rodbinske veje, umrlim naslednje leto.³⁷ Tako je njegov nečak, naš pisec genealogije, povezoval poznejši plemiški predikat Dienersberg/Dienersperg kranjsko-štajerskih Dienerjev z ruševinami gradu Dienersberg, ki naj ne bi bil nič manj kot njihov izvorni grad (*Stammburg*). Prav po tem gradu naj bi cesar Ferdinand II. leta 1636 dvema bratoma, kranjskima deželanoma, podelil predikat »von Dienersberg« (str. 11 in 17–18), cesar pa v besedilu listine ni.³⁸ Na Kranjsko so se Dienerji po besedah Franca Ksaverja priselili v 16. stoletju iz verskih razlogov, in sicer prek svojega sorodnika patra Engelberta, ki je iz cisterce Heiligen Kreuz pri Dunaju prišel s pomembnimi nalogami v Stično in tam postal opat (str. 13–14). Takšno prepričanje, o izvornosti z Zgornjega Pfalškega in vmesnem bivanju v Avstriji, je potrjeno tudi v rodovniku Dienerspergov, nastalem v drugi polovici 18. stoletja na Kranjskem, pri čemer se samo rodovno deblo začenja v 16. stoletju,³⁹ enako kot drugi znani Dienerspergovi rodovniki.⁴⁰ Franc Ksaver se najverjetneje ni zavedal trhlosti izročila o švabskih prednikih in je kot dokaz zanj navajal grb Dienerspergov s črnim dvoglavim orlom na zlatem polju, ki naj bi ga »neposrednim švabskim državnim vitezom« Dienerjem podelil že Rudolf I. po bitki pri Suhih Krutih (1278). Hkrati je priznal, da ni popolnih podatkov o potomstvu bratov, udeležencev omenjene bitke, vse do viteza Janeza (Hansa) Dienerja, ki je v 16. stoletju prišel na Kranjsko (str. 10–11). Tako na drugem mestu upravičeno pravi, da se natančna in zanesljiva pripoved začenja s tem začetnikom rodu (*Stammvater*) (str. 14–15), ljubljanskim

gradiščanom, ki je leta 1580 kupil bližnji grad Bokalce (str. 16).⁴¹ Tako kot ni nikoli obstajal njegov bratranec stiški opat Engelbert,⁴² je seveda tudi povezava s sicer resničnimi švabskimi vitezi izmišljena oziroma plod želja. »Naši« Dienerji so v resnici potrjeni že sredi 15. stoletja kot meščani v Ljubljani (1459 mestni svetnik Jurij Diener), grb pa je omenjenemu ljubljanskemu gradiščanu Janezu (Hansu) Dienerju leta 1587 podelil nadvojvoda Karel.⁴³

Franc Ksaver se je pisanja rodbinske genealogije sicer lotil resno, z znanjem šolanega pravnika in načitanega človeka. Vseskozi vpleta v zgodbo dogajanja s širšega zgodovinskega prizorišča, razne vladarske osebe, vojne, med drugim tudi reformatorja Lutra in »nekega Trubarja«, ta dva v času, ko naj bi prišel na Kranjsko začetnik kranjsko-štajerske veje rodu (str. 14). Skoraj celih sedem začetnih strani (str. 3–9) posveti vojni med Rudolfom Habsburškim in češkim kraljem Otokarjem, kar naj bi bilo »nujno potrebno«, preden sploh začne »biografski opis rodbine državnih baronov Dienerspergov« (*von und zu Dienersberg*). Vodilo (*Leitfaden*) v opis je po njegovem bitka pri Suhih Krutih leta 1278, ki jo po utrujajoči predzgodovini in opisu poteka le pripelje do konca – do trenutka, ko je zmagovalec Rudolf Habsburški povzdignil med viteze 200 sinov in sorodnikov svojih plemenitih vojakov, med njimi tri brate Diener (str. 8–9). Zadnji podatek opira na dva švabska zgodovinarja,⁴⁴ iz katerih črpa tudi nadaljnje skromno védenje o vitezih Dienerjih, domnevnih prednikih baronov Dienerspergov (str. 9–10).

Pri tem je zanimivo, da se Franc Ksaver v uvodnem opisu kar dvakrat sklicuje tudi na Valvasorja, obakrat kot na vir o bitki med Rudolfom in Otokarjem. Prvič ga omeni že v prvem stavku (str. 3), kjer po njem (*nach Valvasor*) navaja alternativni, sicer napačni datum bitke 23. avgust 1278,⁴⁵ drugič pa pri opisu samega spopada: »Po Valvasorju, ki je napisal znamenito Topografijo Kranjske v 4 folio zvezkih ... « (str. 8). Če je mogoče razumeti, da tu ni bilo prostora za omembo sorodstvene zveze Dienerspergov z Valvasorjem, bi na drugi strani vendarle pričakovali, da bo Franc Ksaver na pomen kranjskega polihistorja vsaj z besedo opozoril na mestu, kjer ga omenja kot očeta svoje prednice, omožene v Dienerspergovo rodbino (str. 20), a se to ni zgodilo. Polihistor je brez kakršne koli dodatne oznake naveden kot Janez Vajkard baron Valvasor, oče Regine Konstancije, dru-

³⁴ *Schematismus der österreichisch-kaiserlichen Armee XV (1804)*, str. 34; XVI (1805), str. 42; XVII (1806), str. 42; XVIII (1807), str. 39; XIX (1808), str. 35; XX (1810), str. 39. – Petra pozna kot Dienersberga tudi zgodovina (npr. http://www.napoleon-online.de/AU_Generale/html/werneck.html – 4. 4. 2011).

³⁵ StLA, A. Dienersperg, K 2, H 51, 15. 10. 1811; H 52, 15. 10. 1811.

³⁶ Wurzbach, *Biographisches Lexikon* 3, str. 285.

³⁷ Franc Ksaver o tem na str. 12–13 pravi: »... da je ena veja ostala v Nemškem cesarstvu in je zadnji iz te veje umrl samski leta 1798 v Düsseldorfu, kjer sta ga leto prej večkrat videla in z njim govorila avstrijski general baron Sekendorf in [piščev stric] polkovnik Peter baron Dienersperg.«

³⁸ *Prepis viteške diplome 1636 IX. 14., Regensburg v: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 5.*

³⁹ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg.

⁴⁰ StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersberg: Familien Acten.

⁴¹ Po vsej verjetnosti je pisec našel podatek o nakupu Bokalc v Valvasorjevi Slavi (*Valvasor, Die Ehre XI*, str. 566).

⁴² *Prim. seznam opatov v: Mlinarič, Stiška opatija*, str. 881–882. – Ime Engelbert se ne pojavlja niti med navadnimi stiškimi menihi (*prim. prav tam*, str. 891–907).

⁴³ *Adelslexikon. Band II*, str. 474.

⁴⁴ *Lerch von Dürnstein in Hans von Willich von Bärnsau.*

⁴⁵ *Bitka se je v resnici odvijala tri dni pozneje, 26. avgusta 1278.*

ge žene Volfa Sigmunda pl. Dienersperga. Takoj zatem pa sledi cela stran o njenih dveh hčerkah in soprogih, o treh možeh vnukinje, ki je ostala na Kranjskem, in njenih štirih otrocih grofih Paradeiser (str. 21). Valvasorjeva kranjska vnukinja Marija Ksaverija, piščeva stara teta, naj bi bila zapovrh, sodeč po portretu, zelo lepa, za Valvasorja samega pa, kot da bi bila vsaka beseda odveč. Njegov prapravnuk Franc Ksaver baron Dienersperg seveda ni mogel prezreti, da je imel celo med neposrednimi predniki zgodovinarja, ki ga je s pridom citiral tudi tam, kjer ne bi bilo potrebno, vendar mu v genealoškem delu ni namenil nobene besede razen golega imena. Resda se pri izvoru v Dienerspergovo rodbino omoženih žensk tudi drugje ni ustavljal oziroma samo izjemoma. Tako je za svojo mater Jožefo roj. Brandenau Mühlhoffen povedal, da je izvirala iz zelo stare viteške rodbine in je v podkrepitev tega skupaj z na moč sumljivim virom navedel poroko njenih prednikov davnega leta 1520 (str. 43). O skupnem predniku po materi in očetu, dobrnskem graščaku Matiji Gačniku, pa je zapisal, kako je [leta 1635] v Žičah lastnoročno ustrelil vodjo kmečkih upornikov (str. 45). Izvirati iz domnevno zelo stare viteške rodbine in imeti junaške prednike pač ni bilo enako pomembno kot biti (samo) pisec znamenite topografije Kranjske, četudi baron. Nemara pa je Franc Ksaver menil, da je o Valvasorju dovolj povedal že v uvodu (str. 8), kjer se je skliceval na njegovo delo. Ime Valvasor se nato pojavi v besedilu še dvakrat. Med naštevanjem kranjskih rodbin, s katerimi so bili Dienerspergi v svaštvu ali sorodu, so baroni Valvasor (*Freyherrn von Valvasor*) navedeni na ustreznem mestu družbene lestvice, torej za grofi, a med baroni kot prvi (str. 23). Nazadnje je ob koncu genealoško-biografskega dela, preden se začnejo spomini (str. 56), med deli, ki jih pisec priporoča v branje, s polnim naslovom omenjena še Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske (Valvasor's Ehre des Herzogthums Krain)*.

Podobno »Slavo« je svoji rodbini stoletje in pol za Valvasorjem napisal njegov prapravnuk Franc Ksaver. Za vse drugo razen za Dienerje in Dienersperge je v rokopisu – t. i. genealoško-biografskih skicah – razumljivo le malo prostora. Pisec nameni nekaj besed raznim zanimivostim, sicer pa skuša po dolgovoznem uvodu podati zgodovinski oris svoje rodbine v karseda bistvenih potezah in razumno omejenem obsegu. V besedilo zaidejo tudi manj »slavne« reči, kot je denimo umor v družini leta 1683, pri čemer je iz Dienerspergovega rodu žrtev – umorjena soproga (str. 26–27). V celoti pa izzveni pripoved kot hvalnica katoliški vladarski rodbini, h katere vzponu so leta 1278 pripomogli tudi »slavni« predniki Dienerspergov, švabski plemiči Dienerji.⁴⁶

⁴⁶ Katolištvo pride do izraza v odklanjanju luteranstva. Tako je »protestantski fanatizem« spremenil v ruševino izvorni rodbinski

Preden bo Franc Ksaver v slovenskem prevodu⁴⁷ z lastnimi besedami spregovoril o sebi in svojih najbližjih – ta del njegovega besedila se začne na strani 56 –, mu prepustimo besedo tudi o dveh generacijah Dienerspergov pred njegovim rojstvom. V prvem delu je na nekaj mestih podal temeljna dejstva, ki nam zdaj povezana v celoto, začeni z njegovim dedom Petrom Dominikom, povedo tole:

»[str. 29]: Četrty sin [Ditriha Friderika pl. Dienersperga in Ane Konstancije] *Peter Dominik, gospod na Ponikvi in v Sevnici, se je poročil z Jožefo Katarino, hčerko Volfa Sigmunda Dienersperga* [Valvasorjevo vnukinjo z Volavč in Gracarjevega turna pod Gorjanci].⁴⁸ *Rodil se je na Ponikvi in umrl v 64. letu 28. januarja 1764 v Sevnici.*⁴⁹ /.../ [str. 30] *Sedmi sin Donat Alojzij, gospod na Taboru, Socki in Vitanju, je bil skupaj z otroki svojega pokojnega brata Petra Dominika 1. julija 1766 z diplomom povzdignjen v baronski stan.*⁵⁰ /.../ [str. 36] *Od devetih sinov [Petra Dominika]⁵¹ se jih je pet posvetilo vojaškemu stanu.*⁵² /.../ [str. 41] *Četrty iz civilnega stanu in pravzaprav desety sin Petra Dominika, Franc Ksaver Avguštin baron (Freyh. v.) Dienersperg [avtorjev oče], se je od desetih*

grad Dienersperg pri Tübingenu (str. 11), izmišljeni pater Engelbert se je »ob izbruhu Lutrovega krivoverstva (Irlehren)« vselej izkazal kot »najvnetejši podpornik krščansko-katoliške vere« in kot »Lutrov najhujši sovražnik« (str. 14), prednik Hans Diener se je v 16. stoletju priselil na Kranjsko »iz verskih razlogov« (str. 12), na Kranjskem pa se je tedaj »močno razširilo luteranstvo pod vodstvom nekega Trubarja (eines gewissen Truber)« (str. 14).

⁴⁷ V prevodu so poslovenjena vsa osebnna imena in plemiški nazivi članov Dienerspergove rodbine ter vseh na Slovenskem rojenih in živečih drugih oseb. Po potrebi so v oklepaju navedene izvirne oblike. V nemškem izvirniku ostajajo le imena oseb, ki so se priselile od drugod oziroma niso živele na slovenskem ozemlju. – Poleg imena kmetije Lastnak (unter dem Lastnag) in dobrnskega polja (am Doberna Feld) je Franc Ksaver napisal v slovenščini samo mikrotoponim »na Viden« (vsi na str. 66), Anton Aleks pa ničesar, če odmislimo ime Novakove kmetije »Novaksche Realität« (str. 93).

⁴⁸ Volf Sigmund pl. Dienersperg (1679–1751) je bil drugi soprog Valvasorjeve najmlajše hčerke Regine Konstancije (ok. 1690–1755), s katero je imel dve hčerki. O tej sorodstveni zvezi Golec, Valvasorjevo neznanu potomstvo, str. 370–372.

⁴⁹ Po enem rodovnem deblu je umrl 28. januarja 1764 v Sevnici v 64. letu starosti (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg: Familien Acten), sevniška mrliška matica pa mu ob pokopu 30. januarja 1764 prisoja 63 let (NŠAM, Matične knjige, Sevnica, M 1742–1782, s. p.). Zaradi leta 1782 pogorelih matičnih knjig župnije Ponikva ni znano, kdaj natanko se je rodil.

⁵⁰ V literaturi se kot datum pobaronjenja pojavlja 5. julij 1766 (Frank, Standeserhebungen 1, str. 229). Iz dopisa dunajskega dvora graškemu guberniju z dne 4. julija 1766 je vidno, da je prišlo do cesarske povzdignitve z diplomom že 5. junija (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 7).

⁵¹ Sinov je bilo dejansko deset, a pisec tu ni upošteval svojega gluho-nemega strica Antona (ok. 1733–1797), o katerem pravi, da se je do smrti leta 1807 (prav 1797) zadrževal deloma pri svojih bratih in deloma pri sorodnikih na Kranjskem (str. 40). Prim. rodovnike v: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1.

⁵² O stricih v vojaški službi piše Franc Ksaver na str. 36–39.

sinov edini oženil in zapustil legitimne potomce.⁵³ V Celju je posedoval dve hiši, eno na Trgu je kupil leta 1795 od barona Contija,⁵⁴ drugo v Gosposki ulici pa je leta 1800 podedoval po svojem bratrancu Francu Antonu Führerju pl. Führenbergu skupaj z 20.000 goldinarji aktivnega kapitala in gospodvom Ranšperk.⁵⁵ Poleg tega je leta 1804 kupil tik zunaj Celja zelo lepo graščino [Zgornji] Lanovž⁵⁶ in bil torej lastnik gospodstev in graščin (Güter) Dobrna, ki jo je [str. 42] leta 1770 za 26.000 goldinarjev kupil na javni dražbi prek svoje tete Marije Terezije baronice (Freyin v.) Dienersperg s Tabora,⁵⁷ Ranšperka, ki ga je, kot je bilo že povedano, podedoval po svojem bratrancu Führenbergu, Ponikve s Selcami, ki ju je ob zelo ugodnih pogojih do-

bil za 22.000 goldinarjev v last od svojega brata Franca Serafa,⁵⁸ in končno [Zgornjega] Lanovža, ki ga je, kot že vemo, leta 1804 kupil v zelo slabem stanju (in einem sehr baufälligen Zustande) od nekega gospoda Kniebergerja za 20.000 goldinarjev.⁵⁹ Posestvo [Zgornji] Lanovž je bilo njegovo priljubljeno bivališče (Aufenthalt), v njem je preživel zelo veliko časa, čudovito je uredil tako vrt kakor stavbo, naredil [str. 43] sprehajalne poti in pri tem nasploh skrbel za koristno in prijetno. Žal je v tem svojem bivališču užival le deset let, kajti umrl je 6. maja 1814 v starosti 72 let, glede na to, da se rodil 28. avgusta 1742 na Ponikvi.⁶⁰ Njegova soproga Jožefa, rojena Brandenau Mühlhoffen, ki je izvirala iz zelo stare viteške družine, kajti Krištof pl. Brandenau se je že leta 1520 poročil z Marjeto, hčerko Jurija gospoda pl. Herbersteina (gl. Hübnerjene genealoške tabele),⁶¹ mu je sledila čez štiri leta in umrla 23. marca 1818 v Celju.⁶² Rodila se je na Dobrni 29. decembra 1743.⁶³

⁵³ Kot je izprijal Franc Ksaver sam, je imel njegov stric podmaršal Peter nelegitimnega potomca, nezakonskega sina Petra Fischerja (str. 39), ni pa omenil, da se je oženil tudi stric Maksimilijan, ki je umrl brez potomcev (Schiviz von Schivizoffen, Der Adel – Graz, str. 240 in 503).

⁵⁴ Hišo na Glavnem trgu št. 10 sta z ženo kupila konec 18. stoletja, potem ko je bil leta 1783 lastnik Janez baron Conti (J. Orožen, Posestna in gradbena, str. 23). V tuje roke je prišla pred letom 1826 (prim. ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Kranjsko, C 563, k. o. Celje, zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1826).

⁵⁵ Kot lastnik hiše v Gosposki ulici 13 je leta 1783 izprijal Franc Anton pl. Führenberg. Po J. Orožnu naj bi jo od njega kupil Anton pl. Dienersperg, a gre očitno za napako v osebnem imenu, saj je bil edini Anton v družini gluhomem in tako opravilno nesposoben. Za njim naj bi hišo podedoval Franc (Ksaver) Avguštin pl. Dienersperg (dejansko baron) in jo pred letom 1814 prodal. J. Orožen, Posestna in gradbena, str. 27. – Franc Ksaver na drugem mestu v rokopisu, pri opisu Ranšperka v Rožni dolini (str. 49–50), pove, da so (vitezi) Führenbergi gospostvo priženili. Zadnji, Franc Anton, ki je umrl brez bližnjih sorodnikov, je bil samo daljni bratranec (weitschichtigen Vetter) njegovega očeta. Temu je Ranšperk izročil z oporoko, a proti izplačilu znatnih volil. Prim. Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 201; StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 576–577. – Sorodstveno zvezo razkrije na str. 27: hči prvega štajerskega Dienersperga, njegovega prapradeda Ditriha, se je omožila z (vitezom) Führerjem pl. Führenbergom. – Franc Anton je umrl v Celju 30. avgusta 1800 v starosti 58 let (NŠAM, Maticne knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, pag. 231). Za sedem let ga je preživela mati Katarina, umrla v isti hiši 31. julija 1807, stara 87 let (prav tam, pag. 334).

⁵⁶ Zgornji Lanovž, danes tako rekoč sredi Celja, je stal tedaj severozahodno od mesta. Prvotna pristava štajerskih deželnih stanov je sčasoma dobila stanovanjsko poslopje in podložniško posest. Franc Ksaver je skoraj vse védenje o dvorcu (str. 53–54) črpal iz Schmutza (Historisch Topographisches Lexicon II, str. 365–366). Letnico nakupa 1804 navaja poleg Schmutza tudi Pirchegger (Die Untersteiermark, str. 182), po deželni deski pa je Dienersperg postal lastnik že jeseni 1803 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 511; Hauptbuch 11, fol. 123).

⁵⁷ Marija Terezija roj. pl. Brandenau Mühlhoffen je bila v resnici žena njegovega strica Alojzija Donata z gradu Tabor pri Vojniku, sicer pa prava teta njegove žene Jožefe. Dobrno, svoj rodni grad z gospostvom, je močno zadolžena kupila na dražbi 18. septembra 1769, potem ko ju po smrti njenega brata Janeza Gašperja pl. Brandenaua (1765) ni mogel prevzeti nobeden od njegovih mladotletnih sinov. 23. januarja 1770 je posest za enako vsoto prodala Francu Ksaverju Avguštinu baronu Dienerspergu, ki se je mesec dni zatem oženil z njeno nečakinjo Jožefo (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 198–200). – Prim. tudi StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Genealogische Notizen; prav tam, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, F. Gadolla, Genealogische Notizen etc., fol. 11–12, 15.

⁵⁸ Franc Ksaver Avguštin je graščino Ponikva skupaj z gornino v bližnjih Selcah po navedbi v deželni deski kupil od brata leta 1787 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 5, fol. 362). Franc Ksaver na drugem mestu v svojem genealoško–biografskem orisu pravi, da je Franc Seraf prepustil graščino Ponikva in imenje Selce bratu, potem ko je tam živel več let in se naveličal življenja na deželi (str. 39–40). Franc Seraf je umrl 23. avgusta 1808 v Dienerspergovi hiši v Celju, star 60 let (NŠAM, Maticne knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, str. 11).

⁵⁹ Prodajalec je bil Jurij Nepomuk Knieberger, ki ga drugje, pri opisu dvorca, imenuje z imenom Jurij tudi Franc Ksaver (str. 54). Nekaj dokumentov te rodbine je ohranjenih v: StLA, A. Dienersperg, K 2, H 55.

⁶⁰ Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg je navedenega dne umrl v graščini Zgornji Lanovž, Lava št. 13; celjska mrliška matica mu daje 73 let (NŠAM, Maticne knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 76). Za datum rojstva so edini vir genealoško–biografske skice njegovega sina, ker so ponikovske maticne knjige pogorele. V rodovnikih se pojavlja tudi letnica 1743 (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1), v Lazarinijevi genealoški zbirki pa najdemo datum 28. marec 1743 (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg).

⁶¹ Rodbina pl. Brandenau Mühlhoffen ni imela nobene zveze z navedenim Krištofom pl. Brandenauom iz leta 1520. Njen začetnik je bil namreč Johann Brandtner, tajni svétnik in predsednik notranjeavstrijske dvorne komore, poplemeniten šele leta 1651 s predikatom »v. Brandenau auf Milhofen«, ki je tedaj ali pred tem opravljal službo oskrbnika pri grofih Dietrichsteinih (Witting, Steiermärkischer Adel, str. 292; Frank, Standeserhebungen 1, str. 121). Jožefa por. baronica Dienersperg je bila njegova pravnučinja (Witting, Steiermärkischer Adel, str. 292). Njenega deda Franca Sigmunda pl. Brandenau Mühlhofna imenuje Tangl ob poroki s Klaro Terezijo pl. Schlangenberga z Dobrne (1697) sin viteza Janeza (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 198). Kot viteza ga v svojem genealoško–biografskem orisu naslavlja tudi Franc Ksaver (str. 47).

⁶² Jožefa baronica Dienersperg je preminila v starosti 75 let v Celju št. 40, po mrliški matici za oslabelejšo: »Aufloßung« (NŠAM, Maticne knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 141).

⁶³ Marija Jožefa je bila hči Janeza Gašperja pl. (viteza) Brandenaua (1702–1765) in Maksimilijane Karoline roj. pl. Curti-Franzini; z Dienerspergom se je omožila 25. februarja 1770 v župnijski cerkvi na Dobrni (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1; prav tam, H 20, poročni list 23. 11. 1835). Datuma njenega rojstva zaradi uničenih dobrnskih krstnih matic ni mogoče preveriti. Enak datum navaja

»Spominski« del genealoško-biografskih skic je 63-letni Franc Ksaver pomenljivo uvedel s smrtjo svoje- ga očeta Franca Ksaverja Avguščina, znanega predvsem kot Avguščina,⁶⁴ kot ga bomo imenovali v nadaljevanju. Od očetove smrti je tedaj minilo že več kot dvajset let, a je pisca nikoli docela razčiščen odnos med njima še vedno bremenil in vodil v nenehno načenanje istega problema. V tem delu, preden je s pripovedjo prešel od svojih bližnjih na avtobiografski del, je Franc Ksaver edinokrat spregovoril tudi o namenu svojega pisanja. Komu ga je namenil, je povedal posredno, ko je izrazil željo, naj potomci in otroci njegovo pripoved nadaljujejo (str. 66).

Takole se glasi drugi del njegovega besedila:

»[str. 56] Upošteva, da se pričujoča pripoved v nadaljevanju nanaša predvsem name, avtorja teh skic, in na moje najbližje sorodnike, [str. 57] bom tudi poslej vedno govoril v prvi osebi in začel s smrtjo svojega nepozabnega očeta. Kot že vemo, je moj oče Franc Ksaver Avguščin baron (Freyh. v.) Dienersperg umrl 6. maja 1814 na svojem posestvu [Zgornji] Lanovž in zapustil poleg žalujoče soproge štiri otroke, namreč mojo sestro Babette [Barbaro], mene, sestro Terezijo (Therese) in brata Janeza (Johan) Nepomuka.

Moja starejša sestra Babette, rojena 24. marca 1772 na Dobrni,⁶⁵ še v starem viteškem gradu, se je leta 1795 omožila z Johannom vitezom Gadollo (Ritter v. Gadolla),

Lazarini (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg).

⁶⁴ V sodobnih virih je Franc Ksaver Avguščin največkrat naveden z vsemi tremi imeni, kjer pa katero od imen manjka, kar je redko, vedno ostaja ime Avguštin. Tako ga Schmutzov leksikon leta 1822 imenuje »Xaver Augustin« (Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon III, str. 23), poročilo dobrnskega župnika za Göthovo topografijo (1843) pa le: »Augustin Freyher von Dienersperg« (Kuret, Slovensko Štajersko, str. 165). Na portretu je njegovo ime okrajšano kot: »F. A. F. v. Dienersperg«, tj. Franz Augustin Freiherr von Dienersperg (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 962).

⁶⁵ Podatki o rojstvih Dienersbergovih otrok danes niso preverljivi, ker se ohranjene krstne matice župnije Dobrna začenjajo šele z letom 1783 (NŠAM, Matične knjige, Dobrna). Popolnejši od obeh Dienersbergovih rodovnikov navaja z natančnimi datumi rojstva tri baronove sinove in dve hčerki, datumi vseh petih otrok pa so enaki kot v genealoško-biografskem orisu Franca Ksaverja (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg). Za dva otroka, Franca Ksaverja in Janeza Nepomuka, sta na voljo tudi izpiska iz krstne matice Dobrna (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 31 in 32). Mrliška matica župnije Dobrna 1771–1830 razkriva poleg tega še dve zgodaj umrli hčerki (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1771–1830, fol. 77 in 78). Enak rojstni datum navaja za Barbaro tudi Gothaisches genealogisches Taschenbuch 1862, str. 125. Po uradnem rodovniku (Ahnenpaß) njenega pravnuka vnuka Josefa Gadolle (1897, Gradec – 1945, Weimar), ki se sklicuje na izpisek iz dobrnske krstne matične knjige, pa se je rodila dan prej, 23. marca 1772 (rodovnik hrani Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha, kopijo je avtorju posredoval Barbarin prapravnuk polkovnik Egon Ehrlich z Dunaja).

gospodom gospostev Blagovna, Anderburg in Rifnik.⁶⁶ Po našem umrlem očetu je po dedni pogodbi z dne 9. januarja 1815 dedovala [str. 58] graščino [Zgornji] Lanovž tik ob Celju, povsem čisto, brez dolgov, ter njej [sestri] pripadajoči delež hišne in sobne opreme.⁶⁷ S svojim možem, ki je v 78. letu umrl na Blagovni za hipno možgansko kapjo 14. decembra 1832 ob 9. uri ponoči,⁶⁸ je imela hčer Viljeminio (Wilhelmine) in sina Franca, ki sta oba še samska⁶⁹ in skupaj z materjo gospodarita in živita na Blagovni.⁷⁰

Moja druga sestra Terezija (Therese), rojena 24. avgusta 1776,⁷¹ je imela za moža Ignaca viteza (Ritter v.) Resingena.⁷² Ta je leta 1802 od mojega strica Marije Jožefa

⁶⁶ Poroka je bila sklenjena 16. novembra 1795; zanimivo je, da ne v nevestini župniji, temveč v grajski kapeli ženinove graščine Blagovna pri Šentjurju (NŠAM, ŽA Šentjur pri Celju, P 1785–1835, fol. 36). Ženin Johann vitez (Ritter von) Gadolla, vdovec, rojen 11. januarja 1757 v Gradcu v družini iz Švice priseljenega trgovca in domačinke, je bil povzdignjen v viteški stan enajst let pred poroko (1784) kot odvetnik štajerske deželne pravde, potem ko je prejšnje leto 1783 kupil Blagovno s pridruženim gospostvom Anderburg (Schillinger, Die Familie Gadolla, str. 1–2). O Blagovni prim. Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon III, str. 302.

⁶⁷ Zgornji Lanovž je Barbara še isto leto prodala (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 511).

⁶⁸ Enake podatke brez ure smrti navaja šentjurska mrliška matica (NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, M 1785–1836, fol. 467), le da pokojniku pomotoma prisoja 73 let, Dienersberg pa 78; Gadolla se je v resnici bližal 76. letu.

⁶⁹ Brat in sestra Gadolla sta se oba poročila šele po materini smrti, stara že 47 let. Viljemina pl. Gadolla (14. 6. 1796, Blagovna – 3. 11. 1855, Spodnji Lanovž pri Celju) se je omožila 28. maja 1843 v Gradcu s 15 let mlajšim gospodarskim upraviteljem (Ökonom) blagovnskega gospostva Josefom Hauswirthom, viničarskim sinom iz okolice Gradca. Umrta je 12 let pozneje v graščinici Spodnji Lanovž pri Celju, ki jo je njen mož kupil (tudi) s kupnino za Viljeminio podedovano polovico Blagovne in Anderburga. – NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, R 1785–1805, fol. 146; DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – St. Andrä, Trauungen 1843, Nr. 23; prim. Schviz von Schvizhoffen, Der Adel – Graz, str. 359; NŠAM, Matične knjige, Celje-sv. Danijel, M 1851–1862, fol. 85). – Franc vitez Gadolla (26. 6. 1797, Blagovna – 20. 4. 1866, Gradec) je stopil pred oltar 29. oktobra 1844 na Dunaju z 29 let mlajšo sorodnico dobrnskih Dienerspergov, Kajetano baronico Adelstein (1826–1912), hčerko generalmajorja Jožefa barona Adelsteina, svaka Franca Ksaverja barona Dienersperga. Po prodaji Blagovne (1845) je bil do leta 1861 graščak v Turnu pri Šaleku, od koder se je z družino preselil v Gradec. – NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, R 1785–1805, fol. 160; o poroki: Witting, Steiermärkischer Adel, str. 5; o smrti: DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – Hl. Blut, Sterbefälle 1866, Nr. 86; prim. Schviz von Schvizhoffen, Der Adel – Graz, str. 319; o posesti: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 818; Hauptbuch 6, fol. 1181.

⁷⁰ Piščeva sestra Barbara–Babette je umrla pri 69-ih 12. avgusta 1841 za vodenico; ob smrti je bila skupaj z otrokoma še vedno solastnica Blagovne in Anderburga (NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, M 1837–1864, fol. 63).

⁷¹ Enak datum rojstva navaja tudi Gothaisches genealogisches Taschenbuch 1862, str. 125.

⁷² Dienersperg ne pove, da se je vitez Resingen ob poroki s Terezijo 3. decembra 1799 na Blagovni imenoval še Resnik, bil najemnik Gadollovih posesti, sicer pa sin meščanskega mesarja iz Celja, tam krščen 1. februarja 1765 (NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, P 1785–1835, fol. 50; prav tam, Celje–Sv. Danijel, R 1752–1772,

[str. 59] barona Dienersperga kupil za 115.000 goldinarjev gospostvo Tabor in Socka.⁷³ Poleg tega je pozneje kupil še graščino Frankolovo,⁷⁴ ki leži v bližini, in ker je moji sestri po očetovi smrti pripadlo po prej omenjeni dedni pogodbi gospostvo Ranšperk,⁷⁵ sta imela zelo lepo in donosno posest. Resingen je bil odličen gospodar (Oekonom), razumen in na vseh področjih preizkušen višji uradnik⁷⁶ ter pošten družinski oče (ein redlicher Hausvater). Umril je 12. marca 1833 ob 4. uri zjutraj v 68. letu, prav tako kot Gadolla za nenadno možgansko kapjo.⁷⁷ Od njegovih štirih otrok je hči Jožefa vdova s štirimi otroki po Gabrielu Pauerju, [str. 60] lastniku gospostva Velenje in Šalek,⁷⁸ hči

Terezija (Therese) je poročena z g. nadporočnikom Vetter von Doggenfeldom,⁷⁹ hči Fani (Fanj)⁸⁰ in sin Janez (Johann) Nepomuk⁸¹ pa sta še v samskem stanu.

Mojega brata Janeza Nepomuka, rojenega 16. junija 1781⁸² /tako kot jaz in moji sestri/ na Dobrni, je oče po letih študija⁸³ poklical domov in brat mu je moral pomagati pri upravljanju njegovih posesti. Čeprav je imel iz filozofije kakor tudi iz (oboje) prava vedno prvo klaso z odliko⁸⁴ in je zato z gotovostjo računal, da mu bo oče na njegovo željo pustil opravljati prakso pri c. kr. deželni pravdi,⁸⁵ kjer bi [str. 61] do zdaj gotovo že napredoval do predsednika, je moral vendar, tako kot jaz, ostati doma in (ni smel) ničesar početi. Po smrti mojega očeta je šel prakticirat k c. kr. okrožnemu uradu v Celju ter kmalu postal nadštevni okrožni komisar.⁸⁶ A ker zaradi majhnih

str. 227). Njun prvi otrok, Jožefa, se je rodil že čez dober mesec (gl. op. 78), kar kaže, da Dienerspergi nad poroko nikakor niso bili navdušeni. Šele jeseni 1800 je Resnik dobil plemiški naslov pl. Resingen, po osmih letih, potem ko je tudi sam postal graščak, pa se je leta 1808 s povzdignitvijo v viteški stan statusno končno izenačil s svakom pl. Gadollo (Frank, Standeserhebungen 4, str. 163). Za viteštvo je zaprosil že leta 1800 in se v prošnji skliceval na poroko z baronico ter na namero kupiti graščino. Prošnjo je dvorna pisarna zavrnila, vendar so vnovični prošnji, tokrat naslovljeni neposredno na cesarja, presenetljivo ugodili, a tako, da je Resingen tedaj dobil le navaden predikat pl. (Edler von), nedvomno s pomočjo priporočil svoje okolice, šele osem let pozneje pa je lahko postal vitez (Brandstetter, Burgen und Schlösser, str. 71).

- ⁷³ O prodaji: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 8, fol. 429; Hauptbuch 11, fol. 96. Prim. Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon IV, str. 310; I, str. 311. – »Stric« Jožef Marija baron Dienersperg (ok. 1743–1821), deželni svetnik na Štajerskem, je bil tako bratranec piščevega očeta kot matere ter dedič graščin Tabor in Socka (StLA, A. Dienersperg, K I, H I, Dienersberg: Familien Acten). Živel je v Gradcu, kjer se je tudi poročil (1771) in umrl (Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 236, 342).
- ⁷⁴ Do nakupa je prišlo leta 1815 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 7, fol. 913; prim. Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon IV, str. 85).
- ⁷⁵ Terezija je dobila Ranšperk po delilni pogodbi z 9. januarja 1815 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 577; prim. tudi Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon III, str. 239).
- ⁷⁶ Pisec misli na uradniške službe, povezane z zakupom in pozneje lastništvom zemljiških gospostev. Resnik se je za viteštvo leta 1800 potegoval kot zakupnik in okrajni komisar gospostev Blagova in Anderburg, kot zasluge pa navajal pospeševanje šolstva, gradnje cest, oskrbe in kvartiranja avstrijskih enot v koalicijskih vojnah (Brandstetter, Burgen und Schlösser, str. 71).
- ⁷⁷ Enake podatke brez ure smrti navaja mrliška matica župnije Nova Cerkev (NŠAM, Matične knjige, Nova Cerkev, M 1784–1833, s. p.).
- ⁷⁸ Jožefa (13. 1. 1800, Blagovna – 13. 7. 1870, Gradec) se je rodila še s priimkom Resnik nekaj mesecev pred očetovo plemenitvijo (NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, R 1785–1805, str. 190). 20. aprila 1823 se je v Celju omožila z neplemičem Alojzom Gabrijelom Pauerjem (1792–1831), lastnikom gospostva Velenje in Šalek (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, P 1804–1826, fol. 246). Po izgubi gospostva, ki je šlo že leta 1829 na dražbo (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom 141, fol. 369–370) – tega Franc Ksaver ne omenja – in moževi smrti (1831) se je kot vdova drugič poročila 30. junija 1841 prav tako v Celju s podporočnikom Franzom Michaelom baronom Carmasinijem iz Prage (prav tam, P 1826–1845, fol. 127), s katerim se je preselila v Gradec. V času pisanja spominov je z otroki živela pri ovdoveli materi na Taboru (NŠAM, Zapisniki duš, 0117 Nova Cerkev, K 10, status animarum 1834–1842, s. p.). O njeni smrti

DAG, Altmatriken, Graz-Münzgraben, Sterbebuch V 1866–1894, pag. 112; Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 504; o družini je pisal Jožefin prapravnuk Bruno Brandstetter (Burgen und Schlösser, str. 54–55, 70–72).

- ⁷⁹ Terezija (7. 10. 1802, Tabor – 3. 2. 1890, Celje), se je malo pred nastankom Dienerspergovih spominov 26. novembra 1834 omožila v Novi Cerkvi z nadporočnikom Antonom Vetter von Doggenfeldom (3. 7. 1803, Mestre pri Benetkah – 26. 7. 1882, Budimpešta), s katerim se je razšla najpozneje med revolucijo 1848/49, ko je ambiciozni Doggenfeld prestopil na madžarsko stran, postal celo podmaršal in namestnik ogrskega vojnega ministra; v domovino se je vrnil šele po amnestiji, potem ko je skoraj dve desetletji preživel v emigraciji (Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 54–56).
- ⁸⁰ Franciška pl. (Edle von) Resingen (24. 1. 1801, Celje – 31. 3. 1869, Gradec) je ostala vse življenje samska. Krščena je bila sicer na ime Ksaverija Terezija Marija, pozneje pa so jo po zavetnici Franciški Ksaveriji običajno imenovali Franciška. – NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1794–1801, fol. 131–132; DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – Hl. Blut, Sterbefälle 1868, Nr. 71; prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 319.
- ⁸¹ Janez (Johann) Nepomuk vitez (Ritter von) Resingen (5. 1. 1812, Celje – 24. 3. 1885, Celje), ki je prav tako ostal neporočen, je bil druga generacija in hkrati zadnji vitez Resingen (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1801–1817, fol. 437–438, M 1879–1886, fol. 256). Po prodaji očetovih graščin Tabor in Socka (1852–55) je imel nekaj časa v lasti prej Dienerspergovi graščini Dobrna in Dobrnica (Pirchegger, Die Untersteiermark, str. 221, 226, 228), bil dobrnski župan (Orožen, Zgodovina Celja II, str. 116) in kratek čas tudi štajerski deželni poslanec (Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 57–58).
- ⁸² Pisec je datum in kraj rojstva povzel po krstnem listu z dne 15. aprila 1789, shranjenem v domačem arhivu (StLA, A. Dienersperg, K I, H 32).
- ⁸³ V t. i. univerzitetni matriki graškega liceja njegovega imena ni najti (UBG, Ms. 58–2, Universitätsmatriken, Band II 1771–1826).
- ⁸⁴ Najvišja ocena.
- ⁸⁵ Deželna pravda za Štajersko v Gradcu je bila sodno oblastvo prve stopnje za privilegirano prebivalstvo in druge stopnje nasproti prvostopenjskim sodiščem za nepriviligirane prebivalce; sestavljali so jo predsednik in svetniki.
- ⁸⁶ Celjsko okrožje z organom okrožnim uradom je bilo eno od petih okrožij na Štajerskem in je pokrivalo skoraj vso slovensko Štajersko med Savo in Dravo. – Po besedah uradnega dopisa štajerskega stanovskega odbora Francu Ksaverju baronu Dienerspergu jeseni 1835 je bil Janez Nepomuk dotlej v državni službi skoraj dvajset let, najprej kot okrožni uradnik v Celju (StLA A. Dienersperg, K I, H 19, 17. 10. 1835). Po štajerskih deželnih šematizmih je nastopil

dohodkov graščine Ponikva, ki mu je pripadla po dedni pogodbi, sklenjeni med nami,⁸⁷ ni mogel shajati in je gojil kar najbolj vročo željo, da bi lahko kmalu napredoval na plačano mesto, pri okrožnem uradu pa za to ni imel nikakršne možnosti, je z veseljem zagrabil priložnost, da pri štajerskih deželnih stanovih zaprosi za mesto drugega sekretarja, ki je bilo ravno prosto. [str. 62] Deželni zbor je bil sklican oktobra 1826 in brez nadaljnega so brata izvolili z veliko večino glasov.⁸⁸ Kot tak se do zdaj nahaja v Gradcu, in sicer še vedno v samskem stanu.⁸⁹

Čeprav je moj drugi brat Jožef umrl že leta 1811, mi bratovska ljubezen ne dovoljuje, da bi ga molče preskočil. Brat Jožef Benjamin, rojen 28. avgusta /kot moj pokojni oče/ 1778,⁹⁰ je bil na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu nameščen na stanovskem mestu [štajerskih deželnih stanov].⁹¹ Tam je zelo dobro napredoval, s častmi končal 8-letno šolanje in bil [str. 63] spomladi 1797 kot praporščak dodeljen linijskemu pehotnemu polku št. 27.⁹² Leta 1804 so ga potegnili že v štab generalnega kvartirmojstra in potem ko je še pri polku napredoval do poročnika, je bil tu povišan v nadporočnika. Po Bratislavskem miru [26. 12. 1805] je bil spet dodeljen prejšnjemu polku. Ker je bil zelo uporaben častnik, so ga v

mirnem času navadno uporabili za konskripcijske posle ali za sprejemanje v vojsko in risanje map. Na zadnjem področju je v veliko zadovoljstvo svojih nadrejenih delal poskuse v Dalmaciji in Vojni [str. 64] krajini. Leta 1807 so ga poklicali na Dunaj in uporabili pri c. kr. tajnem vojnem arhivu. Ta nastavitev, povezana z lepim dodatkom, je trajala do izbruha nesrečne vojne leta 1809, ko je bil ponovno dodeljen v štab generalnega kvartirmojstra, in sicer kot pravi stotnik. Ne toliko zaradi naporenega vojne-pohoda, kakor zaradi večmesečnega bivanja na Ogrskem med umikom se je nalezal tamkajšnje endemične mrzlice. Deloma oslabljen zaradi ranitve v prsi 14. junija 1800 pri Marengu⁹³ in morda zaradi napačnega in [str. 65] nepravilnega zdravljenja boleznii je, izčrpan na močeh, zapadel v nekakšno vodenico, si le toliko opomogel, da je zmogel potovanje iz Győra na Ogrskem do Celja, mislil, da mu bodo toplice na Dobrni bolezen ublažile, a ji je 26. maja 1811⁹⁴ podlegel. Tako je umrl ta dobri brat v 32. letu življenja kot pravi stotnik⁹⁵ in nam dal s svojo lepo kariero pravico [predvideti], da bi ob izjemnem talentu in nadvse dobrih lastnostih prišel nekoč še do visokih časti. Requiescat in pace.⁹⁶ Človek je navadna žoga usode.«

[str. 66] Tudi če bi si še tako želel zbrati o naši družini več podatkov in jih kot volilo zapustiti svojemu potomstvu, nisem imel na voljo sredstev, saj bi bili s tem povezani številni stroški. Tako sem pripoved prisiljen končati z lastnim življenjepisom in s prošnjo, da je moji potomci in dediči ne bi pozabili nadaljevati.⁹⁷

Rodil sem se 7. avgusta 1773,⁹⁸ namreč v letu, ko je Marija Terezija razpustila jezuite,⁹⁹ ob jutranji uri. Majhne kmečke hiše, v kateri sem zagledal luč sveta, že dolgo ni več. Stala je pod Lastnakom (Lastnag), podložnikom

službo konceptnega praktikanta pri celjskem okrožnem uradu najpozneje leta 1817 (Schematismus für Steyermark 1817, str. 137), od leta 1818 do 1820 pa je izpričan kot nadštevilni okrožni komisar (Schematismus für Steyermark 1818, str. 163; 1819, str. 170; 1820, str. 188). Prim. Žižek, Upravni razvoj, str. 37–38.

⁸⁷ Gre za pogodbo z dne 9. januarja 1815 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 561).

⁸⁸ Glede na navedbo stanovskega odbora iz leta 1835, da je funkcijo drugega stanovskega tajnika opravljal 14 let, je moral biti na to mesto imenovan že leta 1821 (uradni dopis stanovskega odbora v: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 19, 17. 10. 1835). Na tej funkciji je izpričan do leta 1835 (Schematismus für Steyermark 1823, str. 305; 1826, str. 263; Schematismus des Herzogtums Steyermark 1827, str. 264; 1828, str. 142; 1829, str. 147; 1830, II. Abt., str. 104; 1831, II. Abt., str. 141; 1833, II. Abt., str. 142; 1834, II. Abt., str. 130; 1835, II. Abt., str. 130). Slabo leto pred smrtjo je 30. novembra 1835 postal glavni prejemnik štajerskih deželnih stanov (gl. uradni dopis v isti opombi zgoraj; Schematismus des Herzogtums Steyermark 1836, str. 134). Zadnjega podatka Franc Ksaver ne navaja, kar kaže, da je spomine pisal pred bratovim imenovanjem na novo funkcijo.

⁸⁹ Janez Nepomuk baron Dienersperg je umrl pri 55-ih 15. novembra 1836 v Gradcu, kmalu zatem, ko je njegov brat Ksaver prenehal pisati spomine; v mrliški matici je označen zgolj kot deželan (Landstand) (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – Maria Himmelfahrt, Sterbefälle 1836, pag. 7; v Schiviz von Schivizhoffnovi monografiji o plemstvu v graških matičnih knjigah je njegova smrt po pomoti izpuščena (Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 343).

⁹⁰ Lazarinijeva genealoška zbirka, ki vsebuje nasploh zelo točne podatke o rojstvih in smrtih Dienerspergovih otrok, ga imenuje Jožef Marija (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII), vsi drugi viri pa zgolj Jožef. Ker so matične knjige župnije Dobrna za čas pred letom 1783 uničene, ne vemo, katera imena je dobil pri krstu, najbrž Jožef Marija Benjamin.

⁹¹ Mesto gojenja na akademiji, rezervirano (predvsem) za otroke iz družin štajerskih deželanov.

⁹² Štajerski 27. pehotni polk s sedežem v Gradcu.

⁹³ Bitka med francosko vojsko pod poveljstvom Napoleona Bonaparteja in avstrijskimi silami pri Marengu v severni Italiji.

⁹⁴ Po dobrnski mrliški matici je preminil tri dni pozneje, 29. maja 1811, in sicer za otrdelostjo trebuha (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1771–1830, fol. 308).

⁹⁵ Po vojaških stopnjah je Jožef baron Dienersperg, pripadnik 27. pehotnega polka, napredoval takole: 1796 praporščak, 1801 poročnik, 1805 nadporočnik, 1809 podstotnik, isto leto stotnik; zgodovina 27. pehotnega polka ga sicer zmotno imenuje Johann (Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments, Beilagen, str. XXVIII).

⁹⁶ Naj počiva v miru.

⁹⁷ Besede je podčrtal sin Janez Nepomuk (napisala jih je roka, ki je ne srečamo nikjer drugje v knjigi) in na koncu stavka dodal znamenje *, ki napotuje na opombo na dnu strani: »* diese folgt von Joh. Nep. Freyh. von Dienersberg«. Poleg navedbe zgodovinarja K. Tangla, da si je knjigo izposodil od Janeza Nepomuka (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 160–161), je dostavek dodatni dokaz, da je bil rokopijski dejansko v rokah tega sina prvega pisca Franca Ksaverja.

⁹⁸ V Dienerspergovem rodbinskem arhivu je ohranjen njegov krstni list, izdan 2. junija 1834 na Dobrni, v katerem je tudi natančna ura rojstva: ob 3. uri zjutraj (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 31); krstna matična knjiga iz tega časa je danes uničena.

⁹⁹ Jezuitskega reda ni razpustila Marija Terezija, temveč na pritisk več evropskih vladarjev papež Klemen XIV. 21. avgusta 1773.

dekanije Nova Cerkev [str. 67] na Vidnu (na Viden),¹⁰⁰ tik ob cesti z Dobrne v nekdanji Schlangenburg [stari dobrnski grad].¹⁰¹ Ta hiša je bila namenjena vsakokratnemu slu v Celje in nadzorniku gosposčinskih njiv in travnikov na dobrnskem polju (am Doberna Feld). Ker pa je moj oče začel leta 1773 graditi sedanjo Dobrno (Neuhaus), kajti staremu gradu, v katerem se je rodila moja sestra Babette [Barbara] Gadolla, je grozilo zrušenje,¹⁰² so se

starši nastanili v omenjeni hišici, da bi lahko nenehno nadzorovali delavce pri gradnji novega gradu. Pozimi 1773–74 so se vselili v stanovanje v toplicah in spomladi 1774 v novozgrajeni grad. Z osmimi leti [1781] sem šel v šolo v Šmartno v Rožni dolini, k takratnemu župniku Antonu Bürgerju,¹⁰³ ki je vedno [str. 68] poučeval 6 do 7 dečkov branja, pisanja, računanja itd. Ko pa je ta do-bri mož ob koncu tretjega leta, kar sem bil tam [1784], umrl,¹⁰⁴ me je oče odpeljal na Kranjsko, v Trebnje. Tam-kajšnji župnik Rudolf baron (Freyhr. v.) Zierheim¹⁰⁵ se je prav tako ukvarjal s poučevanjem mladih ljudi, le da je bilo treba izpitate opravljati javno, in sicer na gimnaziji v Novem mestu.¹⁰⁶ Tam sem ostal neprekinjeno tri leta in počitnice navadno preživel pri grofih Barbo na Rakovniku ali pri baronih Schweigerjih na Otočcu.¹⁰⁷ Med dečki,

¹⁰⁰ Po franciscjskem katastru (1826) je domačija Gašperja Lastnaka (Lastnag), lesena hiša brez drugih poslopij, stala nad graščino Dobrna, nekoliko desno od ceste proti ruševinam starega dobrnskega gradu (ARS, AS 177, Franciscjski kataster za Štajersko, C 35, k. o. Dobrna, mapna lista III in IV (1825); zapisnik stavbnih parcel, 7. 3. 1826). Mikrotoponim »na Vidnu« izvirja očitno od cerkvene posesti, podložne župniji (dekaniji) Nova Cerkev.

¹⁰¹ Franc Ksaver je na straneh 46–47 sam razložil nastanek tega alternativnega imena dobrnskega starega gradu, ki naj bi v 17. stoletju nastalo iz priimka njegovih prednikov. »Ker Gačnik (Gatschnig) v nemščini (nach der deutschen Mundart) pomeni Schlangenberg, je takratni lastnik Janez Matija Gačnik, zato ker ima družina v grbu tudi dve kači, dosegel, da so mu z najvišjega mesta dovolili uporabljati priimek pl. (von) Schlangenberg in trdnjavo Dobrna (Neuhaus) imenovati Schlangenburg. Po I. Orožnu se je zadnje zgodilo ob Gačnikovi povzdignitvi v plemiški stan s predikatom »von und zu Schlangenberg auf Schlangenburg« (1666). Odtlej se je grad Dobrna (Neuhaus) imenoval Schlangenburg, v 18. stoletju, zlasti pod Brandenau, pa se običajno spet pojavlja z imenom Neuhaus (I. Orožen, Das Dekanat Neukirchen, str. 343). Povzdignitev dobrnskih Schlangenbergov v baronski stan, ki jo omenja Franc Ksaver (str. 47), je izmišljena; v resnici je bila leta 1733 povzdignjena le koroška veja rodbine, po moški strani izumrla leta 1805 (Frank, Standeserhebungen 4, str. 250; Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 189), je pa njegov ded Janez Gašper pl. Brandenau res podedoval Dobrno kot nečak zadnjega štajerskega Schlangenberga (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 199–200).

¹⁰² K. Tangl, ki je leta 1852 napisal zgodovino dobrnskega gospodstva in zdravilišča in je dramatično opisal nočni beg stanovalcev iz podirajočega se gradu leta 1772, je moral informacije o tem dobiti drugje. Pred navedbo začasnih bivališč Dienerspergove rodbine in rojstva Franca Ksaverja v kmečki hišici (po njegovih spominih) namreč pravi: »Ker je bil grad sploh že zelo star in ker ga Volf Maks pl. Schlangenberg, ki ni imel otrok, in Janez Gašper pl. Brandenau, ki mu je za to manjkalo sredstev, nista več temeljito in trajno popravljala, je postal že zelo razmajan (baufällig), ko ga je kupil Franc Ksaver Avguštin [Dienersperg]. Ponavljajoče se pokanje v zidovju in vedno večje vidne razpoke so že dlje časa kazali na slabo stanje stavbe. Ne glede na to so stanovalci še vedno živeli v njej, podobno kot ljudje pod kraterjem Vezuva, dokler jih ni neke noči zbudilo iz spanja strahovito pokanje in jih opozorilo na bližajočo se nevarnost. Zdad jim ni več kazalo ostati, še isto noč so pobegnili in naredili prav, kajti kmalu zatem se je del gradu zrušil.« (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 203). Dogodek, o katerem je Tanglu 80 let pozneje očitno nekdo zelo nazorno pripovedoval, verjetno Janez Nepomuk baron Dienersperg (1818–1885), je graški zgodovinar postavil v poletje 1772 z utemeljitvijo, da bi se Dienerspergi jeseni ali pozimi istega leta že lahko preselili v topliško stavbo (kar se je zgodilo pozimi 1773–74) in se jim ne bi bilo treba zadovoljiti z bivanjem v kmečki hiši (prav tam, str. 204). Takšna argumentacija ne vzdrži, upošteva navedbo Franca Ksaverja, zakaj so pred začasno preselitvijo v toplice prebivali v hišici pod Lastnakom. Ni nujno, da je bila preselitev iz gradu res tako nenadna in dramatična, kot so jo po Tanglu povzeli in še deloma dodatno začinili I. Orožen (Das Dekanat Neukirchen, str. 343), I. Grobelnik (Nastanek in razvoj, str. 111) in I. Stopar (Grajske stavbe, str. 33). Verodostojnejše je poročilo Franca viteza

Gadolle (1797–1866) v zgodovinskem orisu Dobrne iz leta 1861, ki je ostal v rokopisu (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240). Njegova stara starša baron in baronica Dienersperg naj bi bila na velikonočno nedeljo 1772 (19. 4.) ravno pri zajtrku, ko je na drugi konec mize padel s stropa velik kamen, nakar so vsi prestrašeni pobegnili iz gradu (fol. 21'). Na drugem mestu pravi, da so se z begom rešili, ker jih je na nevarnost opozorilo strahovito pokanje (fol. 8'). Po pripovedovanju se je grad vdrl po letu 1772, material pa naj bi porabili za gradnjo novega gradu (fol. 21').

¹⁰³ Dienersperg si ni dobro zapomnil priimka župnika, ki se je v resnici pisal Porger oziroma Porgar. Obe različici najdemo v vizitacijskih zapisnikih savinjskega arhidiaconata med letoma 1756 in 1766 (Ožinger, Vizitacijski zapisniki, str. 270, 445, 464, 758), ko je kot kooperator služboval v Novi Cerkvi; leta 1766 je označen kot prizadeven in kot dober govornik, doma iz Vojnika (str. 758). Sam se je podpisoval Porger (NŠAM, Matične knjige, Šmartno v Rožni dolini, R 1760–1784, P 1761–1784, M 1760–1784). Od leta 1756 do pomladi 1768, ko je postal drugi župnik mlade župnije Šmartno (ustanovljene 1760), je bil kaplan v Novi Cerkvi (I. Orožen, Das Dekanat Neukirchen, str. 501).

¹⁰⁴ Anton Porger je po I. Orožnu umrl 9. marca 1784 (I. Orožen, Das Dekanat Neukirchen, str. 501). V mrliški matici, ki je prav za mesece okoli njegove smrti vodena zelo površno, zapis o Porgerjevi smrti ni datiran, matica pa umrlemu prisoja 51 let. Vsekakor je preminil po 20. januarju 1784 (zadnji datirani vpis smrti v isti mrliški matici, ki mu sledijo štirje nedatirani, med njimi prvi o Porgerjevi smrti) in pred 31. majem, ko se začena naslednja mrliška knjiga (NŠAM, Šmartno v Rožni dolini, M 1760–1784, s. p.; M 1784–1826).

¹⁰⁵ Rudolf Baron pl. Zierheim (1736–1802), rojen na gradu Hmeljnik na Dolenjskem, je v Trebnjem služboval kot župnik dobrih 27 let od leta 1769 do 1797, ko je postal prošt in dekan v Novem mestu, kjer je umrl. F. Pokorn ga je označil z besedami: »Obnašal se je spodbudno, živel je zgledno, bil je ponižen in pokoren višjim.« (F. Pokorn, Šematizem ljubljanske nadškofije, str. 142).

¹⁰⁶ Novomeško gimnazijo je leta 1746 ustanovila Marija Terezija in so jo do podržavljenja leta 1870 vodili frančiškani. Glede na to, da se je Franc Ksaver leta 1787 vpisal v 3. letnik mariborske gimnazije, na sintakso (str. 69), je moral dotlej v Novem mestu opraviti izpitate za prva dva gimnazijska letnika. Prav med njegovim triletnim šolanjem na Dolenjskem je dvorni odlok z dne 5. decembra 1785 odpravil možnost, da smejo privatni učenci delati izpitate doma; odtlej so morali tudi privatisti dvakrat na leto opravljati izpitate na gimnaziji v navzočnosti direktorja in prefekta (Dodič, Dvesto petindvajset let, str. 61).

¹⁰⁷ V času, ko se je Franc Ksaver šolal v Trebnjem, je bil lastnik Rakovnika pri Mirni Dizma Barbo grof Waxenstein, Otočca pa Franc Jožef Schweiger baron Lerchenfeld (Smole, Graščine, str. 339, 415).

ki so bili tam na hrani (Kostknaben), so bili neki grof Barbo,¹⁰⁸ potem [str. 69] Anton, Feliks in Benjamin baroni Schweiger,¹⁰⁹ nadalje Franc baron Jurič (Juritsch),¹¹⁰ Ladislav baron Taufferer,¹¹¹ Alojz pl. Födriansberg,¹¹² Anton pl. Glosenau,¹¹³ Janez Pober¹¹⁴ in Ksaver Lilek.¹¹⁵ Septembra 1787 so pome v Trebnje prišli starši in z njimi sem šel še na [gradove] Mirno, Škrljevo, Rakovnik, Otočec, Strugo, Gracarjev turn, Volavče in Šrajbarski turn, kjer so povsod obiskali sorodnike in znanke.¹¹⁶ Preostali del počitnic sem preživel na Ponikvi,¹¹⁷ nato pa so me 2. novembra istega leta poslali v Maribor v sintakso (in die Syntax)¹¹⁸ in prišel sem na hrano k nekemu lekarnarju Miklu.¹¹⁹ V

Mariboru sem bil prepuščen posebnemu nadzoru patra Gajška (Gaischeg), [str. 70] nekdanjega jezuita.¹²⁰ Tu sem preživel dve leti, in sicer v sintaksi pod profesorjem Luko (Lucas) Millerjem¹²¹ in v retoriki¹²² pod patrom Gajškom. Naš prefekt je bil pater Janez (Johann) Ringauf,¹²³ vsi pa nekdanji jezuiti.¹²⁴ V začetku novembra 1789 me je oče odpeljal v Gradec v poezijo (in die Poesie)¹²⁵ pod profesorjem Wiesenfeldom¹²⁶ in prefektom Wertnigom.¹²⁷ Na hrani in stanovanju sem bil pri svojem stricu Mihaelu vitezu pl. Brandenau, nadzorniku mesnega urada štaterskih deželnih stanov,¹²⁸ le da mi tam ni šlo najbolje. Stric me tudi zaradi poti na Dunaj, kjer je z ženo name-

¹⁰⁸ Verjetno Vajkard Barbo grof Waxenstein, sin rakovniškega graščaka grofa Dizme (roj. ok. 1769, † 1811), poznejši graščak, ali njegov brat Marija Janez (roj. 1771), oba rojena na Rakovniku. Prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 426, 429; Smole, *Graščine*, str. 415.

¹⁰⁹ Brata Anton in Feliks Schweiger barona Lerchenfeld, sinova graščaka Franca Jožefa z Otočca, sta se rodila v letih 1775 in 1776 v Ljubljani (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 116) in nadaljevala šolanje na na ljubljanski gimnaziji, kjer sta izpričana leta 1790 (Črničev, *Ljubljanski klasiki*, str. 325, 326). Benjamin je bil verjetno njun brat.

¹¹⁰ Skoraj gotovo sin Alojza Nikolaja barona Juriča z gradu Struga, rojen leta 1778 (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 297).

¹¹¹ Neidentificirani Ladislav baron Taufferer bi lahko izviral z več gradov, najverjetneje s Turna pri Višnji Gori (prim. Smole, *Graščine*, str. 689).

¹¹² Očitno iz plemenitene poštarke družine s Hudega pri Višnji Gori, ki je posedovala tudi graščino Kravjek (prim. Smole, *Graščine*, str. 240).

¹¹³ Najverjetneje iz družine novomeškega okrožnega glavarja Karla Janeza pl. Klassenau (1767–1783), pozneje okrožnega komisarja v Ljubljani (prim. Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*, str. 126).

¹¹⁴ Janez Nepomuk Pober iz Črnomlja, ki je leta 1791 pri 18-ih končal novomeško gimnazijo (Dodič, *Absolventi novomeške gimnazije 1746–1971*, str. 406).

¹¹⁵ Franc Ksaver Lilek iz Novega mesta, ki je pri 17-ih leta 1792 končal novomeško gimnazijo (Dodič, *Absolventi novomeške gimnazije 1746–1971*, str. 406).

¹¹⁶ Leta 1787 so bili lastniki navedenih gradov: Mirne Janez Pavel Jenko pl. Jenksfeld (Smole, *Graščine*, str. 296), Škrljevega Karolina baronica Pittoni roj. baronica Langenmantl (prav tam, str. 487), Rakovnika Dizma Barbo grof Waxenstein (prav tam, str. 415), Otočca Franc Jožef Schweiger baron Lerchenfeld (prav tam, str. 339), Struge Alojz baron Jurič (prav tam, str. 470), Gracarjevega turna Lovrenc Regulat grof Paradeiser (prav tam, str. 165), Volavč Marija Jožefa Svetlin roj. grofica Paradeiser (prav tam, str. 535) in Šrajbarskega turna Rihard Jožef grof Auersperg (prav tam, str. 491). Dienerspergovi bližnji sorodniki, prav tako Valvasorjevi potomci, so gospodarili le na dveh gradovih pri Šentjerneju, na Gracarjevem turnu bratranec Avguščina barona Dienersperga Lovrenc Regulat grof Paradeiser (1751–1823), lastnica Volavč pa je bila Paradeiserjeva sestra Marija Jožefa (1753–1810), tedaj sveže omožena na graščini Radeljca pri Bučki z neplemičem Janezom Jurijem Svetlinom (Golec, *Valvasorjevo neznano potomstvo*, str. 377–383).

¹¹⁷ Ponikvo pri Šentjurju, svojo rodno graščino, je njegov oče Avguštin baron Dienersperg prav to leto 1787 ugodno kupil od svojega starejšega neporočenega brata Franca Serafa (gl. op. 58).

¹¹⁸ Tretji gimnazijski letnik.

¹¹⁹ Lekarnar Janez Nepomuk Mikl (Mickl) je bil lastnik hiše št. 184 na Glavnem trgu, v neposredni bližini rotovža in tako rekoč na-

sproti gimnazijskega, prvotno jezuitskega poslopja (Curk, *Viri za gradbeno zgodovino*, str. 78).

¹²⁰ Pater Jurij Gajšek (Geischek), rojen 1738 v Vojniku (»Stochene-gensis« je pomota namesto »Hochenegensis«), je vstopil v jezuitski red leta 1756, prebival v različnih samostanih, v letih 1771–72 v Mariboru, razpust reda 1773 pa je doživel v Ljubljani (Lukács, *Catalogus generalis, Pars I*, str. 407; o njegovem rojstvu 29. marca 1738: NŠAM, *Matične knjige, Vojnik, R 1737–1770*, s. p.). Kot Dienerspergov bližnji rojak se je najbrž dobro poznal z njegovo družino po materini strani, vitezi Brandenau, in zlasti z očetovimi sorodniki baroni Dienerspergi s Tabora pri Vojniku, čemur gre tudi pripisati omenjeni »posebni nadzor«. Gajšek leta 1794 ni več naveden med profesorji mariborske gimnazije (*Schematismus für Steyermark 1794*, str. 108), v Mariboru pa tudi ni umrl (prim. NŠAM, *Matične knjige, Maribor-sv. Janez Krstnik, M 1762–1857*).

¹²¹ Nekdanjega jezuita Millerja z imenom Luka (Lukas) v avstrijski jezuitski provinci ni bilo. Verjetno gre za Franca Pavelskega Millerja, rojenega 1739 v Kočevju, ki je teologijo študiral v Gradcu in je razpust reda doživel v Trstu (Lukács, *Catalogus generalis, Pars II*, str. 1018). Profesorja Millerja leta 1794 ni bilo več na mariborski gimnaziji (*Schematismus für Steyermark 1794*, str. 108) in v Mariboru tudi ni umrl (prim. NŠAM, *Matične knjige, Maribor-sv. Janez Krstnik, M 1762–1857*).

¹²² Četrty gimnazijski letnik.

¹²³ Johann Ringauf, rojen 1739 v Celovcu, je doživel razpust reda kot profesor v Gradcu (Lukács, *Catalogus generalis, Pars III*, str. 1385). R. Puff, ki ga zmotno imenuje Johann Riegauf, navaja, da je bil prefekt mariborske gimnazije od leta 1776 do smrti 1806 (Puff, *Marburg*, str. 216; prim. *Schematismus für Steyermark 1794*, str. 108).

¹²⁴ Mariborsko gimnazijo so leta 1758 ustanovili jezuiti, ki so na njej poučevali tudi po ukinitvi reda (1773), ko je za kratek čas prenehala delovati.

¹²⁵ Peti, zadnji gimnazijski letnik.

¹²⁶ Leopold Wiesenfeld, tudi Wis(s)enfeld, rojen 1731 v Ljubljani, umrl 1810, je bil v letih 1771–73 profesor etike na teološki fakulteti graške univerze, po ukinitvi jezuitskega reda pa premeščen na gimnazijo (Lukács, *Catalogus generalis, Pars III*, str. 1857–1858; Krones, *Geschichte*, str. 441, 587). Leta 1789, ko je Dienersperg prišel na graško gimnazijo, je poučeval v najvišjem, t. i. drugem humanističnem razredu (*Schematismus für Steyermark 1789*, str. 165).

¹²⁷ Doktor filozofije in teologije Michael Wertnig oz. Werdnig, svetni duhovnik, je v letih Dienerspergovega šolanja v Gradcu izpričan kot prefekt akademske gimnazije (UBG, Ms. 58–2, *Universitätsmatrizen, Band II 1771–1826*, pag. 71, 76; *Schematismus für Steyermark 1789*, str. 165; *Schematismus für Steyermark 1794*, str. 107).

¹²⁸ Mihael pl. Brandenau je bil poročen z Jožefo pl. Bleyberg in nadzornik višjega mesnega urada vsaj med letoma 1787 in 1790 (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Graz*, str. 178, 327, 488, 489). Bil je mlajši brat piščeve matere Jožefe, rojen okoli leta 1755, umrl 1819 v Ljubljani (Witting, *Steiermärkischer Adel*, str. 292). Leta 1789 je v Gradcu stanoval v hiši barona Kellersperga v I. Sack št. 165 (*Schematismus für Steyermark 1789*, str. 145).

raval spomladi preživeti kakšna dva meseca,¹²⁹ ni mogel več [str. 71] obdržati na hrani in stanovanju in oboje sem dobil pri očetovem zastopniku (Agent) gospodu Josephu Zwölbothu, deželnostanovskem blagajniku.¹³⁰ V tej hiši (Kosthaus) sem absolviral filozofijo in fiziko,¹³¹ prvo pri profesorju Wolfu,¹³² drugo pri profesorju Biwaldu.¹³³ Tudi Taube,¹³⁴ profesor višje matematike in matematike, je bil tako kot prva dva nekdanji jezuit. Po končani filozofiji sem 5. septembra 1792 prišel na prvo leto prava¹³⁵ pri profesorju Tillerju¹³⁶ in na hrano k nekemu gospodu von Pillsteinu, uradniku c. kr. višjega poštnega urada,¹³⁷ pri katerem sem ostal tudi naslednje leto, ko sem [str. 72] absolviral celotno pravo pri profesorjih Ulbrichu, Gmeinerju in Eggerju¹³⁸ in potem 7. septembra 1794 kot absolvirani jurist¹³⁹ z najboljšimi spričevali odpotoval k svojim staršem na počitnice. Z veliko napora in s pridnostjo sem

celotno pravo, kot je bilo tedaj dovoljeno, končal v dveh letih, da bi kar se da hitro šel na prakso h kakšnemu političnemu uradu (politische Stelle), toda zelo sem se motil. Domov sem prišel z 21 leti kot absolviran jurist, moral pa sem pomagati svojemu očetu pri upravljanju (in der Administration) njegovih posesti. In tako je minilo leto za letom in svoja najlepša mladostna leta sem žal! preživel v – brezdelju !!!

[str. 73] Tako sem nadaljeval svoje življenje skoraj devet let, in sicer do 7. avgusta 1804,¹⁴⁰ ko sem moral na izrecni ukaz svojega razsrjenega očeta zapustiti očetovo hišo. Razlog je bil ta: konec leta 1800 sem začel znanstvo s svojo sedanjo soprogo,¹⁴¹ za katerega sem domneval, da je povsem v skladu z željami mojega očeta, a sem se spet zelo motil. Oče me je od trenutka, ko je za to izvedel, sovražil in me na najokrutnejši način preganjal. Prizori med njim in menoj so preveč škandalozni in presunljivi, da bi jih zmožem ponoviti in zapisati. [str. 74] Z eno besedo, po enem takih prizorov sem bil odpravljen od doma brez vsakršne podpore, brez strehe nad glavo. Največ sem se zadrževal pri svojih dveh sestrah, Gadolovi in Resingenovi, ostal 8–10 dni na Blagovni in potem spet toliko časa na Taboru.¹⁴² Da jima ne bi bil vedno v nadlego, sem se potem odpravil v Celje, živel tam več dni s podporo svoje matere, ki pa je bila pač zelo pičila, in s podporo svoje ljubljene, ki je z lastnimi rokami izdelovala kapice, oprsnike, predpasnike in rutice, [str. 75] jih prodajala neki stari kramarici in mi pošiljala prisluženi denar. V hiši grofa Grosa, sedanjem rotovžu,¹⁴³ sem imel

¹²⁹ V tem času, 28. aprila 1790, se je zakoncema Brandenau v Gradcu rodil sin Jožef, umrl 4. septembra isto leto Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 327, 489).

¹³⁰ Joseph Zwölboth, blagajnik glavne blagajne pri uradu stanovskega glavnega prejemnika, je leta 1789 prebival v Mandlovi hiši na Glavnem trgu (auf dem Platz) (Schematismus für Steyermark 1789, str. 143).

¹³¹ Dveletni filozofski študij na liceju je bil po končani gimnaziji pripravljavna za druge študije. Prvo leto je obsegal logiko in matematiko, drugo leto pa fiziko. Graška univerza je bila od leta 1782 do 1827 spremenjena v licej.

¹³² Johann Nepomuk Wolf, po ukinitvi jezuitov svetni duhovnik, doma s Kočevskega (roj. 1738), profesor logike metafizike in etike od 1774 do 1808 (Krones, Geschichte, str. 442, 588, 590). Prim. Schematismus für Steyermark 1789, str. 165.

¹³³ Leopold Biwald (1731–1805), Dunajčan, jezuit, nato svetni duhovnik, priznan naravoslovec, od 1762 na graški univerzi profesor logike in metafizike, 1763 zasedel stolico za fiziko, na kateri je deloval zelo dolgo in uspešno, vsaj do leta 1797, umrl na Dunaju (Krones, Geschichte, str. 440–441, 578, 587, 581 588; Lukács, Catalogus generalis, Pars I, str. 104). Prim. Schematismus für Steyermark 1789, str. 165; 1794, str. 104.

¹³⁴ Karl Taupe (1726–1791), sam se je podpisoval Taube, Celovčan, jezuit, nato svetni duhovnik, poučeval tudi v Ljubljani, od 1766 v graškem kolegiju profesor matematike, umrl spomladi 1791 med Dienersbergovim študijem v Gradcu (Krones, Geschichte, str. 115, 580, 587, 588; Lukács, Catalogus generalis, Pars III, str. 1691). Prim. Schematismus für Steyermark 1789, str. 165.

¹³⁵ Študij prava na liceju je trajal dve leti.

¹³⁶ Franz Alois Tiller, jezuit, profesor za naravno, mednarodno, državno in civilno pravo ter (Justinijanove) Institucije od ustanovitve pravne fakultete leta 1778 do 1797 (Krones, Geschichte, str. 102, 588, 589). Prim. Schematismus für Steyermark 1789, str. 163.

¹³⁷ Vinzenz von Pillstein, poštni uradnik v Gradcu vsaj od leta 1776, poročen od 1784 (Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 240, 246, 306, 327, 333). Stanoval je v Langovi hiši na Postgasse 270 (Schematismus für Steyermark 1789, str. 109; 1794, str. 66).

¹³⁸ Franz Xaver Ulbrich, profesor za pandektno pravo, deželno zakonodajo, kazensko pravo in cerkveno pravo od 1783 do 1823 (Krones, Geschichte, str. 588, 589); Franz Xaver Gmeiner (1752, Studenice pri Poljčanah – 1824, Gradec), svetni duhovnik, profesor cerkvenega prava 1783–1784 in cerkvene zgodovine 1782–1822 (Lukman, Gmeiner Franc, str. 223); Franz Egger, profesor političnih znanosti vsaj od 1793 do 1803 (Krones, Geschichte, str. 116, 589). Prim. Schematismus für Steyermark 1794, str. 104.

¹³⁹ Absolvirani jurist je imel zaključeno pravniško izobrazbo, pridobljeno na liceju. – V t. i. univerzitetni matriki Dienerspergovega

imena ni zaslediti (UBG, Ms. 58–2, Universitätsmatriken, Band II 1771–1826).

¹⁴⁰ Med koncem študija 7. septembra 1794 in sporom z očetom 7. avgusta 1804 je dejansko minilo skoraj deset let.

¹⁴¹ Dienersbergu je bilo takrat 27 let, njegovi izvoljenki Antoniji baronici Adelstein pa 18. Rojena ali krščena je bila 25. septembra 1782 v Celju, kjer se je rodila kot hči Antona barona Adelsteina in Kajetane roj. grofice Attems ter dobila pri krstu ime Antonija Marija Kleopa Mihelina (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1773–1784, pag. 110). Potem ko je že pri dveh letih izgubila očeta, je odraščala z materjo, mlajšo sestro in bratom (Witting, Steiermärkischer Adel, str. 5).

¹⁴² Svak Johann vitez Gadolla je posedoval Blagovno s še dvema dvema gospostvoma od 1783 (gl. op. 66), drugi svak Ignac Pavel (vitez) Resingen pa Tabor od leta 1802 (gl. op. 73).

¹⁴³ Ni izključeno, da je tedaj v isti hiši prebivala mati Dienerspergove izvoljenke Kajetane baronica Adelstein, za katero piščeč nečak Franc vitez Gadolla (1797–1866) v rokopisu o celjskih hišah pravi, da je do smrti največ živela v Celju, v hiši grofa Grosa in v Fröhlichovi hiši (StLA, Handschriften, Hss. 282 (1192), F. Gadolla, Die Hausbesitzer der Stadt Cilli etc., fol. 26'). Po istem avtorju je hišo v Celju skupaj z gospostvom Lemberg kupil leta 1767 Karl Erman grof Gros in je ostala v rokah Grosove rodbine do leta 1811 (fol. 16'–17). Po J. Orožnu je bil konec 18. stoletja lastnik hiše (Minoritski trg 1, danes Prešernova ulica 17) grof Gros, v začetku 19. stoletja pa Vincenc Langer, lastnik graščine Lemberg. Hišo je po daljših pogajanjih leta 1830 kupil mestni svet in je globoko v 20. stoletje rabila za mestno hišo (rotovž); leta 1782 je v njej prenočeval papež Pij VI. na poti na Dunaj (J. Orožen, Posestna

za stanovanje sobo po dobroti Gadollovih, ki so za svoje bivanje najeli celo drugo nadstropje. To se je nadaljevalo in tako sem živel v tihi odmaknjenosti štiri leta in pol [1804–1809]. Vsi moji poskusi, da bi se ponovno spravil z očetom, so propadli brez uspeha, moja žalost, moja zlovolja je bila brezmejnna, pogosto sem bil na točki, da s premišljenim strelom končam svoje življenje, le ljubezen do moje sedanje soproge, zavest, [str. 76] da trpim po nedolžnem in da enkrat vendar mora biti bolje, me je odvrnila od uresničitve te namere. Do svojega življenja sem bil ravnodušen, bilo mi je skoraj breme in tako se je zgodilo, da sem nemudoma zaprosil za častniško mesto, ko je bilo z najvišjega mesta ukazano sestaviti deželno brambo za vojno, ki se je pripravljala s Francijo.¹⁴⁴ Njegova c. kr. visokost nadvojvoda Janez (Johann) me je 22. julija 1808 resnično postavil za stotnika 6. čete 2. celjskega brambovskega bataljona pod poveljstvom majorja von Leüzendorfa.¹⁴⁵ Pred odhodom 10. aprila 1809, ko se je spet začela vojna s Francijo,¹⁴⁶ sem se poslovil od [str. 77] očeta s pismom, polnim otroške ljubezni in obzirnosti, se mu zahvalil za vso milost in dobroto, ki mi ju je izkazal, in mu pri vsem, kar je svetega, zatrdil, da bo, če v boju s sovražnikom padem, moja zadnja prošnja Bogu, naj mojega ljubega očeta, ne glede na to, da me je izjemno napačno sodil, vendarle pusti še dolgo in srečno živeti. To pismo je učinkovalo, njegovo sicer dobro očetovsko srce se je prebudilo in z ljubeznijo me je sprejel nazaj v svojo dom. Usoda deželne brambe in te nesrečne vojne je vsem v preveč svežem spominu, da bi še govoril o tem. 9. maja 1810 sem na željo svojega [str. 78] očeta, potem ko je bila deželna bramba po Dunajskem miru z dne 20. oktobra 1809 razpuščena,¹⁴⁷ vzela odpustnico, živel v [Zgornjem] Lanovžu, kjer se je oče tedaj zadrževal,¹⁴⁸ in z njegovo privolitvijo nadaljeval znanstvo s svojo prejšnjo ljubeznijo. Ne samo, da je oče z menoj spet ravnal ljubeče, ampak je, kot že prej, pokazal tudi posebno naklonjenost do moje

bodoče soproge. 11. aprila 1813 je za pljučnico nenadoma umrla Kajetana baronica (Freyin v.) Adelstein, rojena grofica Attems, mati moje ljubljene.¹⁴⁹ Njeni trije otroci, Jožef, v času materine smrti major pri Vogelsangovem polku in službujoči [str. 79] komornik pri njegovi cesarski visokosti prestolonasledniku Ferdinandu,¹⁵⁰ ter hčerki Antonija in Barbara¹⁵¹ so mi obljubili, da mi bodo za osem let dali v zakup svoje podedovano gospostvo Dobrnica,¹⁵² da se bom lahko oženil. Ker zdaj za mojo ženitev ni bilo več nikakršne ovire, je 28. oktobra 1813 sledila poroka v grajski kapeli na Blagovni,¹⁵³ potem ko sem torej polnih 13 let vzdrževal znanstvo. Moj oče je bil do mene in moje soproge izjemno dober, pridno naju je obiskoval in v najino veliko veselje pri naju preživel sploh veliko časa, ker sva pozimi stanovala v Celju.¹⁵⁴ Žal je bilo naše/najino

in gradbena, str. 31). V prezidani stavbi je danes Muzej novejše zgodovine.

¹⁴⁴ Deželna bramba ali brambovstvo (Landwehr) je cesar Franc I. ustanovil s patentom 9. junija 1808 kot stalno in splošno institucijo za podporo avstrijski redni armadi.

¹⁴⁵ Dekret o postavitvi na stotniško mesto po odločitvi dvorne komisije z dne 22. julija 1808 je štiri dni pozneje sodepisal Dienerspergov stric Janez Nepomuk kot celjski okrožni glavar (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 18). – Major Franz Leuzendorf je poveljeval 2. celjskemu bataljonu Peilenstein (http://www.napoleon-series.org/military/organization/Austria/ArmyStudy/c_AustrianArmyInner.html). Umrl je 27. decembra 1811 v Celju kot višji stražmojster (Obristwachmeister), star 65 let (NŠAM, Maticne knjige, Celje-sv. Danijel, M 1808–1834, pag. 35).

¹⁴⁶ Avstrijski cesar Franc I. je Francoskemu cesarstvu napovedal (peto koalicijsko) vojno dan prej, 9. aprila 1809.

¹⁴⁷ Schönbrunnski mir med Avstrijo in Francijo je bil sklenjen 14. oktobra 1809, deželna bramba pa razpuščena šele leta 1814. Dienersperg je z razpustitvijo mislil na začasni konec njenega vojnega delovanja.

¹⁴⁸ Po navedbi Franca Ksaverja je Avgustin tam preživel zadnjih deset let svojega življenja (str. 43), tj. od 1804 do 1814.

¹⁴⁹ 56-letna Kajetana baronica Adelstein roj. grofica Attems je tega dne umrla v Celju št. 44 (NŠAM, Celje-sv. Danijel, M 1808–1834, pag. 48). Rodila se je v Gorici 28. januarja 1757 (Witting, Steiermärkischer Adel, str. 5).

¹⁵⁰ Jožef baron Adelstein je bil rojen na Dobrnici pri Dobrni 24. avgusta 1780 kot sin Antona Karla barona Adelsteina in Kajetane Antonije roj. grofice Attems (Witting, Steiermärkischer Adel, str. 5). Leta 1813 je imel v Vogelsangovem polku še čin stotnika in še ni bil komornik; njegov polk je bil 47. češki pehotni polk z la-stnikom Ludvikom baronom Vogelsangom (Schematismus der österreichisch-kaiserlichen Armee XXIII (1813), str. 154; Amon von Treuenfest, Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 47, str. 479). Poročil se je 24. aprila 1820 v Gorici s Klementino Jožefo grofico Coronini-Kronberg, vdovo grofico Lanthieri, umrl pa kot zadnji baron Adelstein 13. decembra 1850 na Dunaju s činom generalmajorja in podporočnika cesarjeve telesne garde ter z nazivom c. kr. komornika (Witting, Steiermärkischer Adel, str. 5).

¹⁵¹ Obe sta se rodili v Celju. Antonija, Dienersbergova poznejša žena, je bila rojena ali krščena 25. septembra 1782, Barbara pa 18. novembra 1783 (NŠAM, Maticne knjige, Celje-sv. Danijel, R 1784–1794, pag. 110, 119). Barbara (Babette) se je že priletna 5. februarja 1826 omožila v Celju z nadporočnikom Ferdinandom Car(r)iere de Tour de Campom (NŠAM, Maticne knjige, Celje-sv. Danijel, P 1804–1826, fol. 259) in bila živa vsaj še leta 1852 (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 205). Vse kaže, da ni umrla v Gradcu, kjer je 27. aprila 1883 preminil njen 92-letni soprog, upokojeni polkovnik (Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 323).

¹⁵² Ni znano, od kdaj do kdaj natanko je trajal zakup, preden je Dienersperg Dobrnico 1. marca 1822 kupil. Trije Adelsteini so jo uradno podedovali po svoji materi šele 24. junija 1814, več kot leto po materini smrti, ko je bil Franc Ksaver že osem mesecev poročen z Antonijo (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 193).

¹⁵³ Po poročni maticni knjigi župnije Šentjur pri Celju je bila poroka z dovoljenjem celjskega župniškega urada v kapeli gospostva Blagovna dan prej, 27. oktobra; navedene so kar tri poročne priče: ženinova svaka Johann vitez Gadolla in Ignac vitez Resingen ter brat Janez (Nepomuk) baron Dienersberg (NŠAM, Maticne knjige, Šentjur pri Celju, P 1785–1835, fol. 93). Poroka je vpisana tudi v poročni matici celjske župnije, ki je poročevalcu, drameljskemu župniku, izdala pooblastilo, datum in imena prič so enaki kot v šentjurski matici, vpis pa vsebuje še podatek o ženinovem bivališču pri starših v Zgornjem Lanovžu in nevestinem na Dobrnici (prav tam, Celje-sv. Danijel, P 1804–1826, fol. 142).

¹⁵⁴ Od pomladi do jeseni sta zakonca živala v graščini Dobrnica pri Dobrni, ki jo je imel Franc Ksaver v osemletnem zakupu in katere tretjinska lastnica je bila Antonija, ki je šla od tod tudi k poroki.

veselje (*unsre Freude*) [str. 80] kratkotrajno, kajti moj dobri oče je 6. maja 1814 umrl. V svoji bolečini sem napisal tale nekrolog: »Najdražji, najbolj ljubljeni, nepozabni oče! Spi blago v naročju smrti, Ti plemeniti, pošteni mož. Z venci cvetja, z neuvenljivimi spominčicami posipamo kraj, kjer počivajo ostanki Tvoje tostranske navzočnosti, s pobožnimi molitvami blagoslovljamo Tvoj sveti spomin in naše solze naj nikoli ne usahnejo, kakor ne otroška hvaležnost, ki jo dolgujemo Tvojemu nepozabnemu očetovskemu srcu. O, kruta [str. 81] smrt! Tvojemu vsemogočnemu čaščenju je morala 6. maja 1814 podleči tudi ta dragocena žrtev.« Ob 7. uri zjutraj se je njegovo življenje v 72. letu izteklo zaradi zlate žile, ki mu je veliko let povzročala hude bolečine. 23. aprila je legel v posteljo in 14 dni zatem izpustil dušo v neprekinjenem, groznem trpljenju, ki nam je trgalo srca.¹⁵⁵ Moja najzvestejša soproga, ki jo je tako srčno vzljubil, mu je zatisnila levo, jaz pa desno oko.

Rojen 28. avgusta 1742 na očetovi posesti Ponikva je [oče] že zgodaj izgubil očeta Petra Dominika, se oprijel prava [str. 82], iz katerega je imel veliko znanja,¹⁵⁶ vodil svoji materi do leta 1770 vse hišne in podložniške posle,¹⁵⁷ se potem poročil z mojo materjo Jožefo, rojeno Brandenau Mühlhoffen,¹⁵⁸ in za 26.000 goldinarjev na javni dražbi kupil gospostvo Dobrna.¹⁵⁹ V mladosti nadvse dejaven si je z lastno dediščino in z dediščino svoje soproge v višini 6.000 goldinarjev lahko pridobil le to premoženje. Brez dolga pa je zapustil posestva (Güter) Dobrna, Ranšperk, [Zgornji] Lanovž in Ponikva. Moja neutolažljiva mati, brat Nepomuk, sestra Gadollova, sestra Resingenova in jaz smo postali zakoniti dediči sadov njegovega dela, njegove marljivosti in njegovega milega očetovskega srca.

Zdaj povelečuje ta mala, neuvenljiva cvetica, posajena na Tvoj grob, hvaležnost, ljubezen in čaščenje ob veselju Tvojega sina, ki Te vselej nosi v srcu, ki si ga dlje časa povsem napačno sodil. Glej sem dol iz svojega eteričnega domovanja, iz vzklikajoče srede [str. 83] blaženih, na to malo žrtev ganljive, otroške hvaležnosti. Blaženi mir naj lebdi nad Tvojim grobom. Lanovž. 24. maja 1814.

¹⁵⁵ Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg je umrl v graščini Zgornji Lanovž, Lava št. 13; kot vzrok smrti je v mrliški matici navedena oslabeledost: »Aufloßung« (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 76).

¹⁵⁶ Avguštin se je šolal na graški gimnaziji in morda tudi na tamkajšnji univerzi. Leta 1754 je skupaj z bratom Francem izpričan v pripravnici graške gimnazije kot Ksaver pl. Dienersperg (Andritsch, Die Matrikeln, str. 242).

¹⁵⁷ Njegova ovdovela mati Jožefa Katarina je umrla na Ponikvi 5. avgusta 1769 (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg; StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1). Ponikovska mrliška matica iz tega časa je uničena.

¹⁵⁸ Zakonca sta se poročila 25. februarja 1770 v župnijski cerkvi na Dobrni, o čemer priča izpisek iz danes izgubljene poročne matične knjige z datumom 23. 11. 1835 (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 20).

¹⁵⁹ Gl. op. 57.

Moja glavna zaposlitev je bilo kmetovanje in nove gradnje, ki sem se jih moral tem bolj lotiti pri toplicah [Dobrna], saj sem jih prevzel v najslabšem stanju. Pozno jeseni 1815 je že stalo povsem novo poslopje pri vhodnih vratih in tako sem se iz leta v leto loteval novih razdelitev sob, poskrbel za nabavo postelj in za novo opremo. Vse gradnje v toplicah, na Dobrni in na Dobrnici, ki sem jo od treh zakonitih dedičev, baronov Adelsteinov, kupil 1. marca 1822¹⁶⁰ za 28.000 goldinarjev konvencijske valute,¹⁶¹ so me doslej stale že okoli 17.000 goldinarjev konvencijske valute.¹⁶² V domačem zadovoljstvu in slogi so mi prehitro minila najsrečnejša leta in sladko očetovsko veselje me je vedno osrečevalo ob rojstvih mojih šestih otrok.

[str. 84] Moj prvi otrok Kajetana se je rodila 7. aprila 1815 po 48 urah porodnih bolečin, takoj po 6. uri zvečer v Celju. Kristianelli, doma in v tujini komaj dosegljivi spretni porodni pomočnik,¹⁶³ je po stokratnih popadkih z instrumenti iz matere srečno potegnil otroka, ki je dobil pri krstu ime Kajetana Jožefa. Botra sta bili moja mati in brat Nepomuk.¹⁶⁴ Moj drugi otrok, sin Ferdinand, je prišel na svet 11. januarja 1817 proti 12. uri ponoči v Celju¹⁶⁵ in moj tretji otrok Janez Nepomuk Donat 3. februarja 1818 popoldne ob poltretji uri, prav tako v Celju.¹⁶⁶ Botra sta bila brat [Janez] Nepomuk in svakinja Babette [Barbara] Adelstein, pri Ferdinandu pa prej omenjena svakinja in njen brat Jožef baron (Freiherr v.) Adelstein. Ob pol peti uri zjutraj 21. julija 1819 je zagledal luč sveta moj četrti otrok Ida Terezija, ob pol peti uri zjutraj 17. julija 1820 moj peti otrok Anton Aleks (Anton Alexis) in končno ob pol enajstih dopoldne 12. julija 1824 moj šesti otrok Marija Ivana Nepomucena, [str. 85] zadnji trije na

¹⁶⁰ Zakoniti dediči so bili njegova žena Antonija ter njena brat in sestra, od katerih je Dienersperg navedenega dne kupil gospostvo skupaj s pripadajočim uradom Rožni Vrh (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch I, fol. 193).

¹⁶¹ Večji del kupnine je Franc Ksaver ostal dolžan vse do svoje smrti in je ostala vpisana v deželni deski kot hipoteki za neizplačano dediščino Jožefu in Barbari Adelstein, skupaj 20.000 goldinarjev z letnimi obrestmi (prav tam, fol. 197). Konvencijska valuta (Conventionalmünze) je denar, ki so ga kovali iz kurantnega srebra od leta 1753 do uvedbe avstrijske valute leta 1857.

¹⁶² Za primerjavo naj rabi podatek, da so prihodki zdravišča znašali leta 1816 nekaj nad 3.000 goldinarjev (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 56).

¹⁶³ Janez (Johann) Kristianelli, tudi Christianelli, celjski okrožni ranocelnik, je izviral iz znane celjske ranocelniške družine (I. Orožen, Celska kronika, str. 191; J. Orožen, Zgodovina Celja I, str. 599). Umrl je v Celju 29. aprila 1828, star 64 let (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, pag. 240).

¹⁶⁴ Otrok se je rodil v Celju št. 86 in bil krščen naslednji dan (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1801–1817, fol. 565–566).

¹⁶⁵ V celjski krstni matici je naveden samo datum (krsta) 12. januar 1817, krščenec z imenom Ferdinandus Rex Josephus pa se je rodil v hiši št. 42 (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1801–1817, fol. 627–628).

¹⁶⁶ Otrok, ki je pri krstu dobil ime Johann Nep. (omuc) Donatus, se je rodil v Celju št. 39 in bil krščen naslednji dan (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1818–1840, fol. 11–12).

Dobrni.¹⁶⁷ Pri Idi sta bila botra moja sestra Resingenova in njen soprog, pri Antonu Aleksu (Anton Alex) moj prijatelj podpolkovnik baron am Ende,¹⁶⁸ pri Mariji Ivani Nepomuceni pa Nepomucena Hohenwart in njen brat Anton.¹⁶⁹ Moja najdražja soproga, ki se je stalno ukvarjala z vzgojo otrok in se posebej posvečala predvsem tej, je imela pri hišnih opravilih zvesto oporo v svoji sestri Babette [Barbari] in sestrični Nepomuceni Hohenwart, ki je leta 1830 v naši hiši tudi umrla.¹⁷⁰ Jaz sam sem vodil gospodarstvo na Dobrni in Dobrnici, skrbel za zdraviliško korespondenco (die Bad Correspondenz), sam pobiral vse davke in gosposčinske dajatve podložnikov ter bil do novembra 1835, ko sem se z družino preselil v Gradec,¹⁷¹ od štajerskih deželnih stanov za različne zadeve 22-krat delegiran za komisarja.¹⁷² Leta 1819 je njegova cesarska visokost nadvojvoda Janez (Johann) ustanovil Kmetijsko družbo na Štajerskem [str. 86] in 17. septembra 1819 sem bil z dekretom postavljen za odbornika njene podružnice v Celju. Čeprav je ta nastavitev zahtevala malo napora, je bilo treba pri tem vendarle marsikaj početi in zaradi domačih poslov sem po šestih letih [1825 ali 1826] moral odstopiti in prestopiti v vrste drugih pravih članov.¹⁷³ Svojega sina Janeza Nepomuka sem konec oktobra 1829

odpeljal na vojaško akademijo v Dunajsko Novo mesto, na stanovsko mesto [štajerskih deželnih stanov],¹⁷⁴ a sem ga moral maja 1835 vzeti ven in spraval sem ga za kadeta h koroškemu Latermannovemu polku, kjer je bil tedaj polkovnik moj svak baron Adelstein.¹⁷⁵ Njegova [sinova] tiha narava in celoten značaj sta bila namreč tako malo primerna za akademijo, da bi težko prišel ven kot častnik. Razlog, da sem se z družino preselil v Gradec, je predvsem ta, da bi najinega najstarejšega sina [Ferdinanda], ki je napredoval v višje šole,¹⁷⁶ lahko imela [s soprogo] pod starševskim vodstvom, dvema mlajšima hčerkama, Idi in Mari, [str. 87] pa omogočila primeren pouk francoščine, plesa in igranja klavirja, ter končno, da ne bi pogrešali zdravniške pomoči, ki nam je v Celju povsem manjkala. Selitev v Gradec bi izpeljali že jeseni 1834,¹⁷⁷ ko ne bi bilo v stiski nežno materino srce. Moja hči Kajetana se je namreč 28. oktobra 1832 poročila z Johannom grofom Hoyosom, konceptnim praktikantom okrožnega urada v Celju,¹⁷⁸ ter sebe, svojega soproga in nas 1. septembra 1833 osrečila s srčno ljubljnim dečkom.¹⁷⁹ Med dojenjem tega

podružnice, ki jo je kot predstojnik vodil njegov svak vitez Resingen (Personalstand, str. 9, 33).

¹⁶⁷ Prva dva otroka sta se resnično rodila in bila krščena na Dobrni; v krstni knjigi je ob njenih imenih navedeno: »p(ro) t(empore) in Neu(h)auf« (začasno na Dobrni). Najmlajša hči pa je sodeč po celjski krstni matici prišla na svet v Celju, v hiši št. 86. Pisec spominov se je zmotil tudi pri imenu krstnega botra svojega sina Antona Aleksa (v krstni matici Alexius Antonius), ki sta mu prav tako kot Idi Tereziji botrovala teta Terezija in njen mož Ignac vitez Resingen. Botra Antona pl. Hohenwarta je pri krstu najmlajše Dienersbergove hčerke zastopal namestnik. NŠAM, Maticne knjige, Dobrna, R 1783–1830, pag. 248, 354; Celje–sv. Danijel, R 1818–1840, fol. 207–208.

¹⁶⁸ Edini častnik s podobnim priimkom je bil leta 1820 Andreas Amende, naveden brez vsakršnega plemiškega naziva kot podporočnik pri 30. galicijskem pehotnem polku (Militär-Schematismus 1820, str. 154).

¹⁶⁹ Neporočena sestra in brat pl. Hohenwarta, Marija Ivana Nepomucena (roj. 1758) in Maksimilijan Anton (roj. 1768), sta bila z Adelsteini v sorodu po materi. Rodila sta se na gradu Podgrad pri Vranskem staršem Janezu Ludviku Mihaelu pl. Hohenwartu (1716–1785) in Mariji Tereziji roj. baronici Adelstein (1746–1811). ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXV, Hohenwarth.

¹⁷⁰ Neporočena Ivana Nepomucena pl. Hohenwart je umrla 25. februarja 1832 v Celju št. 41 za vodenico, stara 72 let (NŠAM, Maticne knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, pag. 310). Piščev nečak Franc vitez Gadolla (1797–1866) v petdesetih letih v svojem rokopisu o hišah v Celju navaja, da je gospodična Ivana Nepomucena dolgo živela pri (materi Dienersbergove žene) Kajetani baronici Adelstein in v Celju tudi umrla (StLA, Handschriften, Hss. 282 (1192), F. Gadolla, Die Hausbesitzer der Stadt Cilli etc., fol. 26').

¹⁷¹ Pisec je popravil prvotno letnico 1834.

¹⁷² Arhiv rodbine Dienersperg ne ponuja o tem nobenih podatkov (StLA, A. Dienersperg).

¹⁷³ Dienerspergova funkcija odbornika ni dokumentirana v rodbinskem arhivu (StLA, A. Dienersperg) in tudi sicer je o celjski podružnici Kmetijske družbe malo znanega (prim. J. Orožen, Zgodovina Celja I, str. 563). Po uradnem seznamu članstva je bil Franc Ksaver maja 1822 samo navaden član, ni pa ga v štiričlanskem odboru

¹⁷⁴ Mesto gojenca na akademiji, rezervirano (predvsem) za otroke iz družin štajerskih deželanov.

¹⁷⁵ Polkovnik Jožef baron Adelstein je v vojaškem šematizmu leta 1835 še zadnjič naveden kot najvišji štabni oficir (komandant) 7. ilirskega pehotnega polka, katerega »lastnik« (Inhaber) je bil od leta 1824 feldmaršal Joseph Freiherr von Lattermann (Militär-Schematismus 1835, str. 53). Kadeta Dienersberga tedaj še ni pri tem polku. Pojavi se kot Johann Frh. v. Dinersberg naslednje leto (Militär-Schematismus 1836, str. 111), ko je bil Adelstein, povišan v generalmajorja, že premeščen za brigadirja v Linz (prav tam, str. 49).

¹⁷⁶ 10-letni Ferdinand je 30. oktobra 1827 kot privatist s samimi odličnimi ocenami (sehr gut) opravil zaključni izpit tretjega razreda glavne šole v Celju (ZAC, ZAC 868, Glavna, deska in dekliska osnovna šola Celje, fasc. 2, 2/60, katalog 1827, s. p.). Naslednje leto 1828 je bil vpisan v matriko celjske gimnazije, kjer je po kraju rojstva in najbrž tudi bivanja naveden kot Celjan (Styrus Cellejensis) (ZAC 845, I. gimnazija v Celju, fasc. 1, 1/2 Matricula (1809–1851), s. p.). Po končani šestletni celjski gimnaziji se je novembra 1833 vpisal na prvi letnik filozofije na graškem liceju (UBG, Ms. 58–3, Universitätsmatriken, Band III 1827–1876, fol. 29'), v drugem letniku pa ga naslednje leto 1834 pogrešamo (fol. 33').

¹⁷⁷ Pisec je popravil prvotno letnico 1833.

¹⁷⁸ 17-letna Kajetana Jožefa baronica Dienersberg in 24-letni Johann Ernst Joseph grof Hoyos sta se poročila v Celju; kot bivališče je v poročni matici navedeno Celje št. 41, tedanje Dienerspergovo stanovanje. Na isti številki je namreč osem mesecev prej umrla sorodnica Nepomucena pl. Hohenwart (gl. op. 170), za katero pravi Franc Ksaver, da je umrla »v naši hiši« (str. 85). Ženin je bil Dunajčan, sin c. kr. komornika in spodnjeavstrijskega vladnega svetnika Ernsta grofa Hoyosa in Marie roj. grofice Kueffstein. Njuni poročni pričji sta bila celjski okrožni glavar Baltazar pl. Ziernfeld in nevestin stric Janez (Nepomuk) baron Dienersperg, tajnik štajerskih deželnih stanov. NŠAM, Maticne knjige, Celje–sv. Danijel, P 1826–1845, fol. 39. – Hoyos je kot konceptni praktikant celjskega okrožnega urada prvič naveden v deželnih šematizmih šele v letu poroke 1832 (Schematismus des Herzogtums Steyermark 1832, str. 52), prejšnje leto ga še ni v Celju (1831, str. 20).

¹⁷⁹ Dienerspergov najstarejši vnuk Franc Ksaver grof Hoyos s polnim krstnim imenom Franc Ksaver Anton Ernest Baltazar Marija se

otroka je mati trpela na desni dojki neznosne bolečine in je s herojsko vztrajnostjo izpolnila svojo materinsko dolžnost. Toda posledica je bila silna oslabelost, ki sta jo lahko zmanjšala le čas in mladost.¹⁸⁰ Ker se je zdaj zgodilo to, smo se potem preselili v Gradec in bili tako srečni, da smo pri gospodu gubernijskem predsedniku grofu von Wickenburgu, poznejšem guvernerju Štajerske in Koroške,¹⁸¹ [str. 88] dosegli, da so Hoyosa s 1. marcem 1836 qua talis¹⁸² premestili v Gradec.¹⁸³ Med drugim sem se zavzel tudi za svojega sina Janeza Nepomuka, da so ga iz Latermannovega polka prestavili v domovinski polk Luxem.¹⁸⁴

Z zvesto soprogo, najinimi šestimi otroki, zetom in vnukom, živimo zdaj pravo patriarhalno življenje.¹⁸⁵ Ne-

je rodil v dobrnski graščini in bil istega dne krščen v tamkajšnji župnijski cerkvi; njegovi krstni botri so bili stari starši Dienerspergi (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1830–1848, fol. 19). Večino življenja je preživel na Dunaju, kjer se je leta 1859 in 1864 oženil z neplemiškima sestrama Hauck in tam umrl 25. julija 1896 kot c. kr. komornik (Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser 112 (1939), str. 233).

¹⁸⁰ Najverjetneje je bilo to razlog, da mlada, 18-letna mati Kajetana pozneje ni več rojevala.

¹⁸¹ Matthias Constantin Capello Graf von Wickenburg (1797–1880), od 1830 gubernijski podpredsednik, 1835–1848 guverner Štajerske, 1861–1863 trgovski minister v Schmerlingovi vladi (http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Wickenburg,_Matthias_Graf_von – 4. 4. 2011). – Oznaka guverner Štajerske in Koroške je napačna, saj v tem času ni več obstajal štajersko-koroški, ampak samo štajerski gubernij.

¹⁸² Kot takšnega, torej z enakim službenim nazivom.

¹⁸³ Po deželnih šematizmih je Hoyos do leta 1835 ostajal konceptni praktikant okrožnega urada v Celju (Schematismus des Herzogtums Steyermark 1832, II. Abt., str. 52; 1833, II. Abt., str. 54; 1834, II. Abt., str. 51; 1835, II. Abt., str. 51), leta 1836 pa je na enakem uradniškem mestu naveden pri c. kr. guberniju v Gradcu (1836, II. Abt., str. 36).

¹⁸⁴ Luxem je 27. štajerski pehotni polk, od leta 1826 je bil njegov »lastnik« (Inhaber) Jakob vitez (Ritter von) Luxem. Kadet »Johann Frh. v. Dinersberg« je pri tem polku prvič naveden leta 1837 (Militär-Schematismus 1837, str. 156).

¹⁸⁵ Te besede je Dienersperg napisal v času, ko so bili vsi otroci doma in v bližini tudi Johann Nepomuk, tedaj že premeščen v Gradec. Iz štajerskih letnih šematizmov, v katerih je kot državni uradnik vseskozi naveden grof Hoyos, od 1838 do 1843 pa kot stanovski svetnik tudi Dienersperg, je vidno, da so Dienerspergi in Hoyosi živeli na istem naslovu, najprej v hiši na Hauptwachplatzu 384 (od 1838 nova h. št. 389), od leta 1845 pa na Herrengasse 211, kjer sta zakonca Dienersperg kmalu zatem tudi umrla in kamor so se glede na Antonijino smrt v začetku leta 1845, 14. januarja, vsekakor preselili že prejšnje leto. Obe hiši sta stali na prestižni lokaciji, prva, podsodna deželni stanovanj, je bila v lasti Johanna von Griendla in od 1841 Aloisa Eisla, druga, nedaleč od deželne hiše, pa last Antona Raimunda grofa Lamberga. – Schematismus des Herzogthumes Steiermark 1837, str. 35 (Hoyos), 258 (lastnik hiše); 1838, str. 35 (Hoyos), 129 (Dienersperg), 262 (lastnik hiše); 1839, str. 35, 129, 260; 1840, 35, 145, 275; 1841, str. 50, 124, 323; 1842, str. 51, 125, 370; 1843, str. 37, 119, 364; 1844, str. 43 (Hoyos), 374 (lastnik hiše); 1845, str. 45, Verzeichnis etc., str. 6; 1846, str. 45, 384. – Na istem naslovu kot oče in svak je v letih 1840–1844 naveden tudi Dienerspergov sin Ferdinand, najprej konceptni praktikant pri graškem okrožju, nato pri guberniju, obkrat pri

skončno dobri Stvarnik naj nam podeli zdravja in ohrani to srečo, slogo in zadovoljstvo še dolgo vrsto let.«

S tem je Franc Ksaver, zdaj graški »upokojenec« sredi šestdesetih let, privedel svoje genealoško-biografske skice in spomine do konca. Povedal je vse, kar je nameraval, in knjigo bržkone varno shranil za tiste, ki jim je bila (po njegovi smrti) namenjena. Pozneje ni več ničesar dodal ali dopolnil, denimo o smrti starejšega brata, žene ali o spremembah pri drugih v knjigi omenjenih sorodnikih. Zapisal ni tudi tega, da so ga štajerski deželni stano- vi leta 1837 izvolili za svetnika stanovskega odbora.¹⁸⁶ Ničesar torej ni imel pripisati, zanj je bila stvar enkrat za vselej končana, pripoved je sklenil v trenutku, ki se mu je zdel vrhunec življenjskih dosežkov: za družino je poskrbljeno, živimo vsi skupaj, srečno in složno.

A pogledimo mu še enkrat pod prste, kot smo to ves čas počeli v opombah, tokrat v vprašanju, česa ni povedal in kaj je zanamcem hote ali nehote sporočil med vrsticami. Nekaj iz pripovedi premočno bije. Vse dokler je živ njegov oče Avguštin, tj. do piščevega 41. leta, je nekakšna rdeča nit pripovedi On, brez katerega se ne zgodi nič pomembnega in čigar beseda je vedno zadnja, če že kdaj vendarle ni hkrati prva in zadnja. Konflikti z očetom, čeprav nazadnje vsaj na zunaj zglajeni, ostajajo za Franca Ksaverja breme še v letih, ko je sam že šestdesetletnik, oče odraščajočih otrok in ded. Mešanih občutkov z občutki lastne krivde se ne more otresti in jih prekriva s slavošpevi očetovi dobroti, čeprav v isti sapi pove, kako zelo je zaradi očeta po nedolžnem trpel in kako ga je ta dolgo napačno sodil.

Preden pa spregovorimo o kompleksnem odnosu med sinom in očetom, se ustavimo pri glavnih ugotovitvah o prvih štirih desetletjih Franca Ksaverja in njegovih odnosih z osebami, ki nastopajo v spominih do očetove smrti leta 1814. Vloge teh oseb so zelo različne, o mnogih pisec ne pove drugega, kot da so se znašle na njegovi življenjski poti, marsikoga s podobno težo pa z večdesetletne časovne distance najbrž tudi gladko prezre.

Ni naključje, da svoj prihod na svet poveže z razpustom jezuitskega reda, do česar je prišlo samo dva tedna po njegovem rojstvu. Od 14. do 21. leta, ko je končal študij prava, so Franca Ksaverja nenehno spremljali nekdanji jezuiti, najprej na mariborski gimnaziji, nato na

istem uradu kot svak Hoyos (Schematismus des Herzogthumes Steiermark 1841, str. 50; 1842, str. 51; 1843, str. 37; 1844, str. 43, 44).

¹⁸⁶ Izvolitev z 20. septembra 1837 je cesar potrdil 5. decembra (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 19, 11. 1. 1838). Štajerski deželni šematizmi navajajo Dienersperga med svetniki od leta 1838 do 1843 (gl. prejšnjo opombo).

graški in končno še na tamkajšnjem liceju. Vrednostnih sodb o njih ne daje, »posebni nadzor« nekdanjega patra Gajška na mariborski gimnaziji je mogoče razumeti tako ali drugače, najverjetneje pa v smislu znanstva tega vojniškega rojaka z Dienerspergovimi starši. Na splošno se zdi, da je bil mladi graščakov sin z Dobrne »ex-jezuitski« vzgoji naklonjen. Več kot štiri desetletja pozneje se predstavlja kot poslušen študent, ki ga je vodila edina želja, da bi čim prej in s čim boljšimi ocenami končal študij, kar je pri 21-ih tudi uresničil. Edina negativna pripomba iz šolskih in študijskih let je kratkotrajno bivanje v Gradcu pri stricu po materi (1789), kjer »mi ni šlo najbolje«. Tudi o začetnih šestih letih šolanja od svojega 8. do 14. leta, najprej v Šmartnem v Rožni dolini, nato v Trebnjem na Dolenjskem, in o obeh tamkajšnjih učiteljih, župnikih, ne pove ničesar določnega, le šmartenskega župnika imenuje ob njegovi smrti »dobri mož«. Prva tri leta v šoli v Šmartnem, od svojega osmega do enajstega leta, je ostal blizu doma, kamor bi se sicer težko vsak dan vračal, zlahka pa enkrat ali dvakrat na teden. Zanimivo bi bilo vedeti, zakaj so ga od tam poslali v šolo ravno na Kranjsko, k trebanjskemu župniku, in zakaj naslednja tri leta niti med počitnicami ni prihajal domov, ampak je te navadno preživel pri starših svojih sošolcev grofov Barbo in baronov Schweiger na dolenskih gradovih Rakovnik in Otočec. Glede na poznejše očetovo zaščitniško vedenje do odraslega sina je na mestu vprašanje, kako da Franca Ksaverja, še otroka, doma ves ta čas niso pogrešali. Ker je bil dolga tri leta celo med počitnicami prepuščen tujim ljudem, je razumljivo, da mu je v trebanjskem obdobju toliko več pomenila družba plemiških in neplemiških vrstnikov. Tako našteje iz tega časa kar deset imen, pozneje pa ne omenja nobenih sošolcev ne v Mariboru ne v Gradcu in kot prijatelja imenuje le podpolkovnika barona am Endeja, ki ga zmotno navede kot krstnega botra svojega najmlajšega sina (1820).

Bržčas je bilo za štirinajstletnika posebno doživetje, ko so ponj v Trebnje (1787) po dolgih treh letih prišli starši in ga pred vrnitvijo na Štajersko vodili po obiskih k raznim sorodnikom in znancem na dolenskih gradovih od Mirnske doline do Krškega polja. Gradove je navedel v natančnem zaporedju, bodisi po spominu bodisi s pomočjo Valvasorjeve *Slave*, iz katere je sicer črpal zgodovinske podatke o kranjskih Dienerspergih. Ne nazadnje se je pri sorodnikih na Gracarjevem turnu in Volavčah srečal s kranjsko vejo polihistorjevih potomcev: z očetovim bratrancem grofom Paradeiserjem, ki je fanta nemara poučil o zgodovini rodbine, in z njegovo sestro.¹⁸⁷ Tega v spominih ni, v genealoškem delu

(str. 21) pa so vendarle našeti vsi trije možje očetove stare tete in njeni štirje otroci grofje Paradeiser, čeprav niso bili Dienerspergi. Tudi navedba, da bi bila stara teta Marija Ksaverija baronica Gall sodeč po portretu lahko velika lepota, je zelo verjetno vtis, ki ga je Franc Ksaver dobil ob gledanju njene slike na Gracarjevem turnu.¹⁸⁸ Po obiskih dolenskih gradov je omenil le še bivanje na štajerski Ponikvi, rodni graščini svojega očeta, kjer je pred odhodom na mariborsko gimnazijo preživel preostanek jesenskih počitnic. Podobno za vsa leta šolanja pove, pri kom je stanoval in bil na hrani, kar se zdi skoraj enako pomembno kot imena profesorjev in nazivi letnikov. Pisanje o tem, kaj ga je v šolskih letih zares zanimalo in kaj mu je bilo morda odveč, pa v spominih ni našlo prostora.

Njegova prva izražena želja je šele nastopiti prakso pri kakšnem uradu, ko se je pri 21. letih z najboljšimi spričevali kot jurist vrnil iz Gradca na Dobrno. A tu so se morala vsa pričakovanja po volji avtoritativnega očeta razbliniti in nastopilo je skoraj dvajsetletno obdobje, ki mu je Franc Ksaver namenil največ prostora, sedem strani in pol, ter vtikal vanj na osebnoizpoveden način tudi svoje najbolj intimne trenutke. Namesto opravljanja uradniške službe je moral ostati doma in pomagati očetu pri upravljanju posesti. Kako je »svoja najlepša mladostna leta žal ! preživel v – brezdelju«, je podkreпил z nič manj kot tremi klicaji. Prvih šest let (do 1800) je minilo v monotonosti, naslednjih devet (do 1809) v

baronica Gall roj. pl. Diernersperg (1719–1786), Valvasorjeva vnučinja, teta Avguština barona Dienersperga in stara teta Franca Ksaverja. Leto pred njeno smrtjo se je omračil um njenemu sinu iz prvega zakona Kajetanu grofu Paradeiserju, frančiškanskemu patru Saleziju (1751–1812), ki je ostal do konca življenja v oskrbi pri usmiljenih bratih v Gradcu. Nekaj mesecev pred obiskom štajerskih Dienerspergov na Gracarjevem turnu in Volavčah je v graščini Radeljca pri svoji sestri preminila njegova neomogućena sestra Marija Terezija grofica Paradeiser (1748–1787). Druga sestra Jožefa por. Svetlin (1753–1810) je s tem postala edina lastnica graščine Volavče pri Šentjerneju. Na Gracarjevem turnu pa je gospodaril njihov brat Lovrenc Regulat grof Paradeiser (1751–1823), ki se je tri leta prej oženil in ni imel otrok, po petih letih zakona pa so ga leta 1789 zaradi duševne bolezni poslali v oskrbo k usmiljenim bratom v Ljubljano, kjer je 34 let pozneje umrl kot zadnji član kranjske rodbinske veje Valvasorjevega potomstva. Golec, Valvasorjevo neznanu potomstvo, str. 377–382.

¹⁸⁸ V zapuščinskem inventarju leta 1786 umrle Marije Ksaverije baronice Gall ni nobenih slik (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 39, fasc. XX, G–164, 17. 7. 1786), ker so že prej prišle v last njenega sina Lovrenca Regulata grofa Paradeiserja. V inventarju grofove zapuščine tri leta pozneje, ko je duševno zbolel in so ga poslali na »dosmrtno zdravljenje«, pa je skupno omenjenih 18 portretov, a brez imen upodobljenecv (prav tam, šk. 92, fasc. XXXVIII, P–215, 1. 8. 1789, str. 17–18). Ni znano, kakšna je bila nadaljnja usoda portreta njegove matere, je pa malo verjetno, da bi kdaj prišel v roke štajerskih Dienerspergov. Vsekakor ga ni bilo v Kofler-Breznikovi zbirki na Kogu, katere glavnino je leta 1934 kupil Narodni muzej v Ljubljani (Narodni muzej Slovenije, Inventarna knjiga Deželnega muzeja za Kranjsko, zv. 2, inv. št. 3753–3791).

¹⁸⁷ Kranjska veja Dienerspergov, dejansko njihovih potomcev po ženski strani, je prav v tem času preživljala žalostne trenutke. Prejšnje leto je na Gracarjevem turnu umrla Marija Ksaverija

veliki negotovosti, od tega je bilo skoraj pet let (1804 do 1809), čas odkritega spora z očetom, obdobje hudih notranjih bojov in brezupa, sledila so štiri leta »premirja« do poroke leta 1813, ko se je 40-letni Franc Ksaver po 13 letih prijateljavanja s svojo izvoljenko končno lahko oženil.

Kaj je imel 58-letni Avguštin proti zvezi svojega 27-letnega, za zakon zrelega sina, da ga je – kot pravi Franc Ksaver – »od trenutka, ko je za to izvedel, sovražil in me na najokrutnejši način preganjal«? Glede na vse, kar o sinovi izbranki vemo, nimamo nobene racionalne razlage. Pri 18-ih je bila Antonija morda še malo premlada za možitev, za zaroko pa vsekakor ne. Prav tako kot Franc Ksaver je bila iz baronske družine,¹⁸⁹ za povrh hči lastnice sosednje graščine Dobrnica in Dienerspergom zelo dobro znana še od svojih otroških let.¹⁹⁰ Prav nič tudi ne kaže, da bi njeno zvezo z bodočim gospodarjem Dobrne ovirala kakšna družinska nasprotja, saj je Franc Ksaver vendar menil, da bo nevesta »povsem v skladu z željami mojega očeta«. Še več, vse kaže, da je bil Avguštin sosedovi »gospodični« dotlej naklonjen, kajti naš pisec pravi, da je po pomiritvi z očetom (1809) ta pokazal do njegove bodoče soproge, »kot že prej (sic!), posebno naklonjenost.« Antonija resda ni mogla pričakovati tolikšne dediščine kot Dienerspergovi otroci, saj je imela njena zgodaj ovdovela mati Kajetana, rojena grofica Attems,¹⁹¹ le graščino Dobrnica podobne vrednosti kot Dobrna¹⁹² in tri otroke – dediče, a tudi v tem Franc Ksaver ni videl težav.

V »normalnih okoliščinah« teh ne bi smelo biti, vendar »okoliščine« v Dienerspergovem domu niso bile takšne. Ko se je Franc Ksaver zbližal z Antonijo, se je pri njem že šest let vleklo »brezdelje«, potem ko ga je oče Avguštin po končanem študiju (1794) priklenil na

domačo posest in mu dovolil zgolj pomagati pri »administraciji«. Svojega najstarejšega sina je očitno hotel imeti samo zase, tako kot pozneje najmlajšega Janeza Nepomuka. Pri drugih treh otrocih je najbrž ravnal bolj diferencirano. Srednjega sina Jožefa je pač »žrtvoval« rodbinski tradiciji, ko ga je pri 11-ih (1789) poslal na vojaško akademijo, po stopinjah svojih štirih bratov častnikov.¹⁹³ Tudi hčerki je, ko sta bili godni, oddal v zakon, a vsaj mlajše ne brez hudih težav. Poroki sta si sledili prav v letih Franc Ksaverjevega »brezdelja« pri očetu na Dobrni, Barbarina z vitezom Gadollo leta 1795 in Terezijina z Resnikom, poznejšim vitezom Resingenom leta 1799. Ne ena ne druga sestra se, kar je pomenljivo, nista poročili v domači župniji, kot je velevalo nepisano pravilo, temveč v kapeli Gadollove graščine Blagovna pri Šentjurju. Terezijo je oče oddal v zakon sploh že visoko nosečo, predvsem ali le zato, da se izogne sramoti, potem ko je dekle zapeljal tedanji zakupnik Blagovne, sicer navaden mesarski sin. Dejstvo, da si je ena od hčerk, če ne kar obe, izbrala moža po svoji volji, ni moglo ostati brez vpliva na očeta Avgušтина in ko mu je leta 1800 predstavil bodočo nevesto še sin Franc Ksaver, je bila mera polna. Prvorojeni sin in naslednik rodu, na katerega je bil očitno najbolj navezan, preprosto ni smel ravnati po svoje. Očetov pričakovani blagoslov je izostal, po štirih letih preprirov, ki jih Franc Ksaver imenuje »preveč škandalozni in presunljivi, da bi jih zmožel ponoviti in zapisati«, je 7. avgusta 1804, na njegov enaintrideseti rojstni dan, počilo in brez vsake odpravnine je moral od doma. Jezo na »nehvaležnega« sina je šestdesetletnik Avguštin hladil pri najmlajšem sinu Janezu Nepomuku, ki se je nekako v tem času vrnil domov kot absolviran jurist, v službo k deželni pravdi pa ga oče ni pustil. Najbrž bi mu užaljeni oče dovolil oditi, a ga je imel zdaj kot pripravno nadomestilo za »odpadnika« Franca Ksaverja. Morda je mlajši brat zameril starejšemu, češ da je on povzročil takšno očetovo ravnanje, in morda prav zato neporočeni Nepomuk po smrti (1836) graščine Ponikva ni zapustil svojem trem sorojencem in nečakom, ampak jo je še razmeroma mlad, star 38 let, v oporoki (1819) volil Ani grofici Trauttmansdorf, najverjetneje svoji nesojeni soprogi.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Antonijin prednik Jurij Adel (Adl), glavni prejemnik štajerskih deželnih stanov, je bil leta 1622 poplemeniten s predikatom pl. Adelstein, baronstvo pa sta leta 1689 dobila njegov sinova; Antonija je bila tako že peta baronska generacija rodbine (Witting, Steiermärkischer Adel, str. 5; Frank, Standeserhebungen I, str. 4).

¹⁹⁰ Adelsteini so po F. Gadolli posedovali Dobrnico že od leta 1630, Antonijin oče Anton Karel baron Adelstein pa je poleg tega imel še gospodstvo Gorica in Švarcenštajn pri Velenju, ki ju je njegova vdova kmalu prodala, tako kot tudi pogorelo hišo v Celju (StLA, Handschriften, Hss. 282 (1192), F. Gadolla, Die Hausbesitzer der Stadt Cilli etc. fol. 26–26'; prav tam, Gruppe 2, Hss. 911, F. Gadolla, Genealogische Notizen etc., fol. 1–2; prim. Pirchegger, Die Untersteiermark, str. 209, 224).

¹⁹¹ Kajetanin soprog Anton Karel baron Adelstein je umrl 29. septembra 1784 v Celju št. 42, star 45 let, ko je bil na poti njegov tretji otrok (NŠAM, Matične knjige, Celje-sv. Danijel, M 1784–1807, pag. 1).

¹⁹² Po deželni deski je Dobrnica konec osemdesetih let 18. stoletja izkazovala dobrih 247 funtov dominikalnega in 125 funtov rustikalnega donosa, Dobrna pa nekaj nad 223 funtov dominikalnega in 122 rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 153, 156).

¹⁹³ O svojih stricih častnikih piše Franc Ksaver na str. 36–39.

¹⁹⁴ Podrobnosti o dedovanju: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom 165, fol. 435–436'. – Anino identiteto je razkril podatek v Göthovi topografiji, da je bila kot ponikovska graščakinja poročena z Vincencem grofom Trauttmansdorffom (ZRC SAZU, ISN, Göthova topografija, št. 286.1, Ponikva). Bila je hči celjskega meščana, pivovarja in lektarja Adalberta Fischerja in Julijane, roj. Drechsler, z grofom Trauttmansdorffom pa se je poročila 28. februarja 1808 v Gradcu, stara 21 let (Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 244). Odprto ostaja vprašanje, ali bi si Nepomuk sploh upal stopiti pred svojega očeta s prošnjo, naj mu dovoli poroko z meščansko hčerko, zapovrh v času, ko je bil njegov brat Franc Ksaver pri očetu v taki nemilosti.

Ravnanje Franca Ksaverja po očetovi vehementni odslovitvi je z današnje perspektive težje razumeti kot v okviru takratnih danosti. Štiri leta in pol blodi brez dela po Celju in okolici, se dober teden zadržuje pri eni sestri na Blagovni, spet toliko časa pri drugi na Taboru in vmes vegetira v Gadollovem najetem stanovanju v Celju. Tu ga gmotno podpirata mati in izbranka Antonija, prva najverjetneje skrivaj, zato je njena podpora »pač zelo pičla«, druga z zaslužkom od izdelovanja okrasnih delov ženskih oblačil, ki jih prodaja neki kramarici. In zakaj si on, dobrih trideset let star jurist, vendar ne poišče vsaj kakšne uradniške službe? Končno ima daleč naokrog veliko besede očetov brat Janez Nepomuk, tedaj celjski okrožni glavar (1797–1808),¹⁹⁵ za katerega Franc Ksaver pravi, da je prišel daleč zaradi svoje stroge pravičnosti in preizkušene poslovnega znanja (str. 40). Je stric za nečakovo osamosvojitve dodatna ovira, ker je zvest svojemu bratu, ali ga Franc Ksaver niti ne poprosi za pomoč? Tako kot opisuje svoje tedanje življenje, za kaj takega ni imel moči. Očetovo nejevoljo bi s tem samo še povečal, v najslabšem primeru bi ga oče razdedinil, mati njegove izbranke baronica Adelsteinova hčerke ne bi dala v zakon nepreskrbljenemu zetu, Antonija je sprva sploh še mladoletna, vsako nasprotovanje družbenim normam je vnaprej obsojeno na propad. A zakaj si Franc Ksaver ni sam vsaj malo pomagal čez vodo? Štiri leta in pol živi »v tihi odmaknjenosti«, žalosten in zlovoljen. Vzrok pasivnosti je v nemoči, vse svoje sile očitno usmerja v poskuse, da bi se spravil z očetom, a brez uspeha. Pisma očetu ali ustna sporočila prek posrednikov bodisi ostajajo neodgovorjena bodisi naletijo na zavrnitev. Vseh razsežnosti spora z očetom ne poznamo, da bi lahko o njih objektivno sodili. Nečesa nam namreč pisec ni razkril, in sicer vsebine »preveč škandaloznih in presunljivih« prizorov med njim in očetom. Oče ga sovraži in preganja, a kako se do usodnega 7. avgusta 1804 brani sin, s kakšnimi dejanji in s kakšnimi besedami? To je tisto, kar Franca Ksaverja dodatno nažira, čeprav je prepričan, da trpi po nedolžnem. V letih, ko se preklada med Celjem in graščinama svojih sester, ni le enkrat, ampak pogosto razmišljal o samomoru. Od »wertherjanske smrti« s premišljenim strelom (v glavo) ga odvrčata le ljubezen do Antonije in zavest, da trpi po nedolžnem in da bo nekoč bolje. »Celjski Werther« iz naslova naše obravnave tako ni postal drugi Werther, naslovni lik iz romana, ki je v Goethejevi glavi zorel v letu Dienerspergovega rojstva in nastal v začetku naslednjega leta 1774. Tudi tega ne vemo, koliko se je Franc Ksaver navdihoval pri literarnem »antijunaku«, o katerega obstoju je kot izobražen in načitan človek vsekakor moral biti poučen. Trikotnik oče–sin–izvoljenka je le na videz primerljiv z ljubezenskim trikotnikom

Werther–Lotte–Albert, občutki Franca Ksaverja pa so vendarle precej podobni doživljanju Goethejevega »uspelega« samomorilca.¹⁹⁶ »Celjski Werther« torej ni odigral svoje vloge in tudi če bi jo, ta najverjetneje ne bi nikogar motivirala za kakšno literarno stvaritev, tako kot je znančeva smrt navdihnila Goetheja.¹⁹⁷ Nastal bi kvečjemu kak retorično nabuhel nekrolog ali pozneje omemba nesrečne smrti v kateri od lokalnih zgodovin.

Rešitev za Franca Ksaverja je pravzaprav prišla od zunaj, iz tiste Napoleonove Francije, ki je bila Goetheju precej ljuba, mlademu baronu pa mrzka. Iz ravnodušnosti se je prijavil k deželni brambi, brž ko so to zaradi bližajoče se vojne nevarnosti ustanovili. Dekret o postavitvi za stotnika pri celjskem bataljonu je po sklepu komisije 22. julija 1808 soprodpisal stric Janez Nepomuk baron Dienersperg kot okrožni glavar, malo preden se je poslovil s tega mesta.¹⁹⁸ Ko se brambovski bataljon naslednjo pomlad, dan po izbruhu vojne s Francijo, pripravlja na odhod iz mesta, stori Franc Ksaver še zadnji obupni poskus za pomiritev z očetom. S poslovilnim pismom, »polnim otroške ljubezni in obzirnosti«, doseže odločilni preboj. Zaobljuba, da bodo, če v boju pade, njegove zadnje besede prošnja Bogu za očetovo dolgo in srečno življenje, čeprav je sina »izjemno napačno sodil«, doseže pri 67-letnem Avguštinu želeni namen: »izgubljenega sina« velikodušno sprejme nazaj v svoj dom.

S pleč Franca Ksaverja je zdaj odpadlo najtežje breme – odkrit spor z očetom, problem pa s tem še zdaleč ni bil rešen. Sin naslednjo pomlad 1810 na očetovo željo (!) zapusti deželno brambo in se nastani pri Avguštinu v Zgornjem Lanovžu, dvorcu, ki ga je ta medtem kupil in se mu ves posvetil. Drugi korak je očetova privolitev, da sme zdaj že 37-letni sin nadaljevati zvezo z Antonijo, toda prihodnost te zveze ostaja še naprej zelo negotova. Oče je zdaj s sinom sicer »spet ravnal ljubeče« in »pokal posebno naklonjenost« do njegove izbranke, vendar minejo tri leta, preden se ponovno kaj premakne. Stari Avguštin s taktiko »usmiljenega pravičnega sodnika« nikomur ničesar ne jamči ali obljubi, prijaznost pa je vse, kar izkazuje bodočima zakoncema, če si ju sploh že kdo drzne tako naslavljati. Franc Ksaver še vedno nima zagotovljene eksistence, da bi se lahko oženil, očetovega blagoslova za poroko ni, sin si zanj očitno ne upa prositi. Spremembe ne prinese niti smrt srednjega brata Jožefa, obetavnega častnika, umrlega leta 1811 v zdravilišču na Dobrni. Šele ko spomladi 1813 nepričakovano umre Antonijina mati Kajetana, ovira za sveti zakrament poroke

¹⁹⁶ O nastanku in vplivnosti romana prim. Goethe, *Die Leiden*, str. 172–175.

¹⁹⁷ Prav tam, str. 127–134.

¹⁹⁸ Cesar ga je odpoklical s tega mesta 7. oktobra 1808 in ga imenoval na mesto gubernijskega svetnika v Gradcu (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 17, 1. 11. 1808).

¹⁹⁵ StLA, A. Dienersperg, K 1, H 17, 1. 11. 1808. Prim. tudi Žizek, *Upravni razvoj*, str. 25, 35–36.

končno odpade. Antonija podeduje tretjino Dobrnice, druga dva lastnika, prav tako še samska sestra in brat, pa pristaneta, da gospostvo za osem let izročijo v zakup Francu Ksaverju. Stisko torej rešijo Adelsteini, poroka sledi pol leta po materinem oziroma taščinem pogrebu, 27. oktobra 1813, pri čemer je pomenljivo, da se je tudi Franc Ksaver oženil na Blagovni, kot že pred njim obe njegovi sestri. Po trinajstih letih znanstva sta Franc Ksaver in Antonija postala mož in žena, on pri štiridesetih, ona pri enaintridesetih.

Mladoporočenca stanujeta čez leto na Dobrnici in pozimi v Celju, kjer ju zdaj oče pridno obiskuje. V zadnjih mesecih Avguštinovega življenja in ob njegovi smrti prideta samo še bolj do izraza njegova posesivnost in čustvena odvisnost Franca Ksaverja od očeta. Avguština je do sina in snahe »izjemno dober« in kot pravi nadalje naš pisec, »je v najino veliko veselje preživel pri naju sploh veliko časa«. Navedba dneva, ko je obležal v postelji, empatija do njegovega hudega predsmrtnega trpljenja, opis, kako sta mu z ženo zatislila vsak eno oko, in sinova kar dva baročno solzava nekrologa dajo misliti. V drugem nekrologu, nastalem v Zgornjem Lanovžu dobra dva tedna po Avguštinovi smrti, Franc Ksaver sicer navrže, da je oče svojega sina »dlje časa povsem napačno sodil«, vse drugo pa deluje kot pretiravanje: »Najdražji, najbolj ljubljeni, nepozabni oče«, »ti plemeniti, pošteni mož«, »otroška hvaležnost, ki jo dolgujemo tvojemu nepozabnemu očetovskemu srcu« itd. Niti po več kot dvajsetih letih ne more šestdesetletni pisec teh besed skriti svoje obremenjenosti z očetom. Vse se vrti okoli Njega, nobena pomembna odločitev ni bila sprejeta mimo Njega, še pri bratovem rojstnem dnevu Franc Ksaver ne pozabi omeniti, da se pokriva z rojstnim dnevom očeta.

Da bi lažje razumeli ravnanje Avguština barona Dienersperga, Valvasorjevega »absolutističnega« pravnika in enega polihistorjevih ključnih potomcev, pogledimo nekoliko še v ozadje, v njegovo življenjsko zgodbo. Marsikaj je povedal že Franc Ksaver, graški zgodovinar Tangl pa je leta 1852 na podlagi njegovih pisnih pričevanj in zgodovinskih virov podal tole oceno: »Franc Ksaver Avguština baron Dienersperg je spadal med tiste ljudi, ki so svoje majhno premoženje s pametnim izkoriščanjem razmer, neutrudno delavnostjo, železno vztrajnostjo in veliko varčnostjo podeseterili, in sreča stori zelo prav, ko takšne prizadevne narave podpira.«¹⁹⁹ Notorično dejstvo, da Avguština ni vlagal v toplice, ki so ostale skoraj dve stoletji take kot leta 1624, je Tangl opravičil z besedami, da se je njegovo premoženjsko stanje izboljšalo šele, ko je bil že star, stari ljudje pa praviloma ne začno nič novega

in velikega.²⁰⁰ Toda na drugi strani si je šestdesetletni Avguština prav v svojih zadnjih letih dal veliko opraviti s preurejanjem kupljenega dvorca Zgornji Lanovž tik ob Celju. Zdi se, da si je takrat prvič privoščil večje razkošje, ne po naključju na pragu okrožnega glavnega mesta, kjer ga je lahko občudovalo kar največ ljudi. Moral je imeti precej razvejano mrežo znanstev in zvez, če denimo pomislimo na obiske dolenskih gradov leta 1787 in na njegovega graškega »zastopnika«, od zdraviliških gostov na Dobrni pa si očitno ni obetal posebne koristi in družbe, zato je zdravilišče pod njim spalo.

Avguština si je svoje čedno premoženje res pridobil sam, nekaj s prizadevnostjo, nekaj s spretnostjo v širšem pomenu besede. Tako ne gre prezreti sinove navedbe, da je oče od svojega neporočenega brata kupil rodno graščina Ponikva ob zelo ugodnih pogojih (str. 42) ali da je postal oporočni dedič svojega daljnega bratranca (str. 41, 49–50). Rodil se je leta 1742 v družini srednje premožnega graščaka na Ponikvi pri Šentjurju,²⁰¹ v očitno ne ravno posrečenem zakonu staršev, ki sta si bila v sorodu in oba pl. Dienersperga. Na svet je prišel nekje na sredi med trinajstimi otroki, od desetih preživelih bratov se jih je kar pet posvetilo vojaškemu poklicu, poročila sta se le dva, legitimne otroke pa je imel samo on.²⁰² V navedbah Franca Ksaverja, da je njegov oče Avguština »že zgodaj izgubil očeta« in da je do smrti svoje matere tej »vodil vse hišne in podložniške posle«, se najbrž skrivajo več kot le dejstva. Oče Peter Dominik ni umrl tako kmalu, ampak šele ko je bilo Avguštinu 22 let (1764), toda zadnja leta je preživel (napol) ločeno od družine v svoji graščini v Sevnici ob Savi, kjer so ga tudi pokopali.²⁰³ Mati Jožefa Katarina, umrla pet let in

²⁰⁰ Prav tam, str. 206.

²⁰¹ Njegov oče Peter Dominik je po svojem očetu podedoval majhno graščino Ponikva z napovedjo dobrih 78 funtov dominikalnega in 31 funtov rustikalnega donosa (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 3, fol. 329; prav tam, Einlagenbuch 5, fol. 362). Približno tri desetletja je bila nato v njegovih rokah še večja posest, gospostvo Spodnja Sevnica ob Savi (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 3, fol. 367; Schmutz, Historisch Topographisches III, str. 431), imenjuje Selce (Gült Selzsch) nedaleč od Ponikve pa so Dienerspergi verjetno pridobili šele po njegovi smrti (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 57, 15. 12. 1780; StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 5, fol. 362).

²⁰² Najzanesljivejše podatke o tej generaciji Dienerspergov navaja Franc Ksaver v svojem genealoško-biografskem orisu (str. 35–43). Med drugim pove, da sta bila Peter Dominik in Jožefa Katarina v krvnem sorodstvu, ki pa ga precej poenostavi (str. 35–36). Dejansko sta imela skupne prednike tri oziroma štiri generacije nazaj – Jurija pl. Dienersperga in Anno pl. Forrest, ki sta bila njegova prarastarša in njena praprarastarša (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg, StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1).

²⁰³ O ločenem življenju zakoncev Dienersperg posredno, a dovolj prepričljivo priča sevnška krstna matična knjiga, v kateri kot krstnega botra precej pogosto srečujemo Petra Dominika, nikoli pa njegove žene, čeprav so bile prav plemiške soproge iskane botre (NŠAM, Matične knjige, Sevnica, R 1727–1765, 13. 2. 1760, 14. 12.

¹⁹⁹ Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 202.

pol zatem na Ponikvi (1769), je Avgušтина nemara precej priklepala nase in podobno najbrž tudi njegovega starejšega, neporočenega brata Franca Serafa (ok. 1738–1808), dediča Ponikve.²⁰⁴ Avguštin je s skromno dediščino in prihranki začel graditi svoj »imperij« neposredno po materini smrti, ko je šlo na dražbo Brandenauovo gospostvo Dobrna. Kupila ga je domača hči Marija Terezija, žena njegovega strica Donata Alojzija, in ga naslednje leto 1770 za enako vsoto prodala Avguštinu, ki se je tedaj oženil z njeno nečakinjo Jožefo pl. Brandenau. Sčasoma je Avguštin poleg Dobrne pridobil še tri graščine: bratovo Ponikvo, sorodnikov Ranšperk in dvorec Zgornji Lanovž pri Celju, kjer si je uredil prijeten dom za stare dni. Njegovo je bilo tudi dobrnsko zdravilišče, ki pa ga je, kot že številni lastniki pred njim, zanemarjal. Ko so toplice med Napoleonovimi vojnami doživljale povečan obisk, tudi pomembnih gostov in med njimi dvakrat celo Napoleonovega brata Ludvika po abdikaciji z mesta holandskega kralja, je bil Avguštin za vse novotarije že prestar in nedovzeten.²⁰⁵ Ni pa se čutil toliko starega in opešanega, da bi svoj »imperij« pred smrtjo razdelil med štiri otroke. K temu so gotovo še dodatno prispevale zamere do (nekaterih) svojih otrok, ki jih je na ta način najlaže držal v strahospoštovanju. Za vsakega je imel graščino, a je do zadnjega prav vse imetje tiščal v svojih rokah. Glede na vse, kar vemo o njem, ni bil človek, ki bi »predčasno« izpregel in se umaknil za zapeček. Zapustil ni niti oporoke, ampak je sinovoma in hčerkama prepustil, naj se o delitvi dogovorijo sami.²⁰⁶ Francu Ksaverju je šel malo pred svojo smrtjo samo za poroka, ko sin še ni imel lastnega premoženja in je najel 1.000 goldinarjev zasebnega posojila.²⁰⁷

Kaj bi na to porekel baron Avguštin, družinski »absolutni vladar«, ki je kljub težavam z otroki in njihovim občasnim uporom sklenil svoje življenje trdno na prestolu in si v sinovi interpretaciji rodbinske zgodovine pridobil osrednje mesto kot »pravični razsvetljeni ab-

solutist«? Čeprav je bil eden redkih med svojimi brati, ki se ni posvetil vojaškemu poklicu, bi mirno lahko zatrdil, da je bil v tej vojni edini zmagovalec on sam. Ne nazadnje je imel edini od desetih bratov legitimno potomstvo,²⁰⁸ vsi danes živeči Valvasorjevi potomci, okoli sto po številu, pa izhajajo iz njega, natančneje iz njegovih dveh hčerk Gadollove in Resingenove.²⁰⁹ Dienerspergovo ime je Avgušтина preživelo za manj kot stoletje (do 1905),²¹⁰ rod njegovega sina Franca Ksaverja, nesojenega »celjskega Wertherja« pa je izumrl leta 1936 v Gradcu,²¹¹ natanko sto let zatem in v mestu, kjer je mož končal pisanje svojih genealoško-biografskih skic in spominov. »Wertherjeva« samomorilska krogla, ki v začetku 19. stoletja ni bila izstreljena, je omogočila življenje še trem generacijam, četrta je izostala.

Piščeva mati Jožefa (1743–1818) ima v njegovih spominih v primerjavi z očetom povsem obstransko, tako rekoč nepomembno vlogo. Če odmislimo podatek, da so po štirinajstletnika prišli v Trebnje starši, je mati v ožjem avtobiografskem delu omenjena vsega trikrat, od tega dvakrat le mimogrede. V letih, ko mu je bilo najteže (1804–1809) in je v brezdelju in obupu, odvisen od miloščine sorodnikov, taval med Celjem, Taborom in Blagovno, je tiste dni, ko je stanoval v Celju, živel z »zelo pičlo« podporo svoje matere in od dela rok svoje izbranke. Drugič se mati pojavi ob očetovi smrti, kot »moja neutolažljiva mati«, tretjič pa leto pozneje kot krstna botra piščevi prvorojenki. Več kot presenetljivo je, da za mater ne najde nobene druge pridevniške oznake razen »neutolažljiva«, povsem drugače kot za očeta, ki je »moj dobri oče« z »dobrim očetovskim srcem«, »najdražji, najbolj ljubljeni, nepozabni oče«, ali za »dobrega brata« Jožefa, »dobrega moža« župnika Porgerja, »dobroto« Gadollovih in »poštenega družinskega očeta« svaka Resingena. Celo materina smrt je omenjena samo v genealoškem delu (str. 43): očetova žena, iz zelo stare viteške družine, je umrla štiri leta za očetom, 28. marca 1818 v Celju. Ko v avtobiografskem delu opisuje pomiritev z očetom in v Avguštinovih zadnjih mesecih življenja njegove obiske v Celju pri sinu in snahi, ni nikjer matere.

1761, 21. 12. 1762, 20. 9. 1763). O pokopu: prav tam, M 1742–1782, s. p.

²⁰⁴ Franc Seraf je umrl 23. avgusta 1808 v Celju, star 60 let (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, pag. 11).

²⁰⁵ O toplicah: Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 206–207.

²⁰⁶ Da je moralo biti v Dienerspergovih družini nekaj narobe – glede na neporočenost Janeza Nepomuka, Terezijino izsiljeno poroko in štirideset let samskosti Franca Ksaverja –, je avtor tega prispevka ugotavljal, še preden je našel knjigo spominov dveh članov družine, kako hude so bile zadeve, pa bi lahko kvečjemu slutil. Potrditev, da je bil zaviralec marsičesa oče Avguštin, je dobil v popotnem dnevniku nadvojvode Janeza (Johanna) Habsburškega, ki je o slabem stanju zdravilišča na Dobrni zapisal: »Lastnik Dienersperg vse ovira. Njegov sin in zet bi rada prevzela, on ima vsa sredstva pri roki, ne da pa ničesar od sebe.« (Schlossar, Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen, str. 68).

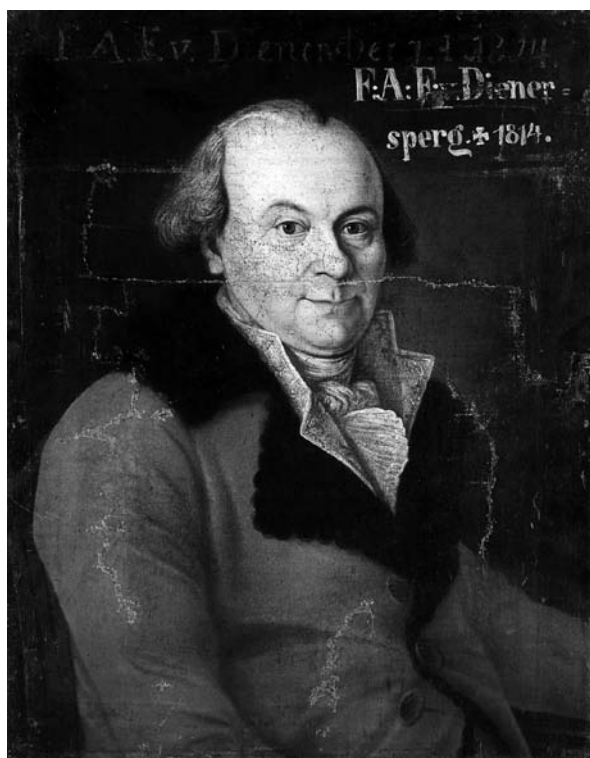
²⁰⁷ Zadolžnica je bila vpisana kot hipoteka na gospostvo Dobrna 20. maja 1814 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1341).

²⁰⁸ Kot je izpričal Franc Ksaver, je imel Avguštinov brat Peter, avstrijski podmaršal, nezakonskega sina Petra Fischerja (str. 39). Ta je pozneje postal polkovnik (1801–1896), od njegovih dveh hčera pa je odrastla hči Alice por. Preininger (1844–1941), ki je umrla brez potomcev. O tem gl. skorajšnjo objavo 2. dela razprave Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (Zgodovinski časopis 65 (2011), št. 3–4).

²⁰⁹ O tem gl. 2. del razprave o Valvasorjevem potomstvu (kot v prejšnji opombi).

²¹⁰ Dienerspergova rodbina je po moški strani izumrla z njegovim pravnukom Ferdinandom (Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser 61 (1911), str. 155).

²¹¹ Zadnja ženska potomka je bila Avguštinova prapravnukinja in Franc Ksaverjeva pravnukinja Eugenie Hermine grofica Hoyos (Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser 112 (1939), str. 233).

Portreta zakoncev Avguština in Jožefe Dienersperg, neznani avtor, okoli 1800.
(Izvirnik hrani Narodna galerija v Ljubljani. Foto Janko Dermastja. © Narodna galerija, Ljubljana).

Glede na ganljiv, že kar patetičen opis očetove smrti leta 1814, pospremljen z dvema nekrologoma, deluje več kot nenavadno popolno neomenjanje materine smrti. Tam, kjer bi ga v kronološkem zaporedju dogodkov pričakovali, ga ni, da ne govorimo o omenjanju kakšnega materinega veselja ob rojstvih vnukov. Le suho, kot »moja mati« je omenjena v vlogi krstne botre vnukinji Kajetani, prvorojenki Franca Ksaverja. Drugič in tretjič je niso več vabili za botro sinovih otrok ali pa sama ni več hotela botrovati, čeprav je bil moški boter pri drugem otroku isti kot pri prvem, njegov stric Janez Nepomuk. Mati Jožefa je imela v sinovem življenju očitno zelo neizrazito vlogo, sin ji je morda tudi zameril preveliko pasivnost ob dominantnem očetu, čigar »absolutizem« se je tako lahko samo še krepil. Pri tem ne gre pozabiti, v kakšnih okoliščinah sta se Avguština baron Dienersperg in Jožefa pl. Brandenau leta 1770 poročila. Dienersperg je s svojo dediščino in prihranki rešil propadajoče Brandenauovo premoženje, ko je prek stričeve žene kupil Dobrno, ki se je znašla na dražbi, z gospodvom pa je pravzaprav »kupil« še nevesto, s katero je bil v daljnem krvnem in veliko bližjem priženjenem sorodstvu.²¹² Če pomislimo, da je prevzel močno zadolženo gospodvo z gradom, ki se je dobesedno podiral, čez tri desetletja in pol pa se je lahko bahal s štirimi graščinami, je njegova dominantnost v zakonu tem bolj razumljiva. Ko sta se zakonca

okoli svojega šestdesetega leta dala portretirati, zre Jožefa s platna precej brezbarvno in odsotno v primerjavi z ognjevitim pogledom svojega moža. Njena sivomodra obleka in Avguštinov živordeči plašč s črnim ovratnikom bi si bila težko bolj nasprotna.²¹³

Prav tako kot odnos z materjo ostajajo tudi odnosi Franca Ksaverja z njegovimi štirimi sorojenci v senci »vroče-hladnega« razmerja z očetom. Očitno mu je bil najbližje pet let mlajši brat Jožef, s katerim v otroštvu sicer nista mogla biti veliko skupaj, saj je Franc Ksaver zapustil dom, ko je bilo bratu komaj šest let, pred tem pa je bil sam tri leta v šoli v Šmartnem. Z enajstimi leti je Jožef odšel na vojaško akademijo v Dunajsko Novo mesto in se do konca svojega kratkega 33-letnega življenja vračal domov kvečjemu na dopust. A Franc Ksaver nameni temu očitno zelo nadarjenemu bratu, nazadnje stotniku, več besed kot drugim trem sorojencem skupaj. Bil je dobro poučen o njegovi karieri in dejavnostih, imenuje ga »dobri brat«, poleg izjemnega talenta mu pripisuje »dobre lastnosti«, sklicuje se na »bratovsko ljubezen« in iskreno prizadeto piše o njegovi prezgodnji smrti. Tedaj, leta 1811, je bil očitno sam zraven ali v bližini, saj je Jožef preminil v domačih toplicah na Dobrni.

²¹² Gl. op. 27 in 57.

²¹³ Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 962 in S 965.

O svojem drugem bratu, osem let mlajšem Janezu Nepomuku morda nima toliko pohvalnih besed tudi zato, ker brat med pisanjem spominov še živi. Nepomuku, kot ga skrajšano imenuje in kot so ga klicali, je podobno kot njemu grenila življenje očetova posesivnost. Čeprav odličen študent je moral ostati doma in je začel prvo uradniško pripravništvo šele po očetovi smrti, star okoli 35 let. Pisec spominov ga ne naslavlja z nobenim pridevkom, ampak zgolj opiše njegovo nadaljnjo uradniško pot in ga omeni kot krstnega botra svojih prvih dveh otrok. Leta 1832 je šel tudi za poročno pričo bratovi prvorojenki, ko pa je Franc Ksaver končal spomine, je brat morda že preminil (15. novembra 1836 v Gradcu). Kaj bi utegnil biti razlog, da je Nepomuk zapustil podedovano graščino Ponikva »tujki«, in ne kateremu od sorodnikov, smo že omenili.

Ko je umrl, sta poleg Franca Ksaverja še živeli tudi obe sestri, Barbara – Babette, vdova po vitezu Johannu Gadolli, in Terezija, vdova viteza Ignaca Pavla Resingena, prva na Blagovni pri Šentjurju, druga na Taboru pri Vojniku. V ožjem avtobiografskem delu ju pisec omeni kot sodedinji po očetu, Babette–Barbaro kot zadnjo, ki se je še rodila v starem viteškem gradu Dobrna (1772), Terezijo in njenega moža kot krstna botra njegovi hčerki Idi (1819), sicer pa obe sestri kratko pri opisu svojega najtežjega življenjskega obdobja (1804–1809). Ko se je znašel brez sredstev, se je največ zadrževal zdaj pri eni, zdaj pri drugi, a skupaj samo 8–10 dni, da jima ne bi bil preveč v nadlego. Še največ pove o njiju v prvem delu spominov, kjer opisuje člane svoje ožje družine, vendar jima, enako kot bratu Nepomuku, ne daje nobenih pridevkov. Zdi se, da sta mu bila bliže njuna moža, katerih nenadni smrti v razmiku samo treh mesecev (pozimi 1832/33) navaja do ure natanko. O vitezu Gadolli kot takem sicer ne govori, razen ob njegovi poroki in smrti, toda »po dobroti Gadollovih« je pisec v letih spora z očetom stanoval v njihovem najetem stanovanju v Celju.²¹⁴ Svaka viteza Resingena pohvali kot odličnega gospodarja, razumnega, na vseh področjih preizkušenega uradnika in poštenega družinskega očeta, kar je posebej

pomenljivo. Omenja tudi vseh šest nečakov in nečakinj, brez navedbe imen pa še štiri pranečake, vnuke sestre Resingenove. Pri tem ne moremo mimo ugotovitve, da so se vsi nečaki razen najstarejše nečakinje Jožefe Resingen poročili pozno ali sploh ostali samski, čeprav jim za poroko ni moglo manjkati primernih »partij«. Najstarejša nečakinja Resingenova je bila ob nastanku stričevih spominov že vdova s štirimi majhnimi otroki, zdaj spet doma na Taboru. Malo prej se je poročila njena že 32-letna sestra, a zelo nesrečno, medtem ko sta njun edini brat, zadnji vitez Resingen, in druga sestra ostala vse življenje samska. Na Blagovni so ob nastanku spominov leta 1835 gospodarili piščeva ovdovela sestra Barbara – Babette Gadolla in njena dva otroka, ki sta se bližala že štiridesetemu letu in sta se drug za drugim omožila šele po materini smrti, oba stara 47 let. Še več, hči Viljemina je vzela za moža blagovskega ekonomista, celih 15 let mlajšega viničarskega sina, sin Franc vitez Gadolla pa 29 let mlajšo nevesto baronico Adelstein, pravo nečakinjo soproge Franca Ksaverja Dienersperga. Precej nenavadne življenjske zgodbe prejkone pričajo, da odnosi niti v Gadolli niti v Resingenovi družini niso bili idilični. Svak Resingen je označen kot »pošten družinski oče«, sestri Barbara in Terezija se izkažeta kot (dobri) gostiteljici svojega od očeta zavrženega brata, ki jima vendar noče biti predolgo v breme, vsemu drugemu pa se Franc Ksaver zavestno izogne. Najbrž bi moral obema sestrama pripisati kakšno lastnost njunega očeta, namreč pretirano ljubosumnost do svojih otrok. Posesivnost lahko skoraj zagotovo prepoznamo pri Barbari, ki se oklepa svojih dveh otrok in jima očitno pusti zadihati šele, ko leta 1841 sama izdihne.²¹⁵

O Antoniji baronici Adelstein, svoji devet let mlajši »najzvestejši soprogi« (1782–1845), govori Dienersperg ljubeče. Trinajst let je skupaj z njim vztrajala in upala, da bo nekoč drugače in da se bosta le lahko vzela. In medtem je morda kakšnega snubca tudi zavrnila. Očitno se Franc Ksaver pri šestdesetih ne sramuje, da ga je v letih, ko je moral zapustiti očetov dom in mu je bilo že dobrih trideset let, med drugim prav »moja ljubljena« gmotno podpirala, in to z delom lastnih rok. Njeno žrtev je znal ceniti in jo ob »zelo pičli podpori« svoje matere pravzaprav postavlja za zgled. A njegov odnos z Antonijo je v spominih vedno v senci odnosa z očetom. Franc Ksaver ne pove, kje in kako je pri 27-ih s tedaj 18-letno Antonijo »začel znanstvo«, ampak tega takoj naveže na očetovo sovraštvo, brž ko je za zvezo izvedel. Glede na vse posledice mu toliko več pomeni, da je oče po desetih letih »pokazal posebno naklonjenost do moje bodoče soproge« in da »jo je tako prisrčno vzljubil«. V

²¹⁴ O živahnem življenjskem utripu na Blagovni, Gadolli naravi in značaju, družini in družabnem okolju je v svojih dnevnikih pisal nadvojvoda Janez (Johann) Habsburški (1782–1859), brat cesarja Franca I., sicer znan predvsem po svoji nekonvencionalnosti in raziskovalnem duhu. Gadollove in njihov dom je spoznal v letih 1810–1812, ko je tri poletja zapored letoval v Rogaški Slatini in bil vsakič njihov gost. Blagovskega viteza Gadollo, ki ga sicer imenuje le »Herr Gadolla«, je označil kot pametnega, razgledanega in do vseh gostoljubnega moža, izvrstnega poznavalca okolice, lastnika lepe knjižnice in več zbirk. V družbi z njim, ženo, hčerko in nekaj obiskovalci Blagovne je nadvojvoda po lastnih besedah že prvič užival v sproščenosti, tem bolj ker ni bilo čutiti nikakršne »dunajske prisiljenosti«, ob svojem drugem obisku pri Gadollovih leto pozneje pa je zapisal: »Es sind so gute Leute.« Schlossar, Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen, str. 28–30, 75, 81–82, 85, 86–89, 116.

²¹⁵ Pomenljivo je tudi, da je še danes ohranjeni nagrobnik staršem na šentjurskem pokopališču marca 1842 ali 1843 (letnica je poškodovana) postavila samo hči Viljemina, ne pa tudi sin Franc.

letih zakona – ko piše spomine, je z Antonijo poročen 22 let, njuna zveza pa traja že 35 let – Franc Ksaver samo dvakrat omeni svojo soprogo, prvič pri težkem porodu prvorojenke in drugič, ko ji nameni pol stavka: »moja najdražja soproga« se je stalno ukvarjala z vzgojo otrok in imela pri hišnih opravilih zvesto oporo v svoji sestri in sestrični.

Ženina družina, baroni Adelsteini, se v šestdesetletnikovih spominih pojavljajo na več mestih, a nikjer povezano. Franc Ksaver ne pove ničesar o rodu in družini svoje v Celju rojene izvoljenke, saj celo njenega imena ne zasledimo, razen med imeni Adelsteinovih treh otrok, ki so piscu dali v zakup gospostvo Dobrnica. Tudi priimek Adelstein je omenjen šele v stavku pred tem, ob nenadni smrti njihove matere spomladi 1813. Dejansko sta bodoči svak, častnik Jožef baron Adelstein, in njegova sestra Babette (Barbara) Francu Ksaverju omogočila, da se je lahko poročil z njuno sestro Antonijo, ko so mu vsi trije za osem let prepustili zakup Dobrnice. Spomini pričajo o piščevih dobrih odnosih z Adelsteinoma in njunima sorodnikoma pl. Hohenwartoma – s sestrično Ivano Nepomuceno in bratrancem Antonom. Vsaj eden od njih je bil vedno krstni boter Dienerspergovim otrokom, razen pri prvem in četrtem krstu, in nanje se je Franc Ksaver lahko očitno vedno zanesel. Tako je s pomočjo svaka Jožefa sinu Janezu Nepomuku leta 1835 priskrbel premestitev z vojaške akademije v svakov polk, samski sestra in sestrična pa sta, kot rečeno, v Dienerspergovi hiši pomagali pri gospodinjstvu. V spominih je omenjena smrt sestrične Hohenwartove leta 1830, ne pa tudi poroka sestre Babette štiri leta prej. Z njenim možem, častnikom francoskega rodu, bo imel pozneje slabe izkušnje drugi pisec spominov Anton Aleks. Dobri stiki med Adelsteini in Dienerspergi pa bodo slednjič, leta 1844, privedli do navzkrižne poroke. Antonija baronica Adelstein (1826–1912), hči zdaj že generalmajorja Jožefa (1780–1850), se bo omožila s skoraj trideset let starejšim blagovnskim graščakom Francem vitezom Gadollo (1797–1866), nečakom Franca Ksaverja.²¹⁶ Iz njunega zakona bo v Gadollovih poznih letih izšla ena od dveh danes živečih vej Valvasorjevega potomstva.

Potomstvo je vsekakor tisto, ki je našemu avtobiografu pomenilo največ, saj je rojstvom svojih otrok odmeril več prostora kot vsem svojim dejavnostim, še enkrat toliko pa poznejšim družinskim dogodkom. Ni razloga, da bi dvomili v iskrenost njegovih besed, ko pravi: »V domačem zadovoljstvu in slogi so mi prehitro minila najsrečnejša leta in sladko očetovsko veselje me je vedno osrečevalo ob rojstvih mojih (!) šestih otrok.« Zakon je bil resnično blagoslovljen, če pomislimo, da so prav vsi otroci odrasli. Pri vseh otrocih, ki jih Franc

Ksaver skrbno oštevilči (prvi, drugi ...), zapiše še urojstva in imena krstnih botrov, pri rojstvu prvorojenke dokaj natančno opiše tudi hude porodne težave. Nepomembna podrobnost je pomota pri kraju rojstva najmlajše hčerke, precej nenavadno in pomenljivo pa je dejstvo, da pisec vsakega otroka imenuje samo »moj«, nikoli »najin«, torej šestkrat »moj«. Tudi če odmislimo retoriko in sodobne avtobiografske vzorce, se ni mogoče otresti občutka, da je šel Franc Ksaver v tem pogledu po poti svojega očeta. V primerjavi z Avguštinom je bil seveda dobrohotnejši, zavedajoč se lastnih slabih izkušenj, otrokom je hotel dobro, ni pa vedno pravilno presodil, kaj je dobro tudi zanje. Strojeno napako je napol priznal pri srednjem sinu Janezu Nepomuku. Dienerspergova vojaška rodbinska tradicija je bila očitno tako močna, da je bilo enega od sinov nujno treba še v rosnih letih poslati na vojaško akademijo. Tako je 11-letnega Janeza Nepomuka odpeljal v Dunajsko Novo mesto, a ga je moral po šestih letih vzeti ven, ker bi glede na tiho naravo in celoten značaj težko postal častnik. Pa vendar 17-letniku ni dal boljše priložnosti, kot da ga je poslal za kadeta v polk svojega svaka Adelsteina, kjer mu očitno ni šlo veliko bolje, saj ga je oče po kakšnem letu spravil v domači štajerski polk v Gradec, kjer je tedaj že živela vsa družina. O Nepomukovem zavoženem življenju, ki se je po skoraj četrto stoletja bivanja v umobolnici tam tudi končalo, bomo govorili v nadaljevanju, pri obravnavi spominov njegovega brata Antona Aleksa. Tudi tega, svojega zadnjega sina, je Franc Ksaver poslal v vojsko, sicer šele pri 19-ih, česar njegovi spomini ne zajamejo več, a poteza je bila podobno ponesrečena kot pri Nepomuku, za povrh v nasprotju s sinovimi poklicnimi željami. Kot da Francu Ksaverju ne bi bila dovolj že napaka, storjena pri srednjem sinu deset let prej.

Skoraj gotovo je tudi poroka najstarejše hčerke, sedemnajstipolletne Kajetane (1832), zrastle v očetovi glavi. 24-letni izbranec, konceptni praktikant pri okrožnem uradu v Celju, bi bil slaba izbira, ko se ne bi rodil na Dunaju in imel pred imenom grofovskega predikata. Imeti za zeta grofa je prevladalo nad pomisleki, da je Johann grof Hoyos pravzaprav ubožen sin ubožnega očeta. Kajetana je Dienerspergovo družino naslednje leto osrečila z edinim sinom oziroma vnukom, nato pa hudo zbolela, ob čemer se je srce pisca spominov spet raznežilo. Zakonca prva leta, dokler je bil Hoyos v službi v Celju, bržčas niti nista živela skupaj, ampak je mladi grof ženo samo obiskoval na Dobrni, kjer je rodila, zbolela in okrevala. Z zetom grofom Hoyosom, ki je prišel pozneje do položaja svétnika štajerskega namestništva, si Dienerspergi sicer niso posebej opomogli. Anton Aleks ga predstavlja kot nepremišljenega intriganta, kar je v svojem bistvu tudi bil. Tik pred tastovo smrtjo (1846) je Hoyos tega prepričal, da mu je prodal dobrnske toplice, pet let zatem pa pregovoril še svaka

²¹⁶ Witting, *Steiermärkischer Adel*, str. 5.

Ferdinanda v prodajo graščine Dobrna (1851), kar je bilo po spominih Antona Aleksa »razlog za bankrot (*Ruin*) naše družine« (str. 98).

Zgovoren je stavek Franca Ksaverja, zakaj so se vsi skupaj, Dienerspergi in Hoyosi, leta 1835 preselili z Dobrne v Gradec. Poleg zdravniške oskrbe, ki se je kot razlog pridružila zadnja, je bil prvi razlog ta, da bi imeli »pod starševskim vodstvom« najstarejšega sina Ferdinanda, ki je napredoval v višje šole, in da bi hčer-kama Idi in Mari omogočili primeren »damski« pouk (francoščine, plesa in klavirja). Poudarek je vsekakor na »starševskem vodstvu«, tega pa seveda »vodi« oče Franc Ksaver. »Starševsko vodstvo« je bilo sicer upravičeno, saj Ferdinand, kot vse kaže, šolanja na liceju po prvem letniku filozofije ni nadaljeval. Na koncu spominov je pisec življenje svoje družine v Gradcu očitno zelo upravičeno označil kot »pravo patriarhalno življenje«. Nihče se mu ne prej ne zdaj ni upal zares ugovarjati ali pa ni s tem ničesar dosegel; niti žena ni imela veliko besede, podobno kot ne svoj čas njegova mati pri očetu. Zdi se, da je znal Franc Ksaver res obvladovati svojo okolico prav »patriarhalno«, drugače kot njegov oče brez večjih konfliktov.

Njegova siceršnja zanimanja in dejavnosti so že od opisa šolskih let dalje nekaj postranskega, kot bi ga nič zares ne pritegovalo. Potem ko zaradi očeta ni smel in mogel v uradniško službo, tako ali tako pa mu je bil namenjen večji delež Dienerspergove dediščine, se je sicer stežka vdal v usodo, a se je z njo nekako sprijaznil. Prvo pravo odgovornost si je naložil šele pri 35-ih kot brambovski stotnik, bolj iz obupa kakor veselja, nato pa pri 40-ih, ko so mu Adelsteini malo pred poroko dali v zakup gospostvo Dobrnica v neposredni bližini rodne Dobrne. Ko je dobro leto pozneje, po očetovi smrti, dobil dobrnsko gospostvo z močno zanemarjenimi toplicami (1815), se zdi, da novi soprog in gospodar še vedno ni vedel, kaj bi pravzaprav počel. Z mlado družino je prva leta živel v Celju, očitno v najetih stanovanjih,²¹⁷ od tam upravljal Dobrno in Dobrnico, ki jo je leta 1822 od Adelsteinov kupil, toplic pa se je kmalu po začetni obnoviteljski vnemi nameraval znebiti. Čemu? Tega v spominih sploh ne omeni, ko v treh stavkih povzame vso svojo gospodarsko dejavnost zadnjih dvajsetih let. Ne pove niti, kako si je z bratom in sestrama v začetku leta 1815 z dedno pogodbo razdelil očetovo zapuščino,

ampak lahko te podatke najdemo raztresene samo pri obravnavi sorojencev, kjer za vsakega pove, kaj mu je pripadlo. Franc Ksaver se je zdaj po lastni navedbi največ ukvarjal s kmetovanjem in z novogradnjami v zdravilišču. Sam je upravljal gospodarstvo obeh gospostev, pobiral davke in podložniške dajatve ter vodil t. i. zdraviliško korespondenco. Do leta 1835 naj bi ga prenova zdravilišča, Dobrne in Dobrnice stala skupaj že okoli 17.000 goldinarjev, kar je znašalo toliko kot tri petine kupnine za Dobrnico (28.000 goldinarjev). A pri tem ne gre prezreti dejstva, da svaku in svakinji Adelsteinovi-ma vse do svoje smrti (1846) ni izplačal njunih hipotek na dobrniškem gospostvu v višini 22.000 goldinarjev, tj. večjega dela kupnine.²¹⁸ Sodeč po tem, da so bile v štajerski deželni deski hipoteke na njegovih posestvih za najeta zasebna posojila po večini kmalu izbrisane,²¹⁹ so mu šle stvari sicer dobro od rok. Zdravilišče, ki je od 17. stoletja do smrti očeta Avguština (1814) ostalo tako rekoč nespremenjeno in ga sodobniki v začetku 19. stoletja opisujejo kot zanemarjeno,²²⁰ je vzcvetelo in dobilo svetovljanski pridih.²²¹ Toda po Tanglovi zaslugi nimamo samo natančnega opisa novogradenj²²² in podatkov o narasli vrednosti zdravilišča, ampak tudi pomenljiva podatka, da je Franc Ksaver topliški kompleks kar dvakrat ponudil v odkup štajerskim deželnim stanovom. Prvič leta 1819 za 36.000 goldinarjev in drugič štirinajst let pozneje, leta 1833, že za 50.000, kar so stanovi sicer ocenili kot realno vrednost, do kupoprodaje pa vseeno ni prišlo.²²³ Je torej Franc Ksaver velikopotezno gradil samo zato, da bi prodal, ali ni vedel, kaj naj pravzaprav počne? Ravno v času prve ponudbe stanovom se je iz Celja začasno preselil v dobrnsko graščino in v drugi polovici dvajsetih let za stalno,²²⁴ pri čemer pa so Dienerspergi najverjetneje vse do zadnjega, do preselitve v Gradec, obdržali v mestu najeto stanovanje za občasno

²¹⁸ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 197. – Dolg do Adelsteinov je kot del kupnine za zdravilišče prevzel leta 1846 zet Johann grof Hoyos (prav tam, Urkundenbuch Tom 199, fol. 223).

²¹⁹ Prav tam, Hauptbuch 1, fol. 195–198; LT II, Hauptbuch 11, fol. 1340–1347.

²²⁰ Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 180, 206–207. – Prim. Schlossar, Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen, str. 68.

²²¹ O občutnih spremembah na Dobrni pričajo med drugim dva imenika gostov iz let 1816 in 1827 ter tiskan cenik storitev iz leta 1827 (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 56).

²²² Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 207–208.

²²³ Prav tam, str. 208.

²²⁴ Ko sta bila leta 1819 in 1820 na Dobrni rojena dva njegova otroka, je v krstni knjigi navedeno »začasno bivanje« Dienerspergov v dobrnski graščini (gl. op. 167). Referenci za ugotavljanje, kje je bila Dienerspergova družina dejansko »doma«, ponujata najstarejši knjigi status animarum dobrnske in celjske župnije. V statusu animarum za župnijo Dobrna 1831–1840 je navedena vsa družina s služničadjo vred, medtem ko njene člane zaman iščemo v sočasnem celjskem statusu animarum 1830–1839 (NŠAM, Zapisniki duš, 0030 Dobrna, K 01 status animarum 1831–1840, str. 117; prav tam, 0016 Celje-sv. Danijel, K 01, status animarum 1830–1839).

²¹⁷ Hišne številke pri rojstvih njegovih otrok se razlikujejo, enaka je le št. 86 (na Glavnem trgu) pri rojstvu prvega in zadnjega otroka (1815 in 1824), spet drugačna je hišna številka ob smrti Nepomucene Hohenwart, ki je po besedah Franca Ksaverja umrla »v naši hiši« (gl. op. 164–167 in 170). Ob nastanku franciscejskega katastra leta 1826 ni bila v lasti Dienerspergov nobena hiša v mestu (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Kranjsko, C 563, k. o. Celje, zapisnik stavbnih parcel, 20. 4. 1826).

bivanje, zlasti za sinova, ki sta tam obiskovala gimnazijo.²²⁵ Družina se je več zadrževala na Dobrni, potem ko se je leta 1824 še v Celju rodila najmlajša hči in je Franc Ksaver očitno že pred letom 1822 – in ne šele tri leta pozneje – odložil mesto odbornika celjske podružnice Štajerske kmetijske družbe, kot kaže, svoje edine javne funkcije. Kot deželana štajerskih deželnih stanov so ga ti sicer prenekaterokrat pooblastili za komisarja v različnih nalogah, ki pa se mu jih ni zdelo vredno opisovati, le preštel jih je, skupaj 22. Vse to daje občutek, da je bil mož sicer precej dejaven, a kot da ne v Celju ne pozneje na Dobrni ne bi našel pravega miru in zadovoljstva. Novogradnje ga, kot smo videli, niso zares veselile, z zdraviliščem ni imel resnih načrtov, iz vsega znanega lahko razberemo nestanovitnost.

V začetku tridesetih let, ko je omožil svojo prvorojenko Kajetano in je dozorevala misel, da bi se z družino preselil v Gradec, se je Franc Ksaver začel zavedati svojih let. Približevanje šestdesetemu, kar je bilo v tem času že spodobno visoka starost, ga je spodbujalo, da ustrezno poskrbi za ohranjanje rodbinske tradicije in spomina ter še pravočasno naredi »bilanco svojega življenja«. Tako sta v teh letih med pripravami na selitev v deželno prestolnico, okvirno med letoma 1832 in 1835, nastali dve njegovi »veliki deli«. Prvo je znano, avtorsko – lotil se je študija zgodovine Dienerspergove rodbine in pisanja spominov –, drugo pa »anonimno« oziroma naročniško: urediti in obnoviti je dal zbirko portretov svojih prednikov in sorodnikov. Zbirka, katere največji del je leta 1934 od Breznikov s Koga odkupil Narodni muzej v Ljubljani, vsebuje več skritih sporočil, ki še dodatno odstirajo tančico nad osebnostjo in značajem njenega lastnika Franca Ksaverja Kajetana barona Dienersperga. Enotni napisi na slikah, enaki napisu na oljni sliki sina Ferdinanda iz leta 1832,²²⁶ skupaj s samim tipom črk pričajo, kdaj so bili obnovljeni napisi na starejših portretih. Ne le obnovljeni, ampak deloma tudi samovoljno dopolnjeni, s čimer pa je naš pisec spominov na nekaterih mestih le pregrebo »popravljal« zgodovino. Če je dvema svojima stricema s Ponikve, upodobljenima leta 1738 kot otrokoma, še upravičeno pripisal baronski naslov,²²⁷ saj sta bila oba kot odrasla res povzdignjena med barone (1766), tega nikakor ne bi smel storiti pri sorodnikih, ki nikoli niso imeli takega predikata, tj. pri svojem dedu Petru Dominiku († 1764), babici Jožefi Ka-

tarini († 1769), starem stricu Ditrihu († 1719) in starem polstricu po babičini strani Jožefu Avguštinu († 1737).²²⁸ Pri starejših prednikih in sorodnikih takšne »napake« ni, tako tudi ne na sliki Valvasorjeve hčerke Regine Konstancije pl. Dienersperg in na upodobitvi njenega soproga Volfa Sigmunda, ki sta oba le »von und zu«.²²⁹ Pravi ponaredek pa si je Franc Ksaver privoščil z napisom na sliki neobstoječega stiškega opata Dienersperga iz 16. stoletja. Ta nima niti osebnega imena,²³⁰ gre pa seveda za namišljenega opata Engelberta, ki naj bi Dienersperge pripeljal na Kranjsko in o katerem piše Franc Ksaver na straneh 13–14 svojih genealoško-biografskih skic. Čeprav je priimek vseh generacij v knjigi dosledno pisal kot Dienersberg, je ta na vseh portretih vendarle napisan v skladu s tradicijo – Dienersperg, vključno z najmlajšim, sinovim portretom (1832). V slogu »novega višjega plemstva«, ki mu je pripadal – z baronskim naslovom je namreč prišla na svet šele njegova generacija –, je bil Franc Ksaver pač zelo ponosen na svoj rod. V »rodbinski kroniki« ga je temu ustrezno povzdigoval, a kolikor se je dalo, še v okvirih verjetnega. Več so mu pomenili »slavni« vojščaki med predniki in sorodniki, kot kranjski polihistor Valvasor, ki si je omembo svojega dela kot »znamenitega« zaslužil samo na drugem mestu v knjigi, ne pa pri prednikih. Pri teh je štelo, če so bili »stara viteška rodbina« (str. 43), visoki častniki, kot stric Peter baron Dienersperg (str. 37–39), ali če so umrli »junaške« smrti na bojiščih oziroma za posledicami ranitve, tako kot trije drugi strici, očetovi bratje (str. 35–37). V tem kontekstu sta razumljiva hčerkinina možitev z grofom, pa čeprav samo konceptnim praktikanom Hoyosom, in molk o meščanskem rojstvu sva-kov Gadolle in Resingena, ki sta prišla v Dienerspergov prikaz rodbine le kot viteza, četudi je bil Franc Ksaver sam priča, s kakšnimi težavami je mesarski sin Resnik vstopil v njihovo – baronsko družino.

V Gradcu, kjer so Franca Ksaverja leta 1837, dve leti po preselitvi v štajersko prestolnico, izvolili za svétnika deželnih stanov, je spodnještajerski baron opravil še tretje nadvse pomembno delo za spoznavanje zgodovine svoje rodbine, ki pa so ga vodili povsem pragmatični razlogi. Omenjenega leta je namreč cesarja Ferdinanda I. prosil za podelitev častnega naziva c. kr. komornik (*k.*

²²⁵ Pomenljiva je navedba v spominih Franca Ksaverja (str. 85), da je ženina sestrična Nepomucena pl. Hohenwart »leta 1830 v naši hiši tudi umrla«; preminila je 25. februarja 1832 v Celju št. 41 (gl. op. 170), pa tudi o zdravniški pomoči, ki jim je v Celju (!) pred selitvijo v Gradec povsem manjkala (str. 87). – O sinovih gimnazijcih gl. op. 176 in 286.

²²⁶ Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 888.

²²⁷ Prav tam, NG S 907. Na sliki sta tedaj 5-letni Sigmund in 4-letni Jožef.

²²⁸ Upodobitve: Peter Dominik (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 909), Jožefa Katarina (prav tam, NG S 910), Jožef Avguština (prav tam, NG S 905), Ditrih (Narodni muzej Slovenije, inv. št. 17796).

²²⁹ Regina Konstancija (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 906), Volf Sigmund (Narodni muzej Slovenije, inv. št. 17797). Na sliki Volfa Sigmunda je zavajajoč napis »† 1680«, dejansko pa se nekoliko napačna letnica nanaša na njegovo rojstvo (rojen 1679). Natančen datum rojstva navaja Franc Ksaver v genealoško-biografskem orisu na str. 21.

²³⁰ Narodni muzej Slovenije, inv. št. 15855. Napis na sliki se glasi: »V: Dienersperg Abt in Sittich. 1580.«

k. *Kämmerer*). A ker je bilo za dosego te časti potrebno predložiti neizpodbitne dokaze o ustreznem poreklu za več generacij prednikov, je urad najvišjega komornika prosilcu naložil, naj jih zbere in s tem odpravi določene pomanjkljivosti. Nekaj overjenih izpiskov iz matičnih knjig je Franc Ksaver pridobil že prej, v prvi polovici tridesetih let, ko je zbiral gradivo za svoje »genealoško-biografske skice«, zdaj pa je po sili razmer sledilo še skoraj tri leta dopisovanj z župnijskimi uradi po Kranjskem in Štajerskem, z graškim Joanneumom, kranjskim deželnim muzejem in tudi z Jožefom Kalasancem baronom Erbergom, lastnikom bogatega zasebnega arhiva v Dolu pri Ljubljani. Dopolnjeno vlogo za pridobitev komorniškega naslova je Franc Ksaver skupaj s 43 prilogami oddal leta 1840,²³¹ vendar mu zelenega naziva iz za zdaj še neznanega razloga niso podelili.²³² Zato pa je zanamcem zapustil v svojem arhivu nadvse dragocene verodostojne dokaze o izvoru svojih prednikov (krstne in poročne liste, rodovnike idr.), med drugim tudi take, ki jih danes zaradi uničenih matičnih knjig ne bi več našli.²³³ Še posebej zanimivo je dejstvo, da je Franca Ksaverja spravljal v zadrego nedokazani baronski naziv njegovih prednikov iz rodbine Valvasor. V glavnem spisu vloge za pridobitev komorništva, »Deduction der Ahnenprobe«, se je lahko v zvezi s tem skliceval le na Valvasorjevo *Slavo*, njegovo poročno pogodbo, v kateri se polihistor izrecno imenuje baron, in na to, »da je družina Valvasor splošno znana«. Tako mu ni preostalo drugega, kot da je izrecno prosil za spregled (*Dispens*) predložitve nadaljnjih dokazov.²³⁴ Nemara je bil prav nezadostno dokumentirani baronski naziv Janeza Vajkarda Valvasorja eden od razlogov, da Franc Ksaver slednjič ni mogel postati komornik. Polihistorjeva prilaštitev baronskega naziva, ki mu v resnici ni pripadal, ampak so ga dobili le nekateri člani njegove rodbine,²³⁵ bi se v takem primeru po poldrugem stoletju vrnila kot bumerang njegovemu prapravnuku.

Ob ujetosti v družbene norme in hierarhijo je bil Franc Ksaver baron Dienersperg na drugi strani precej ranljiva in romantična duša. Potomcem v spomnih ni zamolčal okrutnosti, ki jih je doživljal s strani svojega očeta. Ne da bi se spuščal v podrobnosti, je omenil škandalozne prizore med njima in celo večkratno namero, da v obupu konča življenje s strelom. O tem je preprosto

moral pisati, da si je pri 63-ih olajšal breme, ki ga je še vedno težilo. Tudi oba izumetničena nekrologa očetu, napisana iz bolečine ob njegovi smrti (1814), je »celjski Werther« dve desetletji zatem dobesedno vključil v svoje spomine. Potem ko je prepisal prvega in že prešel na očetov kratek življenjepis, si ni mogel kaj, da ne bi dodal še drugega, nastalega dobra dva tedna po očetovem pogrebu. Ali je tedaj res tako zelo žaloval za Avguštinovim »milim očetovskim srcem« ali ga je mučilo (še) kaj drugega, je vprašanje zase. »Neutolažljiva mati«, kot jo imenuje, se je bržkone v resnici težko pustila potolažiti, kdo drug pa je tudi zadihal, čeprav se prvih zajemov sape morda še ni zavedal. Pet tednov po Avguštinovem pogrebu je bila 13. junija 1814 na Dobrni zbrana vesela družba. Prvič so praznovali god še sveže poročene baronice Dienersperg, domačinke Antonije, ki ji je razigrana »kopališka družba« (*Badgesellschaft zu Neuhaus*) ob tej priložnosti dala natisniti voščilno pesem.²³⁶ Kot sta razkrila rokopis in slog druge, bolj intimne pesmi ob Antonijinemu godu,²³⁷ je bil nepodpisani avtor kar »celjski Werther« sam.

Njegova »romanca« z Antonijo je trajala skoraj 45 let, od leta 1800 do njene smrti 14. januarja 1845 v Gradcu, kjer je v 63. letu preminila za možgansko kapjo. Čez dobro leto in pol ji je na mestno pokopališče sledil še 73-letni Franc Ksaver, umrl 15. avgusta 1846 za vodeni-co.²³⁸ Za njim je ostala knjiga »genealoško-biografskih skic« z dragoceno avtobiografsko pripovedjo in izraženim upanjem, da bo kdo od potomcev le nadaljeval s pisanjem.

»Tosvetni« spomini Antona Aleksa barona Dienersperga (1820–1889)

Željo Franca Ksaverja po nadaljevanju genealoško-biografskih skic je, ne da bi jo docela izpolnil, začel ureničevati njegov najmlajši sin Anton Aleks. Potem ko je neznanokdaj po letu 1852 dobil v roke očetov rokopis, je, verjetno podobne starosti kot oče, ko je napisal svoj del, nadaljeval natanko tam, kjer je predhodnik prenehal – v

²³¹ StLA, A. Dienersperg, K 1, H 20, 10. 8. 1840.

²³² Dienersperga noben poznejši vir ne navaja kot komornika (gl. op. 185, 238) niti ni njegove mape v arhivskem fondu Urad najvišjega komornika v Hišnem-, dvornem in državnem arhivu na Dunaju (ÖStA, HHStA, Oberstkämmereramt, Indices). Ali je tam ohranjena vsaj njegova vloga za komorništvo, še ni ugotovljeno.

²³³ Zbrano dokazno gradivo o prednikih iz let 1833–1840 je v Dienerspergovem rodbinskem arhivu raztreseno na več mestih: K 1, H 1, 20, 27–33.

²³⁴ StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, *Deduction der Ahnenprobe*, s. p.

²³⁵ Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 305–309.

²³⁶ StLA, A. Dienersperg, K 1, H 8, *Zum Namensfeste der Hochwohlgebohrnen Frau Antonia Freyinn von Dienersperg etc.*

²³⁷ *Nedatirana pesem, napisana na listku z drobno pisavo, ki izdaja Franca Ksaverja, se začena z vzklikom: »13ter Juni!«, deveta vrstica »Sanft wie die ersten Frühlingskränze« pa je skoraj identična s prvo vrstico v tiskani pesmi: »Sanft wie bey dem jungen Frühlingsglanze«. Druga roka, nekdo od Dienerspergov ali Hoyosov, je rokopisno pesem pozneje datiral kot nastalo pred Antonijino smrtjo 14. januarja 1845, vendar izvira pesnitev sodeč po papirju in vsebini še iz časa kmalu po poroki.*

²³⁸ DAG, *Matriken-Zweitschriften, Graz – Hl. Blut, Sterbefälle 1845, s. p.; Sterbefälle 1846, s. p.; prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 315. – Lokacija groba zakoncev Dienersperg iz današnjih pokopaliških evidenc ni ugotovljiva (po informaciji Hauptverwaltung des Zentral-, St. Peter-Stadt- und Steinfeldfriedhofes, Graz).*

drugi polovici tridesetih let, ko naj bi Dienerspergova družina po besedah Franca Ksaverja živela v Gradcu srečno in složno, »pravo patriarhalno življenje«. Sinov pogled na tisti čas se je od očetovega vendarle nekoliko razlikoval. Četudi se ni potožil, je namreč že v prvem stavku povedal, da so mu poklicno pot začrtali drugi.

»[str. 88] Nadaljevanje – Napisal Anton Aleks (Alex), najmlajši sin svojega očeta Franca Ksaverja barona Dienersperga.

Moja želja je bila, da bi se posvetil tehniki, toda stric, soprog sestre moje matere, gospod Ferdinand vitez (Ritter v.) *Carriere de Tour de Camp*, takrat stotnik [str. 89] pri 47. pehotnem polku,²³⁹ je pregovoril mojega očeta, naj me dá v vojsko, in tako sem bil leta 1839 v svojem 19. letu kot polkovni kadet sprejet v omenjeni polk, tedaj nastanjen v Bologni v Papeški državi.²⁴⁰ Kmalu zatem je polk prejel ukaz o premiku v Milan. V Parmii²⁴¹ je prispel nasproten ukaz, naj se napotimo v Padovo, in tako nisem bil deležen sreče, da bi videl najlepše mesto v Italiji. Čez nekaj časa po prihodu v Padovo sem s transportom korakal v Maribor na Štajerskem, kmalu zatem pa sem se vrnil v Padovo, sodeloval tam na velikih manevrih pod feldmaršalom grofom Radetzkyem,²⁴² bil leta 1844 povišan v poročnika 2. razreda²⁴³ pri pehotnem polku nadvojvode Ludvika št. 8²⁴⁴ [str. 90] ter prišel v garnizijo v Jihlavi na Moravskem. Kmalu po prihodu tjakaj sem iz Gradca prejel žalostno vest o smrti svoje zelo spoštovane matere gospe Antonije

baronice Dienersperg, rojene baronice Adelstein, 4. februarja 1844.²⁴⁵

Moj srednji brat Janez Nepomuk baron Dienersperg je vstopil v vojaški stan še pred menoj in bil v času smrti dobre matere poročnik dragonskega polka princa Johana na Saškega št. 4.²⁴⁶

Zaradi dvoboja z nekim gospodom kolegom (Kame-rad)²⁴⁷ sem bil prestavljen v Znojmo k 1. bataljonu polka nadvojvode Ludvika in kmalu nato, jeseni 1845, sem z istim bataljonom odkorakal na Poljsko, kjer so izbruhnili nemiri.²⁴⁸ [str. 91] Zaradi hudega prehlada, ki sem ga dobil med vojaškimi vajami, me je napadel strašen revmatizem in začasno se je pri meni pojavila zelo močna naglušnost. Ko sem bil v Biali na Poljskem²⁴⁹ v garniziji, sem od svojega najstarejšega brata Ferdinanda prejel sporočilo, da je dobri oče zbolel, in prosil sem za dopust. Že osem dni po mojem prihodu v Gradec se je oče 16. avgusta 1846 poslovil od življenja.²⁵⁰

Moj oče je bil posestnik posesti (Güter) Dobrna, Dobrnica, Ranšperk, nekega imenja pri Konjicah in mineralnih toplic Dobrna.²⁵¹ Te je oče malo pred svojo smrtjo prodal za 80.000 goldinarjev konvencijske valute Johannu grofu Hoyosu, soprogu moje najstarejše sestre Kajetane.²⁵² [str. 92] Posesti je dedoval moj najstarejši brat Ferdinand, zato pa je moral svojima bratoma in sestram izplačati dedne deleže, in sicer sestri Kajetani 18.000 goldinarjev, drugi sestri Idi 17.000, najmlajši sestri Mariji 15.000, bra-

²³⁹ 47. štajerski pehotni polk je imel leta 1839 glavno naborno postajo v Mariboru, štab pa v Italiji (Militär-Schematismus 1839, str. 197); eden njegovih stotnikov je bil Ferdinand vitez (Ritter) Car(r)iere de Tour de Camp (prav tam, str. 198), ki se je kot nadporočnik istega pehotnega polka 5. februarja 1826 v Celju oženil z devet let starejšo 43-letno Babette [Barbaro] baronico Adelstein (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, P 1804–1826, fol. 259). Po J. Orožnu je bil »francoski plemiški begunec« in grof (J. Orožen, Donsek k zgodovini Dobrne, str. 284), vendar zadnje ne drži. Poročna matica ga pravilno imenuje »Chevalier«, Anton Aleks Dienersperg pa »R. v.« (Ritter von). Z Barbaro se je gotovo seznanil preko njenega brata Jožefa, s katerim sta že leta 1813 skupaj služila v 47. pehotnem polku (Amon von Treuenfest, Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 47, str. 479).

²⁴⁰ Glede na podatek, da je imel Anton Aleks 31. oktobra 1847 za seboj 8 let, 9 mesecev in 16 dni vojaške službe, je v vojsko vstopil 15. januarja 1839 (ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 70, 8. IR/1847).

²⁴¹ Prvotno »Modena«, pozneje prečrtano in z drugačno pisavo nadpisano »Parma«.

²⁴² Josef grof Radetzky von Radetz (1766–1858), od 1831 do 1857 vrhovni poveljnik avstrijske armade v Italiji, od 1836 feldmaršal.

²⁴³ Čin podporočnika je dobil 16. septembra 1844 (ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 70, 8. IR/1845).

²⁴⁴ »Lastnik« 8. moravskega pehotnega polka je bil od leta 1801 nadvojvoda Ludvik Jožef, Dienersperg pa je v vojaških šematizmih do leta 1845 naveden pri 47. pehotnem polku in šele od 1846 dalje pri 8. moravskem (Militär-Schematismus 1845, str. 205; 1846, str. 115).

²⁴⁵ Anton Aleks se je glede materine smrti zmotil skoraj za celo leto. 62-letna Antonija baronica Dienersperg je namreč umrla šele 14. januarja 1845, in sicer za možgansko kapjo v Dienerspergovem stanovanju v Gradcu na Herrengasse 211 (gl. op. 238).

²⁴⁶ Napačni sta tako številka polka kot ime njegovega »lastnika«. Janez Nepomuk je bil namreč v tem času kadet 5. češkega dragonskega polka (barona Mohra) (Militär-Schematismus 1844, str. 311; 1845, str. 312). Šele leta 1846 ga najdemo v 3. češkem oklopnem (kirasirskem) polku, katerega lastnik je bil saški kralj Friedrich August, in ne Johann (Militär-Schematismus 1846, str. 296, 297).

²⁴⁷ V Dienerspergovi letni častniški karakteristiki tega podatka ni (ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 70, 8. IR/1844, 1845, 1846).

²⁴⁸ Mišljena je krakovska vstaja februarja 1846.

²⁴⁹ Danes Bielsko-Biala nedaleč od poljsko-češke meje, tedaj del leta 1772 Avstriji priključene Galicije.

²⁵⁰ Franc Ksaver baron Dienersperg je umrl na istem naslovu v Gradcu kot leto in pol prej njegova žena, v mrliški matici pa je kot datum smrti naveden 15., ne 16. avgust 1846; kot vzrok smrti navaja matica vodenico in pokojnika netočno označuje kot zemljiškega gospoda na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem (gl. op. 238).

²⁵¹ Anton Aleks je pisal na pamet, saj njegov oče nikoli ni posedoval kakšnega imenja pri Konjicah niti Ranšperka, ki ga je po delilni pogodbi leta 1815 dobila njegova sestra Terezija por. pl. Resingen (gl. op. 75). Bržčas je pisec z Ranšperkom (Rabensberg) zaradi podobnega imena pomešal urad Rožni Vrh (Rosenberg), ki je pripadal gospostvu Dobrnica (gl. op. 160).

²⁵² Kupoprodajna pogodba z zgoraj navedeno kupnino je bila podpisana 10. junija 1846 na Dobrni (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 583; Urkundenbuch Tom 199, fol. 222–224').

tu Janezu in meni pa vsakemu 10.000 goldinarjev. Dedna deleža najstarejše sestre Kajetane in brata Janeza ter moj delež je ob obljudi izplačila prevzel grof Hoyos na račun kupnine za toplice, za katero je ostal dolžan še 42.000 goldinarjev. Po kupni pogodbi, sklenjeni maja 1846 med mojim očetom in Hoyosom, se je zadnji zavezal, da bo izplačal hipoteke (Tabelarposten) na posestih mojega očeta, in sicer ob pogoju, da za varnost teh hipotek ne sme najeti za gradnjo toplic več kot 25.000 goldinarjev bančnih posojil (Sparkassegeld).²⁵³ [str. 93] Za gradnjo, s katero je Hoyos začel, mu je moj brat Ferdinand po očetovi smrti dobavil potrebni gradbeni material v skupni vrednosti 23.500 goldinarjev, za kar je dobil pisno potrdilo.²⁵⁴ Poleg tega je brat kupil t. i. Novakovo posestvo (Novaksche Realität),²⁵⁵ a ga je pozneje prepustil

Hoyosu in prejel od njega menico za 10.000 goldinarjev. Grof Hoyos prej omenjene obveznosti ni izpolnil, ampak je namesto 25.000 goldinarjev, kot je določil oče, najel za okoli 170.000 goldinarjev bančnih posojil,²⁵⁶ zaradi česar ni bilo več nobene varnosti za hipoteke na posestih mojega brata Ferdinanda, ki jih je Hoyos prevzel.²⁵⁷ Še naprej so morale ostati kot jamstvo na posestih, [str. 94] za kar je grof Hoyos mojemu bratu moral dati menico za 31.500 goldinarjev, s tem pa je preskočil nekaj zahtev sorodnikov.²⁵⁸

Med dopustom²⁵⁹ sem bil premeščen k 3. bataljonu polka nadvojvode Ludvika št. 8,²⁶⁰ kjer sem ostal približno tričetrlet. Jeseni 1847 je bataljon odkorakal iz Komárna²⁶¹ nazaj v Jihlavo. Kmalu po prihodu tja pa so na Dunaju že izbruhnili nemiri,²⁶² zato je bilo treba stotnije polka, katerega oba prva bataljona sta bila na Dunaju, okrepiti z 80 na 180 mož. Tako so bili vpoklicani dopustniki (Urlauber) in s transportom poslani na Dunaj. Skoraj vsi [str. 95] častniki bataljona so zboleli za komárnsko mrzlico (Comorner Fieber),²⁶³ meni in dvema mojima tovarišema pa je bilo prizaneseno in tako me je doletelo vodenje dopolnitvenega transporta 370 mož, s katerim sem sredi novembra 1847 odkorakal proti Du-

²⁵³ Anton Aleks je s časovno distanco nekatera dejstva pomešal oziroma razlagal po svoje. Natančne vsebine izročilne pogodbe za gospostvo Dobrna z dne 18. septembra 1846, mesec dni po smrti Franca Ksaverja, ne poznamo in tako tudi ne višine dednih deležev njegovih hčerk Ide in Marije. Pogodba je zgolj omenjena ob prepisu posesti na Ferdinanda 5. decembra istega leta (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom 199, fol. 477–478). Marija por. Garbich je po Ferdinandovi smrti leta 1853 dala v deželno desko v breme že prodanih gospostev Dobrnica in Dobrna vpisati terjatev 13.000 goldinarjev dediščine po očetu, za katero ji je Ferdinand 23. oktobra 1852 izdal zadolžnico (prav tam, Hauptbuch 1, fol. 200; Hauptbuch 11, fol. 1352). Višina dednih deležev Kajetane, Janeza Nepomuka in Antona Aleksa, skupaj 38.000 goldinarjev, je navedena v izbrisni pogodbi z dne 5. decembra 1846, ko je dolg od Ferdinanda Dienersperga prevzel njegov svak Johann grof Hoyos na račun 38.700 goldinarjev kupnine za gospostvo, ki jih je dolgoval njegovemu očetu, svojemu pokojnemu tastu (prav tam, Urkundenbuch Tom 199, fol. 483–484). Po kupni pogodbi za toplice (gl. v isti opombi zgoraj) je Hoyos obljubil poplačati tastove dolgove v višini 41.300 goldinarjev (predvsem dediščino svaku baronu Adelsteinu in svakinji Barbari – Babette Car(r)iere de Tour de Camp), tako da je znašal preostanek kupnine le 38.700 goldinarjev. Tega bi moral Hoyos izplačati tastu še za življenja s 4 % obrestmi, zato je nameraval najeti 25.000 goldinarjev posojila, kar je v kupoprodajni pogodbi tudi navedeno, ni pa Dienersperg postavljaj pogoja, da Hoyosova posojila ne smejo preseči omenjene vsote. Prim. tudi J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 286.

²⁵⁴ Menico za 23.000 goldinarjev z dne 1. septembra 1851 so vpisali kot hipoteko na dobrnske toplice že po Ferdinandovi smrti (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 593). Do izbrisa leta 1860 je ta dolg terjala njegova vdova, ki ji je po Ferdinandu pripadala zapuščina 44.000 goldinarjev (prav tam, fol. 594, 595, 596, 597, 598, 382, 386, 470).

²⁵⁵ Mišljena je Novakova domačija s posestjo v neposredni bližini toplic, Topličarjeva kmetija, nastala iz treh kmetij in več parcel, ki ji je pomen dajala starodavna gostilna, namenjena predvsem kopalškim gostom. Zadolžena Novakova posest ni bila nikoli last Ferdinanda Dienersperga, ampak jo je po nenadni smrti Bernarda Novaka (1847) kupil 26. in 27. aprila 1848 na dražbi grof Hoyos in enonadstropno hišo z gostilno prezidal v hišo za goste (J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 284–287). Anton Aleks je nakup Novakove posesti očitno pomešal s Ferdinandovim prehodnim lastništvom druge, Zidarjeve kmetije, ki jo je njuna teta Babette Car(r)iere de Tour de Camp leta 1846 preko Ferdinanda odstopila Hoyosu in mu tako gmotno priskočila na pomoč (prav tam, str. 286; prim. StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1338; Hauptbuch 29, fol. 581).

²⁵⁶ Prvemu, največjemu posojilu za 25.000 goldinarjev, najetemu v začetku leta 1847 pri Štajerski hranilnici v Gradcu, so sledila predvsem posojila zasebnikov. Brez dolga bratu Ferdinandu (23.000), bratu Antonu Aleksu (11.500) in ženi Kajetani (20.000) se jih je v nekaj letih nateklo kar za okoli 160.000. V bremenskem delu deželnodeskega vločka je leta 1856 zmanjkalo prostora za vpisovanje novih hipotek in do leta 1859 so jih vpisovali še na štirih drugih mestih v glavni knjigi (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 585–601, 380–382, 386–388, 437–447, 463–472). J. Orožen (Donesek k zgodovini Dobrne, str. 288) je o tem zapisal: »Kakorkoli je bil Hoyos podjeten, je bil vendar lahkomišel. Človek se čudi številu in velikosti dolgov, ki jih je delal. Bilo jih je toliko, da se sam v njih ni spoznal. Upniki so jih večinoma dajali vknjižiti na njegovo posest. Med njimi je bilo posebno mnogo Gradčanov, plemičev in meščanov, in tudi nekaj domačinov. Žena, grofica Kajetana, je bila toliko previdna, da se je za svojo doto dala vknjižiti na prvo mesto.«

²⁵⁷ Anton Aleks je svojo terjatev 10.000 goldinarjev in dodatnih 1.500 goldinarjev dal 9. avgusta 1848 vpisati kot hipoteko na dobrnske toplice, malo pred poroko 1849 je vpisal še petodotne obresti in takoj po njej poročno obveznost do svoje žene, ki bi po njegovi smrti iz skupne vsote 11.500 goldinarjev prejemale letno rento 300 goldinarjev; hipoteke so bile izbrisane 22. oktobra 1860 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 587, 588).

²⁵⁸ Antonu Aleksu se je pomotoma zapisala desetkrat višja vsota 315.000 goldinarjev, a je iz zadnjega stavka njegovih spominov vidno, da je šlo le za 31.000 goldinarjev (str. 104), kar je tudi logično. Takšna vsota in menica med bremenem v deželni deski ni vknjižena. Mišljen je izbris Ferdinandovega dolga za dedne deleže bratoma in sestri (38.000 goldinarjev), ki ga je Hoyos prevzel v zameno za dolgove dobrnskih toplic, kupljenih od tasta leta 1846.

²⁵⁹ Dopust v času očetove bolezni in smrti leta 1846.

²⁶⁰ Gre za premešitev znotraj polka, v katerem je služil že dotlej.

²⁶¹ Komárno/Komárom na levem bregu Donave, danes na Slovaškem.

²⁶² Revolucija na Dunaju je izbruhnila 13. marca 1848 po hudi gospodarski stiski in lakoti pozimi 1847/48.

²⁶³ Ime po mestu Komárno/Komárom.

naju. Tja smo prišli po osmih dneh marša na popolno zadovoljstvo poveljnika polka in takoj sem dobil ukaz, naj odpeljem nazaj v Jihlavo transport rekonvalenscentov in odpuščenih vojakov (Abschieder). Na tem pohodu sta nas pri Stockerauu²⁶⁴ presenetila strašen mraz in snežni metež, ki sta trajala ves čas pohoda. Po prihodu v Jihlavo sem moral [str. 96] velik del moštva z zmrznjenimi rokami, nogami, nahodom ipd. pustiti v špitalu [bolnišnici], sam pa sem se prijavil za bolniški dopust. In ker se je spet pojavila naglušnost, sem prosil za upokojitev. Zaradi intrig mojega strica, gospoda viteza (H. Ritters) Carriere de Tour de Campa, takrat majorja,²⁶⁵ so mi upokojitev preprečili. Ker pa mi zaradi propadlega telesnega stanja in naglušnost ni bilo več mogoče služiti, sem iz jeze, ob ohranitvi čina (mit Beibehalt des Charakters), zapustil visoko (allerhöchste) vojaško službo.²⁶⁶

Takoj po odhodu marca 1849²⁶⁷ sem se oženil z vdovo Wilhelma Sonnewenda, višjega »amtmana« (Oberamtmann) pri grofu Dietrichsteinu, umrlega v Pribislavu na Češkem, gospo [str. 97] Carolino Sonnewend, rojeno von Heller, hčerko lastnika papirnice.²⁶⁸ 7. januarja 1850 je prišel na svet moj sin Ferdinand in 12. januarja 1855 hči Antonija.²⁶⁹ S svojo srčno ljubljeno soprogo sem živel

v sreči in zadovoljstvu, četudi pozneje v hudih skrbeh in žalosti, ki mi jih je povzročala samo ravnodušnost mojih dragih sester.

Jeseni leta 1851 [prav 1850]²⁷⁰ sem s soprogo, sinom in pastorko Marie Sonnewend²⁷¹ obiskal svojega najstarejšega brata Ferdinanda na posesti Dobrna. Ker mi je brat povedal, da ga Hoyosi silijo k prodaji podedovanih posesti, s čimer se sam nikakor nisem strinjal, in ker so Hoyosi to izvedeli, so napeli [str. 98] vse moči, da me spravijo iz bratove bližine. Žal jim je ta nizkotna intriga uspela in brat je prodal posesti za 86.000 goldinarjev s pridržkom zemljiške odveze njegovi ekscelenci grofu Kolowrathu Liebsteinskemu (Libsteinsky).²⁷² To je bil razlog za bankrot (Ruin) naše družine, kot bo v nadaljevanju še jasno vidno.²⁷³

Takoj po prodaji posesti se je moj brat Ferdinand ukvarjal z dobavljanjem ladijskega lesa, a ta posel je bil zanj glede na neznanske nadloge prenaporen. Pozneje je sklenil poslovno zvezo za tovarno furnirja z nekdanjim doktorjem (ex-Doctor) Aloisom Smrekerjem,²⁷⁴ zaradi

²⁶⁴ Stockerau v Weinviertlu, okoli 25 kilometrov severozahodno od Dunaja, tedaj trg, do katerega je od leta 1841 vodila z Dunaja železniška proga, tretja v Avstriji.

²⁶⁵ Ferdinand vitez Car(ri)ere de Tour de Camp je bil leta 1848 že upokojeni polkovnik in je živel v Gradcu (Militär-Schematismus 1848, str. 63). Pozneje se je Antonu Aleksu še dodatno negativno vtisnil v spomin kot zadnji kratkotrajni upravitelj zdravilišča Dobrna v času Hoyosovega lastništva ter kot sekretar pri njegovi javni dražbi konec leta 1858 (J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 288–289).

²⁶⁶ Natančnega datuma odhoda iz vojske ne poznamo. Anton Aleks sam je 26. februarja 1849 v prošnji škofijskemu konzistoriju v Brnu, da bi mu dovolili poroko brez nraštvenega spričevala za nevesto – to je zamujalo –, navedel, da je vojsko zapustil prejšnje leto, ohranitev čina pa potrjuje poročno dovoljenje vojaških oblasti v Brnu z dne 1. marca 1849 (MZA SOA Jihlava, Sbirka dokladů k matrikám okresu Jihlava, nezpracováno). Pomenljivo je, da je Anton Aleks zadnjič naveden v vojaškem šematizmu leta 1848, vendar ne med častniki, ampak povsem na koncu v posebni skupini (Militär-Schematismus 1848, str. 115).

²⁶⁷ Gl. prejšnjo opombo.

²⁶⁸ Anton Aleks je izpustil datum poroke, 20. marec 1849, in kraj, Jihlavo na Moravskem, kjer je dotlej služboval. Žena Karolina – Charlotte (Carolina Josepha Martha) je bila vdova po uradniku Wilhelmu Sonnewendu, sicer pa hči papirničarja Karla Hellerja in Walburge roj. Liener, rojena 13. oktobra 1819 v bližnjem kraju Staré Hory (MZA Brno, E 67, Sbirka matrik, Řim.-kat. farní úřad Jihlava-sv. Jakub, matrika oddaných sv. VI, pag. 535; matrika naroznených pro Staré Hory sv. BO II, pag. 64).

²⁶⁹ Tudi tu pogrěšamo navedbi krajev. Ferdinand Carl Franz Cayetan Anton) je prišel na svet še v Jihlavi, v Špitalskem predmestju (Spital-Vorstadt) št. 154 (MZA Brno, E 67, Sbirka matrik, Řim.-kat. farní úřad Jihlava-sv. Jakub, matrika naroznených sv. XVI, pag. 295), Antonija (Antonia Maria Carolina Johanna Walburga) pa v Gradcu na Schiesstattgasse 338 (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – Münzgraben, Taufen 1855, pag. 78; prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 494). Njena krstna

botra je bila teta Ivana Marija Garbich roj. Dienersperg, živeča v Trstu, Ferdinandu pa sta botrovala stric Ferdinand baron Dienersperg, »graščak na Štajerskem« in stara mati Walburga Heller. V zadnjem stavku v knjigi Dienerspergovih spominov (str. 105) je tretja roka, Antonijin mož Ludvik Kofler st., navedla, da se je Antonija rodila v Gradcu, ne pa tudi Ferdinandovega rojstnega kraja.

²⁷⁰ Glede na to, da je bil brat Ferdinand v času obiska še lastnik gospostva Dobrna in je tega prodal junija 1851, je Anton Aleks obiskal Dobrno jeseni prejšnje leto 1850. O prodaji gospostva: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1339.

²⁷¹ Maria Sonnewend se je rodila 11. septembra 1847 v Pribislavu na Češkem (ZAP, ZAP 8/1.1, Mestna občina Ormož – knjige, št. 81, Popis prebivalcev Ormož 1880). Očitno se je uradno imenovala Maria Margaretha, v dokumentih je povsod imenovana Maria, le ob krstu sina Milana 13. avgusta 1874 je navedena kot Margareth (ŽU Ormož, status animarum 1860–1885, s. p., Stadt No. 17; prav tam, status animarum 1889–1913, Stadt No. 17, Obere Vorstadt No. 38; NŠAM, Prepisi matičnih knjig, Ormož, R 1870–1899, fol. 76, 123, 149, 165). Vsaj mož dr. Ivan Geršak jo je klical Marjeta, kakor jo imenuje v svojih spominih (Geršak, Ormoški spomini, str. 9).

²⁷² Kupec je bil Franz Graf Kolowrat Liebsteinsky, kupoprodajna pogodba pa je datirana 20. in 26. junija 1851 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1339). Podrobnosti o kupoprodaji ne poznamo, ker se knjiga listin k deželni deski ni ohranila (Urkundensammlung 1851, Fasz. IV).

²⁷³ Pravna zadeva novega lastnika dobnskega gospostva grofa Kolowrata Liebsteinskega proti grofu Hoyosu zaradi dolga 27.000 goldinarjev je sprožila javno dražbo toplic konec leta 1858 (J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 288).

²⁷⁴ Gre za Aloisa Smrekerja, doktorja prava, ki je končal študij v Gradcu in je tam leta 1848 izprijčan kot odvetniški kandidat (Handbuch des Herzogthumes Steiermark 1848, str. 238). Dienersperg je z oznako ex-Doctor hotel opozoriti, da Smreker tedaj ni več opravljal pravniškega poklica. Leta 1855 je bil lastnik tovarne furnirja in parketa (Handbuch von Steyermark 1855, str. 260). Kot dr. prava je naveden v graškem mestnem naslovniku leta 1867 (Adreß- und Geschäfts-Handbuch 1867, str. 229), ne pa tudi pet let

svoje podlosti zelo zoprnim človekom, pred čemer sem brata [str. 99] na vso moč svaril, toda zaman. V posel je moj brat pristopil z zalogo furnirja v vrednosti več kot 50.000 goldinarjev, medtem ko je Alois Smereker pri-speval le nekaj sto plovov črvive orehovine. Brata sem pogosto spremljal pri kupovanju lesa, ga silil tudi k žigo-sanju njemu pripadajočega lesa in zato vem, kako visoko vrednost je imela zaloga furnirja, ki jo je prinesel v posel. Nadalje je dal moj brat na razpolago štiri rezalne stroje za furnir v vrednosti več kot 12.000 goldinarjev. Pisarna trgovine s furnirjem (das Fournier-Geschäfts-Compoir) je bila v Gradcu, na Annenstrasse št. 48 v pritličju.

[str. 100] Konec oktobra 1852 je moj brat Ferdinand zaradi izsleditve nekega lokala za skladiščenje furnirja odpotoval na Dunaj in v Brno in me prosil, naj med nje-govo odsotnostjo skrbno nadzorujem pisarno. To prošnjo sem takoj tudi izpolnil in se naslednji dan po bratovem odhodu navsezgodaj, okoli pol sedme ure, odpravil v pi-sarno. Tam sem našel [bratovega] družabnika Aloisa Smerekerja, zaposlenega s tem, da je iz glavne knjige in dobavnega protokola izrezoval cele liste in drugače za-pisoval, ter njegovega brata Raimunda Smerekerja²⁷⁵ pri radiranju blagajniškega dnevnika, kajti ko sem dnevnik držal pred lučjo, sem prepoznal cele stolpce zradiranih in drugače napisanih števil. O tem poslovanju [početju] Aloisa Smerekerja [str. 101] sem obvestil svojega svaka Jo-hanna grofa Hoyosa, svétnika pri namestništvu, nakar so bile nabavljene žigosane in s tiskanimi oštevilčenimi stranmi opremljene poslovne knjige.²⁷⁶

8. februarja 1853 je moj ljubljani brat Ferdinand umrl.²⁷⁷ Za dobroto, ki mi jo je izkazal na smrtni po-stelji, se čutim [do njega] do konca življenja zavezanega h globoki hvaležnosti. V svoji oporoki z dne 4. februar-ja 1853 je mojemu sinu Ferdinandu volil 25.000 goldi-narjev in meni zagotovil iz te vsote dosmrtno uživanje (Fruchtgenuß).²⁷⁸ Kot najmlajši sin svojega očeta sem imel

le majhno premoženje, katerega obresti niso zadoščale za preživljanje in vzdrževanje družine, zato sem bil že pred [str. 102] bratovo smrtjo več mesecev nameščen kot diur-nist²⁷⁹ pri graškem železniškem uradu in ker sem tedaj trpel za hudo putiko, je bila izkazana dobrota mojega brata »dvojna« (eine »doppelte«).

Maja 1846 je moj oče gospod Franc Ksaver baron Dienersperg za 80.000 goldinarjev prodal mineralne toplice Dobrna svojemu zetu Johannu grofu Hoyosu, so-progu moje najstarejše sestre Kajetane. Ker grof Hoyos ni zmozel izplačati kupnine, je prevzel več hipotek na toplicah in na očetovih posestvih Dobrna, Dobrnica in Ranšperk v skupni višini 41.300 goldinarjev, preostalih 38.700 goldinarjev pa je ostal dolžan. Moj oče je zato [str. 103] izrecno vnesel v prodajno pogodbo pogoj, da kupec pri prezidavi toplic ne sme jamčiti s toplicami za več kot 25.000 goldinarjev kapitala.²⁸⁰ 16. avgusta 1846 je moj dobri oče umrl²⁸¹ in takoj po njegovi smrti je grof Hoyos začel s prezidavo kupljenih mineralnih toplic, in sicer v veliko bolj sijajnem slogu, kot je bila očetova želja,²⁸² za to pa seveda ni zadoščalo 25.000 goldinarjev bančnega posojila, kot je pogojeval oče. Prej omenjeni preostanek kupnine 38.000 goldinarjev je grof Hoyos poravnal z de-diščino (Erbschaftscapital) svoje žene, moje sestre Jette [Kajetane], v višini 18.700 goldinarjev,²⁸³ z dediščino mo-jega srednjega [str. 104] brata Janeza Nepomuka in z mojo, obakrat 10.000 goldinarjev. Glede na to, da je grof Hoyos za novogradnjo toplic namesto 25.000 goldinarjev, kot je bil pogoj, najel za skoraj 100.000 goldinarjev bančnih in drugih posojil,²⁸⁴ ni bilo zdaj nobene gotovosti več za hipoteke, ki se jih je obvezal izplačati. Ostale so še naprej zajamčene na posestvih Dobrna, Dobrnica in Ranšperk, zdaj pripadajočih mojemu najstarejšemu bratu Ferdi-nandu, za kar je grof Hoyos po dogovoru izročil bratu menico za 31.000 goldinarjev.²⁸⁵

spisu za stricem Ferdinandom, ki obsega le peščico dokumentov iz let 1854–1856, ni omenjena (StLA, Bezirksgericht Graz I, D5/1853, Ferdinand Freiherr v. Dienersberg). Datum oporoke potrjuje de-želna deska (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 594).

²⁷⁹ Upravni uradnik, ki kot uradni pisar opravlja pisarska dela, vodi protokole, sestavlja odgovore in prepise.

²⁸⁰ Gl. op. 252 in 253.

²⁸¹ Gl. op. 250.

²⁸² O velikopoteznih prezidavah in posobitvah na toplicah gl. Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 209–212; J. Orožen, Donesek k zgo-dovini Dobrne, str. 287–288.

²⁸³ Po izbrisni pogodbi z dne 5. decembra 1846 je znašal Kajeta-nin dedni delež 18.000 goldinarjev (gl. op. 253), preostalih 700 goldinarjev pa so očitno prinesle obresti. Kajetana je svoj delež zavarovala tako, da je dala 21. marca 1856 vpisati kot hipoteko na toplice zastavno pravico za 20.000 goldinarjev s 5 % obrestmi (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 601).

²⁸⁴ Na drugem mestu (str. 93) navaja Anton Aleks vsoto okoli 170.000 goldinarjev. O tem gl. op. 256.

²⁸⁵ Gl. op. 258.

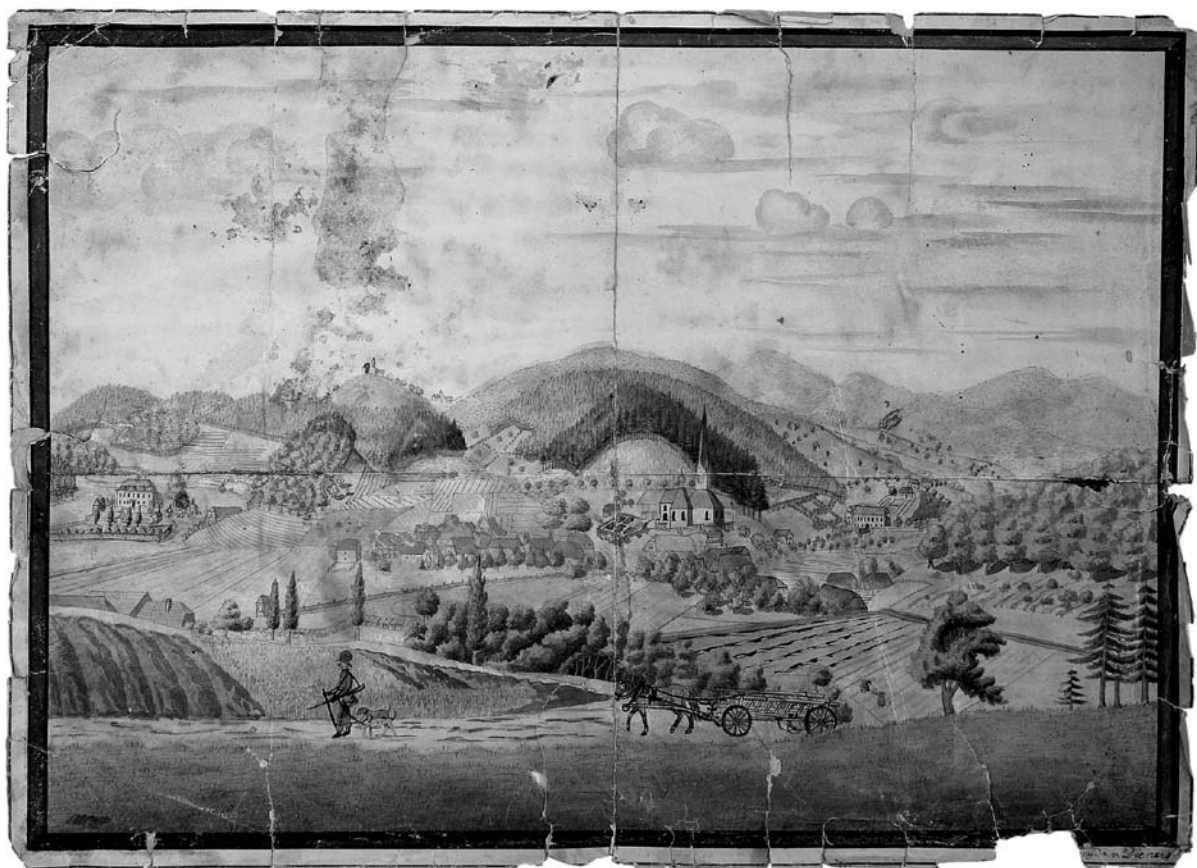
prej, v naslovniku iz leta 1862, v katerem je njegov brat Raimund Smreker (Adressbuch der Landeshauptstadt Graz 1862, str. 95).

²⁷⁵ Po graškem mestnem naslovniku za leto 1862 je bil Raimund W. Smreker lastnik poslovne pisarne za industrijo in merkantilne zadeve (Adressbuch der Landeshauptstadt Graz 1862, str. 95). V naslovniku za leto 1867 ga ni več (Adreß und Geschäfts-Handbuch 1867, str. 229).

²⁷⁶ Ni jasno, ali je nabava novih poslovnih knjig povezana s Hoyosovo intervenco.

²⁷⁷ Ferdinand baron Dienersberg je umrl v 37. letu v Gradcu na An-nenstrasse 633, in sicer za tifusom, ki v štajerski prestolnici tedaj sicer ni razsajal; v mrliški matici je označen kot zasebnik (Privat) (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – St. Andrä, Sterbefälle 1853, fol. 3). Zanimivo, da Anton Aleks ni niti omenil, da se je brat manj kot pol leta pred smrtjo poročil (o tem v nadaljevanju).

²⁷⁸ Vsota je dokumentirana v častniški karakteristiki nečaka Ferdi-nanda barona Dienersperga leta 1887: »Ima premoženje 25.000 goldinarjev, katerega uživanje pa pripada njegovim staršem« (ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 451, No. 216). V zapuščinskem

Anton Aleks baron Dienersperg, slika Dobrne iz leta 1838: levo graščina Dobrna, nad njo ruševine starega dobrnskega gradu (Schlangenburg), v sredini vas z župnijsko cerkvijo, desno prenovljene toplice (Zgodovinski arhiv na Ptuj)

Tu se spomini barona Antona Aleksa nenadoma končajo, kot bi nekaj poseglo v njegovo pripovedovanje in ne da bi končal vsaj z opisom bankrota zakoncev Hoyos, ki ga je že napovedal in ki mu je tako zelo ležal na duši. O razlogih za nenadni konec pisanja lahko zgolj ugibamo. Morda je pisec preprosto izgubil voljo za nadaljevanje ali pa ga je celo prehitela smrt, če se je pisanja res lotil tako pozno. Zanimivo bi bilo videti, kaj vse bi še povedal, a tudi iz zapisanega si je mogoče ustvariti precej jasno sliko o piščevi osebnosti.

Bolj kot kar koli drugega sta Antona Aleksa bolela lastna poklicna neuspešnost in finančni polom Dienerspergove rodbine, ki je njega in njegovo mlado družino za nekaj časa pahnil celo v eksistenčno stisko. Razloge oziroma opravičilo za svoje poznejše brezdolje je implicitno iskal v napačni izbiri poklica in iz te izhajajoči bolezni. Ni naključje, da je pripoved začel z neuresničeno mladostno željo, da se posveti tehniki. Drugače kot njegov oče se ni niti dotaknil otroških in šolskih let, ampak je kronološko nadaljeval tam, kjer je oče prenehal. Želja po študiju tehnike je namreč dozorevala prav v tistih letih, potem ko se je družina leta 1835 preselila v Gradec. Antonu Aleksu je bilo tedaj petnajst let in je

imel predvidoma za seboj štiri letnike celjske gimnazije, na katero je vstopil po privatnem elementarnem šolanju in opravljenem zaključnem izpitu na glavni šoli v Celju.²⁸⁶ V Gradcu, kjer njegovo ime pogrešamo tako na gimnaziji kot na liceju,²⁸⁷ bi imel odlične možnosti za usmeritev v tehniko, seveda ob ustrezni podpori družine. Ni odveč spomniti, kako je njegov oče v spominskih zapisal, da se je družina preselila v deželno prestolnico zlasti zaradi izobrazbe otrok – da bi imeli pod starševskim nadzorom najstarejšega sina Ferdinanda, ki je napredoval v višje šole, in da bi se hčerki lahko učili francoščine, plesa in igranja klavirja. Zakaj torej svojemu najmlajšemu sinu ni privoščil zelene in v Gradcu tem lažje dosegljive tehnične izobrazbe? Zelo verjetno tudi zaradi predsodkov, da poklic tehnične stroke ni

²⁸⁶ V gimnazijski matriki je leta 1832 vpisan kot Dobrnčan (Stirus e Neuhaus) (ZAC 845, I. gimnazija v Celju, fasc. 1, 1/2 Matricula (1809–1851), s. p.). Leto prej, 10. avgusta 1831, je kot eden od štirih privatistov (privatim) opravil tretji razred celjske glavne šole, v glavnem s prav dobrimi in deloma odličnimi ocenami (ZAC 868, Glavna, deška in dekliška osnovna šola Celje, fasc. 2, 2/66, katalog 1831, s. p.).

²⁸⁷ Prim. UBG, Ms. 58–3, Universitätsmatriken, Band III 1827–1876, fol. 36–61.

primeren za plemiškega sina, ali pa je bil ta pri izražanju svojih želja preveč pasiven.

Zanimanje za tehniko lahko pri Antonu Aleksu zaznamo na panoramski barvni sliki Dobrne, ki jo je izdelal kot 18-letnik leta 1838 in se je ohranila v njegovi zapuščini. Nekoliko shematska, risarska obravnava krajinskega izseka priča, da je imel mladi baron posluh za tehnično risanje in perspektivo, hkrati pa posebno nagnjenje do tehničnih predmetov, kar kaže zvesta upodobitev konjske vprege z lojtrskim vozom.²⁸⁸

Toda Antonu Aleksu so določili drugačno življenjsko pot. Treba mu je bilo zagotoviti ustrezno eksistenco, potem ko v Gradcu očitno ni nadaljeval šolanja in je bil nekaj let brez pravega dela. Očetova odločitev, da sinu ne omogoči tehnične izobrazbe, ampak ga pri 19-ih pošlje na šolanje za častniškega kadeta, naj bi bila sicer posledica prigovarjanja materinega svaka, stotnika Car(r)iere de Tour de Campa, zato Anton Aleks zanjo ne krivi neposredno očeta. Tudi sicer je v svojih spominih precej manj osebni od očeta Franca Ksaverja in svojega odhoda v vojsko ne opisuje kot zgrešene poteze, kar je ta vsekakor bil. Nezainteresiranost za častniški poklic zakrije z izgovarjanjem na slabo zdravje, ki je slednjič, po devetih precej neuspešnih letih kadetstva in častniške službe botrovalo odhodu iz cesarske vojske, in to ravno v času, ko bi ga ta sredi revolucionarnega vrenja leta 1848 najbolj potrebovala. Tako kot se je neuspešna častniška kariera mladega barona začela s francoskim stricem vitezom Car(r)iere de Tour de Campom, naj bi bil zdaj taisti kriv, da so Dienerspergu zavrnilo prošnjo za upokojitev. Vojsko je tako pri 28-ih letih zapustil iz jeze in brez pravice do pokojnine.

S časovno distanco Anton Aleks v spominih precej na kratko opravi s svojim devetletnim obdobjem, preživelim v vojski, z leti, ki so ga glede na mladost vsekakor precej zaznamovala in oblikovala. Bržčas se častniška dresura odraža tudi v slogu pisanja, ki je bolj suh kot očetov, tu in tam na meji vojaškega raportiranja, zelo drugačen od onega v njegovih liričnih pesnitvah z letnico 1883.²⁸⁹ Toda veliko bolj kot vojska so njegovo umetniško dušo zanimala druge stvari. Tako takoj na začetku kadetstva obžaluje, da ni videl Milana, »najlepšega mesta v Italiji«, kamor je bil njegov polk že namenjen. O svojih nadrejenih, tovariših, izzivih častniške službe ali kakršnih koli zanimivostih molči, bežno omeni le dvoboj z nekim tovarišem. Monotonost službe, kot jo je zaznati iz celotne pripovedi, prekineta materina in očetova smrt (1845 in 1846) ter daljši opis očetove

prodaje dobrnskih toplic svaku grofu Hoyosu (1846) s posledicami, ki so sledile. Zdi se, kot bi bila vojaščina Antona Aleksa barona Dienersperga eno samo premeščanje s transporti zdaj sem zdaj tja. Svoje obveznosti je sicer brez posebne vneme opravljal, napredoval po petih letih v čin podporočnika (poročnika 2. razreda), vse njegovo pripovedovanje pa se vrti okoli zdravstvenih težav, ki si jih je pri tem nakopal. Hud prehlad, ki ga stakne na Poljskem, povzroči revmatizem in močno naglušnost in ko se ta čez dve leti ponovi, jo skuša 28-letni častnik izkoristiti za upokojitev in odrešitev vloge, ki mu nikakor ni ležala. Kako malo primeren je bil za vojaški poklic, priča njegova častniška karakteristika, ki ga sredi štiridesetih let, ko je bil že podporočnik pri 8. pehotnem polku, opisuje kot človeka mirne narave in srednje nadarjenega, kar je zelo pomenljivo ob dejstvu, da naj bi imela večina častnikov njegovega polka veliko darov. Medtem ko kažejo drugi veliko ali zelo veliko vneme, je pri njem skromno navedeno, da si prizadeva (*hat Eifer*). Poleg nemščine je znal nekoliko italijansko in slovensko (*krainerisch*), sicer pa ni imel nikakršnih posebnih znanj, obvladal ni niti jezdenja. Prizadeven, urejen, skromen in drugače kot častniški tovariši brez napak (ni kartal, pil, se prepiral ali zadolževal) je označen kot »uporaben«, očitali pa so mu, da je do podrejenih preveč popustljiv in da potrebuje pri urjenju vojakov še veliko vaje.²⁹⁰ Iz njegovega lastnega opisa častniške kariere je mogoče povzeti, da se ni nikoli, niti leta 1848, spopadel s sovražnikom. Tudi dvoboj z nekim častniškim tovarišem, zaradi česar naj bi ga iz 47. prestavili v 8. pehotni polk, v karakteristiki ni omenjen. Nemara le ni šlo za tako hud prekršek, kot se je zdelo njemu samemu, ali pa je hotel nanj posebej opozoriti zato, ker v njegovi vojaščini ni bilo veliko omembe vrednega. Pomenljivo je, da je Anton Aleks namenil toliko prostora opisu dveh transportov pozno jeseni 1847. Razloga sta dva: prvič, oba pohoda je ob pomanjkanju častnikov vodil on, kar je očitno pomenilo tudi njegov največji poklicni dosežek in odgovornost sploh, in drugič, posledice, ki jih je mraz pustil na njegovem zdravju, so bile »elegantno« opravilo za odhod iz vojske leto pozneje.²⁹¹

Konec leta 1848 in v prvih mesecih leta 1849 se je v njegovem življenju zgodil odločilni zasuk. Zapustil je avstrijsko vojsko in se z dovoljenjem vojaških oblasti 20. marca 1849 v Jihlavi na Moravskem poročil z leto dni starejšo vdovo Karolino Sonnewend roj. Heller. O tem, kako in kje sta se spoznala, ni v spominih nobenega podatka ali vsaj namiga. Anton Aleks zgolj po vojaško kon-

²⁹⁰ ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 70, 8. IR/1845, 1846, 1847.

²⁹¹ Tudi častniška karakteristika iz leta 1847, še pred transportoma, navaja, da je telesno zelo oslabel in naglušen, potem ko je bil še dve leti prej dobrega zdravja (ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 70, 8. IR/1845, 1847).

²⁸⁸ ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg.

²⁸⁹ Prav tam, »Gedichte verfaßt von Anton Frh. Dienersberg 1883«.

staira, da se je neposredno po odhodu iz vojske oženil, in kdo je bila nevesta, hči lastnika papirnice in vdova po Wilhelmu Sonnewendu, ki je kot višji »amtman« grofa Dietrichsteina umrl v Pribislavu na Češkem. S Karolino, imenovano Charlotte, se je podporočnik Dienersperg vsekakor seznanil v Jihlavi, najbrž šele leta 1848, potem ko je ovdovela in se z dojenčkom, hčerko Mario, s Češke vrnila v rodno mesto na zahodnem Moravskem.

Dejstvo je, da nevesta ni bila niti posebej petična niti plemenitega rodu, za kar jo je samovoljno naredil Anton Aleks, ko je njen dekliški priimek zapisal kot *von Heller*. Hellerji so bili v resnici meščanska podjetniška rodbina, ki se nikjer ne pojavljajo kot »von«. Plemiški predikat tako razumljivo pogrešamo tudi pri Karolini–Charlotte v poročni matični knjigi in spremljajoči dokumentaciji.²⁹² Da pa statusni razkorak med baronom in njegovo soprogo ne bi bil prevelik, je Anton Aleks svojo Charlotte »poplemenil« sam. In v okoljih, kjer je družina potem živela – v Gradcu in na Dunaju –, je njegova soproga očitno veljala za baronico, ki je tudi sama plemenitih staršev.²⁹³ Vprašanje je, kako natanko je bilo o njenem poreklu poučeno Dienerspergovo sorodstvo, ne nazadnje njena dva otroka. V Ormožu, kjer je Charlotte leta 1882 umrla in kjer o njenem izvoru pač nihče ni vedel ničesar, so ji na nagrobnik zlahka napisali: »geb. Edle von Heller«.²⁹⁴ Rodila se je 13. oktobra 1819 v kraju Staré Hory, tik zraven Jihlave, kot hči papirničarja (*Papierfabrikant*) Karla Hellerja in njegove žene Walburge, hčerke jihlavskega meščana in vinskega trgovca Karla Lienerja.²⁹⁵ Ob poroki je živela v Jihlavi, v Špitalskem predmestju, in imela še žive starše, oče Karl Heller pa je še vedno naveden kot papirničar v Starih Horah.²⁹⁶ Toda v resnici je družina Heller, ki je papirnico sicer zelo uspešno posodobila, prenehala s proizvodnjo že prejšnje leto 1848. Glede na to, da je obrat prodala drugemu podjetniku, ki ga je postopoma preuredil v veliko suknarno, se papirništvo očitno ni več splašalo. Poleg tega Charlottin oče ni bil glavni lastnik, ampak kvečjemu solastnik, saj se kot lastnika omenjata Joseph

Anton Heller in za njim njegov sin Joseph ml.²⁹⁷ Charlotte Heller torej podporočniku baronu Dienerspergu ni mogla prinesiti v zakon posebne dote. Ko se je Anton Aleks ženil, navaja v prošnji za poročno dovoljenje zgolj svojo dediščino,²⁹⁸ in tudi v spominih ne omenja, da bi si lahko prva leta pomagal s kakšnim ženinim prispevkom. Morda je soproga po starših kaj podedovala pozneje, po njihovi smrti, ali pa že ob poroki in je Anton Aleks (tudi) z njenim denarjem kupil hiš(ic)o v Gradcu, katere lastnik je bil leta 1853 in kjer se mu je dve leti pozneje rodila hči.²⁹⁹

V zvezi s poroko kaže omeniti še dve zanimivosti. Prva so Dienerspergove skrbi, kako vzdrževati družino, zaradi česar se je bržkone resno ukvarjal z mislijo, da se po samo nekaj mesecih odhoda iz častniške službe vanjo vrne. V prošnji škofijskemu konzistoriju v Brnu za poročno dovoljenje, napisani 26. februarja 1849 v Jihlavi, namreč pravi: »Ker je zdaj [v času revolucionarnega vrenja] še posebej častno služiti v c. kr. vojski, je moja goreča želja, da bi zopet vstopil vanjo, s tem pa bi se občutno izboljšala tudi moja eksistenca v zakonskem stanu, čeprav posedujem dedni delež po očetu v višini 11.500 goldinarjev konvencijske valute. Ob ustanovitvi novih rezervnih bataljonov je zdaj najugodnejši trenutek za ponoven vstop.«³⁰⁰ Poleg tega pritegne pozornost dejstvo, da se je Anton Aleks oženil kot poročnik in se v prošnjah za poročna dovoljenja tako tudi podpisoval, v resnici pa je bil samo podporočnik³⁰¹ ali, kot pravi v spominih, »poročnik 2. razreda«. Ker ta »nepomembna« razlika ni nikogar motila, je baron Dienersperg do konca življenja ostajal »poročnik« oziroma »neaktivni poročnik« (*Lieutenant außer Dienst*), kar je bila njegova običajna poklicna oznaka v graških naslovnih pred preselitvijo v Ormož.³⁰² Če lahko plemiški predikat njegove žene označimo kot izmišljen, je poročniški čin, nasprotno, vsaj polresnica. V spominih se mu izogne oziroma ga vkomponira v »poročnika 2. razreda«.

²⁹⁷ <http://www.zjihlavy.cz/zc1-papirna-v-jihlave> (14. 3. 2011).

²⁹⁸ MZA SOA Jihlava, Sbirka dokladů k matrikám okresu Jihlava, nezpracováno, 26. 2. 1849.

²⁹⁹ Gl. op. 269 in 327.

³⁰⁰ Prav tam. – Prošnja je Dienersperg napisal zato, ker je glavno poveljstvo pred poroko zahtevalo naknadno še npravstveno spričevalo za nevesto, te pa ne bi mogel dobiti pred koncem pustnega časa.

³⁰¹ K svojemu podpisu je dodal naziv poročnik (Lieut.) tako v prošnji moravsko-šlezjskemu glavnemu vojaškemu poveljstvu kot brnskemu škofijskemu konzistoriju, obeh datiranih 26. februarja 1849, toda v poročnem dovoljenju vojaške oblasti v Brnu 1. marca 1849 je izrecno naveden kot podporočnik (Unterlieutenant) (MZA SOA Jihlava, Sbirka dokladů k matrikám okresu Jihlava, nezpracováno).

³⁰² Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender 1880, str. 170; Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender 1882, str. 177. – Prej se je v Gradcu naslavljal kot poročnik (Adressbuch der Landeshauptstadt Graz 1862, str. 15) in neaktivni poročnik, na Dunaju pa kot upokojeni poročnik (gl. op. 328, 329 in 336).

²⁹² Gl. op. 268, 293, 295.

²⁹³ Ob krstu hčerke Antonije v Gradcu je njen dekliški priimek naveden kot »von Heller« (DAG, *Matriken-Zweitschriften*, Graz – Münzgraben, Taufen 1855, pag. 78). – V habsburških deželah je živelo več plemenitenih rodbin s priimkom Heller, ki niso v nikakršni zvezi z jihlavskimi papirničarji, zadnji med njimi so dobili plemiški naslov leta 1756 (Frank, *Standeserhebungen* 2, str. 184). Med letoma 1856 in 1880 so bili poplemeniteni še trije Hellerji, častniki, ki so vsi dobili dodatek k prvotnemu priimku (Frank–Döfering, *Adelslexikon*, str. 332).

²⁹⁴ Gl. slikovno prilogo na str. 48.

²⁹⁵ MZA Brno, E 67, Sbirka matrik, Řim.-kat. farní úřad Jihlava-sv. Jakub, matrika narozených pro Staré Hory sv. BO II, pag. 64; MZA SOA Jihlava, Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, i. č. 54, *Verkündigungen*.

²⁹⁶ MZA Brno, E 67, Sbirka matrik, Řim.-kat. farní úřad Jihlava-sv. Jakub, matrika oddaných sv. VI, pag. 535.

Zdi se, da je pri pisanju svojega življenjepisa nameral val šele pozneje povedati kaj več o članih svoje družine, najprej pa ga je vleklo k opisu krivic, ki so se njemu in drugim Dienerspergom zgodile zaradi megalomanskih načrtov in nepremišljenosti svaka grofa Hoyosa pri širjenju toplic na Dobrni. Tako je o lastni poroki, ženi in obeh otrocih napisal vsega tri stavke, pa še tu je z zadnjim stavkom implicitno uvedel opis rodbinskega bankrota, ki ga je tako zelo peklil. Kot nekaj samoumevnega je pri navedbi poroke in rojstev svojih dveh otrok izpustil celo kraje, kaj šele da bi si, tako kot njegov oče, dal opraviti s podrobnim opisovanjem, kako sta otroka prišla na svet in kdo so bili njuni krstni botri. Očetovske radosti je preskočil in izrazil še največ osebnih občutij z besedami, da je »s svojo srčno ljubljeno soprogo živel v sreči in zadovoljstvu, četudi pozneje v hudih skrbeh in žalosti«. Razlog teh je bila samo »ravnodušnost mojih dragih sester«, s katero je bralca že pripravil na nadaljevanje zgodbe o bankrotu, začete nekaj strani prej z opisom delitve očetove dediščine in Hoyosove neizpolnitve obveznosti do dedičev.

V nadaljevanju je z dejstvi in številkami orisal svakove nepremišljene poteze in prekomerno zadolževanje ter pri tem glede na prejšnje navedbe zagrešil nekaj pomot. Vse kaže, da je pisal na pamet, ne da bi imel pred seboj ključne pogodbe in zadolžnice ali da bi se o številkah prej poučil iz deželne deske na graškem deželnem sodišču, ki mu je bila med dolgotrajnim bivanjem v Gradcu sicer pri roki. Tako kot se je prej za skoraj celo leto zmotil pri datumu materine smrti in se za leto dni uštel glede časa svojega obiska pri bratu na Dobrni jeseni 1850, je navedel nekaj napačnih vsot in drugih zmotnih podatkov. V istem sklopu – opisu družinskega bankrota – je precej natanko opisal tudi osebne izkušnje z neuspešnim lesnim podjetjem brata Ferdinanda. Brat je junija 1851 na prigovarjanje zakoncev Hoyos in proti njegovi volji prodal Dobrno in druge posesti, večji del denarja pa vložil v lesno trgovino z družabnikom sumljivega slovesa. Jeza Antona Aleksa na svaka grofa Hoyosa je bila upravičena. Glede na to, da je grof ob nakupu dobrnskih toplic prevzel od svojega tasta Franca Ksaverja vse hipoteke na gospostvih Dobrnica in Dobrna, je Ferdinand isto leto 1846 dobil obe gospostvi v last brez dolga. Toda v samo dveh letih je Dobrno, česar Anton Aleks ne pove, obremenil z najemanjem zasebnih posojil v skupni višini 19.000 goldinarjev, leta 1848 je sledila zemljiška odveza, ki je občutno zmanjšala njegove prihodke, neizplačanih pa je bilo tudi 13.000 goldinarjev dediščine sestri Mariji Garbich.³⁰³ Za najemanjem posojil je stal Hoyos, o čemer priča podatek, da je zadnje posojilo najel kar on kot Ferdinandov pooblaščenec,

³⁰³ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. fol. 1348–1352.

in slednjič je bil Hoyos tisti, ki je svaka prepričal, naj Dobrno in Dobrnico proda. Grof je imel vsekakor velik vpliv na svojega devet let mlajšega svaka Ferdinanda, s katerim je skoraj eno desetletje živel v Gradcu pod isto streho in bil kot višji po lestvici tudi njegov sodelavec pri dveh graških uradih.³⁰⁴ Ne preseneča, da je Anton Aleks tako podrobno opisal Ferdinandovo ponesrečeno družabništvo z Aloisom Smrekerjem, zlasti kako je tega in njegovega brata Raimunda jeseni 1852 sam zalotil pri goljufanju. Družina Smreker je namreč znala Ferdinanda dobro izkoristiti. Tretji brat Franz in njegova žena Josefina sta mu 20. septembra 1852 prodala dvorca Brdce in Lešje pri Mozirju,³⁰⁵ pri čemer se je 20.000 goldinarjev zaostale kupnine znašlo kot hipoteka na Ferdinandovih tedaj že prodanih posestih Dobrna in Dobrnica, po Ferdinandovi smrti pa je tam uveljavljaj terjatev 3.750 goldinarjev tudi Raimund Smreker.³⁰⁶

V nedokončani zgodbi Antona Aleksa barona Dienersperga o bankrotu družine, ki bi se morala skleniti leta 1858 s Hoyosovo prodajo dobrnskih toplic kot posledico prevelikih dolgov, ni veliko prostora za osebne zadeve in občutja, kar je glede na naravnost pripovedi razumljivo. Tudi vrednostne sodbe so bolj izjema. Z »nizkotno intrigo« je Anton Aleks označil ravnanje zakoncev Hoyos, ki sta ga jeseni 1850 spravila »iz bližine« brata Ferdinanda. Kaj konkretno je to pomenilo, pisec ni razkril, najverjetneje pa je šlo za fizično bližino, torej tako, da je eden od bratov zapustil Dobrno. Prav tako ni pojasnil, kaj natanko je mislil z ravnodušnostjo sester, ki mu je povzročala hude skrbi in ga spravljala v žalost, a očitno so sestre po njegovem izražale premajhno skrb, kaj bo z dobrnsko dediščino po očetu. Druga vrednostna oziroma moralna oznaka se nanaša na Ferdinandovega graškega družabnika Aloisa Smrekerja, »zaradi svoje podlosti zelo zoprnega človeka«.

Anton Aleks ne skriva, da je z žalostnim dogodkom, smrtjo brata Ferdinanda (1853), zanj osebno posijalo sonce. Z veliko hvaležnostjo se spominja Ferdinanda, ki ga tem bolj upravičeno imenuje »moj ljubljeni brat«. Prav bratovo volilo 25.000 goldinarjev ga je namreč rešilo gmotne stiske, v kateri se je znašel kot družinski oče brez rednih dohodkov, z majhnim premoženjem in negotovo ali že zavoženo dediščino po očetu, za katero zaradi Hoyosove prezadolžitve ni bilo več jamstva. Uživanje omenjene vsote, ki jo je sicer Ferdinand namenil

³⁰⁴ Gl. op. 185.

³⁰⁵ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 10, fol. 1152, 1254. – Po Ferdinandovi smrti so hoteli posest prevzeti oba njegova brata in tri sestre, vendar brez uspeha, leta 1858 pa sta bila prodana. Prim. tudi StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, F. Gadolla, Genealogische Notizen etc., fol. 5.

³⁰⁶ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 199, 200, 201; Hauptbuch 11, 1352, 1353, 1354.

triletnemu nečaku, svojemu soimenjaku, je pomenilo, da se Antonu Aleksu ne bo več treba udinjati v ne ravno ugledni pisarniški službi pri železnici. Kratkotrajna, samo nekaj mesecev trajajoča vloga diurnista na graškem kolodvoru pač ni bila primerna za barona in nekdanjega cesarskega častnika, ki v opravičilo ni pozabil navesti, kako ga je prav tedaj mučila huda putika.

Pisec spominov nam ni privoščil veliko opore za razglabljanje o njegovih odnosih z bližnjimi sorodniki. Očetovo odločitev, da ga kljub drugačnim nagnjenjem pošlje v vojsko, je opravičil z vplivom, ki naj bi ga imel na očeta njegov francoski svak, častnik. Očeta največkrat nevtralnno imenuje »moj oče«, le ob njegovem koncu »moj dobri oče«. V edini omembi matere ob njeni smrti pravi najprej bolj distancirano »moja zelo spoštovana mati« in nato »dobra mati«. Z drugačnimi pridevki bo pozneje omenil umrlega brata Ferdinanda kot »ljubljenega brata« in ženo Charlotte kot »svojo srčno ljubljeno soprogo«.

Od bratov in sester je bil najbrž vseskozi najbolj povezan s Ferdinandom, ki ga prikazuje kot dobrega, a lahkovernega, zato večkrat opeharjenega človeka. Anton Aleks naj bi brata dvakrat svaril pred prenačljenimi potezami, vendar obakrat zaman. Bila sta podobne starosti, Anton Aleks tri leta in pol mlajši, skupaj sta obiskovala gimnazijo in imela v Ferdinandovem zadnjem letu življenja v Gradcu veliko priložnosti, da so se njune vezi še utrdile. Anton Aleks je bratu pomagal pri lesnem podjetju in mu, vsaj ne v spominih, ni očital prodaje posestev in rodne graščine Dobrna, ampak je krivdo za to dejanje valil na sestro Kajetano in svaka grofa Hoyosa. Na povezanost pisca z bratom ne nazadnje kaže dejstvo, da je svojega prvorojenca imenoval po Ferdinandu, ki je šel nečaku v Jihlavi za krstnega botra. Dejstvo, da ima namreč brat moškega potomca in da se ta imenuje po njem, je gotovo vplivalo na 36-letnega umirajočega Ferdinanda, ko je sestavljal svojo zadnjo voljo, datirano štiri dni pred smrtjo. Antonu Aleksu se, zanimivo, ni zdelo vredno omeniti, da je brat umrl za tifusom in da je bil pol leta poročen. Nevesta Helene Hermine von Popowitz – morda tudi ta v resnici brez predikata »von« –, s katero se je Ferdinand neznanokje poročil 20. julija 1852 in o kateri je znanega zelo malo,³⁰⁷ se v pripovedi

³⁰⁷ O datumu poroke pričajo zgolj veliko mlajši Gothini genealoški priročniki. V priročniku za leto 1862 ni podatkov ne o Ferdinandovi smrti ne o poroki (Gothaisches Genealogisches Taschenbuch 1862, str. 124), po priročniku iz leta 1891 pa je bil od 20. julija 1852 poročen z neko Hermine von Popowitz, rojeno v dvajsetih letih (geb. 182..) in označeno kot njegova vdova (Gothaisches Genealogisches Taschenbuch 1891, str. 148). Kje sta se poročila, ni bilo mogoče ugotoviti, a zanesljivo ne na Dobrni, v Celju ali v Gradcu (prim. NŠAM, Matične knjige, Dobrna, P 1830–1856; Celje-sv. Danijel, prav tam, P 1845–1871; Schiviz von Schivizhof-fen, Der Adel – Graz). Glede na Ferdinandove zveze z Dunajem

ne pojavi niti v povezavi z njegovo zapuščino. Ferdinand, ki je pustil uradniško službo, ko je po očetovi smrti postal graščak na Dobrni (1846), se je še pred tem vrnil na slovensko Štajersko, kjer je v letih 1845 in 1846 izpričan kot konceptni praktikant pri celjskem okrožnem uradu.³⁰⁸ Prej je bil v enaki službi pri graškem okrožnem uradu (1841–1842) in nato pri guberniju (1843–1844), pomenljivo, obakrat nameščen pri uradih, pri katerih je služboval svak grof Hoyos.³⁰⁹ Očitno je bil na Dobrni dovolj priljubljen, da so ga Dobrnčani kot novopečenega lastnika gospostva leta 1850, le slabi dve leti po zemljiški odvezi, izvolili za prvega župana novo ustanovljene občine Dobrna.³¹⁰ Vendar njen prvi župan ni dolgo opravljal zaupane funkcije, saj je domači kraj prav kmalu zapustil, najpozneje leta 1852, bolj verjetno pa že leto prej, ko je prodal graščino.

O odnosih med Antonom Aleksom z drugim bratom in tremi sestrami je v spominih le nekaj bežnih namigov. Brat Janez Nepomuk (1818–1885), od njega dve leti starejši, je razen v zvezi z dediščino po očetu, omenjen samo enkrat in zelo neosebno. Pisec pri omembi matere smrti suho pove, da je brat še pred njim vstopil v vojaški stan in kje je v tem času služboval. Dejansko je Janez Nepomuk oblekel prvo uniformo célo desetletje pred piscem spominov, pri samo enajstih letih, ko so ga poslali na vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu. Kot je oče Franc Ksaver sam priznal, sinova tiha narava in značaj nista sodila tja, toda mladenič je

lahko samo domnevamo, da je nevesto našel tam. Po Lazarinijevi genealoški zbirki je umrla 22. julija 1899 na Dunaju (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg). Dejansko je 26. julija navedenega leta v dunajski splošni bolnišnici preminila neka »Helene Baronin von Dimersberg«, vdova, stara 60 let, grškokatoliške vere, pristojna v Arad na Ogrskem (Stadt- und Landesarchiv Wien, Totenbeschauprotokolle 1899, Buchstabe D, Microfiche-Rolle Nr. 592). Umrla ne po imenu ne po starosti ne ustreza Ferdinandovi soprogi Hermine, a gre kljub temu za pravo osebo, kajti vdovine zahteve do grofa Hoyosa iz naslova hipoteke njenega moža razkrivajo, da je imela dve imeni – Helene Hermine, včasih pa je imenovana tudi samo Helene (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 201, 202, 203, 204; Hauptbuch 11, fol. 1355, 1356, 1357, 1358; Hauptbuch 29, fol. 594, 595, 596, 597, 598). Ob smrti je zmotna le starost, saj je bila v resnici kakšnih deset let starejša, a v bolnišnici se taka napaka zlahka pripeti. Do leta 1899 je kot baronica Helene navedena tudi v dunajskih naslovnih (Lehmann's Allgemeiner Wohnungsanzeiger 41 (1899), str. 200), potem ko je v šestdesetih letih nekaj časa živela v Gradcu (Adreß- und Geschäfts-Handbuch 1867, str. 78). O njenem izvoru ni znanega nič določnega; lahko bi izhajala iz družine bukovinskih vitezov Popowitschev (prim. Frank, Standeserhebungen 4, str. 97). V zapuščinskem spisu za Ferdinandom, ki obsega le peščico dokumentov iz let 1854–1856, vdova ni omenjena (StLA, Bezirksgericht Graz I, D5/1853, Ferdinand Freiherr v. Dienersberg).

³⁰⁸ Kot takega ga srečamo v letih 1845 in 1846 (Handbuch des Herzogthumes Steiermark 1845, str. 61; 1846, str. 61, prim. Žižek, Upravni razvoj, str. 49).

³⁰⁹ Schematismus des Herzogthumes Steiermark 1841, str. 50; 1842, str. 51; 1843, str. 37; 1844, str. 43, 44.

³¹⁰ J. Orožen, Zgodovina Celja II, str. 115.

tudi po nedokončani akademiji ostal v vojski, še celih enajst let kot navaden kadet. Slednjič je le prišel do čina nadporočnika in bil nazadnje spoznan kot »uporaben v običajni službi«, po vojaški karakteristiki kot tak zdrav, resen, dobrodušen, v polku skromen, do podrejenih pravičen, prizadeven, z veliko volje in nekaj darovi, pri urjenju vojakov pa šibek.³¹¹ Pri samo 33-ih se je leta 1851 upokojil, se nato čez štiri leta za nekaj mesecev vrnil v vojsko kot inšpektor poljske bolnišnice,³¹² živel po ponovni upokojitvi v Gradcu – tam je bil tedaj tudi brat Anton Aleks – in kmalu zatem psihično zbolel. Kaže, da so ga zlomila bremena iz dolgih let premagovanja svoje nevojaške narave. Leta 1861 se je znašel v zasebni umobolnici na Dunaju, od koder so ga čez dve leti premestili v drugo zasebno umobolnico v bližnji Lainz, kjer je po 22 letih 30. januarja 1885 v 67. letu umrl.³¹³ O stikih med bratoma, ki si kljub podobni življenjski zgodbi – vsiljeni častniški službi – zelo verjetno nista bila blizu, saj sta ne nazadnje preživela skupaj le rosna otroška leta, nimamo nobenih pričevanj. Edino, posredno, je knjiga spominov z genealoškim orisom Dienerspergove rodbine izpod peresa njunega očeta, za katero pa ne vemo, kako in kdaj je iz rok Janeza Nepomuka prišla v posest Antona Aleksa.

Tri sestre, ki so Antona Aleksa vse preživele in katerih življenjske poti so se med letoma 1890 in 1894 iztekle v Celju, so v njegovih spominih z imeni omenjene pri delitvi očetove dediščine, sicer pa ni o vsaki posebej zapisal nič določnega. Kjer pravi, da se je »le zaradi ravnodušnosti mojih dragih sester« znašel v hudih skrbeh in žalosti, ni povsem jasno, ali misli na vse tri ali samo na dve in kateri dve sta to bili. Tudi zoper najstarejšo Kajetano–Jetto, poročeno grofico Hoyos, ne nastopi neposredno, ko Hoyosem očita »nizkotno intrigo«, ampak govori v množini (*die Hoyos'schen*). Najverjetneje ima sicer v mislih samo svaka in sestro, lahko pa skupaj z njima še njunega tedaj 17-letnega edinca Franca Ksaverja. Predimenzionirano prezidavo toplic na Dobrni in pretirano zadolževanje naprti sicer zgolj svaku. Odnosi med Antonom Aleksom in zakoncema Hoyos vsekakor niso bili zgledni, očitno pa niso zledeneli, ko je brat Ferdinand na prigovarjanje Hoyosov prodal svoje posesti, niti potem, ko je moral svak Johann grof Hoyos toplice prodati (1858). Dve leti zatem je naš pisec od novega lastnika, štajerskih deželnih stanov, vendarle dobil vsaj del svoje dediščine, pripadle po očetu.³¹⁴ Poleg tega mirni

Anton Aleks, kot njegov temperament označuje častniška karakteristika, očitno ni bil prepirljive narave in se mu tudi ni kazalo spreti s svakom, saj je lahko v stiski računal na pomoč grofa Hoyosa, svétnika pri graškem namestništvu. Sam omenja, kako je jeseni 1852, torej dve leti po »nizkotni intrigi«, prav pri Hoyosu iskal zaščito za bratovo podjetje, ki ga je najedalo goljufanje družabnika Smrekerja. Tudi pozneje so bili Hoyosi in Dienerspergi v stikih, na kar kaže že dejstvo, da so leta 1862 v Gradcu stanovali v neposredni bližini,³¹⁵ kar je Antonu Aleksu prejkone pomagal urediti vplivni svak Johann. Zakonca Hoyos sta nazadnje živela v Celju, kjer je 76-letna Kajetana–Jetta preminila 3. januarja 1892, 88-letni Johann pa 6. decembra 1896.³¹⁶

Drugi dve Dienerspergovi sestri sta se omožili leta 1847, leto dni po očetovi smrti in razdelitvi zapuščine, za moža pa nista dobili plemičev. Ni izključeno, da sta odlašali s poroko, dokler je bil oče živ, tako kot se je razmeroma pozno oženil njun brat Ferdinand, čeprav ga, drugače kot drugih dveh bratov, ni vezala častniška služba. Sestra Marija Ivana, rojena 1824, je stopila pred oltar v Gradcu, in sicer z Nikolajem (Nikolo) Antonom Garbichem iz dubrovniške kapitanske družine, tedaj uradnikom pri gubernijskem računskem oddelku v Trstu,³¹⁷ kamor se je po poroki preselila. Z bratom Antonom Aleksom je bila bržčas bolj povezana kot drugi dve sestri, vsaj sodeč po tem, da jo je leta 1855 povabil za krstno botro svoje hčerke Antonije.³¹⁸ Kot vdova se je Marija Ivana z edino preživelo hčerko Ido³¹⁹ preselila

bil izbris vpisan (*StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 587*).

³¹⁵ *Grof Hoyos, komornik in gubernijski svétnik, je prebival na naslovu Geidorf 979, poročnik baron Dienersperg pa na št. 976 (Adressbuch der Landeshauptstadt Graz 1862, str. 15, 38).*

³¹⁶ *NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1886–1894, fol. 264; M 1895–1899, fol. 131. – Prim. Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser 112 (1939), str. 233. – Ob popisu prebivalstva 31. decembra 1890 sta bila zakonca Hoyos še v Gradcu (STAG, Volkszählung 1890, Volkszählungsprotokoll II. Bezirk, IV. Band, 13114–16571, No. 15507). Zanimivo je, da je v prijavno–odjavni knjigi bivališč od 2. julija 1878 naveden samo Johann z gospodično Feill, ne pa tudi Kajetana; v Celje se je odselil (sam za ženo ali skupaj z njo?) 2. junija 1891 (STAG, MPG, Meldebuch H). Gospodična Feill je bila po popisu 1890 Hoyosova gospodinja (Haushalterin) Franziska Heill, rojena leta 1824 (kot zgoraj, No. 15508).*

³¹⁷ *DAG, Matriken–Abschriften, Graz – Maria Himmelfahrt, Trauungen 1847, pag. 4; prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 336–337.*

³¹⁸ *DAG, Matriken–Zweitschriften, Graz – Münzgraben, Taufen 1855, pag. 78; prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 494.*

³¹⁹ *Zakoncema Garbich, ki sta vseskozi živela v isti župniji in razen prva leta tudi na istem naslovu, se je v daljših intervalih rodilo pet otrok: 17. januarja 1848 v sili krščeni in takoj umrli nedonošenček Georgius, 17. julija 1855 Rosa Andreana Francisca (umrla 30. novembra 1856), 29. oktobra 1858 Rudolphus Gajetanus Franciscus (umrl 3. novembra 1863), in končno 22. aprila 1864 dvojčici Gaetana in Ida, od katerih je prva preminila 1. januarja 1869, za*

³¹¹ *ÖStA, KA, Conduite–Listen, K 548, 3. Kür. Reg./1849.*

³¹² *ÖStA, KA, Grundbuchblätter, K 735, Feldspital Nr. 27, Heft 1, S. 3.*

³¹³ *ÖStA, KA, Pensionsprotokoll, Band III, fol. 244. – Podatek o datumu smrti, brez navedbe kraja, tudi v: Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 1886, str. 166, kjer je naveden kot »K. K. Leutnant a. D.« (c. kr. neaktivni poročnik).*

³¹⁴ *O tem priča izbris Dienerspergovih hipotek na dobrnskih toplicah 22. oktobra 1860, žal pa ni ohranjena listina, na podlagi katere je*

iz Trsta v Celje, kjer je v skromnih razmerah umrla pri 66. letih 25. aprila 1890.³²⁰

Druga sestra Ida Terezija – Tekla, rojena 1819, se je omožila v rodnih krajih, na Dobrni, in sicer z Antonom Vitalom iz fužinarske družine v Oberzeiringu na Zgoranjem Štajerskem, ob poroki lastnikom graščine Reintal pri Gradcu.³²¹ Zakonca brez otrok sta pozneje živela kot hišna posestnika v Gradcu,³²² Ida pa je nazadnje zapustila moža in pri 75-ih umrla 6. novembra 1894 v Celju,³²³ kjer so jo tudi pokopali in kjer je imela tedaj, po smrti obeh sester, še svaka grofa Hoyosa in nečakinjo Garbichevo.³²⁴

Končno si pogledimo še, kaj vemo o Antonu Aleksu samem v času, ki ga je obravnaval v spominih, in v naslednjih več kot tridesetih letih življenja. Kratko ga lahko označimo kot revnega plemiča, ki nima ne poklica ne nepremičnin in živi od skromne rente iz bratove zapuščine. Če se ne bi mogel ponašati z vojaškim činom, bi ga sodobni viri označevali kot »Privat«.³²⁵ V glavnih potezah je sicer mogoče rekonstruirati, kje je preživel štiri desetletja od poroke do smrti (1849–1889), zelo malo pa je znanega o tem, kaj je v vsem tem času počel. Iz spominov je mogoče izluščiti zgolj to, da je jeseni 1851 (dejansko 1850) obiskal brata na Dobrni in da se je najpozneje leta 1852 znašel v Gradcu, najprej kot nameščenelec pri železnici in nato kot neke vrste bratov pomočnik pri trgovskih poslih. Vse drugo visi v zraku, saj manjkajo celo nekateri ključni podatki. Tako pri omembi svoje poroke ni navedel točnega datuma ne kraja, tega pa pogrešamo tudi pri navedbah datumov rojstev njegovih dveh otrok. Prvorojenec Ferdinand se

mu je 7. januarja 1850 rodil še v Jihlavi na Moravskem, na obisk na Dobrno jeseni 1850 pa je šla mlada družina najverjetneje že iz Gradca, kjer je 12. januarja 1855 prišla na svet hči Antonija, in sicer na tedanjem mestnem obrobju, v hiši na Schiesstattgasse 338, katere lastnik je bil dve leti prej in najverjetneje tudi takrat Anton Aleks.³²⁶ V štajerski prestolnici je Dienerspergova družina preživela vsaj eno desetletje, stanovala leta 1862 na drugem naslovu, zdaj v najetem stanovanju,³²⁷ in se, sodeč po neomembi Antona Aleksa v mestnem naslovniku za leto 1867,³²⁸ pred tem neznanokam odselila, najpozneje leta 1871 pa spet vrnila v Gradec.³²⁹ Vsekakor je pastorka Maria (Marjeta) Sonnewend (1847–1895) tu spoznala svojega bodočega moža, študenta ali že doktorja prava, slovenskega narodnjaka dr. Ivana Geršaka (1838–1911),³³⁰ kar je zaznamovalo tudi poznejšo usodo njene polsestre Antonije, matere in očima. Drug za drugim so namreč prišli živeti v bližino Geršakovih na slovensko Štajersko, v ožjo domovino barona Antona Aleksa. Še pred njegovo pastorko Mario (Marjeto), ki se je leta 1868 pri 21-ih omožila z Geršakom in odšla z njim najprej na Ptuj, nato pa 1871 v Ormož,³³¹ je leta 1867 zapustil dom sin Ferdinand, ki je kot 17-letni gimnazijec nastopil prostovoljno služenje kot topniški kadet.³³² Poleti 1874 sta Ferdinand, tedaj kadet v Gradcu, in nje-

drugo pa bi se izgubila sled, če v krstni matici ne bi bilo pripisa, da se je 28. aprila 1914 omožila v Gradcu. 62-letni Nikolaj (Nicolaus) Garbich je umrl 6. januarja 1881. – Ufficio parrocchiale Beata Vergine del Soccorso, Trieste, Liber baptizatorum I, pag. 30, 247; Liber baptizatorum II, pag. 25, 174; Liber defunctorum II, pag. 79 (za izpiske iz matic in kopije se izkreno zahvaljujem Anarozii Slavec.

³²⁰ NŠAM, *Matične knjige, Celje, M 1886–1894, fol. 179.*

³²¹ NŠAM, *Matične knjige, Dobrna, P 1831–1856, fol. 25, 29, 7. 1847.*

³²² *Adressbuch der Landeshauptstadt Graz 1862, str. 106; STAG, Volkszählung 1880, T–Z, Vital Anton; prav tam, Volkszählung 1890, Volkszählungsprotokoll II. Bezirk, II. Band, 4342–9683, No. 5350. – V prijavnno-odjavni kartoteki prebivalstva mesta Gradec, ki se začela leta 1892, ni Ide več ne na močevem ne na samostojnem naslovu (STAG, MPG, Meldekartei 1892–1925, Knr. 195).*

³²³ NŠAM, *Matične knjige, Celje, M 1886–1894, fol. 407.*

³²⁴ *Pomenljivo je, da sta v osmrtnici v celjski Deutsche Wacht najprej navedena nečak in nečakinja, otroka pokojnega brata Antona Aleksa, za njima nečakinja Garbicheva, in nazadnje drugo sorodstvo, ne pa tudi v Gradcu živeči soprog pokojne (Deutsche Wacht, XIX, Nr. 89, 8. 11. 1894, str. 8).*

³²⁵ *Tako se je sam označil v nedatiranem fragmentu pisma ormoškemu občinskemu uradu: »Privat in Fridau« (ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg).*

³²⁶ *Neuestes verbessertes, str. 34.*

³²⁷ *Anton Dienersperg je leta 1862 naveden na naslovu Geidorf 976 v VIII. okraju (Adressbuch der Landeshauptstadt Graz 1862, str. 15), hiša na Schiesstattgasse 338 pa je medtem dobila novega lastnika (str. 138). – V Gradcu je osemletni sin Ferdinand očetu Antonu Aleksu 17. julija 1858 sestavil voščilo za god (ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg).*

³²⁸ *Prim. Adreß und Geschäfts-Handbuch 1867, str. 78–79.*

³²⁹ *Po naslovniku samostojnih stanovalcev Gradca je baron Aleksander (!) Dienersperg, c. kr. neaktivni časnik, stanoval na Merscheingasse 10 (Neues Adreßbuch 1871, str. 19), kar je tiskovna pomota, saj take ulice ni bilo. Po imenu bi ji še najbolj ustrezala Mondscheingasse, ki pa ni imela toliko hišnih števil.*

³³⁰ *Dr. Ivan Geršak, rojen v Sv. Petru pod Sv. gorami (danes Bistrica ob Sotli), je v Gradcu obiskoval zadnji letnik gimnazije (1859–60), študiral pravo (promoviral 1865), bil nato domači učitelj pri baronu Gustavu Conradu in po službovanju kot odvetniški kandidat v Mariboru (1865–66) opravljal enako delo spet v Gradcu (1866–67), od koder se je najprej preselil na Ptuj (1867–71), leta 1871 pa postal notar v Ormožu, kjer je živel do smrti (Pirjevec, Geršak Ivan, str. 210).*

³³¹ *Gl. prejšnjo opombo. – Navedba v knjigi status animarum župnije Ormož, da sta se zakonca Geršak poročila leta 1868 (ŽU Ormož, status animarum 1883–1913, Stadt No. 17), se je pokazala kot točna. Pred oltar sta stopila 7. septembra 1868 v župniji Graz-St. Leonhard, kjer je Geršak prebival prejšnje leto 1867, ko je v graškem mestnem naslovniku naveden kot doktor prava in odvetniški kandidat (Adreß und Geschäftshandbuch 1867, str. 98). V poročni matici je vpisano že njegovo novo bivališče na Ptuj, nevestino pa v Gradcu na Heinrichstrasse 1138 (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – St. Leonhard, Trauungen 1868, fol. 24). Nemara so živeli na tem naslovu tudi Dienerspergi in je Anton Aleks v mestnem naslovniku leto prej izpuščen zgolj po pomoti.*

³³² *ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 451, No. 216.*

gova sestra Antonija (Antoinette) obiskala polsestro v Ormožu, kjer sta botrovala pri krstu nečaka Milana Geršaka.³³³ Na dlani je, da je Antonija med obiski pri Geršakovih spoznala svojega bodočega moža, Ptujčana Ludvika Koflerja (1843–1914), veleposestnika na Kogu pri Ormožu, s katerim se je omožila 19. marca 1876 v dunajski avguštinski cerkvi.³³⁴ Pred poroko naj bi absolvirala na tamkajšnjem konservatoriju,³³⁵ v času nje-nega študija in poroke pa najdemo v naslovniku mesta Dunaj tudi očeta Antona Aleksa, in sicer med letoma 1874 in 1878 na naslovu Canovagasse 3, od koder jo je pospremil pred oltar.³³⁶ Starši so hčerki sledili na Dunaj, da bi ji bili v oporo, poleg tega pa je tedaj v cesarski prestolnici prebival sin Ferdinand, najprej kot topniški kadet in nato kot poročnik.³³⁷ Potem ko se je Antonija po poroki s Koflerjem preselila v Gradec in tam 31. decembra 1876 rodila edinca Ludvika³³⁸ († 1914) – zadnji brst oziroma usahlo vejo Dienerspergovega rodu –, so se v Gradec vrnili tudi starši, tam pa se je službeno za nekaj časa znašel še poročnik Ferdinand.³³⁹ Anton Aleks in njegova žena Karolina (Charlotte) sta prišla v Gradec najprej očitno le za krajši čas jeseni 1877³⁴⁰ in nato ponovno spomladi 1879, ko sta si našla stanovanje na Annenstrasse 38, med glavno železniško postajo in starim mestom, kjer je izpričano tudi Ferdinandovo bivališče.³⁴¹ Najverjetneje sta se v štajerski prestolnici spet nameravala ustaliti, saj sta tu že dotlej preživela večji del skupnega življenja, toda zdaj sta ostala samo tri leta in pol. Mlada družina hčerke Antonije Kofler se je medtem, morda še pred preselitvijo staršev v Gradec,

odselila na Koflerjevo posestvo na Kogu pri Ormožu.³⁴² Ko je zbolela mati Karolina–Charlotte, je prišla sama ali z možem v oskrbo k hčerki Geršakovi v Ormož in na njenem domu 20. septembra 1882 pri 63-ih preminila za pljučnim endemom.³⁴³ Dobra dva tedna zatem se je 62-letni vdovec Anton Aleks baron Dienersperg poslovil od Gradca in se, kot priča graška prijavnno-odjavna knjiga, 6. oktobra odselil v Ormož.³⁴⁴ Tam je dobrih šest let pozneje v Geršakovi novozgrajeni hiši preminil 10. januarja 1889 v 69. letu življenja za ohromitvijo pljuč.³⁴⁵ Njegovo zadnje, spodnještajersko obdobje je morda čas, v katerem je nastalo tudi nadaljevanje očetovih spominov. Ovdoveli šestdesetletnik je imel zdaj zase še več časa kot prej, potrditev, da ga je med drugim izkoristil za pisanje, pa je avtorska zbirka pesmi, datirana leta 1883.³⁴⁶ Vse kaže, da ni stalno živel pri pastorki Geršakovi v Ormožu, kjer je umrl, temveč pri hčerki Antoniji Kofler na Kogu. Navedba ob odjavi bivališča v Gradcu, da se seli v Ormož, namreč ne pomeni nujno mesta Ormož, temveč širše območje (sodni okraj), poleg tega pa Dienersperga pogrešamo med člani Geršakove družine, navedenimi v knjigi status animarum ormoške župnije.³⁴⁷ Nemara je prišel k pastorki v Ormož sploh šele malo pred smrtjo, in to zaradi zdravniške oskrbe, ki jo je na odročnem Kogu pogrešal. Kakor koli, pastorkin soprog dr. Ivan Geršak v svojih *Ormoških spominih* zakoncev Dienersperg niti ne omenja, kar ne preseneča, saj se družinskih zadev komajda dotakne.³⁴⁸ Podobno kot je o svoji družini komaj kaj napisal njegov »krušni tast« baron Anton Aleks, ki je našel zadnje počivališče ob svoji ženi na ormoškem pokopališču.

³³³ Antonija je v ormoški krstni matici pomotoma navedena kot žena (Antoinette dessen Gattin), namesto kot sestra Ferdinanda barona Dienersperga, tedaj topniškega kadeta v Gradcu (NŠAM, Prepisi matičnih knjig, Ormož, R 1870–1899, fol. 76, 13. 8. 1874).

³³⁴ DAW, Matrikenarchiv, Matriken–Zweitschriften, Stadtpfarre St. Augustin in Wien, Trauungen 1876, fol. 8. – Na kraj in datum poroke je avtorja napotila knjiga status animarum župnije Sv. Bolfenk na Kogu (ŽU Sv. Bolfenk na Kogu, status animarum 1900–1912, dopis Ludvika Koflerja 11. 3. 1908).

³³⁵ Podatek je v pripisu h knjigi spominov Dienerspergov (str. 105) navedel njen mož Ludvik Kofler.

³³⁶ Lehmann's Allgemeiner Wohnungsanzeiger, 12 (1874), str. 134; 14 (1876), str. 152; 16 (1878), str. 238.

³³⁷ ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 451, No. 216.

³³⁸ Na svet je prišel v predmestju St. Leonhard in bil krščen kot Ludwig Franz Ferdinand Anton Silvester Kofler (DAG, Matriken–Abschriften, Graz – St. Leonhard, Taufen 1877, S. 47). Na kraj rojstva je avtorja napotil status animarum župnije Sv. Bolfenk na Kogu (gl. op. 334).

³³⁹ Ferdinand je izpričan v graškem naslovniku za leto 1879 (Grazer Geschäfts= und Adreß–Kalender 1879, str. 154).

³⁴⁰ Zakonca sta se 6. novembra 1877 prijavila na Annenstrasse 59, ni pa naveden datum odjave bivališča (STAG, MPG, Meldebuch D).

³⁴¹ Zakonca sta se 6. novembra 1877 prijavila na Annenstrasse 59, ni pa naveden datum odjave bivališča; na Annenstrasse 38 sta se prijavila 31. marca 1879, kot datum odjave in preselitve v Ormož pa je naveden 6. oktober 1882 (STAG, MPG, Meldebuch D), ko je bila žena že pokojna.

³⁴² Navzočnost Koflerjev na Kogu je prvič dokumentirana 8. oktobra 1879, ko je šla Antonija za krstno botro kmečkemu otroku (NŠAM, Matične knjige, Sv. Bolfenk na Kogu, R 1856–1895, pag. 539).

³⁴³ Upravna enota Ormož, MKU Ormož 1862–1919, fol. 130. – Naslov ob smrti je naslov tedanjega Geršakovega stanovanja (ŽU Ormož, status animarum 1860–1885, s. p., Stadt No. 17).

³⁴⁴ STAG, MPG, Meldebuch D.

³⁴⁵ Upravna enota Ormož, MKU Ormož 1862–1919, fol. 182. – O hiši: ŽU Ormož, status animarum 1889–1913, s. p., Obere Vorstadt No. 38.

³⁴⁶ ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg. »Gedichte verfaßt von Anton Frh. Dienersberg 1883«.

³⁴⁷ V nedatiranem fragmentu pisma ormoškemu občinskemu uradu se je sicer sam označil kot: »Privat in Fridau« (ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg), toda glavni referenci, knjigi status animarum ormoške župnije, ga v Ormožu ne navajata (Ormož, status animarum 1860–1885, 1889–1913). Žal iz tega časa ni ohranjen status animarum za župnijo Sv. Bolfenk na Kogu.

³⁴⁸ Iz zasebnega življenja je Geršak omenil le prihod v Ormož ter smrt žene in hčerke: »Dne 2. septembra 1871 selil sem se iz Ptujja v Ormož. Bil je krasen, solnčen jesenski dan! Bili smo trije: moja ljuba žena Marjeta in moj angeljček Olga. /.../ Obe sta me zapustili leta 1895., ko je listje padalo: moja Olgica je šla prva, štiri dni za njo pa njena mati.« (Geršak, Ormoški spomini, str. 9).

Kako dobro se je baron Dienersperg razumel z ženo, je težko soditi. Nad svojim zakonom v spomnih ni potohl, zavedajoč se, da so namenjeni potomcem. Glede na piščevo siceršnje skopo dodeljevanje pridevkov ne gre prezreti, da je »moja srčno ljubljena soproga« njegov daleč najbolj laskav naziv za kakšno osebo, »sreča in zadovoljstvo«, v kateri je živel z njo, pa naj bi prevladovala nad hudimi skrbmi in žalostjo, katerih vir je bil drugje, zunaj družine. Zdi se, da sta zakonca živela predvsem za svoje otroke in Charlottino hčerko iz prvega zakona. Kamor so se napotili otroci – na Dunaj, v Gradec, Ormož –, sta šla namreč z njimi ali za njimi tudi onadva. Pri tem pa se postavlja vprašanje, koliko svobode sta jim puščala in ali nista bila morda preveč zaščitniška. Odgovorov na vprašanji v zapuščini Antona Aleksa ni najti, misliti pa daje zlasti življenjska zgodba sina Ferdinanda (1850–1905), zadnjega moškega potomca Dienerspergovega rodu, s katerim je rodbina po moški strani ugasnila. Ga je pri 17-ih iz gimnazije privedlo v vojsko nagnjenje do častniškega poklica ali morda želja staršev? Je šlo bolj za ambicije očeta Antona Aleksa, da sin popravi precej klavrn vtis, ki sta ga naredila on sam in brat Janez Nepomuk kot dotlej zadnja Dienersperga-častnika? Glede na to, da je imel Ferdinand zagotovljeno stričevo zapuščino in bil mestni otrok, bi si lahko izbral kakršen koli poklic. Poleg tega mu v vojski sprva ni šlo najbolje. Prvih šest let je prostovoljno služil kot nižji topničar, po končanem dveletnem šolanju na topniški kadetnici na Dunaju pa so ga vseeno spoznali kot »neprimerne«. A četudi za častniški poklic ni bil nadpovprečno nadarjen in v 37 letih vojaške službe ni prišel dlje kot do majorja, kaže poznejša karakteristika na predanost in veselje do poklica, ki ga je opravljal.³⁴⁹

Anton Aleks žal ni pustil nobenih pričevanj o svoji družini po rojstvu otrok in o svojem siceršnjem početju po letu 1853, ko ga je sredi hudih skrbi nepričakovano osrečila bratova zapuščina. Ni znano, ali se je kje udeleževal kot društvenik ali celo kaj objavil. Kako je preživljal dolge dneve »brezdelja« od svojega 33. do 69. leta, priča le mapa zapisov, risb, skic, zemljevidov, drobnih tiskov, načrtov in drugega raztresenega gradiva v Zgodovinskem arhivu na Ptujju, kamor je prišla med obema svetovnima vojnoma iz nekdanjega Koflerjevega doma na Kogu nad Ormožem, najverjetneje skupaj z zvezkom spominov obeh Dienerspergov.³⁵⁰ Nemogoče je ugotoviti, koliko se je porazgubilo, preden so Brezniki, novi lastniki Koflerjevine, mapo in spomine izročili ptujskemu mestnemu muzeju, a tudi iz ohranjenega gradiva je mogoče s precejšnjo gotovostjo sklepati o konjičkih »brezposelnega« barona. Anton Aleks se je

Nagrobnik Karoline (Charlotte) in Antona Aleksa baronov Dienersperg na ormoškem pokopališču
(foto: B. Golec, marec 2011)

zanimal za zgodovino, zlasti vojaško, se zabaval s tehniko, hkrati pa je z risanjem in pesnjenjem dajal duška svojim umetniškim hotenjem. Malo stvari je datiranih, med temi njegova slika Dobrne in mladostni prerisi umetniških risb (1836–1838) in zbirka avtorskih nemških pesmi z letnico 1883.³⁵¹ V liričnih, deloma osebnih izpovednih pesnitvah je povedal marsikaj o sebi in razmišljanjih šestdesetletnika. Pisal je o mladosti in bremenih starosti, o ljubezni in minulih časih, o naravi, ženinem grobu, bližajoči se smrti, svoji osamljenosti in zapuščeni. Vedrine je v njegovih verzih zelo malo in še ta je ujeta v melanholijo. Za večno življenje in za Boga, ki ga je njegov oče Franc Ksaver v spomnih vsaj omenil in s prošnjo Stvarniku svoje spomine tudi sklenil (str. 77 in 88), ni pustil Anton Aleks priprtih vrat niti v najintimnejših izpovedih. Nasprotno, v pesmi Smrt pred smrtjo (*Tod vor dem Tode*) pričakuje le pogreznitev v večno praznino (*in ewige Leere*), pesem o mladosti in starosti pa sklene v vzklikom tolažniku življenja – vinu. Tudi sklepni verzi v zadnji, 51. pesmi Pomlad in zima niso niti malo optimistični: »Zdaj kot star človek gledam skozi očala, majem z glavo v žalostnih mislih,

³⁴⁹ ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 451, No. 216.

³⁵⁰ ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersperg.

³⁵¹ ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersperg, »Gedichte verfaßt von Anton Frh. Dienersperg 1883«.

obdan s tišino pokopališča kličem: kmalu zazibljem se smrti naproti.«³⁵²

Z ostarelim baronom, ki je težko prenašal bremena svoje sicer sploh ne visoke starosti, je prišla na Kogu tudi zbirka družinskih portretov Dienerspergov in drugih z družino povezanih oseb, danes večidel shranjena v ustreznih ustanovah v Ljubljani. Glede na premoženje prednikov že močno obubožani in »nekoristni« baron se je, kot kaže, oklepjal portretov – edinega vidnega dokaza nekdanje veljave Dienerspergovega rodu. Iz njegove zapuščine je v Kofler-Breznikovem domu na Kogu zelo verjetno izviralo tudi precej danes pogrešane hišne opreme in nakita ter bogata knjižnica, stvari, ki jih pomni družinsko izročilo Breznikovih.³⁵³

Glede na to, da je Anton Aleks o svojem življenju zapustil zavestno ustvarjene zapise, ni odveč nekaj besed o rabi jezikov v njegovi družini. Njegov prvi jezik je bila seveda nemščina, drugi pa v otroštvu naučena slovenščina, ki jo je lahko v slovenskem in jezikovno mešanem okolju koristno uporabljal vse življenje. Kot smo videli, je po besedah častniške karakteristike iz druge polovice 40. let znal poleg nemščine nekoliko italijansko in »kranjsko«. ³⁵⁴ Slovenščine sicer gotovo ni obvladal tako dobro kot njegov oče Franc Ksaver, ki se je med drugim šolal na Kranjskem in je razen med petletnim študijem v Gradcu in zadnjih enajst let življenja vseskozi živel na slovenskih tleh. Pomenljivo je, da je njegov vnuk Ferdinand, edini sin Antona Aleksa, čeravno ni nikoli živel na Slovenskem, ob dobrem znanju nemščine govoril za službene potrebe zadovoljivo slovensko in češko ter za silo madžarsko. ³⁵⁵ Obeh slovanskih jezikov bi se lahko naučil ali vsaj začel učiti v domači hiši, od svoje moravske matere in spodnještajerskega očeta. Zanimivo sliko rabe jezikov srečamo pri Ferdinandovi polsestri v Geršakovem domu v Ormožu, trdnjavi tamkajšnjega slovenstva, ³⁵⁶ v kateri sta sobivala dva občevalna jezika, slovenski in nemški. ³⁵⁷ Manjšo veljavo pa je imela slovenščina pri Koflerjevih na Kogu, kjer je Anton Aleks

s hčerko, zetom in vnucom preživel največji del svojega zadnjega življenjskega obdobja.³⁵⁸

Epilog spominov in rodu baronov Dienersperg

Za tistim mestom v knjigi spominov, kjer je zadnji na Slovenskem živeči baron Dienersperg in hkrati predzadnji moški svojega rodu odložil pero (str. 104), je vsaj 19 let ostajala praznina. Anton Aleks svoje zgodbe ni povedal do konca in o nadaljnjih treh desetletjih njegovega življenja ni napisane niti vrstice. Po 2. januarju 1908 pa je na Kogu roka njegovega zeta Ludvika Koflerja st. (1843–1914) zapisala na naslednji strani 105 te skromne besede:

»Ferdinand državni baron Dienersperg, sin Antona in Charlotte, državne baronice Dienersperg, rojen 7. januarja 1850, c. in kr. topniški major, je umrl 15. decembra 1905 v Budimpešti, v garnizijski bolnišnici št. 16.

Njegova sestra Marija Antonija, rojena državna baronica Dienersperg, se je po končanem dunajskem konservatoriju 19. marca 1876 omožila s posestnikom Ludvikom (Ludwig) Koflerjem in umrla na svojem posestvu na Kogu v okraju Ormož 2. januarja 1908 ter počiva na pokopališču pri sv. Bolfenku. Rodila se je 12. januarja 1855 v Gradcu.«

Ni izključeno, da sta bila med stranema 104 in 105, ki sta dobili paginacijo šele pozneje, iztrgana dva lista. Zdi se namreč, da so za šivano vezavo njuni ostanki, poleg tega pa na strani 104 manjka zadnja črka v podpisu Vladimira Wresnika, dečka z začetka naše pripovedi. Morda je pisanja še ne najbolj večji Vlado prenesel manjajočo črko -k na naslednjo stran, ki jo danes pogrešamo. Če sta bila med koncem Dienerspergovih spominov in Koflerjevim pripisom prvotno res še dva lista, je nenavdno, da bi ju Jožef Breznik ali ptujski muzealci odstranili. Odgovor je enak kot za zadnjih približno dvanajst iztrganih listov: ker so bili počekani z otroško pisavo. Z istim tintnim svinčnikom, s katerim se je podpisal, je mali Vlado Breznik deloma počekal tudi stran 105 s Koflerjevim sklepnim zapisom, vendar očitno manj kot prejšnje štiri, ki so bile po vsej verjetnosti (skoraj) prazne. Težko je verjeti, da bi Ludvik Kofler st. na njih

³⁵² »Nun luppe ich als alter Mann durch die Brille und schüttle mein Haupt in trüben Gedanken in der mich umgebenden Friedhofstille, und rufe: Werde bald dem Tode entgegenwanken.«

³⁵³ Golec, »Der Hudič is hier zu Hause«, str. 70.

³⁵⁴ ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 70, 8. IR/1845, 1846, 1847.

³⁵⁵ ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 451, No. 216.

³⁵⁶ Dr. Ivan Geršak je med drugim ustanovil (1876) in od ustanovitve tudi načeloval Ormoški posojilnici in jo privedel od samo nemškega k samo slovenskemu uradovanju. Njen poslopje, prej last njegove žene, je postalo središče slovenskega narodnega življenja v Ormožu zlasti v letih 1884–99 (Pirjevec, Geršak Ivan, str. 211).

³⁵⁷ Popis prebivalstva 31. decembra 1880 ponuja takšno sliko o občevalnem jeziku članov Geršakove družine: pri očetu Ivanu, 11-letni hčerki Olgi in obeh služkinjah je navedena slovenščina, pri materi in 6-letnem sinu Milanu nemščina, pol leta stari Oskar pa še ne govori (ZAP, ZAP 8/1.1, Mestna občina Ormož – knjige, št. 81, Popis prebivalcev Ormož 1880).

³⁵⁸ Vse kaže, da so bili Koflerjevi edina nemško govoreča družina na Kogu. Ob ljudskem štetju leta 1880 jih očitno ni bilo tam, saj so se vsi domači prebivalci izrekli za slovenski občevalni jezik. Leta 1890 – po smrti Antona Aleksa barona Dienersperga – sta po rezultatih štetja izpričani na Kogu le dve osebi z nemškim občevalnim jezikom, ker je bil prejkone odsoten 14-letni Ludvik Kofler ml., tedaj najbrž v šoli, leta 1900 so bili nemško govoreči trije Kogovci, po štetju leta 1910 – po Antonijini smrti – pa spet samo dva. Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 70.

zelo natanko opisal preostanek življenjske poti Antona Aleksa barona Dienersperga. Bolj verjetno je na zadnji ali dveh zadnjih od skupno štirih strani navedel samo osnovne podatke o preselitvi zakoncev Dienersperg na slovensko Štajersko ter o njuni smrti v Ormožu v letih 1882 in 1889. Tako postane logično, zakaj je na strani 105 opisal samo usodo njunih dveh otrok.

Nikoli ne bomo izvedeli, zakaj je Ludvik Kofler st. pri tem zamolčal dva genealoška podatka: da se je namreč zadnji baron Dienersperg, major Ferdinand, tik pred smrtjo poročil in da je imela njegova sestra Antonija sina Ludvika Koflerja ml. Zdi se, kot da je pisec teh vrstic sledil dotedanjim smernicam pripovedi, tj. pisati (samo) o Dienerspergih. Končal je torej z zadnjim Dienerspergom in dodal še kratek biogram njegove sestre kot zadnje ženske potomke, rojene s tem priimkom. Več kot toliko mu ni kazalo povedati. Soproge zadnjega barona Ferdinanda najbrž nihče od Koflerjev nikoli ni videl, morda so si z njo izmenjali le kakšno pismo, zadnji izrastek Dienerspergovega rodu, Ludvik Kofler ml., pa je bil družini vse prej kot v ponos in je v 38. letu na Kogu samski preminil za vodenico 12. februarja 1914. Oče Ludvik st. mu je sledil na skromno vaško pokopališče pri sv. Bolfenku še isto leto, umrl 20. decembra v starosti 71 let.³⁵⁹ Zadnji zapis v Dienerspergovi knjigi spominov, ki seže do smrti Antonije Kofler v začetku leta 1908, je torej nastal najpozneje pozno jeseni 1914, bolj verjetno pa je treba njegov nastanek pomakniti bliže Antonijini smrti, še v leto 1908 ali okvirno v čas okoli 1910.

V tem zadnjem zapisu je dragocen podatek, da je Antonija na Dunaju absolvirala konzervatorij, kar pojasnjuje, zakaj so v tistih letih živeli na Dunaju tudi njeni starši; drugih novih podatkov ni. In česa zadnji zapis v knjigi ni povedal? Prvič tega, da so Dienerspergi (zdaj Dienersbergi) s smrtjo majorja Ferdinanda po moški strani izumrli, kar je s prav temi besedami zabeležila izdaja Gothinega genealoškega priročnika o baronskih družinah iz leta 1911.³⁶⁰ Ferdinandu, ki je 15. decembra 1905 preminil v garnizonski bolnišnici v Budimpešti, se je življenje izteklo naravnost dramatično. Ko se je pri 55-ih nameraval poročiti, se ga je poleti 1905 na Ogrskem, kjer je tedaj služboval že trinajsto leto, na strelišču polotila bolezen, nato pa ga je med bolezenskim dopustom zadela še možganska kap.³⁶¹ Zakonsko zvezo s 23 let mlajšo Marie Mathilde Epstein, rojeno v Vészpremu, je sklenil vsega nekaj ur pred smrtjo v vojaški bolnišnici, v poročno matično knjigo pa se zaradi paraliziranosti desne polovice telesa niti ni več mogel sam

podpisati.³⁶² Ferdinand, ki na začetku svoje vojaške poti ni bil najbolj uspešen kadet, je s svojim trdnim značajem, vedro naravo, mirnim temperamentom, odločnostjo, vztrajnostjo in sposobnostmi postopoma napredoval po častniški lestvici in se izkazal kot zelo dober v vlogi poveljnika baterije, inštruktorja mladih ter štabnega oficirja. Častniška karakteristika ga poleg tega označuje kot poslušnega in odkritega do nadrejenih, družabnega in priljubljenega med tovariši ter prijaznega in primerno odločnega v odnosu do podrejenih, ki so mu zaupali in bili nanj navezani, on pa je skrbel za njihovo dobro in pozitivno vplival na »duha« podrejenih. Dober jezdec in strelec, visok, telesno zelo krepak in zdrav je v očeh nadrejenih veljal kot primeren za vse službe tako v miru kot v vojni, a se v skoraj štirih desetletjih vojaške službe ni imel priložnosti soočiti s sovražnikom.³⁶³ Baron Ferdinand, »zgod avstrijskega mirnodobnega častnika«, ki se je sredi petdesetih zdel na vrhuncu svojih moči, je kot zadnji svojega rodu želel končno izpolniti še obveznost do Dienerspergove rodbine in ji dati naslednika, pri tem pa je le malo pred ciljem omagal.

Zelo drugačen je bil njegov nečak Ludvik Kofler ml. s Koga pri Ormožu, edini vnuk Antona Aleksa. Kaj natanko je neporočeni Ludvik počel in koliko je k njegovi bolezni in prezgodnji smrti prispeval alkohol, ne vemo, toda alkoholizem je glede na druga znana dejstva več kot verjeten. Kofler ml. je veljal za razsipneža, imel neurejeno življenje in je zato dvakrat dobil sodno imenovanega skrbnika. Še za materinega življenja, preden je po njeni smrti (1908) podedoval celotno Koflerjevino, mu je mariborsko okrožno sodišče leta 1907, staremu 31 let, prvič določilo skrbnika zaradi razsipništva. Skrbništvo je bilo čez tri leta sicer odpravljeno, nato po treh letih iz enakega razloga spet uvedeno – s prepovedjo obremenitve in odtujitve posesti –, in šest tednov pred Ludvikovo smrtjo (1914) ponovno izbrisano iz zemljiške knjige. Dve leti prej je Ludvik vse svoje premoženje z oporoko volil okrajnemu zdravniku dr. Jožefu Špešiču in svojemu očetu zagotovil dosmrtno oskrbo. Za Koflerji ni danes na kogovskem pokopališču nobenega pomnika več, njihova domačija in posest pa sta leta 1915 iz rok zdravnika Špešiča s prodajo prešli na Breznike.³⁶⁴

Mali Vlado Breznik z začetka naše pripovedi, tedaj še Wresnik, je dokumentirano zadnji »avtor« knjige Di-

³⁵⁹ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 68.

³⁶⁰ Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser 61 (1911), str. 155.

³⁶¹ ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 451, No. 216.

³⁶² Mikrofili mlrlške in poročne matične knjige v mestnem arhivu v Budimpešti: BFL, XV.20 Mikrofilmtar; XXXIII.1.a/Allami anyakönyvek/A627 (kötet 1805. pag. 360); prav tam, A592 (kötet 1580, S. 348). Podatka o kraju in času poroke in smrti prim. tudi po: Gothaisches genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 61 (1911), str. 155; ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg.

³⁶³ ÖStA, KA, Qualifikationslisten, K 451, No. 216.

³⁶⁴ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 69.

enerspergovih genealoško-biografskih skic in spominov. Knjiga je, kot smo videli, med njegovim šolanjem ali bolj verjetno že med študijem medicine prišla s Koga na Ptuj v knjižnico tamkajšnjega Muzejskega društva. Kdo ve, ali se je odrasli dr. Breznik sploh še spominjal svojih otroških pisnih vaj na njenih straneh. Skoraj gotovo pa knjige nista nikoli videli, kaj šele prebirali, dve sorodnici Koflerjev iz Dienerspergovega rodu, zadnji potomki prvega pisca Franca Ksaverja, ki sta brez potomcev umrli v Gradcu prav v času, ko so knjigo vzeli v zaščito ptujski muzealci. Njegova vnukinja Ida Eminger, leta 1864 v Trstu rojena hči Marije Ivane Garbich roj. baronice Dienersperg (1824–1890), je leta 1929 premnila kot vdova po pozno poplemenitem odvetniku,³⁶⁵ grofica Eugenie Hermine Hoyos, piščeva pravnukinja in edina vnukinja njegove najstarejše hčerke Kajetane grofice Hoyos (1815–1892), rojena leta 1860 na Dunaju, pa se je od tega sveta kot neporočena poslovila leta 1936, potem ko se je v štajerski prestolnici naselila po več desetletjih življenja v Londonu.³⁶⁶ Baron Franc Ksaver, prvi pisec naše knjige, je torej še imel pravnuka Koflerja in pravnukinjo grofico Hoyos, s katerima je njegov rod izumrl. Neuresničeni samomor z ustrelitvijo, ki ga ta »celjski Werther« na začetku 19. stoletja ni storil, je za kakšnih 130 let podaljšal življenje njegovega pokolenja. To je ugasnilo ravno v času, ko je knjiga spominov na vso srečo pristala »ad acta (archivi)«.³⁶⁷

Po izbrskanju spominov dveh generacij Dienerspergov v ptujskem arhivu (2008) je knjiga lahko spet zaživela in obudila spomin na usode baronov in baronic, skoraj po naključju potomcev kranjskega polihistorja iz 17. stoletja. Janez Vajkard Valvasor je imel v vsej zgodbi povsem obrobno vlogo, za prvega pisca Franca Ksaverja predvsem kot referenca pri vključevanju »mitskih« začetkov rodu švabskih vitezov Dienerjev v pomemben dogodek občje zgodovine davnega leta 1278. Pisca knjige, polihistorjeva prapravnuk in prapravnuk barona Dienersperga s Celjskega se za svojega prednika nista posebej zanimala. Predmet prvega dela, genealoško-biografskega orisa rodbine Dienersperg, je namreč rodbina sama, v svojih osebnih spominih pa sta se oče in sin osredotočala na stvari, ki so ju še v poznih letih najbolj težile. V ospredje naše obravnave sta zato stopili njuna samopercepcija in doživljanje sveta okoli sebe. Čeprav pri opisovanju nista bila v enaki meri osebna, sta vendarle oba razkrila bistvo problemov – medosebne odnose v družini in še posebej dve ne docela razčiščeni medgeneracijski razmerji med sinovoma in očetoma. Denimo, da sta s tem izpolnila enega svojih poslanstev.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):

- AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 35, C 563.
- AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 39, 92.
- AS 1075, Zbirka rodovnikov: št. 52.

Budapest Főváros Levéltára (= Arhiv mesta Budimpešta = BFL):

- XV.20 Mikrofilmtár (= Zbirka mikrofilmov): XXXIII.1.a/Állami anyakönyvek (= Matična knjiga)/A592, A627.

Diözesanarchiv Graz-Seckau (= DAG):

- Altmatriken:
- Graz-Münzgraben: Sterbebuch V 1866–1894.
- Matriken-Zweitschriften:
- Graz – Herz Jesu: Trauungen 1914; Sterbefälle 1929.
 - Graz – Hl. Blut: Sterbefälle 1845, 1846, 1866, 1868.
 - Graz – Maria Himmelfahrt: Trauungen 1847; Sterbefälle 1836.
 - Graz – Münzgraben: Taufen 1855.
 - Graz – St. Andrä: Trauungen 1843; Sterbefälle 1853.
 - Graz – St. Leonhard: Taufen 1877, Trauungen 1868.

³⁶⁵ Gl. op. 319. – *Ida je do leta 1898 živela v Celju, od koder se je leta 1898 z odvetnikom dr. Emmanuelom Emingerjem in njegovo ženo, očitno kot njuna gospodinjica pomočnica, preselila v Gradec, kjer je 16 let pozneje, 28. aprila 1914, pri petdesetih postala Emingerjeva druga žena (STAG, MPG, Meldekartei 1892–1925, Knr. 313, Garbich Ida; Knr. 159, Eminger Emmanuel; DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – Herz Jesu, Trauungen 1914, No. 54). Dr. Eminger, svetnik višjega deželnega sodišča in dvorni svetnik, je bil malo pred zlomom monarhije sredi leta 1917 povzdignjen v plemiški stan z naslovom »Edler von Reeming«, izpeljanim iz njegovega priimka (Frank-Döfering, Adelslexikon, str. 288). Ida je kot vdova umrla 27. januarja 1929 v Gradcu (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz – Herz Jesu, Sterbefälle 1929, pag. 289).*

³⁶⁶ *Neporočeno grofico Hoyos navajajo Gothini genealoški priročniki od leta 1901 do 1931 kot živečo v Londonu in leta 1937 v Gradcu, kjer je dejansko leto pred tem umrla, kar navaja priročnik iz leta 1939 (Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser 74 (1901), str. 377; 82 (1909), str. 404; 89 (1916), str. 437, 104 (1931), str. 241; 110 (1937), str. 185; 112 (1939), str. 233. O njeni smrti 15. novembra 1936: STAG, Sterbe-Protokoll, 1936 November 1936, No. 140.*

³⁶⁷ *Valvasorjevo potomstvo se do današnjih dni nadaljuje po dveh ženskih vejah, ki izvirata od sester Franca Ksaverja – Barbare por. pl. Gadolla (1772–1841) in Terezije por. pl. Resingen (1776–1849). Danes živi po svetu (mihče več v Sloveniji) okoli sto polihistorjevih potomcev, ki imajo vsi skupnega prednika Franca Ksaverja Avgušтина barona Dienersperga (1743, Ponikva – 1814, Zgornji Lanovž), Valvasorjevega pravnuka s »Slomškove« Ponikve. Vsi danes živeči potomci izvirajo iz ene ali druge osebe, ki sta sredi 19. stoletja skoraj hkrati zasnovali družino. Prva je Franc vitez Gadolla (1797, Blagovna – 1866, Gradec), druga pa njegova mrzla nečakinja Angela Pauer por. Sterger (1826, Velenje – 1869, Sv. Ana*

pri Borlu). O tem v skorajšnji objavi: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo – 2. del (Zgodovinski časopis 65 (2011), št. 3–4).

Moravský zemský archiv v Brně (= MZA):

- E 67, Sbírnka matrik: Řim.-kat. farní úřad Jihlava-sv. Jakub, matrika narozených sv. XVI, matrika oddaných sv. VI, matrika narozených pro Staré Hory sv. BO II.

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Jihlava (= MZA SOA Jihlava):

- Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava: i. č. 54.
- Sbírnka dokladů k matrikám okresu Jihlava: nezpracováno (neurejeno gradivo).

Nadžkofijski arhiv Maribor (= NŠAM):

Matične knjige:

- Celje-sv. Danijel: R 1773–1784, R 1794–1801, R 1801–1817, R 1818–1840, P 1804–1826, P 1826–1845, M 1784–1807, M 1808–1834, M 1851–1862, M 1886–1894.
- Dobrna: R 1783–1830, P 1830–1856, R 1830–1848, M 1771–1830.
- Maribor-sv. Janez Krstnik: M 1762–1857.
- Nova Cerkev: M 1784–1833.
- Ptuj-proštija: P 1866–1888
- Sevnica: R 1727–1765, M 1742–1782.
- Sv. Bolfenk na Kogu: R 1856–1895
- Šentjur pri Celju: R 1785–1805, P 1785–1835, M 1785–1836, M 1837–1864.
- Šmartno v Rožni dolini: M 1760–1784, M 1784–1826.
- Vojnik: R 1737–1770.
- Prepisi matičnih knjig:
- Ormož, R 1870–1899
- Zapisniki duš:
- 0016 Celje-sv. Danijel: K 01.
- 0030 Dobrna, K 01.
- 0117 Nova Cerkev: K 10.

Narodna galerija, Ljubljana:

- inv. št. NG S 888, NG S 905–907, NG S 909, NG S 910, NG S 962, NG S 965.

Narodni muzej Slovenije:

- Inventarna knjiga Deželnega muzeja za Kranjsko, zv. 2.
- inv. št. 15855, 17796, 17797.

Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv (= ÖStA, KA):

- Conduite-Listen: K 70, K 548.
- Grundbuchblätter: K 735.
- Pensionsprotokoll: Band III.
- Qualifikationslisten: K 451.

Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= ÖStA, HHStA):

- Oberstkämmereram: Indices.

Stadtarchiv Graz (= STAG):

- Meldearchiv der Polizeidirektion Graz = MPG): Meldebücher 1876–1891: D, H; Meldekartei 1892–1925: Knr. 195, 313.
- Sterbeprotokoll, November 1936.
- Volkszählung 1880: T–Z.
- Volkszählung 1890: Volkszählungsprotokoll II. Bezirk, IV. Band.

Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (= StLA):

- A. Dienersperg: K 1–2.
- Handschriften, Gruppe 2: Hss. 240 (1124) 282 (1192), 911.
- Steiermärkische Landtafel: LT I, Einlagenbuch 3, 5; LT II, Hauptbuch 1, 2, 3, 7, 8, 10, 11, 29; Urkundenbuch Tom 141, 165, 199.

Ufficio parrocchiale Beata Vergine del Soccorso:

- Liber baptizatorum I, Liber baptizatorum II, Liber defunctorum II.

Universitätsbibliothek Graz (= UBG):

- Ms. 58–2, 58–3.

Upravna enota Ormož:

- MKU Ormož 1862–1919.

Upravna enota Ormož, Krajevni urad Kog:

- MKR Kog 1896–1920.

Zgodovinski arhiv Celje (= ZAC):

- ZAC 845, I. gimnazija v Celju: fasc. 1.
- ZAC 868, Glavna, deška in dekliška osnovna šola Celje: fasc. 2.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (= ZAL):

- LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. VIII.

Zgodovinski arhiv na Ptuj (= ZAP):

- ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva: šk. 52.
- ZAP 70, Rokopisna zbirka: R-45.

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje (= ZRC SAZU, ISN):

- Göthova topografija: št. 286.1.

Župnijski urad Ormož (= ŽU Ormož):

- status animarum 1860–1885; status animarum 1889–1913.

Elektronski viri

- http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Wickenburg,_Matthias_Graf_von

http://www.napoleon-online.de/AU_Generale/html/werneck.html
http://www.napoleonseries.org/military/organization/Austria/ArmyStudy/c_AustrianArmyInner.html
<http://www.zjihlavy.cz/zc1-papirna-v-jihlave>
http://193.95.242.215/fotografije/Rokopisne%20zbirke/SI-ZAP_00070-R-45

Literatura

- Adressbuch der Landeshauptstadt Graz und Geschäfts-Handbuch für Steiermark.* Graz : A. Leykam's Erben, 1862.
- Adreß und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Graz.* Graz : Leykam's Erben, 1867.
- Amon von Treuenfest, Gustav:** *Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 47.* Wien : Verlag des Regimentes, 1882.
- Andritsch, Johann:** *Die Matrikeln der Universität Graz, Band 4, 1711–1765.* Graz : Akademische Druck- und Verlagsanstalt (Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz 6/4), 2002.
- Brandstetter, Bruno:** *Burgen und Schlösser meiner Vorfahren in mütterlicher Linie und deren Verwandten in Steiermark, Kärnten und Krain. Chronik einer Grossfamilie.* Manuskript. Graz, 1988 (Steiermärkische Landesbibliothek).
- Curk, Jože:** *Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850 (Viri 1).* Maribor : Pokrajinski arhiv, 1985.
- Črničec, Živka (ur.):** *Ljubljanski klasiki 1563–1965.* Ljubljana : Maturanti Klasične gimnazije (1951–1958), 1999.
- Dodič, Milan:** Absolventi novomeške gimnazije 1746–1971. V: Sever, Jože (ur.): *225 let novomeške gimnazije.* Novo mesto : Gimnazija, 1971, str. 397–476.
- Dodič, Milan:** Dvesto petindvajset let novomeške gimnazije. V: Sever, Jože (ur.): *225 let novomeške gimnazije.* Novo mesto : Gimnazija, 1971, str. 7–396.
- Frank, Karl Friedrich von:** *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band. A–E. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1967; 2. Band. F–J. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1970; 4. Band. O–Sh. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1973.*
- Frank-Döfering, Peter:** *Adels Lexikon des Österreichischen Kaisertums 1804– 1918.* Wien : Herder & Co., 1999.
- Geršak, Ivan:** *Ormoški spomini. Ob petindvajsetletnici Ormoške posojilnice in ob tridesetletnici svojega beležništva v Ormožu.* Ljubljana : Ormoška posojilnica, 1902.
- Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier Nr. 27 von dessen Errichtung 1682 bis 1882.* Wien : Verlag des Regiments, 1882.
- Goethe, Johann Wolfgang:** *Die Leiden des jungen Werther.* 20. Auflage. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.
- Golec, Boris:** »Der Hudič ist hier zu Hause« – med uboštvom, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse XVII* (2010), str. 51–100.
- Golec, Boris:** Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), str. 303–364.
- Golec, Boris:** Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni – 1. del. *Zgodovinski časopis* 62 (2008), str. 351–383.
- Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser.* Gotha : Justus Perthes, 12 (1862), 14 (1864), 36 (1886), 39 (1889), 41 (1891), 43 (1893), 47 (1897), 49 (1899), 61 (1911).
- Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser.* Gotha : Justus Perthes: 74 (1901), 75 (1902), 80 (1907), 82 (1909), 89 (1916), 104 (1931), 110 (1937), 112 (1939).
- Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender für das Jahr 1879, 1880, 1882.* Graz : Gutenberg, 1879, 1880, 1882.
- Grobelnik, Ivan:** Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna. V: *Celjski zbornik 1959.* Celje : Svet za prosveto in kulturo okraja, 1959, str. 107–118.
- Handbuch des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1844, 1845, 1846, 1847, 1848.* Gratz : Andreas Leykam'sche Erben, 1845.
- Handbuch des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1848.* Gratz : Andreas Leykam'sche Erben, 1848.
- Handbuch von Steiermark für das Jahr 1855.* Graz : A. Leykam's Erben, 1855.
- Hueck, Walter v.:** *Adelslexikon. Band II. Boo–Don* (Genealogisches Handbuch des Adels, Band 58 der Gesamtreihe). Limburg an der Lahn : C. A. Starke Verlag, 1974.
- Krones, Franz Xavier:** *Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz.* Graz : Verlag der Karl Franzens-Universität, 1886.
- Kuret, Niko:** *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del. 2. snopič* (Gradivo

- za narodopisje Slovencev 3). Ljubljana : SAZU, Razred za filološke in literarne vede, 1987.
- Lehmann's Allgemeiner Wohnungsanzeiger nebst Handels= und Gewerbe=Adreßbuch für die k. k. Reichshaupt= und Residenzstadt Wien und Umgebung.* Wien : Alfred Hölder: 12 (1874), 14 (1876), 16 (1878), 41 (1899).
- Lukács, Ladislaus:** *Catalogus generalis: seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1551–1773). Pars I A–H, Pars II I–Q, Pars III R–Z.* Romae : Institutum historicum, 1988.
- Lukman, Franc Ksaver:** *Gmeiner Franc, geslo v: Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar.* Ljubljana : Zadrúžna gospodarska banka, 1925–1932, str. 223–224.
- Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes.* Wien : k. k. Hof- und Staats-Druckerei: 1820, 1838, 1836, 1837, 1839, 1840, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848.
- Mlinarič, Jože:** *Stiška opatija 1136–1784.* Novo mesto : Dolenjska založba, 1995.
- Neues Adreßbuch und Geschäfts=Handbuch für die Landeshauptstadt Graz.* Graz : Actiengesellschaft »Leykam = Josefthal«, 1871.
- Orožen, Ignac:** *Celska kronika.* V Celi [Celje]: Julius Jeretin, 1854.
- Orožen, Ignaz:** *Das Dekanat Neukirchen etc. (Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil).* Marburg : Selbstverlag, 1893.
- Orožen, Janko:** *Donesek k zgodovini Dobrne. V: Celjski zbornik 1960.* Celje : Svet za kulturo okraja, 1960, str. 280–291.
- Orožen, Janko:** *Posestna in gradbena zgodovina Celja.* Celje : Ljudski odbor občine Celje, 1957.
- Orožen, Janko:** *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848.* Celje : Kulturna skupnost 1971.
- Orožen, Janko:** *Zgodovina Celja in okolice. II. del. (1849–1941).* Celje : Kulturna skupnost, 1974.
- Ožinger, Anton:** *Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774. 2. zvezek. Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–.* Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije etc., 1991.
- Personalstand der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Steyermark im Jahre 1822.* Grätz : Andreas Leykam, 1822.
- Pirchegger, Hans:** *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte.* München : R. Oldenbourg, 1962.
- Pirjevec, Avgust:** *Geršak Ivan, geslo v: Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar.* Ljubljana : Zadrúžna gospodarska banka, 1925–1932, str. 210–211.
- Pokorn, Frančišek:** *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788.* Ljubljana : Knezo-škofijski ordinariat, 1908.
- Puff, Rudolf Gustav:** *Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte. I. Band.* Gratz : Andr. Leykam'sche Erben, 1847.
- Schematismus der österreichisch-kaiserlichen Armee.* Wien : C. Graffer und Comp. XV (1804), XVI (1805), XVII (1806), XVIII (1807), XIX (1808), XX (1810).
- Schematismus des Herzogtums Steyermark auf das Jahr 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843.* Grätz : Andreas Leykam.
- Schematismus für Steyermark auf das Jahr 1794.* Graz : Widmanstätten, 1794.
- Schematismus für Steyermark, Kaernten und Krain auf das gemeine Jahr 1789.* Graz : Widmanstätten, 1789.
- Schematismus für Steyermark und Kärnten für/ auf das Jahr 1817, 1818, 1819, 1820, 1823, 1826.* Grätz : Andreas Leykam.
- Schillinger, Christa:** *Die Familie Gadolla. V: Ehrlich, Egon: Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht. 2. verbesserte und erweiterte Auflage.* Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig:** *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz.* Graz : Lydia Schiviz von Schivizhoffen geb. Haas von Bingen, 1909.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig:** *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain.* Görz : Selbstverlag, 1905.
- Schlossar, Anton (ur.):** *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinen Aufenthalte im Kurorte Rohitsch=Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812.* Graz : Leykam, 1912.
- Schmutz, Carl:** *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. I.–IV. Theil.* Gratz, 1822–1823.
- Smole, Majda:** *Graščine na nekdanjem Kranjskem.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan:** *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina.* Ljubljana : Založba Park Znanstveni tisk, 1992.
- Tangl, Karlmann:** *Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark III (1852), str. 160–222.*
- Valvasor, Johann Weichard:** *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, XI.* Laybach, 1689.
- Vrhovec, Ivan:** *Zgodovina Novega mesta.* Ljubljana : Matica slovenska, 1891.

Witting, Joh. B.: *Steiermärkischer Adel*. Nürnberg 1919–1921. Ponatis v: *Die Wappen des Adels in Salzburg, Steiermark und Tirol* (1. Siebmacher's großes Wappenbuch, Band 28). Neustadt an der Aisch : Bauer & Raspe, 1979.

Wurzbach, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Dritter Theil*. Wien : Druck und Verlag der typogr.=literar.=artist. Anstalt, 1858.

Žižek, Aleksander: *Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850*. V: Počivavšek, Marija (gl. ur.): *Iz zgodovine Celja 1780–1848* (Odsevi preteklosti 1). Celje : Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 9–54.

Zusammenfassung

DIE LEIDEN DES »CILLIER WERTHER«, DIE WELTLICHEN SORGEN SEINES SOHNES UND DER AUFTAKT ZUM UNTERGANG IHRES GESCHLECHTES

Die Memoiren von zwei Nachfahren Valvasors, der Freiherren von Dienersperg aus der Gegend von Celje/Cilli

Die Memoiren von Franz Xaver Freiherr von Dienersperg (1773, Dobrna/Neuhaus – 1846, Graz) und seinem Sohn Anton Alex (1820, Dobrna/Neuhaus – 1889, Ormož/Friedau) sind ein intimes Selbstzeugnis zweier Generationen der Dienersperg/Dienersberg in der Periode von den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts bis zu den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts. Zur Entdeckung der Memoiren kam es aufgrund der genealogischen Verbindung der beiden Verfasser mit dem berühmten Krainer Polyhistor Johann Weikhard Valvasor (1641–1693), der in der Erzählung jedoch nur eine ganz marginale Rolle spielt. In seinen „genealogisch-biographischen Skizzen“, die gut die Hälfte des Buches ausmachen, hat der erste Verfasser Franz Xaver den Polyhistor nur einmal flüchtig namentlich als seinen Vorfahren erwähnt und sich ansonsten drei Mal auf dessen Werk berufen. Der »historische Teil« der Memoiren, in dem Franz Xaver das Geschlecht der Diener von Dienersperg recht unkritisch behandelt, hat keinen größeren Wert. Der Gegenstand der vorliegenden Abhandlung und Veröffentlichung sind die persönlichen Erinnerungen von Franz Xaver und seinem Sohn. Dem äußeren Anschein nach geht es um das Schicksal einer durchschnittlich wohlhabenden adeligen Familie, die in den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts aus der Untersteiermark nach Graz übersiedelt und in den Jahren nach der Grundentlastung (1848) aufgrund verfehlter finanzieller Transaktionen sozusagen zu Grunde geht. Doch unter der äußeren Hülle verstecken sich Lebensgeschichten und zwischenmenschliche Beziehungen,

von denen wir sonst nur eine blasse Ahnung hätten. Das Hauptproblem beider Generationen ist die Rolle des dominanten Vaters in einer immer noch patriarchal geordneten Familie. Beim zweiten Verfasser ist das Problem zwar weniger ausgeprägt und steht im Schatten seiner beruflichen Erfolglosigkeit und seiner Existenzängste, doch liegt die Schuld für beides mittelbar bei seinem Vater. Beiden Verfassern gemeinsam ist, dass sie sich gerade wegen ihrer Väter ihre Berufswünsche nicht erfüllen konnten, womit sie in ihrer Generation nicht die Einzigen waren. In den Erinnerungen kehren beide noch in späten Jahren fortwährend zu den Dingen zurück, die sie immer am meisten bedrückt hatten, daher steht ihre Selbstwahrnehmung und ihr Erleben der sie umgebenden Welt im Mittelpunkt der vorliegenden Abhandlung.

Der Vater des ersten Verfassers, Augustin Freiherr von Dienersperg (1742, Ponikva/Ponikl – 1814, Zg. Lanovž/Lahnhof bei Celje/Cilli), von dem alle heute lebenden Nachfahren Valvasors abstammen, war ein familiärer „Absolutist“ der alten Schule. Er klammerte sich an sein mit Mühe erworbenes Vermögen, vier Güter und eine Kuranstalt, und bestimmte alleine über das Schicksal seiner Nächsten. Zwei studierten Söhnen vereitelte er eine Berufskarriere durch ihre Anbindung ans Heim, und er vergällte auch das Privatleben von Franz Xaver bis zu dessen vierzigstem Lebensjahr. „*Ich kam nach Hause als absolvirter Jurist mit 21 Jahren [1794 nach Dobrna/Neuhaus], mußte meinem Vater in der Administration seiner Güter aushelfen, und so verstrich ein Jahr ums andere, und meine schönsten Jugendjahre verlebte ich leider ! im – Nichtsthun !!! So, und auf dieselbe Weise führte ich durch beinahe 9 Jahre mein Leben fort, und zwar bis zum 7ten August 1804, wo ich auf ausdrücklichen Befehl meines erzürnten Vaters das väterliche Haus verlassen mußte.*“ Der Vater lehnte nämlich völlig unerwartet die Verbindung seines Sohnes mit der jungen Antonia Freiin von Adelstein (1782, Celje/Cilli – 1845, Graz) ab – seiner späteren Ehefrau, mit der er erst nach 13 Jahren Beziehung vor den Traualtar treten konnte. In den Jahren 1800 bis 1813 durchlebte dieser „Cillier Werther“ zunächst eine Zeit bitterer Streitigkeiten mit seinem Vater, danach lebte er trotz scheinbarer Versöhnung mit dem Vater noch weitere vier Jahre in Unsicherheit. „*Mein Vater von dem Augenblick, als er es erfuhr [die Beziehung mit Antonia], haßte und verfolgte mich auf die grausamste Art. Die Auftritte, die es zwischen ihm und mir gab, sind zu empörend und zu herzzereissend, als daß ich sie zu wiederhollen und niderzuschreiben im Stande wäre.*“ Fünf Jahre, von 1804 bis 1809, lebte der dreißigjährige Franz Xaver mittellos und gewissermaßen ohne Dach über dem Kopf auf

den Schlössern seiner beiden Schwestern³⁶⁸ und in einer Mietwohnung in Celje/Cilli, abhängig von Gaben der Verwandten und auch vom Verdienst seiner „Geliebten“. „*Meine Versuche, mich mit dem Vater wieder zu versöhnen, liefen alle fruchtlos, vielmals war ich auf dem Punkt, meinem Leben durch einen wohlangebrachten Schuß ein Ende zu machen.*“ Gleichgültig gegenüber allem meldete er sich im Jahr 1808 zur neugegründeten Landwehr und verabschiedete sich im darauf folgenden Frühling vor dem Abmarsch des Bataillons aus Celje/Cilli mit einem rührenden Brief vom Vater. Dieser Abschiedsbrief des in den Krieg ziehenden Landwehrhauptmanns stimmte den Vater milde, er nahm den Sohn wieder in sein Heim auf und zeigte sich auch großmütig gegenüber seiner Auserwählten. Doch das Problem war damit noch nicht gelöst. Franz Xaver hatte keine gesicherte Existenz für eine Ehe und konnte erst im Jahr 1813 vor den Altar treten, als er nach dem Tod der Mutter seiner Auserwählten deren Herrschaft Dobrnica/Gutenegg als Pacht bekam. Sein eigener Vater Augustin gab nämlich bis zu seinem Tod 1814 nichts aus der Hand. Franz Xaver, der in seinen Erinnerungen den Tod des Vaters voller Rührung beschreibt und gleich zwei Nachrufe auf seinen Vater einfügt, war noch gut zwanzig Jahre danach, als er die Erinnerungen verfasste, durch das ambivalente Verhältnis zum Vater Augustin belastet. Fortwährend nennt er ihn „*mein guter Vater*“, in einem der Nachrufe gar „*Theuerster, geliebtester, unvergeßlicher Vater!*“, auf der anderen Seite erwähnt er zum Beispiel den Tod seiner Mutter nur beiläufig.

Dem Vierzigjährigen, der endlich eine Familie gründen konnte und nach dem Vater das Gut Dobrna/Neuhaus mit Kuranstalt erbt, bedeuteten seine Kinder viel, und er beschrieb deren Geburten ausführlich. Trotz der umfangreichen Erneuerung der bis dahin recht vernachlässigten Kuranstalt, die nun ein kosmopolitisches Flair bekam, fand er in Dobrna/Neuhaus nicht wirklich Zufriedenheit. Vor allem mit Hinblick auf die Ausbildung der Kinder übersiedelte er im Jahr 1835 mit der Familie nach Graz, wo er im Jahr darauf die Memoiren mit den Worten abschloss: „*Mit meiner treuen Gattin im Zirkel unsrer 6 Kinder, eines Schwiegersohns und Enkels führen wir nun ein wahres patriarchalisches Leben. Der allgütige Schöpfer schenke uns Gesundheit und erhalte dies Glück, diese Eintracht und Zufriedenheit durch eine lange Reihe von Jahren.*“

Die Memoiren borgte sich der Grazer Historiker Karlmann Tangl vom Sohn des Verfassers, Johann Ne-

pomuk, im Jahr 1852 und verwendete sie für seine Abhandlung über die Geschichte von Dobrna/Neuhaus. Danach kamen sie aus den Händen des geistig erkrankten Oberleutnants Johann Nepomuk (1818–1885) in die Hände seines Bruders Anton Alex (1820–1889). Dieser setzte in seinen späteren Jahren die Erinnerungen seines Vaters an der Stelle fort, wo dieser geendet hatte, nämlich beim „wahr[e] patriarchalisches[n] Leben“ in Graz 1836, blieb aber beim Schreiben in der Mitte der fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts stecken, noch bevor seine Familie im Jahr 1858 den „Ruin“ (Bankrott) erlebte. Bei Anton Alex, dessen Schreibweise viel trockener als die des Vaters ist, ist die Beziehung zum Vater weniger ausgeprägt. Aber auch sein Schicksal wurde stark vom Vater geprägt, der dem Neunzehnjährigen eine Karriere als Offizier zudachte, obwohl dieser eine Vorliebe für Technik hatte. Der Vater machte den gleichen Fehler wie zuvor beim Sohn Johann Nepomuk, der für die Militärakademie nicht geeignet war – was Franz Xaver in den Memoiren auch selbst vermerkte. Beide Söhne verließen als recht erfolglose Offiziere die Armee schon sehr bald. Aus den Memoiren von Anton Alex ist klar ersichtlich, dass er keine Freude am Militärdienst hatte. Im Revolutionsjahr 1848 verließ er das Militär, heiratete im darauf folgenden Jahr in Jihlava/Iglau in Mähren Charlotte Sonnewend geb. Heller (1819–1882), die verwitwete Tochter eines Papierfabrikanten, und übersiedelte nach Graz. Seine größte Sorge wurde der Lebensunterhalt für die junge Familie, insbesondere weil das Schicksal des bescheidenen Erbes nach dem Vater auf dem Spiel stand, da es – als Hypothek auf die Kuranstalt Dobrna/Neuhaus eingeschrieben – vom Schwager Johann Graf Hoyos, dem neuen Besitzer, unbesonnen verwaltet wurde. Hoyos begann mit einer megalomanischen Erneuerung der Kuranstalt, die jedoch aufgrund der zu großen Verschuldung im Jahr 1858 versteigert werden musste, was Anton Alex auch in späteren Jahren noch als sehr schmerzhaft empfand. Anton Alex bestritt seinen Lebensunterhalt in Graz einige Zeit als Diurnist bei der Eisenbahn und half danach dem Bruder Ferdinand (dieser hatte im Jahr 1851 das Gut Dobrna/Neuhaus verkauft) bei seinem nicht gerade erfolgreichen Holzhandel. Der unerwartete Tod des Bruders im Jahr 1853 befreite ihn schließlich von seinen materiellen Sorgen, denn seinem dreijährigen Sohn Ferdinand vermachte der Bruder testamentarisch ein Legat von 25.000 Gulden, wobei der Fruchtgenuss an Anton Alex ging.

In der Mitte der fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts enden die Memoiren. Das weitere Schicksal des Buches verrät eine Nachschrift des Schwiegersohns des Freiherren, Ludwig Kofler (1843, Ptuj/Pettau – 1914, Kog/Kaag), über den Tod der beiden Kinder der Dienersperg, des Sohnes Ferdinand (1850, Jihlava/Iglau – 1905, Budapest)

³⁶⁸ Von den Schwestern Barbara Edle von Gadolla und Theresia Edle von Resingen stammen beide heute lebenden Zweige der Nachkommen Valvasors ab, während der Zweig des Verfassers der Memoiren Franz Xaver im Jahr 1936 erlosch.

und der Tochter Antonia (1855, Graz – 1908, Kog/Kaag). Anton Alex lebte die meisten seiner letzten Lebensjahre bei der Tochter und dem Schwiegersohn in Kog/Kaag, und dies in Melancholie und Einsamkeit, wenn man nach seiner erhaltenen Gedichtsammlung urteilt. Er starb zu Beginn des Jahres 1889 bei der Stieftochter Marie Geršak in Ormož/Friedau, wo er und seine Frau auch begraben sind. Mit seinem unverheirateten Enkel Ludwig Kofler d. J. (1876, Graz – 1914, Kog/Kaag) verlosch der Stamm von Anton Alex. Die leeren Seiten der Memoiren der zwei Dienersperg, Vater und Sohn, dienten während des Ersten Weltkrieges für Kinderkritzeleien und als Schulbuch. In der Zwischenkriegszeit kam das Buch in die Sammlung des Musealvereins in Ptuj/Pettau. Im Haus der Koflers in Kog/Kaag blieb auch eine wertvolle Porträtsammlung der Mitglieder der Familie Dienersperg erhalten – unter anderem das einzige Porträt von Valvasors Tochter Regina Konstantia verh. Dienersperg³⁶⁹ – die heute größtenteils in entsprechenden Einrichtungen in Ljubljana/Laibach aufbewahrt wird.

Schlagwörter: Freiherren von Dienersperg/Dienersberg, Memoiren, Dobrna/Neuhaus, Celje/Cilli, Kog pri Ormožu/Kaag bei Friedau, Valvasors Nachkommenschaft.

³⁶⁹ Von Regina Konstantia (um 1690–1755) stammen alle heute lebenden Nachkommen Valvasors, insgesamt um 100.

Gorazd Stariha

»Eins, zwei, inu preden bom rekel drei te mora hudič uzet!«

Nekaj zgodb o zakonskih umorih iz predustavne dobe v deželi Kranjski

STARIHA Gorazd, dr., arhivski svetovalec,
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj,
Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

343.61:316.62"17/18"

»EINS, ZWEI, INU PREDEN BOM REKEL DREI TE MORA HUDIČ UZET!«

Nekaj zgodb o zakonskih umorih iz predustavne dobe v deželi Kranjski

V časih, ko so bile ženske še povsem družbeno in ekonomske podrejene moškim, so žene kljub neznosnim razmeram v zakonu zelo težko zapustile može, ker same niso imele materialne osnove za preživetje, pa tudi družba bi jih izobčila. Laže je bilo za moža, ker mu je žena morala biti poslušna - to poslušnost je mož lahko zahteval tudi s silo, ker je bil družbeni prag tolerance tu zelo visok. On si je v zakonu, oziroma poleg zakona, lahko dovolil marsikaj, kar si žena ni mogla. Iz brezihodnega položaja, v katerem so se nahajale zlorabljane, pa tudi drugače nezadovoljne žene, so se nekatere skušale izviti z umorom moža. Na drugi strani moški za umor žene skorajda niso imeli vzroka, saj jim je bilo skoraj vse dovoljeno. Zato pa so ubijali žene v pijanosti in v jezi. Pri moških ubojih je tudi veliko več izvršenih dejanj, kot poskusov - ravno obratno kot pri dejanjih, kjer so storilke ženske. V obravnavanih primerih iz 18. in 19. stoletja so ženske največkrat poskušale z zastrupljanjem, moški pa so žene potolkli s fizičnim nasiljem.

Ključne besede: socialna zgodovina, kazensko sodstvo, 18. stoletje, 19. stoletje, družinsko nasilje, umori, uboji, zastrupljanje

STARIHA Gorazd, PhD, Archival Advisor, Historical Archives Ljubljana, Department for Gorenjska, Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

343.61:316.62"17/18"

“EINS, ZWEI, AND BEFORE I SAY DREI, I HOPE YOU GO TO HELL!”

A few stories about domestic homicide from the pre-constitutional era in Carniola

At a time when women were completely subordinate to men both socially and economically, it was extremely difficult for them to leave their husbands despite harrowing circumstances in the marriage because they had no material means to support themselves and they would also become outcasts from society. It was easier for the husband because the wife had to be obedient - the husband had the right to demand that obedience by force because the corresponding social threshold of tolerance was very high. The husband could afford much in the relationship and beyond it that the wife could not. Some abused and dissatisfied women tried to find a way out of a desperate situation by murdering their husbands. Men, on the other hand, had almost no reason to kill their wives because they could get away with almost everything. They thus killed their wives in drunkenness or in fits of anger. Men also perpetrated more successful murders than attempts at murder - precisely the opposite from women. In the murder cases from the 18th and 19th centuries presented in this article, women most often tried to poison their husbands, while men beat their spouses to death.

Key words: social history, criminal justice, 18th century, 19th century, family violence, murders, killings, poisoning.

V časih, ko so bile ženske še povsem družbeno in ekonomske podrejene moškimi, je bilo zelo hudo, če so razmere v zakonu postale neznosne, saj niso mogle zapustiti moža, ker same niso imele materialne osnove za preživetje, pa tudi družba bi jih izobčila. Torej ni ostalo drugega, kot prenašati moževo zlorabljanje v upanju, da bo tega le nekoč konec. Ko mučitelja ne bo več, ko bo odšel, ko bo umrl. In če ni hotel oditi, še manj pa umreti sam od sebe? Je bilo pač treba trpeti še naprej, do svojega groba.

Laže je bilo za moža, prvič ni imel razloga, da bi bil nezadovoljen z ženo, ker mu je tako ali tako morala biti poslušna, in je tudi bila - če ni bila, je poslušnost lahko zahteval na najbolj okrutne načine in družbeni prag tolerance je bil tu zelo visok. On si je v zakonu, oziroma poleg zakona, lahko dovolil vse, česar si žena ni mogla. Lahko je bil pijanec, prešuštnik, slabo skrbel za družino - vse to se je sicer obsojalo, obsodilo pač redko.

Žena je torej morala prenašati moževo tiranijo, nje-mu je pač ni bilo treba. In ko žena po dolgoletnem zlorabljanju ni videla izhoda - je ubila moža! Logično, kajne? Pa vendar ni bilo povsem tako, in kot pravijo sodobne raziskave, tudi danes ni. Ker kdor je navajen trpeti, ta trpi navadno do konca. Za umor hišnega tirana so se prej odločale mlajše ženske, pri čemer ni bila zanemarljiva mladostna nepremišljenost, nenavajenost in nepripravljenost prenašanja neugodja, pa tudi fizična moč.

Na drugi strani moški za umor žene skorajda niso imeli vzroka, saj jim je bilo vse dovoljeno. Zato pa so ubijali žene v pijanosti in v jezi. Pri moških ubojih je tudi veliko več izvršenih dejanj, kot poskusov - ravno obratno kot pri dejanjih, kjer so storilke ženske. To je značilno tudi za današnje čase.¹

Da se žene odločijo za umor soproga, ni vedno vzrok samo njegovo nasilje, ampak tudi naveličanost, navadno precej starejšega moža in pa prisotnost ljubimca. Po neki raziskavi primerov iz šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja za območje Jugoslavije, je bil glavni motiv ubijalk (morilk) upor proti fizičnemu in psihičnemu maltretiranju moža (ali izvenzakonskega partnerja), temu sledi detomorilstvo, na tretjem mestu pa je želja po osvoboditvi od moža, ki so ga bile naveličane. V vseh primerih so žene imele ljubimce in so hotele zaživeti z njimi, pri tem pa tudi niso hotele izgubiti dobre ekonomske osnove.² Iz primerov, ki sem jih našel v fondu deželnega sodišča v Ljubljani (kjer lahko

sledimo primerom kontinuirano nekako od dvajsetih let devetnajstega stoletja dalje), pa bi bil vrstni red malo drugačen. Daleč na prvem mestu je bilo v tistih časih detomorilstvo. Najprej zaradi veliko hujšega obsojanja nezaželenih nosečnosti kot v novejšem obdobju, po drugi strani pa so se ženske takrat veliko težje odločile za tako korenit upor moški dominantnosti, kot v današnjih časih. Na drugo mesto bi skorajda lahko postavili nestrpnost mladih žensk do mož, ki jih niso nikdar ljubile, ti pa so jih zapostavljali - »devali v nič«. Vendar pa je pri teh sodnih spisih iz preteklosti potrebna tudi previdnost, ker je bila doba zelo tolerantna do »zmernega« nasilja nad ženskami in zna biti, da so v zapisih bolj izpostavljali nezadovoljstvo žensk, kot pa nasilnost moških. Na to vprašanje ta skromni prispevek pač ne more odgovoriti in bo za zadovoljiv odgovor potrebna bolj celovita raziskava. Vendar bomo tudi iz naslednjih primerov videli, da so, kar zadeva žene, še največ poskusov umorov in umor zagrešile mlade ženske, oziroma poročene kratek čas, brez otrok. Pa začnimo.

Arzenik in zdrobljeno steklo

Prvi dve zgodbi izstopata časovno, saj se dogajata dobrih sto let prej kot druge, v prvi polovici 18. stoletja.

Leta 1731, okrog sv. Jakoba, v soboto zvečer, je približno dvajset let stara Maruša postregla možu z zastrupljeno juho. Z njim se je poročila na dan svetega Jurija istega leta, otrok še nista imela. To se je zgodilo na gospostvu Logatec, v vasi Vrhnika. Vdovca je torej poročila komaj tri mesece prej in na vprašanje, zakaj je to storila, je dejala, da zato, ker ga nikdar ni ljubila. On da jo pred drugimi opravljal, da ni dobro postrežen in da ne skrbi za njegove otroke. To da je govoril vsem ljudem, tudi županu Vrhnike. Po njenem vzroku za takšno govorjenje naj ne bi imel, povrh vsega pa ji je še očital, da ima »druge« raje kot njega.

»Rumenega strupa« (arzenika) je kupila za sold, prodajalka pa rekla, da bo za podgane. Vendar strupa očitno ni bilo dovolj, saj je bilo možu samo slabo. Marušo so najprej zasliševali na gospostvu Logatec in nato na deželnem sodišču v Ljubljani (21. 1. 1732). Nazadnje so jo izpustili, in sicer zato, ker se je poravnala z možem, ker je bila že dolgo v preiskovalnem zaporu in ker se je medtem pokazalo, da je v blagoslovljenem stanju.³

Storilka iz naslednjega primera, prav tako Maruša, je bila poročena še najdlje in tudi edina med vsemi ženskimi primeri imela otroke. Zaslišanje je potekalo na gospostvu Ig v maju 1749. Na vprašanje, ali je samska ali

¹ Matjaž Voglar, *Družinski umori v Sloveniji*, v: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 48, št. 1 (1997), str. 56.

² Slobodanka Konstantinović-Vilič, *Žene ubice*, *Gradina* 1986, str. 140-141.

³ *Arhiv Republike Slovenije*, AS 307, *Deželno sodišče za Kranjsko*, (dalje: ARS, AS 307), *kazenske zadeve*, oznaka spisa No. 37, 1731.

poročena, je odgovorila, da je poročena, vendar si želi, da ne bi bila. Z možem sta bila stara približno trideset let, imela sta dva sina.

Moža Martina je poskusila zastрупiti z zdrobljenim steklom, ki ga je dobila iz okenske šipe. Steklo, bilo ga je za fižol, je zdrobila, ga dala v juho »vulgo Mozhnek«, to postavila v peč in šla na polje. Ko je mož prišel iz gozda, si je postregel sam in se tistega dne ni nič pritoževal ali spraševal, kaj mu je skuhala, slabo mu je postalo šele kasneje.

Mož je na zaslišanju potožil, da mu je že trikrat poskusila zavdati: Najprej z zeljem in fižolom – takrat je bljuval krvavo peno in bil tri dni bolan. Sprva ni vedel, da je zastrupljen, žena mu je to razkrila šele kasneje med prepirom. Drugič mu je zavdala z zastrupljenimi žganci in nazadnje z močnikom.

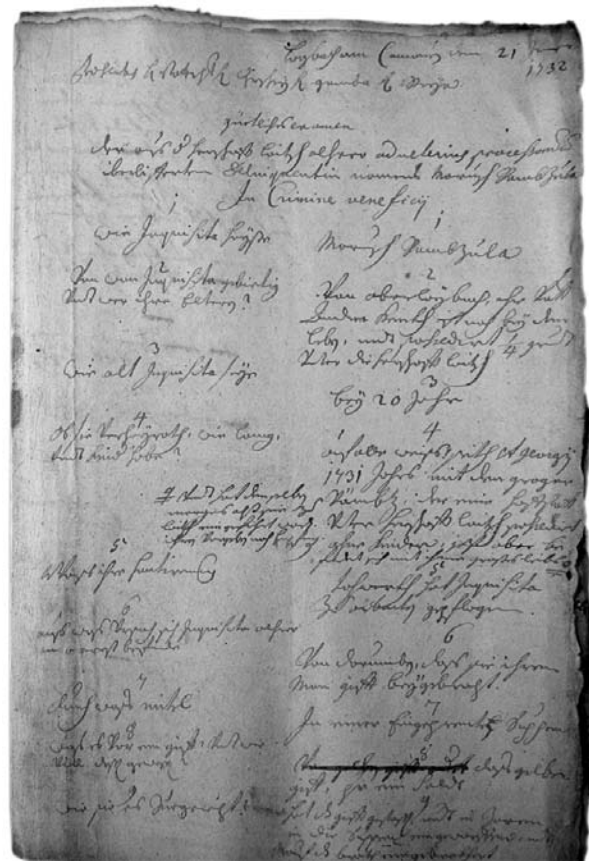
Tast zaslišane je potožil, da snaha njegovega sina ne spoštuje in ne uboga, ga tudi skoraj nikoli ne pokliče po imenu. Da že tri leta redkokdaj jesta skupaj.

Da se zaslišana ne razume z možem, je vedel tudi sosed. Da le redko jesta skupaj, da nista zadovoljna drug z drugim, da naj bi mu tudi enkrat zastрупila žgance, ki so jih pokazali tudi njemu, pa da ne more reči, da je kaj videl. Drugače pa da o tej družini ne ve drugega, ker se ne družijo z njimi.

Zaslišanka je medtem na večkrat ponovljeno vprašanje odgovorila, da je poskušala zastрупiti moža samo enkrat. Potem so jo soočili z možem, ki je ponovil svojo zgodbo in je priznala, da ga je poskušala zastрупiti z žganci, vendar pa ni hotela več priznati, da bi mu zastрупila močnik.

Sodišče je nazadnje sklenilo, da ga je skušala umoriti več kot enkrat in da se njene izjave glede teh poskusov zelo sumljivo razlikujejo – najprej je trdila, da ga je zastрупila samo z močnikom, po soočenju pa da ga je zastрупila samo enkrat prej z žganci. Zaslišanko so nato predali deželnemu sodišču kot pristojnemu, kjer pa se sodba v spisu ni ohranila.⁴

Žrtev naivnega zastrupljanja z zdrobljenim steklom naj bi bil tudi posestnik hube Franc iz Vikrč (Smlednik), star 27 let in poročen s Heleno (21). Junija 1838 je žena nabrala solato v vrtu, jo pripravila in postregla možu v temni kleti. Franc je zapodil vilice v solato, pri žvečenju pa začutil nekaj trdega med zobmi in vprašal ženo, zakaj da je tako slabo oprala solato. Ta se je odrezala: »Če je nočeš jesti, jo bom pa dala dekli ali svinjam.« Nato je

Za sold podganjega strupa je bilo premalo, da bi se Maruša znebila moža (ARS, AS 307, kazenske zadeve, oznaka spisa No. 37, 1731)

hotel videti solato pri dnevni svetlobi, pa jo je takoj vrgla svinjam, vendar je mož solato hitro pobral in videl, da je v njej nekaj kot zdrobljeno steklo. Solato je nesel pokazati sosedu, ki mu je svetoval strokoven pregled in kirurg v Komendi je ugotovil, da je vmes zdrobljeno steklo, to je potrdil tudi lekarnar v Kranju. Mož je sklepal, da ga je žena hotela zastрупiti, ker sta živela v nesoglasju že od začetka. V enem od prepirov naj bi mu tudi zabrusila, da se lahko zgodi, da bo on prej zapustil hišo kot ona. Nadalje se je začel spominjati, da ko mu je postregla s solato, so bila polkna okna v kleti zaprta, da bi jedel v temi, nadalje mu je solato hotela na silo iztrgati iz rok, ko jo je hotel поблиže pogledati in razen njiju pri pripravi in postrežbi solate ni bil prisoten nihče tretji.

Poleg lastne zastrupitve je Franc prijavil tudi pogin svinje, po njegovem kot posledico uživanja solate s steklom. Svinjo so obducirali, vendar sta okrajni zdravnik in konjederec ugotovila, da se je zadušila zaradi pol krompirja v žrelu.

Žena je moževe obdolžitve zanikala in dejala, da je možno, da solata ni bila dovolj oprana ali pa, da sol ni

⁴ ARS, AS 307, kazenske zadeve, oznaka spisa No. 45, 1749.

bila dovolj čista. Da je poskusila solato prej, preden jo je dala možu in tudi kasneje, preden jo je vrgla svinjam in jo nekaj tudi pojedla. Da ne bi vrgla zastrupljene solate svinjam, saj bi jo tako odkrili. Sicer pa je dan za tem dogodkom prav tako postregla s solato trem tesarjem, ki so delali pri njih. Ti trije so dejansko potrdili, da je bilo tudi v njihovi solati nekaj trdega, kot da ni bila dovolj sprana in bi bila v njej peščena zrna, ali pa kot da se sol ne bi bila čisto raztopila.

Nato je prevzela pobudo, češ da bi bil tudi mož lahko dovolj pokvarjen in bi sam kaj dodal v solato, da bi jo lahko obtožil. Označila ga je kot izredno *žlehtnega* in brezumno ljubosumnega, čeprav naj ji ne bi mogel očitati nobenega napačnega koraka. Zato da tudi ne morejo imeti nobenega hlapca pri hiši. Očita ji tudi, da nima otrok. Že leto dni da potrpežljivo prenaša to moževo zlorabljanje in meni, da on v glavi ne more imeti vse v redu, ker da bi drugače ravnal bolj premišljeno.

Župan je povedal, da sta se zaradi nezadovoljstva in razdora med njima zakonca tudi stepla, kriva pa naj bi bila oba. On naj bi bil premalo značajan in ni mogel obvladovati k zlobi nagnjene žene, ona pa naj bi rada videvala mlade fante njenih let, kar pa je bilo njemu trn v očesu. Vendar pa ji ni mogel očitati kakega prepovedanega občevanja. Glede zastrupljanja samega je župan menil, da naj bi bilo vse skupaj samo slučaj. Da pač ne gre sumiti, da bi kdo od njiju samo zaradi nerazumevanja drugemu stregel po življenju.

Sodišče je povzelo, da se sicer steklo kot tako ne smatra za strupeno snov, pa tudi svinjam in tesarjem ni bilo nič, ko so jedli enako pripravljeno solato, da gre željo po zastrupljanju bolj pripisati moževemu slepemu ljubosumju in zlobnemu razmišljanju.

Solato so dali tudi kemično analizirati, v njej so našli »zgolj« steklene delce, vendar nikakršnih drugih strupenih snovi. Torej solata ni mogla služiti za umor z zastrupljanjem. Toliko zdrobljenega stekla, kot ga je bilo v solati, pa ni moglo biti nevarno za človeško življenje, ker tudi nihče ne bi mogel pojesti toliko na tak način zdrobljenega stekla, da bi mu to škodovalo. Zadevo so zato vrnili sodišču okrajne gosposke Smlednik, češ da ne gre za poskus zastrupitve.⁵

Ana z Bleda je junija 1841 svojemu možu Francu prav tako postregla solato z neobičajnim dodatkom. Po obedu, ko sta se njegova mati in gostačka odpravili pred hišo počivat, je žena za moža pripravila solato, ki jo je imel zelo rad. Sama je sicer ni hotela jesti, on pa je kot velik ljubitelj te jedi začel pošteno zalagati in takoj

začutil nenaravno vročico. Pogledal je v solato in v njej našel rumena zrna v velikosti peska. Poklical je ženo, ki se je izgovarjala, da se je moralo nekaj primešati, da je bila solata sicer čista in pod pretvezo, da jo bo vrgla svinjam, jo je vzela in vrgla v stranišče. Tudi ta Franc se ni dal odpraviti kar tako, ampak je nekaj solate pobral iz stranišča in tudi on šel soseda vprašat, kakšne barve je strup. Sosed je odgovoril, da rumene, Franc mu je nato pokazal solato ter povedal, kako je bilo. Vendar pa je na ženine prošnje zadevo zaenkrat zamolčal. Popil je veliko vode in bruhal, proti večeru se je počutil že bolje, cel teden pa ni imel teka.

Žena je bila od tega dne dalje kot zmešana, ni hotela povedati vzroka, zakaj je to storila, ampak je venomer ponavljala, da so ji drugi to svetovali. Nato je od vsega hudega tako zbolela, da je prejela poslednji zakrament in bila prevedena. Vendar je okrajni zdravnik ugotovil, da kaj posebno bolna naj ne bi bila in tudi res si je kmalu opomogla.

Na zaslišanju je nato povedala, da je stara 25 let, brez otrok in da je o postu leta 1841 na prigovarjanje sorodstva in drugih ljudi vzela Franca za moža proti svoji volji. Ta notranji odpor, ki je bil prisoten že ob poroki, je po njej samo še naraščal iz dneva v dan, ker je v letih starejši mož ponoči »z njo počel gnusne stvari«. To je v njej sčasoma razvilo tako sovraštvo, da ga ni mogla več prenašati. Zlovoljnost in srd sta se zgrnila nad njeno življenje, da je bila že večkrat pred odločitvijo, da skoči v vodo. V želji, da se znebi neznosnega moža, je prišla na misel, da poskusi s strupom.

Na dan, ko so na Bledu podeljevali nagrade za rogato živino, je šla na vodnjak po vodo in na tej poti je srečala sodnijskega pisarja. Med pogovorom ga je zaprosila, da bi ji izdal dovoljenje za nabavo strupa, ne da bi mu povedala, zakaj ga potrebuje. Pisar ji je dejal, da ji list, če ga on napiše, ne bo nič pomagal, da naj se za to obrne na župnika. In res je šla naslednjo nedeljo po maši k župniku v Zasip (k domačemu ni upala, ker se je bala, da jo bo zavrnil) in mu je rekla, da rabi strup za konjske uši in župnik ji je napisal zadevni list. Strup je nato šla iskat v lekarno v Radovljico. Lekarnar, kjer ga je kupila, je tajil, češ da že tričetr leta ni prodal nobenega arzenika. Priznal je šele na tretjem zaslišanju s soočenjem. Sicer pa bi moral dati soglasje za izdajo strupa tudi okrajni komisariat. Komisija v Radovljici, sestavljena iz lekarnarja, doktorja kemije in dveh zdravnikov je ugotovila, da gre za arzenik in sicer za žvepleni (ta je rumen, beli je veliko hujši).

Na preliminarnem zaslišanju na radovljiškem gospostvu je Ana torej priznala načrtovan, zahrbtnen poskus umora.

⁵ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 – 128/1838.

Mož Franc je bil prepričan, da je žena morala imeti razmerje z nekom in da je bil to vzrok, da ga je hotela umoriti. Že od poroke da mu je bila nenaklonjena in mu ni namenila lepega pogleda. Velikokrat je šla ob nedeljah z doma, menda k staršem, vendar pa je on domneval, da nekam drugam. Kljub temu pa je zaprosil, da bi Ano izpustili in je bil z njo pripravljen ponovno zaživeti v skupnosti, s tem se je strinjala tudi njena tašča.

Šestdeset let stara gостаčka je vedela povedati, da se je Ana v mozevi družbi dolgočasila, nikdar se ni zasmejala, malo sta bila skupaj, če pa je kdo drug prišel k hiši pa je bila povsem druga. Franc da je bil dober z njo, da je z njo zelo lepo ravnal. Čeprav je bilo njeno nezadovoljstvo opazno, ni slišala, da bi se kdaj pričkala. Samo enkrat jo je slišala reči njemu, da je vsaka neumna, ki starca vzame. Da bi imela drugega, ni vedela.

Francev brat je omenil govorice, da naj bi si bila Ana pred poroko dobra z nekim bivšim vojakom, ki pa je to zanikal.

Župan je dejal, da se je že na ohceti videlo, da sta se oba poročila proti volji, vendar pa se nista kregala in kazala nezadovoljstva navzven. Njeno obnašanje je bilo v redu, nič je niso opravljali, bila je pridna in delovna, rada doma.

Na deželnem sodišču v Ljubljani so Ano zasliševali od septembra 1841 do aprila 1842. Prijavo je županstvo Bleda prejelo julija 1841 (očitno je Franc šele takrat prijavil zastrupitev, ki se je zgodila že junija). Na tem zaslišanju je svoje priznanje na sodišču pri okrajni gosposki v Radovljici zanikala, češ da v zmedenosti ni vedela, kaj je govorila in kaj je priznala, da je sicer od apotekarja dobila nekaj proti ušem, vendar da tega ni zamešala možu v solato. Mož da bo potrdil njeno nedolžnost, da je ona iz poštene hiše in česa takega nezmožna. Pred poroko da ni imela nobenega ljubezenskega razmerja. Da sicer ob poroki do moža ni čutila ničesar, počasi pa da ga je vzljubila.

Na sklepnem zaslišanju je pokazala »dobro pamet« in prosila, da jo spoznajo za nedolžno.

Sodišče je ugotovilo osnovo za zahrbtni umor, za kar je bil predviden zapor od deset do dvajset let. Otežujoče zanjo je bil poskus naklepnega umora in zanikanje prvotnega priznanja na drugem zaslišanju v Ljubljani. Olajšujoče pa poprejšnje brezmadežno življenje, ter da je zastrupitev izvedla na tak način, da jo je Franc moral opaziti in je bilo torej njegovo življenje manj ogroženo in da poskus zastrupitve ni pustil na zdravju Franca niti najmanjših posledic. Nadalje so upoštevali tudi mladost in nekaznovanost. Sodišče je zato predlagalo najmanjšo,

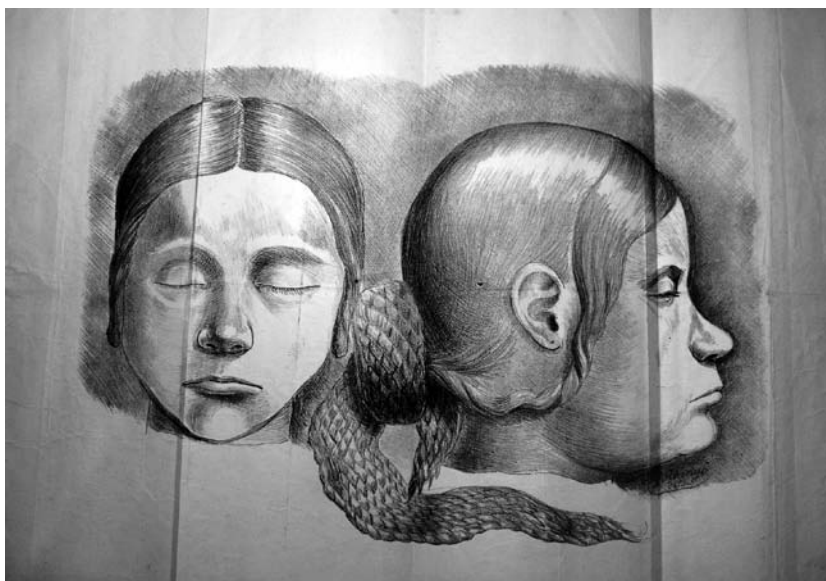
desetletno zaporno kazen težke ječe, prizivno sodišče pa naj bi jo pomilostilo še na šest let. Prizivno sodišče je deloma sledilo temu predlogu deželnega in je deset let prisojene ječe zmanjšalo na sedem let. Ocenili so tudi, da je bila Ana zdrava, močna, brez znakov nosečnosti, sposobna prenesti deset udarcev s šibo, težko delo in post. Kazen je nastopila 1. 6. 1842.⁶

Arzenik je bil očitno včasih zelo priljubljen, celo še kot sredstvo proti zastrupitvi, kot bomo videli v naslednji zgodbi. Začelo se je pa tako, da je avgusta 1843 Neža iz Dolenje Radulje (okrajna gosposka Krško) prijavila moža Jožefa, da jo stalno tepe in da je kradel piro in žito v snopih s polja ter tudi njo prisilil, da je kradla z njim. Za to ga je občinski sluga z gradu Radeljca prijel in peljal na zagovor, Jožef je dejanje priznal in žito vrnil. Tej prijavi Neže je sledila hišna preiskava zaradi suma prekrška glede zemljiških dajatev. Pri tem so v njegovi skrinji našli čevljarско orodje, za lot in pol tobačnega semena (26,25 g), 216 zelenih tobakovih listov, s srebrom okovano sprehajalno palico, gozdni rog in v papir zavit prašek, za katerega se je kasneje izkazalo, da je beli arzenik (pol lota - 8,75 g). Arzenik in Jožefa so odpeljali na okrajno gosposko Krško, kjer je izpovedal, da naj bi arzenik dobil že pred petnajstimi leti od nekega kočevskega krošnjarja, ko je bil pri nekom kot šuštar v šteri. Kupil ga je kot sredstvo proti zastrupitvam, ker naj bi mu menda njegovi obrtni tovariši grozili z zastrupitvijo. To sredstvo proti zastrupitvi naj bi imel tedaj neprekinjeno že deveto leto všito v obleko in vedno na sebi, dal naj bi ga tudi ženi Neži, s katero je poročen od leta 1840. Služil pa naj bi ji proti morebitni zastrupitvi, s katero ji je zagrozil gozdni hlapec (s katerim je poprej imela ljubezensko razmerje), če se bo poročila z njim, Jožefom, kar je seveda storila.

Jožef je v nadaljevanju izpovedi zaupal, da mu je v drugem letu po poroki nekega dne po večerji postalo slabo in daj takoj posumil, da ga je žena, s katero sta se večkrat prepirala, z nečim zastrupila. Takoj je hotel mleka, katerega mu je na srečo prinesla sosedka, ki se je ravno takrat nahajala pri njem v hiši. Ko ga je popil, se je »izkozal« in se takoj počutil bolje. Naslednje leto (1842) mu je žena opoldne, ko je prišel s tlake, dala na mizo neko krompirjevo jed, na dnu katere je našel nekaj zrn arzenika. Takoj je začutil bolečine v trebuhu in stekel k sosedu, da je dobil mleka in bruhal. Od tedaj dalje da ima mir pred ženo.

Neža je potrdila, da ji je res tik pred poroko dal nek prah v cunjo zaviti, češ da naj ima to vedno pri sebi, da je to odlično sredstvo proti zastrupitvi. Da pa mu ga je dala nazaj, ko je od nekoga izvedela, da je to zelo močan

⁶ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 - 1494/1841.

Poizvedba za neznano umorjenko (ARS, AS 307, F2 – 1984/1843)

strup. Trdila je torej, da ga ni mogla zastrupiti. Sosedu sta se spomnili, da je bil hotel mleka od njiju in da sta mu ga dali, nista pa ga videli, da bi nato bruhal, niti se nista spomnili, da bi takrat ženo obdolževal zastrupitve.

Župan je za Jožeta dejal, da je slab človek in še posebej poudaril, kako nečloveško tepe ženo, ki pa da je dobra, samo nezakonskega otroka ima.

Deželnemu sodišču se je po vseh zaslišanjih zdelo še najbolj verjetno, da si je domnevna žrtev zastrupljanja, mož Jožef, to zastrupljanje izmislil iz maščevanja, ker ga je žena Neža prijavila kot tatu. Najbolj je bilo sumljivo to, da je zadevo prijavil šele po dveh letih, tedaj, ko je bil sam naznanjen, pa tudi glede natančnejšega časa domnevne zastrupitve se je zapletal, saj je postavljaval prvo zastrupitev enkrat v prvo leto, drugič v drugo leto zakona in tudi glede druge zastrupitve ni bil gotov. Sicer pa tudi ni bila več mogoča preiskava jedi. Julija 1843 so tako v Ljubljani sklenili, da ni vzroka za kazensko preiskavo.⁷

In ponovno arzenik in nezadovoljna mladoporočenka. Zgodba o poskusu zahrbtnega umora se je začela odvijati povsem slučajno. V Ljubljani so julija 1847 v gostilni Slon prijavili krajo para ženskih škornjev (2 gl) in spodnje kijklje kelnarice (1 gl 30 kr). Teh dveh kraj so hišni ljudje osumili njivsko deklo Heleno ki se je izdajala za samsko, pa se je izkazalo, da je poročena pod drugim priimkom in da je prejšnje leto zapustila moža v Polhovem Gradcu ter mu na račun dote vzela za »odpravnino« sto goldinarjev. Poročila sta se ob po-

stu leta 1845, že štirinajst dni po poroki pa je iz neznanega vzroka začela kazati odpor do moža in pri župniku želela dobiti potrdilo za nabavo arzenika. Ta jo je zavrnil in nazadnje je dobila strup pri zakonskem paru, kjer je služila pred poroko. Natvezila jima je, da imajo voli uši in očitno so takrat uporabljali arzenik tudi za to.

Mož Franc, star 50 let, enkrat zaprt zaradi kraje, je izpovedal, da sta s Heleno po poroki sprva dobro shajala. Kake tri tedne pred veliko nočjo, ko se je vrnil s polja, mu je na dvorišču stopila žena naproti in mu dala hleb kruha, vendar vsega ni pojedel, ampak je spravil ostanek v omaro. Nato sta šla z ženo orat. Po kakšne pol

ure oranja mu je postalo slabo in dvakrat je bruhal. Od tedaj dalje je poležaval in ni bil za nobeno rabo, da je bilo po treh tednih (!) ženi tega že dovolj in mu je rekla, da naj se že končno spravi delat. To ga je razjezilo in je vrgel stol za njo, ona pa je postala zlobna in ni hotela več skrbeti zanj. Kasneje se je z njim pobotala in mu preoblekla posteljo, ker je vedela, da ima v njej skrit robec z denarjem.

Sprva ni posumil na kruh, na to so ga spomnili drugi, ko so mu povedali, da je hotela dobiti arzenik. Sam je menil, da mu je slabo, ker je jedel še topel kruh. Vendar je kruh od takratne peke jedel tudi mali pastir, ki pa mu ni bilo nič.

Župnik je označil Heleno kot zelo v redu, poznal jo je že od prej, ko je služila v njegovi župniji. Mož Franc, vdovec, naj bi po njegovih besedah najprej želel poročiti mlado in bogato, ker pa se to le redkokdaj izide, so mu priporočili vdovo Heleno in v nekaj dneh je prišlo do poroke. Kmalu po poroki je Helena postala nezadovoljna z možem. Župnik jo je povprašal zakaj, pa mu je odgovorila, »da že ve zakaj«. Nekaj dni zatem ga je prosila za potrdilo za nakup strupa »mišnice« za preganjanje uši pri govedu, vendar ji je svetoval, naj jih odpravi drugače. Od takrat dalje je ni več videl in slučajno jo je potem srečal pri Slonu v Ljubljani.

Soseda je izpovedala, da ji je Helena rekla, da z možem ne more več zdržati, da mu nič ne naredi povšeči, da naj tudi z živino ne bi znala ravnati, vendar da kolikor pomni, so bili ljudje z njo zadovoljni, pri njem pa nič ne naredi prav. Da je grozno za umret. Soseda ji je odgovorila, da če misli, da bo mož za večno, da bo mogoče

⁷ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 – 2149/1843.

sploh prej umrl, kot si misli. Na te besede jo je Helena vprašala, kaj da meni na to, da človeku, ki je tako zloben, gotovo lahko nekaj daš, da ga pobere. Na to je bila soseda nekaj časa tiho, ker jo je takšno govorjenje presenetilo, potem pa je le odgovorila, nekako v smislu, da bo najbrž že tako. Ni pa vedela, ali sta to govorili preden je spekla tisti kruh ali kasneje.

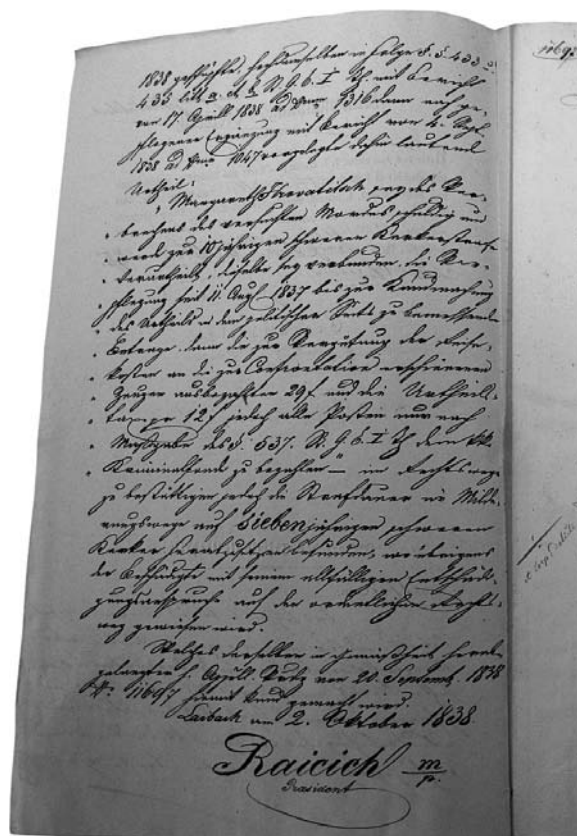
Helena (33) je na sodišču izjavila, da je zapustila moža, ker je slabo ravnal z njo, očitano ji dejanje pa je zanikala. Glede kraje v Slonu, ki je v skupni vrednosti znašala 3 gld 30 kr, je bila zaradi majhne vrednosti preusmerjena na uradno kaznovanje; glede denarja, ki ga je vzela možu, ko ga je zapustila, pa je veljalo, da je to stvar skupnega gospodinjstva (ker sta bila poročena) in tudi če bi mož to dejanje hotel »preganjati«, bi bil to kvečjemu težak policijski prekršek; glede zastrupljanja pa so preiskavo prekinili, češ da ni bilo osnove, da niso našli nič strupa, da če bi mož res jedel arzenik, bi gotovo umrl, da je pastirček tudi jedel kruh iste peke pa mu ni bilo nič ...⁸ Zadeva je bila za sodišče zaključena, kako sta jo naprej vozila bivša vdovca pa je prepuščeno naši domišljiji.

Preden si pogledamo dva primera, ko sta se ženi mož lotili fizično, omenimo še dve neuspešni zastrupljevalki.

Okrajno sodišče v Litiji je oktobra 1857 poročalo, da je Marija iz Oble Gorice poskusila umoriti moža Franca. Za večerjo mu je dala proseno kašo z živim srebrom in tri žlice te jedi je pojedel. Preiskavo so opustili zaradi nezadostnih objektivnih in subjektivnih dejstev – po zdravniškem mnenju je bilo živega srebra čisto premalo za umor.

Druga epizoda pa je dokaj naiven poskus ljubimcev, da bi se znebila odvečnega moža. Nace in Marija sta za božič 1857 hotela zastrupiti njenega moža Janeza. Nace je bil hlapec in ljubček gospodinje na Viču. Z več škatlic vžigalic je gospodinja postrgala žveplo in fosfor ter dodala še steklo, ki ga je s sekiro zdrobila v lopati. To »smrtonosno mešanico« je zamesila v »v deželi običajen kolač Potizzen«. Ko je bila potica pečena, jo je prerezala na pol in videla, da je potični namaz sumljivo črn, potica je smrdela po žveplu, zato jo je nesla v klet, kjer jo je čez dva dni našel mož Janez. Poskusil je košček, imela je okus po žveplu in kasneje je ženo poklical na zagovor glede čudne potice, ki pa je vmes že izginila, tako da pri hišni preiskavi niso našli nič sumljivega. Žena mu sicer potice ni ponudila, obstajal pa je dvom, da je hotela s svojim ljubčkom škodovati možu. Državni pravdnik je

⁸ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 – 2061/1847.

Margareta se je moža lotila s sekiro in za kazen dobila sedem let težke ječe (ARS, AS 307, F2 – 1697/1837)

nato sklenil, da je žena odstopila od svoje namere in da ni osnove za pregon.⁹

Sekira, cepec in kamen

In sedaj dva bolj konkretna primera žensk, ki sta imeli dovolj svojih moških.

Prva naveličanka se je spravila na moža po dobrih treh mesecih zakonskega stanu. Margareta iz Dolža v okrajni gosposki Ruperčvrh je bila leta 1837 stara 23 let, mož pa 19. Poročila sta se v februarju tega leta in v maju šla skupaj »v goro« na polhe. Mož je zakuril pod bukvo ogenj, da bi z dimom izganjal polhe iz duplin, se povzpел na bukev in tolkel po deblu, žena pa je spodaj čakala s sekiro in tolkla po bežečih polhih. Medtem je mož splezal z bukve, ona pa ga v gostem dimu ni videla in ga je pomotoma zadela s sekiro – to je bila njena različica zgodbe na zaslišanju na deželnem sodišču.

Mož je na zaslišanju dejal, da ni bilo okrog bukve nobenega dima in nobeni polhi da niso takrat okrog skakali, da bi jih bilo treba pobijati. Da ga je najprej vž-

⁹ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F1 – 1935/1857.

gala po tilniku, potem pa še po rami in lopatici. Komaj je zbral zadnje moči in v begu iskal rešitve, pa je žena za njim vrgla še sekiro. Tekel je dalje iz gozda, kjer ga je žena dohitela in zaklicala: »Jezus Nazarenski, ne govori tega okrog!« Priča Uršula G. je izjavila, da je žena tekoč za možem kričala: »Če boš to razkril, te moje oči ne bodo več videle!« Druga priča, Urša Š., pa je dejala, da je žena kričala, da je njegove oči ne bodo več videle, če bo povedal, kaj se je zgodilo. Na zaslišanju je žena dejala, da mu je to rekla, ker bi bila zanjo grozna sramota, če bi se razvedelo, zakaj je njen mož ranjen.

Po dejanju se je žena zatekla na očetov dom in se ni vrnila k možu. Na zaslišanju je trdila, da je bila pri možu, dokler se ni sama prijavila na okrajno gosposko. Po izjavi gosposke pa so jo na zaslihanje pripeljali od njenega očeta.

Zakonca naj bi imela znanstvo že pred poroko, vzela naj bi se iz svobodne volje in živela dokaj složno, če se izvzame zadnji dogodek. Je pa tašča pripomnila, da je bila zaslišanka vedno zlovoljna in vase zaprta ter da je iz vsega njenega ravnanja vela sovražnost proti njeni družini. Tudi župnik je povedal, da je zaslišanka kazala odpor in sovraštvo do moža.

Sosed pa je vedel, da se od zločina dalje govori, da naj bi imela zaslišanka v zakonu, in tudi že prej, znanje z nekim graničarjem in da naj bi izjavila, da se bosta poročila, ko bo spravila moža s poti. Družina zaslišanke naj bi bila na zelo slabem glasu, predvsem oče.

Zaslihanje je odkrilo, da naj bi osumljenka pred mesecem in pol prosila oskrbnika z Ruperčvrha za kak strup za podgane in miši, oziroma naj bi ga prosila, da ji preskrbi arzenik, da bo nekemu fantu zdravila bolno nogo. V ta namen ji je dal neko pisanje, da bi dobila arzenik v lekarni. Priča Janez B. (apotekar) je povedal, da se je na vprašanje, kaj bo s strupom, razjezila in dejala: »Kar hoče oskrbnik, saj mi je prav on svetoval, da naj zastrupim svojega moža, če ne bo hotel delati!« Mož jo je tudi vprašal, zakaj da je hotela strup in je sprva to zanikala, potem pa sta se čez nekaj časa spričkala in mu je očitala, da je lenuh in on ji je dobesedno rekel: »A zato si torej hotela strup, za mene.« Po teh besedah se je ona z zamero pobrala k staršem, večer za tem pa jo je že našel doma.

Sodišče je ocenilo, da je bila zaslišanka precej grobe nravi. Na zaslišanju je bila dolgo časa nenavadno ravnodušna in šele nazadnje je pokazala nekaj čustev, sicer naj bi bila povprečne pameti, zdrava, močne postave, brez vidnih znakov nosečnosti, sposobna prenesti petnajst udarcev s šibo, težko delo in post. Da je nenavadno krepka, njen mož pa je nasprotno mladenič slabotnega telesa.

Tudi sicer se je mož na zaslišanju izkazal za cagavega mladeniča nepokvarjenega značaja.

Zaslišanka je trdovratno tajila, da bi namenoma udarila moža s sekiro, ampak da je bilo to po nesreči, ko je v dimu mahala s sekiro po polhah na bukovem deblu. Seveda so ji težko verjeli, da ga je trikrat usekala po pomoti. Vendar pa je imela srečo, da je mož z zdravniško pomočjo ponovno ozdravel.

Po kazenskem zakoniku iz leta 1803 (§121) bi ji pripadalo od deset do dvajset let stroge ječe. Oteževalnih okoliščin sodišče ni videlo, kot olajševalno pa, da je prebela nekaj mesecev v preiskovalnem zaporu brez svoje krivde, zato so predlagali deset let. Presojali so še druge okoliščine – da je vzela Miha prostovoljno in da se ni odkrilo, da bi imela kakega ljubčka. Sodišče ni videlo motiva za dejanje, zato je bilo zanj stopnja kaznovanja problematična. Nazadnje je zapisalo, da bi tudi krajša kazen s posebnim religijskim poukom lahko povzročila poboljšanje in so priporočili prizivnemu sodišču, da jo kaznuje samo s petimi leti stroge ječe.

Prizivno sodišče v Celovcu je najprej opozorilo na vrsto nepravilnosti in nedoslednosti v preiskavi in zaslihanjih. V odgovoru so zapisali, da bi bila vsaj ena rana smrtonosna brez pravočasne zdravniške pomoči. Prav tako, da ima Miha posledice in ne more delati kot prej. Deželnemu sodišču so naložili, da mora zaslišati še graničarje, če je imela med njimi ljubčka, vendar nihče ni vedel zanjo, niti tega niso mogli potrditi, da bi hotela dobiti arzenik. Prav tako je moralo sodišče ponovno opraviti nekatera zaslihanja, ki tudi niso odkrila nič bistveno novega. Nazadnje so Margareto 3. oktobra 1838 obsodili na sedem let težke ječe in stroške postopka. Svoje zahteve pa je pridejal tudi mož Miha, ki je prestane bolečine cenil najmanj na 1000 goldinarjev, bolniško, ko je gospodarstvo trpelo zaradi njegovega okrevanja, najmanj na 30 goldinarjev in še za zdravnika, kateremu je odštél 40 gld.¹⁰

Zadnji ženski primer poskusa pokončanja moža je bil tudi edini uspešni od vseh.

Zakonca Janez (33) in Marinka (27) iz Gornje Lokvice (Metlika) sta že več let živela v velikem nesoglasju, ker naj bi žena živela zelo razbrzdano življenje in je moža tako zelo sovražila, da je le-ta odšel živeti k svojemu bratu v Doljno Lokvico. Od tam je tudi obdeloval svoje četrte hube in je samo sem pa tja šel domov pogledat, kako gre. Tako je bilo tudi usodnega septembrskega dne leta 1837, ko je izvedel, da je žena nesla sadje v Metliko in

¹⁰ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 – 1697/1837.

izkupiček tam zapravlja oziroma zapila, kar naj bi tudi pripeljalo do družinskega prepira in nato uboja.

Najprej se je pred hišo sporekel s taščo in tastom, ki sta ga suvala, on pa ju je brcal. Prisotna je bila tudi žena in sporekla sta se tako zelo, da je mož šel v hišo, da bi razbil peč, v kateri je žena hotela peči kruh, on pa naj bi ji zaradi slabega stanja peči in nevarnosti požara to hotel preprečiti. Žena je šla za njim in vpila nanj, da če bo razbil peč, da bo ona razbila njegova. Da bo ona njegova smrt, ali pa on njena. Mož pa je ni jemal v mar in je vzel poleno in razbil dve pečnici. Pri tem je kazal ženi hrbet, ki je vzela lesen tolkač za mlatenje prosa in ga strahovito treščila po glavi, da se je pri peči takoj sesedel na tla. Potem je udarjala po njem še naprej, v hišo je pritekel njen oče in jo vlekel proč, češ saj ga boš do mrtvega potolkla, pa ga je porinila ven rekoč, pojdite, da se ne bo govorilo, da ste ga vi pobili, ampak ga bom sama ubila. Zaradi starosti se ji ni mogel upirati, lahko je samo obstal pred hišo in gledal, kako je hči s praga pobrala dva velika kamna, ju nesla v sobo in enega za drugim vrgla na tleh ležečemu možu na glavo, da je bil takoj ves v krvi. To je videla tudi sosedka, ki je medtem prihitela in zakričala: »Marinka, kaj pa počneš! Saj ga boš ubila!« Marinka se je zadržala, da ga hudič še ni pobral in nadaljevala s svojim krutim početjem, dokler ni v sobo stopil brat umrlega, pred katerim je takoj zbežala in se skrila. Pretepeni je bil ves krvav, brat je skušal govoriti z njim, vendar je ta lahko le še izrekel poslednje besede, »do mrtvega sem pobit«, nakar so mu umili glavo, vsaka pomoč je bila zaman, saj je imel glavo povsem razbito.

V obdukcijskem poročilu so zapisali, da je bilo truplo precej veliko, dobro hranjeno, zdravega, mišičastega moža v najboljših letih, ki je bil tudi drugače vedno zdrav. Imel je poškodbe po vratu in po glavi, drugače po telesu ne, razen na mošnji, na levi strani, kjer je bila koža rdeča, vneta, odrgnjena, očitno zaradi zadane nasilnosti (otekline od udarcev so bile tudi po hrbtu od vratu navzdol). Umrli je zaradi hudih udarcev na sencih s topim predmetom. Tudi drugi udarci bi lahko bili smrtonosni.

Preiskava je trajala skoraj leto dni in sodišče je nazadnje spoznalo Marinko za krivo uboja, in ne umora, ter ji prisodilo petnajstletni zapor, ki ga je nastopila šele oktobra 1838, pripor pa se ji v kazni ni štel.

Sicer pa je bila Marinka majhne postave, velika komaj štiri čevlje (manj kot 130 cm), močne postave, okroglega obraza, kostanjevih las in obrvi, sivih oči, visokega čela, špičastega nosu, našobljenih ustnic, somernih ust in brade. Govorila je »kranjsko s hrvaškim narečjem«

in bila ocenjena prenesti kaznovanje z desetimi udarci s šibo, težko delo in post.¹¹

Kar z roko in z nogo

To so bili torej ženski poskusi umorov mož, od katerih je bila uspešna samo ena. Sedaj pa si pogledajmo še tri izvršene uboje, ki so jih zagrešili možje.

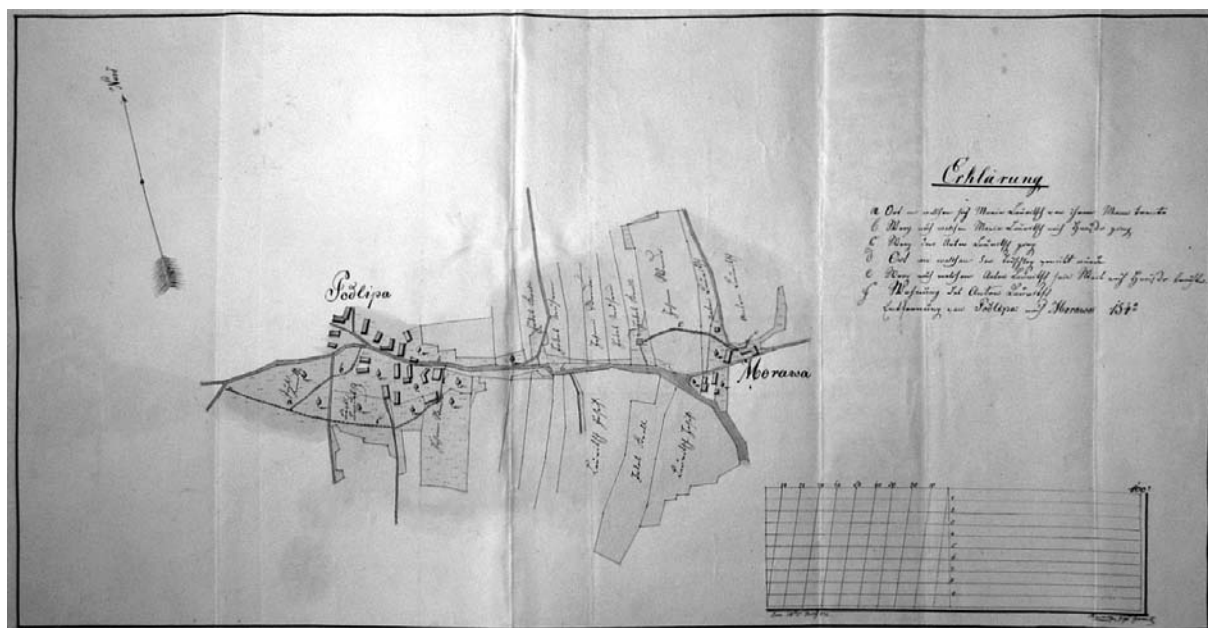
Za prvega, iz leta 1824 lahko rečemo, da je bil najbolj klasičen uboj »žene po možu« – pijani in ljubosumni dedec pobije ženo v navalu trenutnega besa.

V maju 1842 se je družina sosedov iz Podlike v okrajni gosposki Trebnje v veselem stanju zvečer vrčala domov s semnja v Žužemberku. Med drugimi tudi Anton z ženo Marijo, ki je bila nekoliko okajena in se je s sosedi držala za roko, kar je prav tako pijanega moža spravljalo v bes. Potem pa je še zaostala z enim od sosedov za skupino, kar je pijanega in ljubosumnega moža tako razjezilo, da ji ni samo očital zaostajanja, ampak je to še podkrepil z brco v njeno zadnjo plat. Eden od sosedov je vzel ženo v bran, kar je moža še bolj raztogotilo, da ga je udaril s pestjo v prsi, sosed pa ga je vrgel po tleh. Po tej razprtiji so sosedje, s katerimi so šli v začetku skupaj domov, zakonca pustili sama in krenili naprej. Naslednji dan pa se je začela širiti govorica, da je Marija mrtva.

Na zaslišanju je šestnajstletna hči povedala, da je tiste noči oče prišel okrog polnoči domov in še preden ga je lahko vprašala, kaj se dogaja, ji je ukazal, naj gre z njim. Vzel je še cizo in šla sta do travnika, kjer je na tleh ležala mati, ki je bila še pri zavesti in je na hčerino vprašanje, kaj da ji je, odgovorila, da ne bo več dolgo živela na tem svetu in da ji nihče več ne more pomagati. Nato sta jo naložila na cizo in peljala domov. Na pomoč so poklicali sosede, ki so ji pomagali z obkladki, vendar zaman – poslovala se je od moža, mu priporočila otroke in umrla še preden je prišel duhovnik – okrog treh zjutraj. Obdukcija je ugotovila, da je umrla zaradi udarcev s topim predmetom po glavi.

Anton je bil star 42 let, oče šestih otrok, nekaznovan, nikdar v preiskavi, posestnik četrte hube in vinograda v okraju Žužemberk. Zaradi pijanosti se je slabo spominjal dogodkov. Rad je pil in pretepal ženo, po izjavah bratov je že prej tepel svojega očeta. Tudi teto naj bi pred desetimi leti tepel še dva dni pred njeno smrtjo, vendar je bilo ugotovljeno, da je umrla zaradi starčevske slabotnosti.

¹¹ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 – 224/1838.

Rekonstrukcija uboja žene v Podlipi (ARS, AS 307, F2 – 1615/1842)

Priznal je, da je premlatil ženo v besu in ljubosumnosti, ni pa vedel povedati ali z rokama, nogama, palico ... Potožil je, da si glede tega ne more pomagati, da ima pač vsak svojo nesrečno uro, ko ga obsede hudič, da ne more za to okriviti nikogar drugega kot svojo zmedenost in neumnost, da pa žene vsekakor ni nameraval ubiti.

Sodišče je spoznalo, da jo je pokončal v jezi in nenamerno, da gre za uboj in ne za umor, vendar pa da ni bil tako pijan, da bi bil neprišteven, ker je dokaj natančno opisal predhodne dogodke, kar pa ne bi mogel, če bi bil pijan do nezavednosti. Po kazenskem zakoniku bi za to dejanje lahko dobil med desetimi in dvajsetimi leti hude ječe. Otežujoče okoliščine je predstavljalo to, da je ženo tako neprizanesljivo in grozovito potolkel; da je bila mati šestih otrok, od tega je enega še dojila (14 mesecev); da jo je pretepal že prej; prav tako svojega očeta, pred katerim naj bi se sicer samo branil, ko je leta pijan prihajal domov. Olajševalno pa naj bi bilo, da je bil takrat nekoliko pijan; da je podvržen hudi jezi; da je tudi žena s svojim obnašanjem dala nekoliko povoda in da je drugače na dobrem glasu. Deželno sodišče je zato najprej priporočilo najnižjo, desetletno kazen in še pomilostitev na osem let, ter se kasneje izreklo še za dodatno znižanje na šest let, kar so na prizivnem sodišču v Celovcu tudi potrdili.

Če primerjamo zgornjo kazen, ki jo je dobila Marinka za pobjo moža v jezi (petnajst let) in pa kazen, ki jo je dobil Tone za pobjo žene (šest let), časovne razlike med dejanjema pa je bilo manj kot pet let (in v veljavi isti kazenski zakonik), je diskrepanca očitna. Vendar

pa je treba pripomniti, da si je sodišče v takih primerih, ko je obsojenec moral skrbeti za otroke in/ali posest, prizadevalo za čim nižje kazni iz povsem praktičnih razlogov, da je skrb in delo spet čimprej prevzel tisti, ki je bil to dolžan opravljati. Za čas Antonove odsotnosti je bilo namreč potrebno posestvu in otrokom postaviti skrbnika. Anton je kazen nastopil septembra istega leta (1842), torej so v tem primeru sodniki pohiteli tako z zaslišanjem kot z odločanjem samim.¹²

Jakobu iz naslednje zgodbe so po domače rekli »Ježnik« – nomen est omen!

Leta 1825, ko je bil star 27 let, je poročil tri leta starejšo Ano in sicer se je priženil na njeno kajžo v Črni pri Kamniku. V zakonu sta imela tri otroke, ki so bili leta 1847 stari od trinajst do osemnajst let.

Zakon ni bil miren, Jakob je silno rad preganjal druge ženske, žena se je zato razburjala in pogosto sta se prepirala in pretepala. Dan po sv. Štefanu leta 1846 se je Jakob že navsezgodaj podal z doma z mlajšima otrokoma v komaj pol ure oddaljeno farno cerkev v Gozd k maši (najstarejša hči je takrat že služila na Korškem). Kaj kmalu, ko so krenili, pa je rekel otrokoma, da mora na stran, da naj gresta kar naprej, da ju bo že dohitel. Počasnih korakov in nekajkrat čakajoč očeta, sta se podala sin in hči naprej ter tako prispela ob četrtna šest v Gozd in vstopila v mežnarijo. Tam sta še naprej čakala na očeta, maša se je pričela, očeta pa še vedno ni

¹² ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 – 1615/1842.

bilo – dve priči sta ga videli, da se je šele okrog sedme pritihotapil skozi cerkvena vrata.

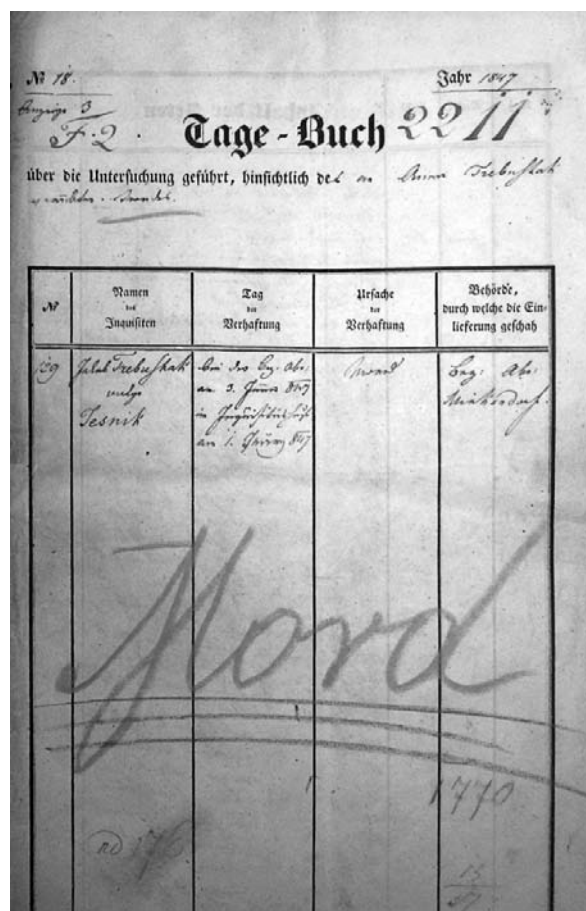
Po maši je šel Jakob z otrokoma domov, starejši sin je šel naprej in našel hišna vrata zaprta, začel je vpiti, vendar nihče ni odprl. Ko je prišel oče in odprl vrata, so v veži na tleh zagledali mrtvo mati in otroka sta planila v neutolažljiv jok. Zbrali so se sosedje, ki so vedeli povedati, da je ležala ob vznožju stopnic, z glavo naprej.

Sosedje so jo dali na pare, župan pa je začel spraševati otroka o dogajanju od jutra naprej. Proti poldnevu je Jakob vstal in se odstranil izgovorom, da mora peljati tele k mesarju v Kamnik. Res je šel v Kamnik, vendar od tam ne domov, marveč na Koroško po hčer in se čez nekaj dni vrnil z njo domov, kjer so ga prijeli. Na vprašanje, kaj da je mislil, da je tako naredil z ženo, je odvrnil: »O zakaj sem se vrnil domov. Saj se mi je vendar včeraj sanjalo, da me hoče en črn pes požreti in bi lahko vedel, da me čaka ena nesreča!«

Na zaslišanju je Jakob priznal, da je imel z Marijo U. prepovedano razmerje in da je le-ta zanosila, zaradi česar se je pogosto kregal z ženo. Ko so torej tistega dne šli v cerkev in ga je pritisnilo, je opazil, da je pozabil *paternošter* doma in ga je šel iskat. Ko je prišel domov, je žena ravno sekala repo za živino in mu takoj začela oponašati Marijo U., ga imenovala s kurbirjem, ki bo še vse zapravil in šla iz sobe, da bi vsadila klobaso v peč. Zmerjala pa je še kar naprej, zaman jo je skušal pomiriti in ko se je povzpela na podstrešje po krmo za ovce, ga je pograbila jeza, da jo je sunil s pestjo v hrbet, padla je po stopnicah in obležala v veži. Pri padcu se ji je obleka zavihala, da je bila naga do stegen. Najprej ji je popravil obleko, da je bila videti dostojna, ker pa ni kazala nobenih znakov življenja, jo je s strani brcnil v telo. Ko še ni hotela migati, je vzel neko pripravo – lesen količek z žico, ki je služil kot ključ - in jo s tem dvakrat zbadel. Zakaj je to naredil, ni znal razložiti, dejal je, da iz čiste neumnosti. Sicer pa da žene ni hotel ubiti, imela je le nesrečo, da je bila tisto jutro tako prepirljiva.

Jakob je sicer tožil, da ga muči slaba vest, vendar je bil to zgolj izraz prebrisanosti in strahu pred kaznijo, ne pa kes zaradi dejanja – to še toliko bolj, ker je izjavil, da naj storijo kar hočejo, samo pred kazensko sodišče v Ljubljano naj ga ne pošljejo.

Zaslišali so tudi priče in mesar v Kamniku je povedal, da je Jakob v njegovi gostilni pravil, da je svojo ženo do mrtvega pobil, pa je eden od gostov rekel, da ima rdeč nos in da je verjetno s svojo ženo počel kaj drugega. Tele pa da je prodal, da bi dobil kaj denarja za pogreb. Tam naj bi ga tudi prešinilo, da ne bo zmožgel

Trikrat podčrtani umor se je nazadnje spremenil v uboj (ARS, AS 307, F2 – 2211/1847)

brez gospodinje, zato je šel iz Kamnika naprej po svojo najstarejšo hčer na Koroško.

Župan je o Jakobu vedel, da je imel rad druge ženske, da je bila Ana drugače dobrodušna, ko pa je zahteval od nje denar za svoje (prešuštniške) namene, pa je postala prepirljiva, kar pa je njega, drugače bolj tihega in mirnega, razbesnelo.

Jakob je v prejšnjih časih obiskoval tudi Marijo Š., ki pa je zanikala, da bi bila njegova ljubica, naslednja, Marija S. pa je priznala, da je imela z njim dve leti znanstvo, prav tako je priznala Marija U., da je imela z njim spolna znanja, zato je z njim okrog svetega Primoža 1846 tudi zanosila.

Otroka (12, 14) sta povedala, da je mati vedela, da ima ata druge ženske, ko mu je to očitala, pa jo mlatil in grozil, da jo bo nekoč ubil. Pri tem da jo je tepel s pestjo, metal po tleh in grozil, da ji bo razbil gobec (*»bom gobez steril«*). Posebno hči je vedela povedati za takšne težke zlorabe – na primer prejšnje leto, ko mu ni pustila v gostilni plesati z Marijo U. Ne dolgo pred smrtjo je mati

povedala hčeri, da je oče prišel domov, se molče usedel za mizo in ker je ostal tiho, ga je vprašala, kaj mu je, pa ni odgovoril, čez nekaj časa pa se je zadril: »Čakaj hudič, ti bom že stisnil vrat!« Hčeri je takrat izrazila strah, da jo bo enkrat še ubil.

Eden od sosedov je bil umorjeni za različne stvari dolžan 9 gld 51 kr., za kar mu je rekla, da naj kar obdrži (kar je potrdila priča), in da naj to razdeli njenim otrokom (ko bodo že dovolj pri pameti, seveda), če ona umre. Da se boji, da jo bo mož ubil, ker ji vedno grozi s tem.

Dve drugi ženski sta izpovedali, da je Jakob poleti 1845 prišel k njima na planino po nekaj žita, ki sta ga zmlatili zanj. Ravno sta zajtrkovali in je prisedel ter jedel z njima. Čez nekaj časa je vstopila tudi žena. Odklonila je ponujeni zajtrk in se odstranila z vrečo ovs, za katero ji je dejal mož, da naj ga vzame. Ena od žensk je šla za njo in ji še enkrat ponudila zajtrk, ta pa jo je zavrnila z besedami, da če bo le še ta dan ostala živa, da bo potem še dolgo. Planšarica je nato prijela Jakoba, kaj da je imel z ženo, da je takšna. Odmahnil je: »Eh kaj, na planini sem jo mislil ubiti s kamnom!« (*»Ei, en kamen sim na planine sagrabil, pa sim jo rajtal ubit«*).

Pri vsej zadevi je sicer precej stvari kazalo na umor, vendar je sodišče nazadnje le menilo, da žene ni hotel ubiti, ampak da jo je res v jezi pahnil po stopnicah in si je pri tem zlomila vrat. Obsodili so ga torej za uboj, kot že vemo, je to pomenilo od deset do dvajset let težke ječe. Ljubljansko deželno sodišče se je odločilo za petnajst let težke ječe, celovško prizivno pa je kazen znižalo na dvanajst let. Jakob je bil drugače šibke konstitucije in srednje pameti, sposoben prenesti dvanajst udarcev s palico, težko delo in post. Kazen je nastopil 13. junija 1848, kar pomeni, da je bil v priporu leto in pol! Za sodišče skrb za kajžo in dva, že dovolj velika otroka, da sta lahko šla služiti, očitno ni bila prednostna zadeva.¹³

V zadnji zgodbi o umorih in pobojih med zakonci je ponovno imel precejšnjo – če ne glavno – vlogo alkohol. Tokrat je trezni mož pobil zapito ženo.

Valentin K., po domače Zidarjev Tine, rojen v Dobrunjah, stanujoč v Ljubljani v Nemški ulici, je ubil ženo Uršulo. Tine je bil sin zidarja, nikoli ni hodil v šolo, ni znal pisati niti brati. Do štirinajstega leta je bil doma, potem pa je služil kot pastir in hlapec. Kasneje se je izučil zidarske obrti, bil dalj časa pomočnik, začel potem na svoje in bil predvsem v zadnjem času iskan za gradnjo vodnjakov. Bil je spreten in priden delavec, nikdar brez dela, dovolj je zaslužil za vzdrževanje družine in nikdar ni bil sodno kaznovan. Z Uršo se je poročil leta 1837, že

prej pa sta imela enega otroka. V zakonu se jima je nato rodilo sedem otrok, od katerih so vsi, razen sedemnajstletne hčere, ki je v času uboja (1857) služila kot dekla v Auerspergovi hiši, zgodaj pomrli. Kmalu po poroki je dobil dovoljenje za malo trgovino (kramarstvo), ki jo je vodil skupaj z ženo. Pri tem je žena imela vedno denar v rokah in navadila se je piti žganje, tako da je moral zaradi tega propadli posel kmalu opustiti in se poprijeti gradnje vodnjakov. Žena pa je vedno bolj pila, zaradi tega zanemarjala gospodinjstvo in le redko možu postregla z jedjo, ko je prišel z dela, čeprav ji je za to dajal denar. Kadar ji je zmanjkalo denarja za žganje, je prodajala ter zastavljala obleko, perilo in še celo obrtno orodje moža. Tako je bilo osem ali devet let vedno slabše z njo. Začela se je predajati tudi nemoralnim in razuzdanim navadam, če je prišla do denarja in izostajala od doma po več dni ali celo teden. Pogosto je povsem pijana ležala okoli po hiši ali zunaj, velikokrat pijana do nezavesti. Na javnih krajih je izzivala pohujšanje in bila zaradi nedostojnega obnašanja kaznovana. Takšno početje je seveda pripeljalo do zakonskih preprirov in popolnega razkola zakona. Mož jo je večkrat tepel, kot je sam priznal, ker jo je hotel s strogostjo spraviti v red. Stalno je bil nezadovoljen in zelo nesrečen. To žalostno stanje in odnos med zakoncema so vedele izpovedati številne priče.

Brat obtoženega je povedal, da je Tine večkrat tepel ženo in na njegova opominjanja glede tega mu je obljubljal, da tega ne bo več počel, kljub temu pa so sosedje in domači ljudje kar naprej slišali, kako jo tepe. Jeseni tega leta jo je tako hudo pretepel, da je bila štirinajst dni v bolnici zaradi kontuzije. O tem dogodku je 73 letna Marija povedala, da je takrat zagrozil, da ko bo prišla žena iz bolnice, da jo bo spet pretepel: »Kader iz špitala pride, jo bom ubol!« Ko ga je opomnila, da bo zaradi tega lahko kaznovan, je odgovoril: »Pa kaj potem, nekaj časa bom zaprt, potem bo pa mimo!« Druga priča ga je slišala reči, ko je moral plačati bolnišnične stroške za ženo, da se je pridušal, da bo hudiča mlatil še naprej, da jo kar naprej tepe, pa se je ne more znebiti: »Sej jo bom še enkrat toko tepel, da jo bom ubol; zmiram jo tepem pa jo nemorem spod nog spraviti!« Potem je potolkel z nogo po tleh in dejal: »Sej moja noga vonder kaj izda, pa vonder nič ne izda, kader jo u rebra sunem!«

V decembru pa jo je nato pobil do smrti. V večstanovanjski hiši je bilo prič dovolj, vendar se nihče ni hotel vpletati – kot ponavadi. Potem pa so seveda vsi vedeli veliko in natančno pripovedovati. Tistega petka naj bi Tine prihajal in odhajal z doma v kratkih časovnih presledkih najmanj trikrat in vsakokrat premlatil ženo. Hišnik in hišnica sta slišala med tepežem: »Te more hudič uzet! Al imaš dosti, ali češ še, ti hudič!«. Na kar je Urša zastokala: »O ja! O ja!« Vsakokrat, ko je odšel,

¹³ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 – 2211/1847.

je zaprl ženo v sobo. Ob šestih jo je začel zadnjič tolči in očitno s kovinsko palico, tako naj bi se vsaj slišalo (da so udarci padali veliko trše kot sicer). Priča, ki se je vrnila v hišo okrog štirih, je slišala Uršo stokati in vpiti Jezus, Marija. Vtem je iz sobe stopil tudi Valentin in šel proti hišnim vratom, pri tem pa obljubil ženi: »Če ni dost, bom še prišel!«

Tudi »hišni mojster« je okrog šestih zvečer slišal iz stanovanja težke udarce, krike in stokanje. Jasno je slišal tri, štiri udarce, kot bi nekdo z nekim težkim orodjem tolkel po nečem mehke. Udarci so bili počasni, v enakomernih presledkih in po vsakem udarcu je zaslišal krik in nato stokanje Urše.

Naslednja priča je prav tako slišala te udarce in še besede moškega, ki je tepel: »Eins, zwei, inu preden bom rekel drei te mora hudič uzet!« Priča se je ob tem zgrozila, ker je slišala obenem padati težke, zamolke udarce in tiho javkanje in stokanje tepene.

Po tem je nastopil večer in globoko v noč je bilo vse mirno. Dokler ni hišnikovih prebudilo vpitje, tek bosih nog in zaslišali so Uršo vpiti in stokati: »Tine, o Tine, lepu te prosim, pusti me noter!« Potem so se stanovanjska vrata odprla in zaprla, slišalo se je, kot da bi Tine zvlekel ženo v sobo. To je bilo ob tričetrt na tri.

Ob pol šestih pa je Tine že potrkal na okno pri bratu v Gradišču in mu dejal, da je njegova žena to noč umrla. Pijana naj bi padla iz postelje.

Pri mrliškem ogledu so na telesu našli 51 poškodb, od tega 12-14 smrtnih ran (med drugim tudi raztrgana jetra). Podrobnemu opisu poškodb je sledil sklep, da so vse poškodbe skupaj nujno povzročile smrt. Način nanesenih ran da priča o visoki stopnji grozovitosti, ki da so za poškodovano pomenile še posebno mučenje in zaradi katerih je umrla nasilne smrti.

Glede na vse rane, na način povzročitve le-teh, je najprej vse kazalo na umor. Tako so tudi sestavili obtožnico, v kateri so zapisali, da se obdolženi lahko pritoži v Gradec in da ima pravico do zagovornika, svojega ali da mu ga določi sodišče. Tine je bil star 45 let, zdrav in močan, sangvinično-koleričnega značaja.

Sodišče je nato v svojih sklepih ugotavljalo, da ima na eni strani osebo Uršule, zapravljivko, ki se je vdajala pijanosti in razuzdanosti, v celoti propadlo žensko. Na drugi pa Valentina, spretnega, marljivega, zanesljivega, za lokalne oblasti častivrednega načina življenja, vendar pa osebo z zelo pomanjkljivo stopnjo izobrazbe, ki je morala trpeti žalitve in zapravljanje premoženja s strani

žene – tako da je razumeti, da je ogorčenje proti ženi doseglo najvišjo stopnjo.

Nadalje se je sodišču postavljalo vprašanje, ali je imel Valentin namen umoriti svojo ženo ali pa »le kaznovati« in je kriv uboja. Za prvo so govorile že preje izrečene grožnje, grozljivo, mučenja polno pretepanje, kot namerno brez zunanjih vidnih poškodb, vendar pa s smrtonosnimi notranjimi poškodbami. Na drugi strani pa ne gre prezreti, da so grožnje iz ust navadnega človeka največkrat le izraz hude jeze in niso mišljene tako resno. Pa tudi, če bi jo hotel umoriti, bi na drugačen način lahko veliko hitreje, lažje prišel do zaželenega cilja, kot pa s pretepanjem, četudi v tem primeru izredno pretiranim. V takšnem položaju je sodišče sklenilo, da mora biti Valentin zaradi nezadostnih dokazov oproščen umora in kriv uboja, za kar gre kazen od deset do dvajset let težke ječe.

Oteževalno okoliščino je sodišče videlo v tem, da je več ur takorekoč mučil zaradi pijanosti onemoglo osebo. V dobro pa mu je štel njegovo brezmadežno, hvalevredno življenje in ogorčenje nad sprijenim, neodgovornim, nepopoljšljivim ženinim obnašanjem. Sodišču se je zdel primerna kazen petnajst let težke ječe.

Prizivno sodišče v Gradcu je sodbo potrdilo in obenem opozorilo, da v glavni razpravi zdravnikov niso vprašali, če bi bile poškodbe lahko zadane z nogo obuto v škornje (in ne le z nekim predmetom), saj da je iz izjav prič razvidno, da jo je pretepal tudi na ta način. To je bilo pomembno za nadaljnje razmišljanje ali gre za umor ali za uboj. Ker jo je verjetno pokončeval kar z nogo, so sklepali, da gre za uboj, če bi šlo za umor, naj bi bile rane zadane z (bolj) namenskim orodjem. Tudi to, da je pretepanje potekalo s premori – od opoldne do zvečer, naj ne bi bilo morilskega značaja (ampak ubijalskega). Vendar pa, nekako zaključuje prizivno sodišče, če je že dobil uboj namesto umora, pa grozovitost dejanja vsekakor ne zasluži milosti. Sodbo so napisali 4. avgusta 1858.¹⁴

Za primer nesrečne Urše bi lahko najprej ugotovili, da ustreza v literaturi ugotovljenemu dejstvu, da zloraba alkohola pri ženskah deluje veliko bolj destruktivno na osebnost, kot pri moških. Da je proces alkoholne degradacije običajno pri ženskah hitrejši kot pri moških in ima težje posledice na osebnost ženske v smislu psihoorganskega propadanja.

Po drugi strani pa je uživanje alkohola bil in je privilegij moških. Moški je lahko užival alkohol, ker je bil ekonomsko samostojen, ženska pa vezana na hišo

¹⁴ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F1 – 2052/1857.

Auskundis-Tabelle

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
<p>Valentin Klepčar Eger, Masarisch-Böhmen geboren am 20. Februar 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneider Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>Anna geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>geborene geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>geborene geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>geborene geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>geborene geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>geborene geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>geborene geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>geborene geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>	<p>geborene geboren am 15. März 1817 in Eger alt 21 Jahre Stand: ledig Religion: römisch-katholisch Profession: Schneiderin Familienstand: ledig Eltern: Johann Klepčar Maria Klepčar</p>

Dr. K. ... 28. März 1858.

Za moža, ki je pobil ženo do smrti, so zapisali, da je sangvinično-koleričnega značaja (ARS, AS 307, F2 – 2052/1857)

in družino in tega naj ne bi počela.¹⁵ Urši so očitali, da ni pričakala moža s obedom, ko se je vrnil z dela, da je »izostajala od doma«, da ni skrbela za gospodinjstvo ... – če se je zapijal mož in »izostajal od doma«, pa ni bilo nič posebnega. Za primer navedimo samo loškega meščana in gostilničarja Franca D., ki je junija 1817 naredil samomor in ga deset dni nihče od domačih ni pogrešal. Nazadnje so ga bolj kot ne slučajno našli že gnilega na štriku, ko je že razpadal in neznosno zaudarjal. Dekla je na zaslišanju povedala, da so se tisti torek, ko so ga nazadnje videli, pri večerji spraševali, kje bi utegnil biti, pa je gospodinja dejala, da se bo že pojavil, ko bo, kot ponavadi, dovolj pijan. Da je že večkrat za par dni izginil, tako da potem ni nikogar več skrbelo zanj. Na vprašanje, če je bil s kom v sovraštvu, se s kom prepiral, z domačimi, s sosedi, s komerkoli, je dekla odgovorila, da prav z nikomer, razen s svojo ženo. Ker je rad pil, je bil pogosto pijan in sta se z ženo prepirala. Ko mu je doma branila piti, je šel drugam in se vračal pijan. Tudi tisti torek ga je videla pijanega, preden je šla na polje, vendar

ne zelo, gospodinja pa mu je to kot ponavadi oponašala. Na kresiji so zapisali, da ga je v samomor pognala strast do pijače in ženini protiukrepi.¹⁶

Tako kot alkohol, je bilo tudi nasilje moška domena in če je ubijala ženska, je to veliko bolj pritegnilo pozornost javnosti. Da si je podrejena ženska drznila vstopiti na polje nasilja, je bilo nekaj nenormalnega. Ženske so vendarle mila bitja in na ženske ubijalke so gledali kot na neke grozne, deformirane stvore. V očeh javnosti za takšno dejanje s strani ženske ni bilo opravičila, četudi se je za ta korak odločila po dolgoletnem maltretiranju in zapostavljanju. Ženska naj bi bila pač šibko bitje, pasivno, iracionalno, poslušno, prilagodljivo, nežno – njeno mesto poleg hišnega ognjišča in glavna naloga biološka reprodukcija. Moški pa je bil nasprotno močan, aktiven, odgovoren, racionalen in njemu so bile dostopne vse funkcije in položaji v družbenem in političnem življenju.

¹⁵ Konstantinović-Vilić, *Žene ubice*, str. 118.

¹⁶ ARS, AS 307, kazenske zadeve, F2 – 211/1817.

Sicer kazenska zakonodaja glede uboja in umora ni razlikovala med spoloma, razlike in posebnosti so bili samo člani, ki so obravnavali detomorilstvo. Členi kazenskih zakonov torej niso razlikovali po spolu, diskriminacija proti ženskam pa je dolgo obstajala, ker po civilnih zakonih niso imele pravne in opravilne sposobnosti in političnih pravic. Položaj ženske v zgodovini se je spreminjal, vedno pa je ostajala podrejena v odnosu do moškega. Določene ustavne, politične in zakonodajne pravice, ki so jih dobivale, za večino niso pomenile spremembe v družini, v kateri so še vedno prevladovali moški.¹⁷

Dandanašnji so ženske seveda veliko bolj enako-pravne – tudi na področju kriminala. V današnjih časih je v Sloveniji pri družinskih umorih (kamor sodijo zakonski umori) najpogosteje storilec moški in žrtev ženska. Razmeroma malo je mladih ter razmeroma veliko starih storilcev, kar kaže, da je odločitev za družinski umor dolgotrajen proces. Tipična značilnost današnjih družinskih umorov je samomor po dejanju. Daleč najpogostejši motiv pa dolgotrajno sovraštvo, ponavadi povezano z obojestranskim alkoholizmom. Značilni so tudi umori v prekoračenem silobranu, katerih žrtve so moški – družinski tirani, ki so dolga leta trpinčili družine.¹⁸

V naših primerih smo videli, da je več žena poskusilo zastrupiti svoje može in da so bile pri tem vse neuspešne (edina, ki je uspela, ga je potolkla). Vsi trije moški pa so bili uspešni s fizičnim pobjem. Kar nenazadnje ustreza tudi stereotipnim predstavam, da ženske zastrupljajo, moški pa se nad šibkejšo spravijo z rokami in nogami. Sicer pa, kot smo že omenili, moški za umor žene skorajda niso imeli vzroka (razen morda redkih primerov koristoljubja) in so pred sodišče prišli le v primeru, ko so s sicer pogostim fizičnim zlorabljanjem pretiravali.

Viri in literatura

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):
AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, kazenske zadeve.

Voglar, Matjaž: Družinski umori v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 48, št. 1 (1997), str. 51–62.

Konstantinovič-Vilič, Slobodanka: *Žene ubice*. Niš: Gradina 1986.

¹⁷ Konstantinovič-Vilič, *Žene ubice*, str. 5 ss.

¹⁸ Voglar, *Družinski umori*, str. 51.

Zusammenfassung

»EINS, ZWEI, UND BEVOR ICH DREI SAGE HOL DICH DER TEUFEL!«

*Einige Geschichten über Ehemorde im Land Krain
in der Epoche vor der Verfassung*

In Zeiten, in denen Frauen den Männern gesellschaftlich und ökonomisch noch völlig untergeordnet waren, war es sehr schlimm, wenn die Verhältnisse in der Ehe unerträglich wurden, denn die Frauen konnten ihre Ehemänner nicht verlassen, da sie selbst keine materielle Überlebensbasis hatten und auch gesellschaftlich geächtet wären. Meist blieb ihnen nichts anderes, als den Missbrauch des Mannes zu ertragen in der Hoffnung, dass er doch einmal endet.

Für den Ehemann war es einfacher, denn die Frau musste ihm gehorsam sein – und diesen Gehorsam konnte der Mann auch mit Gewalt einfordern, denn die Toleranzschwelle der Gesellschaft war hier sehr hoch. Er konnte sich in der Ehe – und auch außerhalb – alles erlauben, was die Frau nicht konnte. Er konnte ein Säufer oder Ehebrecher sein oder nicht für die Familie sorgen – all das wurde zwar nicht gern gesehen, aber selten wirklich verurteilt.

Die Ehefrau musste also die Tyrannei ihres Mannes ertragen und nach langjährigem Missbrauch entschloss sich so manche in auswegloser Lage auch für den Mord am Ehemann. Allerdings haben sich eher jüngere Frauen zur Ermordung des Haustyrannen entschlossen, wobei ihre jugendliche Unbesonnenheit, aber auch größere physische Kraft eine Rolle spielten, oder aber weil sie nicht gewöhnt oder willens waren, das Ungemach zu ertragen.

Auf der anderen Seite hatten Männer, denen sowieso alles gestattet war, kaum einen Grund, ihre Frau zu ermorden. Sie haben allerdings ihre Frauen in Trunkenheit und Wut ermordet. Bei den von Männern verübten Morden gab es auch viel mehr durchgeführte Taten als Tatversuche – genau umgekehrt verhielt es sich jedoch bei weiblichen Täterinnen. Dies blieb ein Charakteristikum bis in die heutige Zeit.

Zur Ermordung des Ehemannes entschlossen sich Frauen nicht nur wegen dessen Gewalttätigkeit. Gründe waren auch der Überdruß mit dem – oft deutlich älteren – Mann oder das Vorhandensein eines Liebhabers. Nach einer Untersuchung von Fällen aus den sechziger und siebziger Jahren der 20. Jahrhunderts auf dem Gebiet Jugoslawiens war ein Hauptmotiv der Mörderinnen das Aufbegehren gegen die physischen und psychischen Quälereien durch den Ehemann (oder außerehelichen

Partner); an zweiter Stelle folgte der Kindsmord; an dritter der Wunsch nach Befreiung vom Mann, dessen man überdrüssig war. In allen Fällen hatten die Frauen Liebhaber, mit denen sie zusammenleben wollten, wobei sie aber auch ihre gute ökonomische Basis nicht verlieren wollten. In den Fällen, die der Autor des vorliegenden Beitrages im Fond des Landesgerichtes in Ljubljana gefunden hat – wo man in etwa seit den zwanziger Jahren des 19. Jahrhunderts die Fälle kontinuierlich verfolgen kann – war die Reihung der Gründe eine etwas andere. Der klar an erster Stelle stehende Grund zu jener Zeit war der Kindsmord – einerseits wegen der im Vergleich zur neueren Zeit viel härteren Verurteilung von unerwünschten Schwangerschaften, andererseits weil es für die Frauen damals schwieriger war, auf solch radikale Weise gegen die männliche Dominanz aufzubegehren. An zweiter Stelle könnte man wohl die Unduldsamkeit junger Frauen gegenüber den Männern, die sie nie geliebt hatten und von denen sie vernachlässigt wurden, nennen. Doch muss man bei diesen Gerichtsakten aus der Vergangenheit auch Vorsicht walten lassen, da die damalige Zeit sehr tolerant gegenüber »maßvoller« Gewalt gegen Frauen war und möglicherweise in den Akten die Unzufriedenheit der Frauen stärker hervorhob als die Gewalttätigkeit der Männer. Um diese Frage zu beantworten wären noch weitere Untersuchungen nötig. Doch kann man auch aus den im Beitrag angeführten Beispielen sehen, dass die meisten Mordversuche und Morde von jungen Frauen bzw. erst kurze Zeit verheirateten Frauen ohne Kinder begangen wurden.

Im Übrigen war Gewalt eine Männerdomäne und wenn eine Frau mordete, rief das in der Öffentlichkeit viel größeres Aufsehen hervor. Es war etwas ungewöhnliches, wenn sich die untergeordnete Frau auf das Feld der Gewalt wagte. Frauen galten ja als sanfte Wesen und Mörderinnen wurden daher als schreckliche, deformierte Geschöpfe angesehen. In den Augen der Öffentlichkeit gab es für solche Taten einer Frau keinerlei Entschuldigung, auch wenn sie sich dazu nach langen Jahren der Quälereien und Vernachlässigungen entschlossen hatte. Die Frau galt eben als schwaches Geschöpf, passiv, irrational, gehorsam, anpassungsfähig und sanft; ihr Platz war am heimischen Herd und ihre Hauptaufgabe die biologische Reproduktion. Der Mann hingegen war stark, aktiv, verantwortungsvoll und rational; ihm standen alle Funktionen und Stellungen im gesellschaftlichen und politischen Leben offen.

Die Strafgesetzgebung machte bei Tötungs- und Morddelikten keinen Unterschied im Bezug auf das Geschlecht; Besonderheiten gab es nur bei den Paragraphen zu Kindsmord. Die Paragraphen der Strafgesetze unterschieden sich also grundsätzlich nicht bezüglich des Geschlechtes, doch bestand lange Zeit eine Dis-

kriminierung von Frauen, da sie gemäß der Zivilgesetzgebung nicht rechts- und geschäftsfähig waren und auch keine politischen Rechte hatten. Die Position der Frauen in der Geschichte änderte sich, blieb jedoch im Verhältnis zum Mann immer untergeordnet. Bestimmte verfassungsmäßige, politische und gesetzgebende Rechte, die Frauen schrittweise bekamen, bedeuteten für die meisten keine Änderung in der Familie, in der immer noch die Männer herrschten.

Heutzutage sind Frauen natürlich viel stärker gleichberechtigt, auch auf dem Gebiet der Kriminalität. Heute ist in Slowenien bei Morden in der Familie (worunter auch solche in der Ehe fallen) der Täter am häufigsten ein Mann und das Opfer eine Frau. Es gibt verhältnismäßig wenige junge und viele alte Täter, was zeigt, dass die Entscheidung zu einem Mord in der Familie ein langfristiger Prozess ist. Ein Charakteristikum heutiger Morde in der Familie ist der nach der Tat durchgeführte Selbstmord. Das bei weitem häufigste Motiv ist ein lange dauernder Hass, meist verbunden mit Alkoholismus auf beiden Seiten. Typisch sind auch Morde bei Überschreitung der Notwehr, wobei die Mordopfer Männer sind – Familientyrannen, die ihre Familien lange Jahre gequält haben.

In den im Beitrag geschilderten Beispielen haben zehn Frauen versucht, ihre Ehemänner loszuwerden, meist durch Vergiften, gelungen ist es jedoch nur eine Frau, wobei es sich allerdings um einen Mord im Affekt handelte. Im Gegensatz dazu endeten alle drei männlichen Beispiele mit Totschlag. Bei keinem dieser drei handelte es sich um einen geplanten Mord, sondern die Männer töteten ihre Frauen durch physische Gewaltanwendung. Dies entspricht auch den stereotypen Vorstellungen, dass Frauen vergiften, während Männer mit Fäusten und Füßen auf die Schwächeren losgehen. Ansonsten hatten, wie bereits erwähnt, Männer kaum Gründe für die Ermordung ihrer Frauen (außer vielleicht in den seltenen Fällen von Eigennutz) und kamen nur vor Gericht, wenn sie den ansonsten häufigen physischen Missbrauch übertrieben.

Schlagwörter: Sozialgeschichte, Strafrecht, 18. Jahrhundert, 19. Jahrhundert, Gewalt in der Familie, Mord, Totschlag, Vergiftung.

Alenka Hren Medved

Družina v Laškem v predmarčni dobi

HREN MEDVED Alenka, univ. dipl. zgodovinarica, Radoblje 8, SI-3270 Laško

316.35"1814/1848"

DRUŽINA V LAŠKEM V PREDMARČNI DOBI

Družina v Laškem v predmarčni dobi je predstavljena na podlagi podatkov, pridobljenih iz cerkvenih matičnih knjig župnije Laško za leta 1814- 1848. Laško je bilo v predmarčni dobi eden izmed večjih Spodnještajerskih trgov, ki pa je bilo zaradi slabih prometnih povezav slabo gospodarsko razvito. Tako so v trgu prevladovali mali obrtniki, ki so se poleg obrti ukvarjali še s kmetijstvom, ki je služilo lastnim potrebam. Laško zaradi svoje majhnosti (545 prebivalcev) ni bilo demografsko samozadostno, zato je bilo kar 72% vseh parov pri katerih eden izmed partnerjev ni izhajal iz Laškega. Ženini, ki so se poročili z Laščanko so bili obrtniki od blizu in daleč, neveste pa so izhajale predvsem iz bližnje kmečke okolice. Mladi pari se ob poroki ponavadi ustvaril lasten dom in tako ni živel skupaj s starši. Šele kasneje, ko so starši umrli se je družina preselila nazaj v ženinovo rojstno hišo. Družine so imele v povprečju pet otrok. Otroke so krstili takoj po rojstvu in so jim skrbno izbrali botre, ki so imeli enak ali višji družbeni položaj, kot otrokovi starši. Smrt je bila v družini precej pogosta, predvsem med dojenčki, od katerih je le dobra polovica vse otrok dočakala odraslo dobo. Povprečna življenjska doba je bila 50 let, tako so otroci v starosti od 20-30 let ponavadi nasledili očetovo mesto v družini.

Ključne besede: družina, predmarčna doba, Laško.

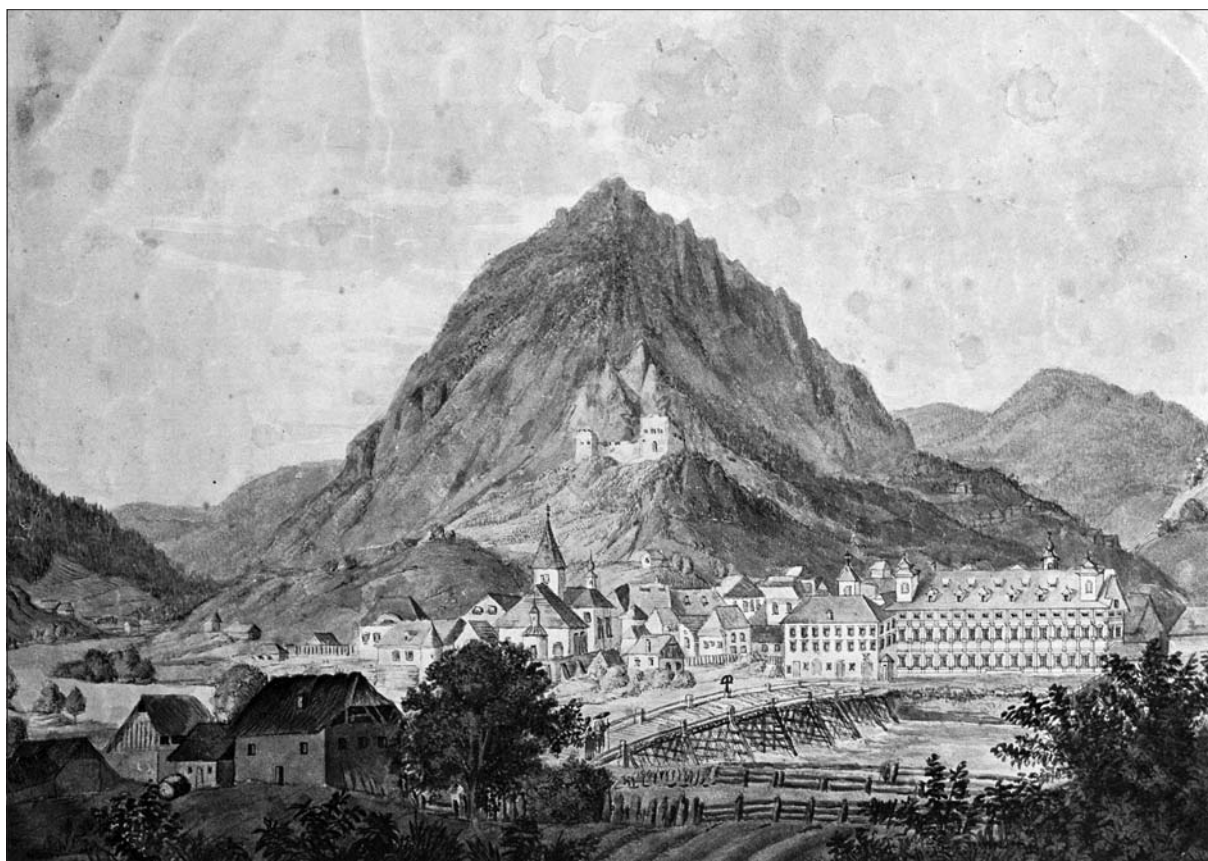
HREN MEDVED Alenka, BA History, Radoblje 8, SI-3270 Laško

316.35"1814/1848"

THE FAMILY IN LAŠKO IN THE PRE-MARCH ERA

The article presents the family in the town of Laško in the pre-March era on the basis of data obtained from the church civil-status registers of the Laško diocese for the years 1814-1848. In the pre-March period, Laško was one of the larger market towns; however, owing to its poor traffic connections, it experienced poor economic development. Consequently, the market mostly had small craftsmen who supplemented their shops with agriculture for their own needs. Its small size (545 inhabitants) made Laško demographically unsustainable, which is why 72% of all married couples featured one partner from outside the town. Grooms who married women from Laško were craftsmen from near and far, while brides mostly came from the surrounding rural area. The young couple usually moved into their own home and thus did not live with the parents. It was only later, once the parents died, that the young family moved back to the house in which the husband was born. On average, families had five children. Children were baptized immediately after birth. Careful selection ensured that their godfathers enjoyed a social position equal to that of the child's parents. Death was common in the family, in particular among infants, only about half of whom lived to adulthood. The average life expectancy was 50 years, so that most children succeeded their father at the age of 20-30.

Key words: family, pre-March era, Laško

Laško v letu 1833 (Arhiv Muzeja Laško)

Uvod

Trg Laško je bil v predmarčni dobi eden izmed večjih spodnještajerskih trgov. V tem času je bilo Laško zaradi precej slabih prometnih povezav še precej izolirano od preostalega sveta, kar se je odražalo predvsem v gospodarski razvitosti in rasti števila prebivalstva, ki je bila precej nizka. Tako je imelo Laško konec 18. stoletja 114 hiš in več kot 500 prebivalcev.¹ To je Laško uvrščalo med večje trge na spodnjem Štajerskem in s tem tudi na Slovenskem, saj je bilo povprečno število hiš v trgih in mestih na Slovenskem sredi 18. stoletja 61,9.² V Celjskem okrožju pa je bilo sredi 18. stoletja povprečno število hiš v trgih 55,7, v mestih pa 122,3.³ Leta 1846 je v Laškem prebivalo 545 prebivalcev v 114 hišah,⁴ kar je znašalo

4,78 prebivalca na hišo. Konec 19. stoletja, leta 1883 pa je Laško štelo 706 prebivalcev, ki so živeli v 93-tih hišah,⁵ kar je znašalo 7,6 prebivalca na hišo.⁶ Ti podatki uvrščajo Laško med večje kraje na Štajerskem, saj je leta 1880 v 60% krajev živelo manj kot 500 prebivalcev.⁷

V Laškem je bil v prvi polovici 19. stoletja sedež dekanije, gospostva Laško, okrajne gosposke, deželškega sodišča, trškega sodišča, trškega magistrata in sedež gospostva Weichselbergerjev dvor. Poleg tega pa so v Laškem delovali še trije špitali, šola in okrajni zdravnik. V začetku 19. stoletja so bile prometne povezave, ki so vodile skozi trg še zelo slabe, primerne le za pešačenje ali ježo. Šele v letih 1815-16 so zgradili sedanjo cesto Ce-

¹ Jože Curk, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem*. Maribor : Obzorja, 1991, str. 92.

² Boris Golec, *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja (doktorska disertacija)*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, 1999, str. 625.

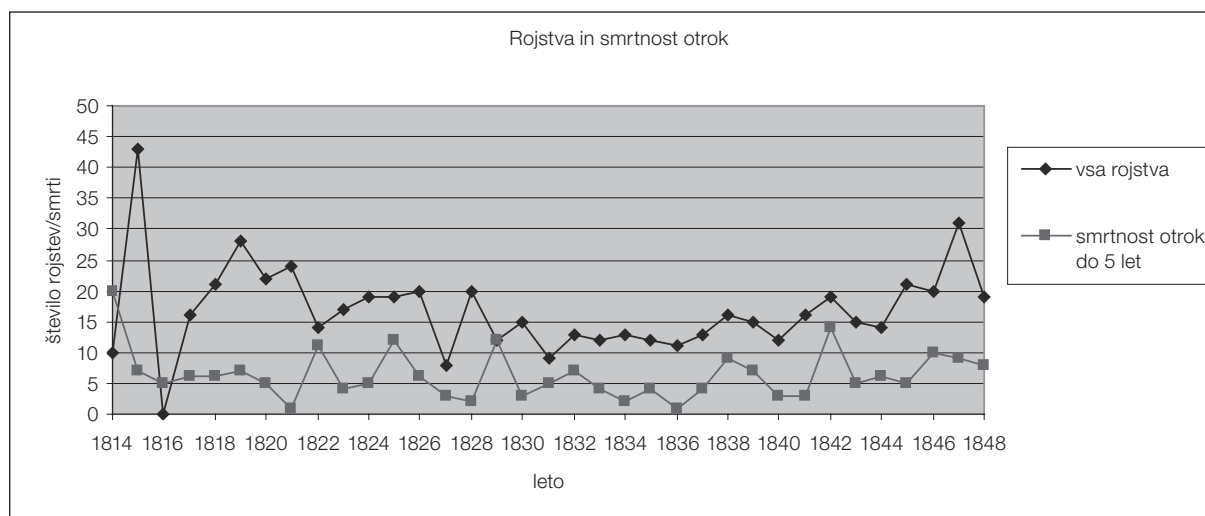
³ Prav tam, 627.

⁴ Manfred Straka, *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770-1850*. Graz : Historische Landeskommision für Steiermark 1978, str. 303.

⁵ Alfred Hölder, *Special Orts-Repertorien der in Oesterreichen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, K.K. Statistischen central Commission, Band 4*, Wien 1883, str. 43.

⁶ Laško je aprila 1840 prizadel hud požar, ki je popolnoma uničil 54 od 114 hiš. Požar je prizadel trg tako gospodarsko kot tudi demografsko, saj se je leta 1846 zmanjšalo število prebivalcev na 522, število hiš pa vse do konca 19. stoletja ni doseglo števila hiš pred požarom.

⁷ Vasilij Melik, *Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno*. V: *Ekonomska revija*, 1956, str. 509.

Rojstva in smrtnost otrok

lje - Zidani Most, v okviru katere so leta 1826 ponovno zgradili most v Zidanem Mostu.⁸

Prebivalci Laškega so se ukvarjali predvsem z obrtjo in kmetijstvom, ki je služilo le lastnim potrebam. Laško je imelo tudi 8 letnih kramarskih in živinskih sejmov. V začetku 19. stoletja se je v Laškem začelo razvijati premogovništvo, pivovarstvo in zdraviliški turizem, a so vse te panoge zares zaživele šele po prihodu Južne železnice v te kraje po letu 1849, s katero je Laško dobilo dobro prometno povezavo z ostalim svetom. Prebivalstvo trga so predstavljali predvsem obrtniki in kočarji, ki so imeli v lasti tudi nekaj nepremičnin.

Glavni vir raziskave družine v Laškem so bile matične knjige župnije Laško, ki jih hrani Nadškofijski arhiv Maribor, za leta 1814- 1848, pri katerih sem upoštevala vse zapise, ki so se nanašali na trg Laško.

Rojstva

V samem trgu Laško je bilo v letih 1814–1848 600 rojstev otrok. Na leto se je v povprečju rodilo 17 otrok. Število rojstev je bilo večje v letih 1814–1824 in 1844–1848, ko se je na leto v povprečju rodilo 19 in 21 otrok. V preostalem času pa je bilo 14 rojstev letno. Dvig bi lahko pripisali razmeram v tem času. Opazen porast rojstev se je v Laškem zgodil v letih 1844–1847, deloma je k porastu rojstev pripomoglo veliko število delavcev, ki so skozi Laško gradili Južno železnico. Nihanje rojstev v Laškem lahko primerjamo z nihanjem rojstev v bližnjem Celju, ki je bilo eno večjih Spodnještajerskih mest in Velenjem, ki je bilo po število prebivalcev precej manjše od Laškega. Tako je v Celju v letih 1815–1819

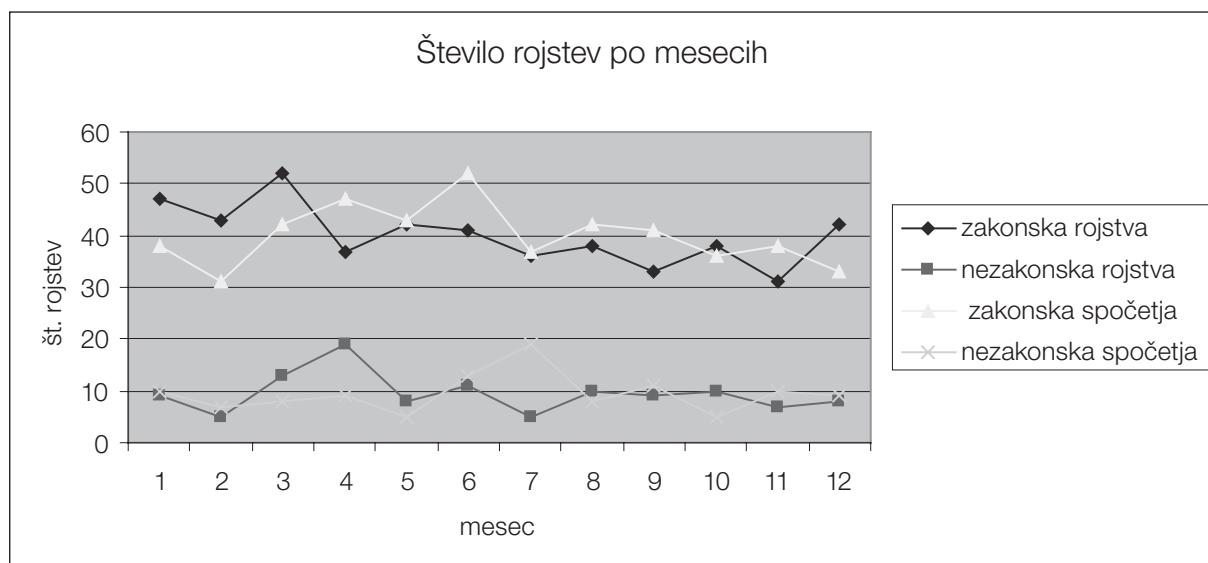
število rojstev padalo, od srede 30-tih let 19. stoletja pa je število rojstev strmo naraščalo, še posebej po letu 1845, ko so v Celju prebivali železničarski delavci.⁹ V Velenju pa je bilo število rojstev po posameznih letih precej bolj enakomerno in je vseskozi počasi raslo, svoj višek pa je v prvi polovici 19. stoletja doseglo v letih 1845–1855.¹⁰

Število rojstev pa je nihalo tudi preko leta. Tako je bilo največ rojstev marca, sledita januar in februar, nato se število rojstev malo zveča še v maju, juniju in decembru. Najmanj rojstev pa je bilo novembra. Na število rojstev so vplivale mnoge stvari, kot npr. cerkvene zapovedi, sezonska dela, količina hrane itd. Največ otrok je bilo spočetih od marca do junija ter avgusta in septembra. Najmanj pa jih je bilo spočetih februarja. Obdobje se sklada s postnim časom in adventom, ko naj bi veljala prepoved spolnih odnosov ter porok. V poletnem času pa je bila ženska izpostavljena številnim napornim delom, kot je žetev, spravilo sena itd., hkrati pa je v tem času tudi primanjkovalo živil. Tako lahko predvidevamo, da je bila plodnost žensk takrat nekoliko manjša. Otroci, ki so se rodili v spomladanskih mesecih so imeli več možnosti za preživetje, kot tisti, ki so se rodili v poletnih mesecih, saj so bili zaradi višjih temperatur bolj izpostavljeni nekaterim črevesnim boleznim in raznim infekcijam pa tudi mati je imela v spomladanskem času več časa za njihovo nego in dojenje, kot pa v napornih poletnih mesecih. Če to nihanje rojstev v Laškem primerjamo z Velenjem in Celjem, dobimo podobne rezultate, tudi tam je bilo največ rojstev v pr-

⁸ Miloš Rybář, *Pregled zgodovine Laškega do 1941. V: Laški zbornik, 2002, str. 23.*

⁹ Andrej Pančur, *Celjani v krstnih knjigah od 1773 do 1857. V: Iz zgodovine Celja 1780–1848, Odsevi preteklosti, zv. 1. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 190.*

¹⁰ Jože Hudales, *Od zibelci do groba. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika; Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1997, str. 74.*

Število rojstev in spočetij po mesecih

vih treh mesecih leta, medtem ko je v Velenju¹¹ število rojstev oktobra, novembra in decembra upadalo, je število rojstev v Celju¹² bilo približno enako. Pri vseh treh primerih je moč opaziti malo več rojstev maja in junija. Število nezakonskih rojstev se je nekoliko razlikovalo od števila zakonskih rojstev po posameznih mesecih. Največ nezakonskih otrok se je rodilo v marcu in aprilu, najmanj pa v juliju in februarju. Tako lahko izračunamo, da je bilo največ otrok spočetih junija in julija, najmanj pa maja. V juniju in juliju je bil čas žetve, ko so dekleta, dninarke, kočarke in gostačice hodile žet h okoliškimi kmetom.

V Laškem je v prvi polovici 19. stoletja živelo 545 prebivalcev v 114 hišah in 106 gospodinjstvih. V eni hiši je živelo v povprečju 4,78 prebivalcev, v posameznem gospodinjstvu pa 5,14 prebivalcev. Tako lahko predvidevamo, da je vsaka družina v povprečju štela 5 članov in živela v svoji hiši. Takšno razmerje prebivalcev na hišo je bilo običajno tudi za druge spodnještajerske trge, ki so imeli približno enako število prebivalcev. V večjih mestih, kot je bilo Celje pa je bilo število prebivalcev na hišo bilo večje, kar pomeni, da je v enih hiši delovalo več gospodinjstev.

Veliko rodnost je v Laškem zmanjševala tudi velika smrtnost otrok. Skoraj polovica otrok je umrla v prvih petih letih življenja. Če so bili ti ob porodu slabotni, je morala babica narediti nujen krst, da je lahko otrok umrl kot član cerkve in mu je bila po takratnem mišljenju odprta pot v nebesa. Nujen krst je lahko izvedla le izpra-

šana babica.¹³ V Laškem sta pri večini porodov pomagali dve babici: Terezija Klabanf, ki je pri krstih pomagala v letih 1822–1824, in Antonija Klabanf. Slednja je bila tudi izprašana in je svoje delo opravljala v letih 1822–1848. Pomagala je pri skoraj vseh porodih v trgu. V letih 1844–1848 pa se v virih pojavlja še ena izprašana babica – Neža Galler. Predvidevamo lahko, da sta bili Terezija in Antonija Klabanf mati in hči, saj je bilo pri babicah običajno, da so se hčere babic tudi odločile za poklic babice, ki so se ga deloma izučile pri svojih materah, deloma pa v babiški šoli, kjer so opravljale tudi babiški izpit. Izprašane babice je bilo potrebno za njihovo delo plačati. Značilno je, da je v Laškem večino porodov opravila izprašana babica, medtem ko je bilo stanje na podeželju precej drugačno. Tam je bila prisotnost izprašane babice prej izjema kot pravilo. Pri enem porodu pa je v Laškem prisostvoval kar zdravnik, Jožef Kutschera. Ta je leta 1842 na svet pomagal sinu sindika, Edvardu Jožefu Wantzelu (Ritter vond und zu Rheinhofen).

V obravnavanem obdobju se je rodilo nekoliko več fantov kot deklic (313 fantov in 287 deklic), vendar pa je v prvih petih letih življenja umrlo 120 moških in 105 žensk, tako se je razmerje med spoloma precej zmanjšalo, še vedno pa so bili v prednosti moški. Enako razmerje med spoloma je bilo tudi v drugih krajih. Vendar se je pri odraslih razmerje med spoloma vedno prevesilo v korist žensk. Tako je v Laškem okoli leta 1822 živelo 296 žensk (54%) in 249 moških (46%).¹⁴

¹³ Torej babica, ki je naredila državni izpit o svojem znanju. Zapisi o babicah se v obravnavanih cerkvenih knjigah začnejo pojavljati leta 1822, njihova izobrazba pa se je vpisovala od leta 1826 dalje.

¹⁴ Karel Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. I.–IV. Theil. Gratz, 1822–1823, str. 230.*

¹¹ Prav tam, str. 79.

¹² Pančur, *Celjani v krstnih knjigah*, str. 209.

Otroke so krstili še isti dan, v kasnejšem času pa so jih krstili tudi kakšen dan kasneje. Tako se konec 30-tih let začnejo pojavljati zapisi, da so bili nekateri redki otroci krščeni dan po svojem rojstvu, večina pa jih je bila ponavadi še vedno krščena na dan rojstva. V štiridesetih letih 19. stoletja je bilo otrok, ki so bili krščeni dan ali dva po rojstvu skoraj polovica. Ljudje so smatrali krst takoj po rojstvu za zelo pomembno stvar, saj so ob tem verjeli, da so otrokom v primeru smrti zagotovili prihod v nebesa. Zaradi takega prepričanja je imela babica pravico krstiti otroka, ki se je rodil prešibek, da bi lahko preživel običajen krst. Takšen krst so imenovali krst v sili. Botri so bili ponavadi sosedje ali sokrajani. Botre so ljudje izbirali zelo skrbno, saj so s tem utrjevali poslovne, prijateljske in sorodstvene vezi. Hkrati pa se je boter ob krstu obvezal, skrbeti za svojega krščenca in njegovo družino v primeru stiske. Po stanu so bili botri ponavadi enakega stanu kot starši krščenca ali pa je bil njihov stan višji. Pri nezakonskih otrocih ali otrocih staršev nižjih slojev pa so bili botri pogosto tudi kar okoliški kmetje. Botri nezakonskih otrok so bili ponavadi malce nižjega stanu od ostalih botrov, vendar lahko to pripisujemo tudi temu, da je bilo največ nezakonskih rojstev pri pripadnikih nižjih slojev.

Nezakonski otroci

V Laškem je bilo v desetletnem povprečju 1814–1824 rojenih 1,8 nezakonskega otroka letno, v naslednjih desetih letih je številka narasla na 3, nato na 3,8, v letih 1844–1848 pa je bilo celo 6 nezakonskih otrok letno. V letih 1844–1848 so v teh krajih gradili železnico in je v Laškem živelo veliko železničarskih delavcev s svojimi družinami, med njimi je bilo tudi nekaj delavk, ki so rodile nezakonske otroke. To se kaže tudi v številu nezakonskih otrok, ki v obravnavanem obdobju vztrajno raste. V Laškem je bilo v obravnavanem obdobju 19,7% rojstev nezakonskih, v Celju je bilo teh 29%,¹⁵ v Velenju pa 13,4%.¹⁶ Tako je bilo število nezakonskih rojstev v Laškem nekje vmes med večjim Celjem in precej manjšim Velenjem. Avstrijske dežele so bile v 19. stoletju v samem evropskem vrhu po številu nezakonskih rojstev.¹⁷ Tako je bilo na Štajerskem v obravnavanem obdobju nezakonskih otrok 20,1%.¹⁸ Tako lahko vidimo, da podatki za Celje malce presežejo štajersko povprečje, število nezakonskih rojstev v Laškem pa se z njim skoraj sklada. Velenje pa je močno pod povprečjem. To razliko si lahko pojasnimo s tem, da so bila nezakonska rojstva najbolj številčna med pripadniki nižjih slojev, kot so bile gostačice, dekline, služkinje. Teh ljudi pa je živelo precej več v

mestih kot pa v majhnih podeželskih trgih, kot je bilo takrat Laško. Na veliko število nezakonskih otrok pri nas je vplivala tudi državna zakonodaja. Marija Terezija je leta 1765 ukinila prepoved poročanja nepreskrbljenih oseb, to se pravi, da so se lahko prosto poročali vsi prebivalci brez kakršnihkoli premoženjskih omejitev.¹⁹ V tem času je začelo število nezakonskih otrok precej upadati, hkrati pa je država beležila velik porast števila rojstev. Zato so se odločili v letih 1820–1868 v posameznih občinah ponovno izdajati ženitna dovoljenja, da bi omejili rodnost najnižjih slojev.²⁰ V tem času je tako prišlo do ponovnega naraščanja nezakonskih rojstev. Takšna politika se odraža tudi v obeh grafih nezakonskih rojstev za Celje in Laško. V spodnjem grafu nihanja nezakonskih rojstev v Celju in Laškem lahko vidimo, da je nihanje v obeh krajih približno enako, odstopa le v prvi polovici 30-tih let 19. stoletja, ko se je število nezakonskih rojstev v Laškem občutno povečalo v Celju pa znižalo.

Ugotovili smo že, da je bila večina nezakonskih mater pripadnic nižjih družbenih slojev, ki si zaradi svojega gmotnega položaja poroke niti niso mogle privoščiti. Največ nezakonskih mater je bilo dekel in gostačič, za njimi pa so bile kočarke, najmanj pa je bilo meščanskih nezakonskih mater.

Zgodilo pa se je tudi, da sta se starša otroka kasneje poročila in je prišlo do pozakonjenja otroka. Takšnih primerov je bilo v Laškem 11 ali 9,5% vseh nezakonskih otrok je bilo pozakonjenih. Do pozakonjenja je ponavadi prišlo deset let po njegovem rojstvu. V večini primerov je imela nezakonska mati samo enega otroka, tri od njih pa so imele po 2 ali tri otroke.

Poroke

V povprečju so se poročili v Laškem trije pari na leto. Največ parov se je poročilo leta 1838, ko se je poročilo kar 11 parov. Ta porast porok lahko povežemo z velikim številom rojstev leta 1814. Veliko parov pa se je poročilo tudi v letih 1816 in 1820. Sicer pa je skozi vse obravnavano obdobje moč opaziti veliko nihanje v številu porok letno. Vzrok za takšno nihanje porok je tudi majhno število prebivalcev in dejstvo, da se niso vsi poročili v laški župniji. Kot je še danes običaj, so se tudi takrat pari, pri katerih nista oba prihajala iz iste župnije, poročali v župniji, kjer je bila doma nevesta. Tako v teh podatkih ni podatkov o parih, pri katerih nevesta ni živela v Laškem. Če primerjamo število porok v Laškem s številom porok v Velenju, so nihanja precej različna.

¹⁵ Pančur, *Celjani v krstnih knjigah*, str. 198.

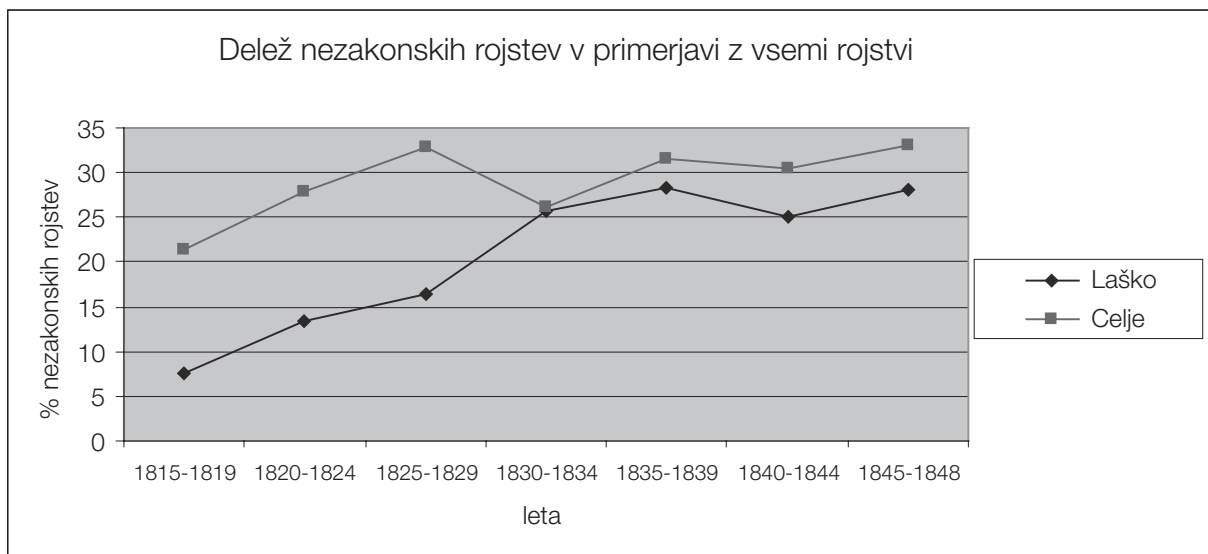
¹⁶ Hudales, *Od zibel do groba*, str. 84.

¹⁷ Pančur, *Celjani v krstnih knjigah*, str. 198.

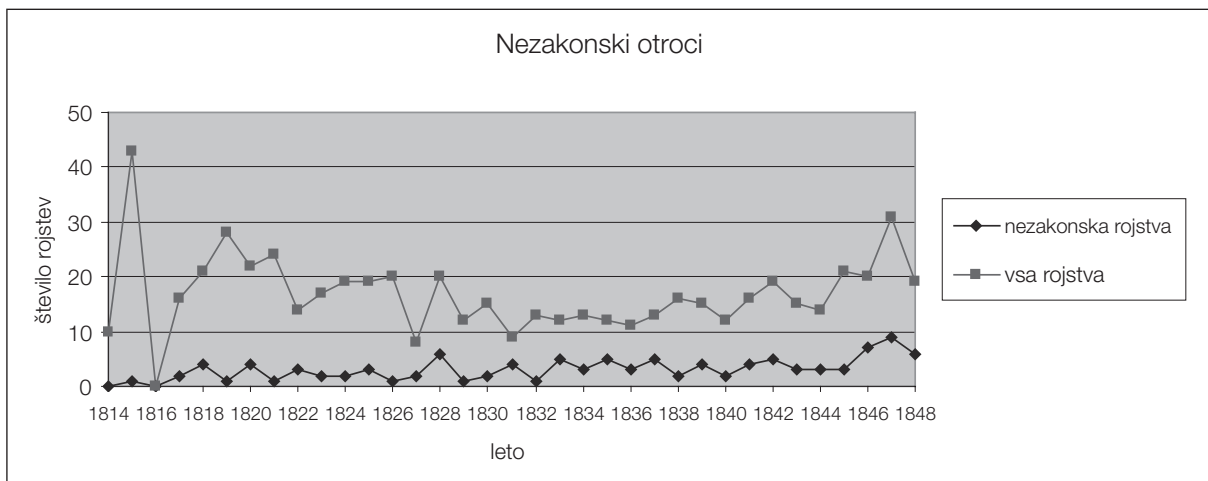
¹⁸ *Prav tam*, str. 199.

¹⁹ *Prav tam*.

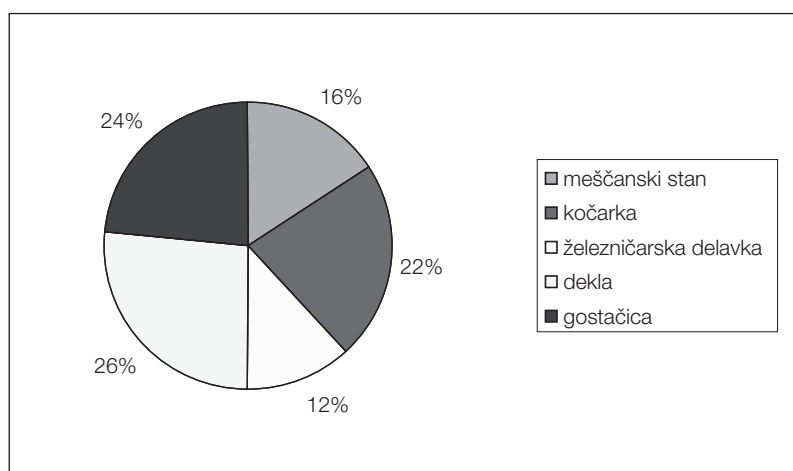
²⁰ *Prav tam*.

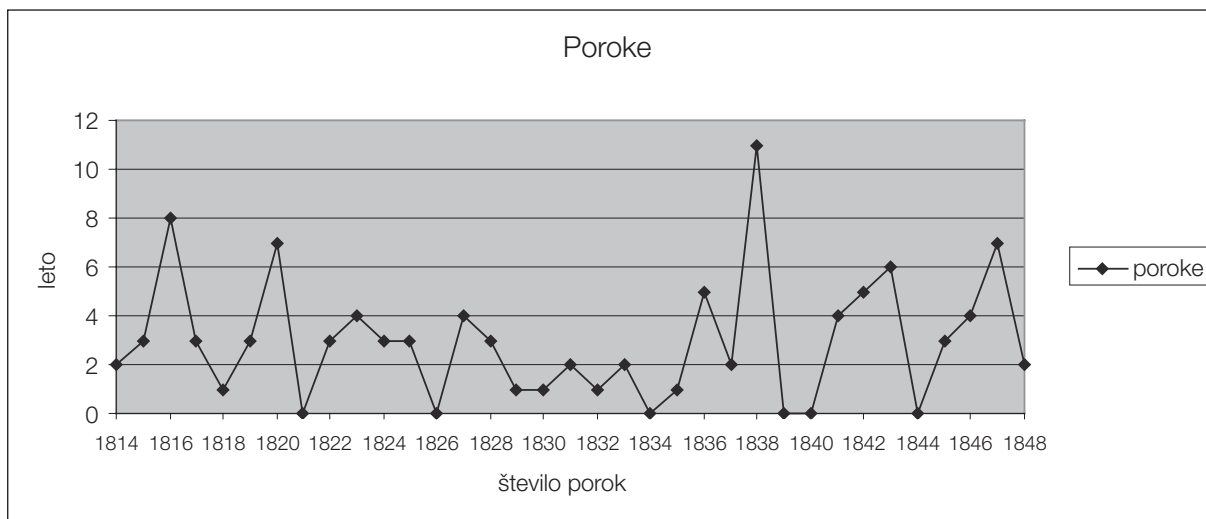
Delež nezakonskih rojstev v Celju in Laškem

Število nezakonskih rojstev

Stan nezakonskih mater

Število porok v Laškem

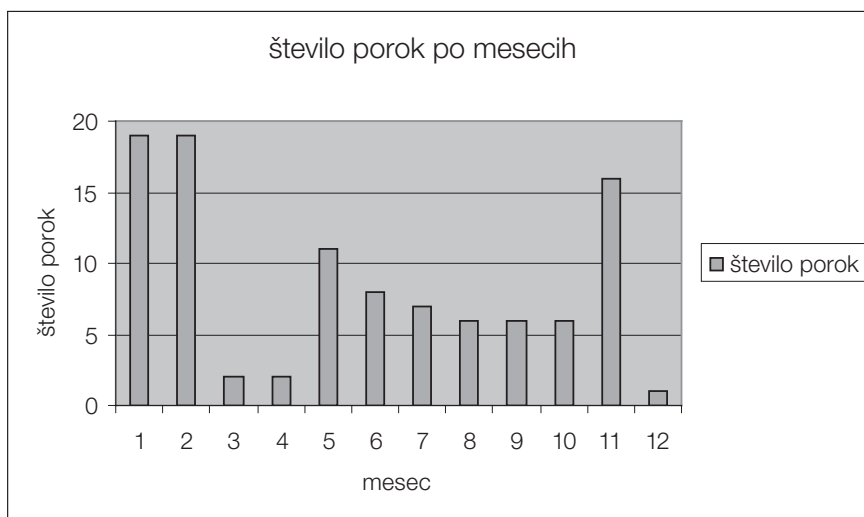
Če si pogledamo nihanje porok po posameznih mesecih leta, ugotovimo da je bilo daleč največ porok januarja in februarja (v času med adventom in postnim časom) ter novembra (pred adventom). Najmanj porok pa je bilo decembra, marca in aprila, kar se sklada s postnim časom in adventom. V času posta in adventa se ljudje po cerkvenem izročilu naj ne bi poročali. Na splošno pa so se ljudje poročali pozimi, saj je bilo takrat največ časa za poročno slavlje. Tudi v Velenju je bilo ravno tako največ porok januarja, februarja in novembra.²¹ Kar kaže na to, da je bil takšen ritem poročanja splošno razširjen.

odraz takratne politike države, ki je omejevala število rojstev. Tako je v tem času veliko ljudi ostalo neporočenih. Na Štajerskem je bilo leta 1857 od ljudi starejših od 24 let 32% samskih moških in 36% samskih žensk.²² Razmerje med številom rojstev in porok je v Laškem znašalo 5,8 rojstev na eno poroko. V Velenju pa je bilo porok nekoliko več, razmerje med rojstvi in porokami je bilo 4:1.²³

Ob poroki sta imela oba zakonca vsak svojo poročno pričo, ki je bila ponavadi istega stanu kot ženin in nevesta. Ponavadi je bil ženin starejši od neveste. Moški

so se poročali kasneje kot ženske. Največ se jih je poročilo v starosti od 25–29 let, malo manj v starosti od 30–34 let. Najmanj pa se jih je poročilo v starosti od 40 do 44 let. Ponoven porast moških, ki so se poročali starejši od 45 let pa gre na račun številnih vdovcev, ki so se odločili za vnovično poroko. Ženske so se poročale mlade od 16 let naprej, moški pa od 21 let naprej. Tako se je največ žensk poročilo v starosti od 16–25 let, malo manj v starosti od 25–29 let, najmanj pa starejših od 50 let. Povprečna starost moškega ob prvi poroki je bila

30,9 let, ženske pa 27,6 let. Če pa k temu prištejemo še ponovno poročene vdovce in vdove dobimo povprečno

Število porok po mesecih

Med prebivalci trga Laško so se poročali predvsem meščani, kočarji in kmetje, manj pa gostači, med poročenimi skorajda ni prisotnih hlapcev. Takšni rezultati so

²¹ Hudales, *Od zibeli do groba*, str. 93.

²² Prav tam, str. 104.

²³ Prav tam, str. 93.

starost ženinov 34,5 let in nevest 29 let. Ti rezultati se ujemajo z drugimi kraji na Štajerskem, tako je znašala v Velenju povprečna starost ženina 34 let, neveste pa 28 let.²⁴ Razlogi za dokaj visoko starost ob prvi poroki so bili povsem materialne narave. Tukaj še kako drži rek: »Najprej štalca, pol pa kravca.« Ljudje so si morali zagotoviti dom in vir preživetja, to se pravi nekakšno finančno samostojnost, preden so si lahko ustvarili svojo družino. Starost ženina in neveste iz različnih družbeni slojev se ob prvi poroki ni veliko razlikovala. Najmlajši so se poročali meščani, najstarejši pa odličniki. Vendar pa razlike v starosti niso dovolj velike, da bi kazale na kakšne posebne trende poročanja med socialnimi sloji v Laškem v tem času.

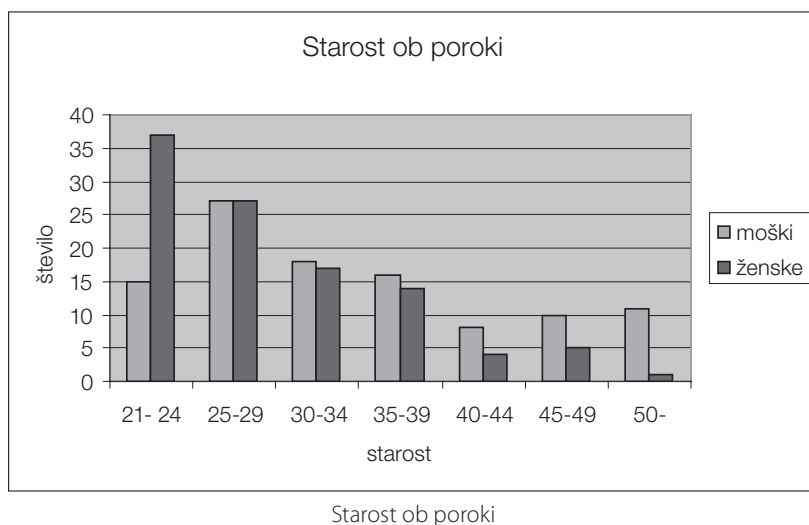
stan	moški	ženske
kočar	30,8	28,2
meščan	30,2	25,9
gostač	31,3	29,2
odličnik	34	32

Povprečna starost ob prvi poroki po stanu

Če je kateri od mož odovel v mladih letih, je družina potrebovala novo gospodinjstvo. Zato se je vdovec kmalu ponovno poročil, ponavadi s precej mlajšo ženo.

Vdovec, ki so se ponovno poročili je bilo 37. Tukaj so izrazito prevladovali moški, ki jih je bilo 23, od teh sta se dva poročila z vdovo. Večina jih je ob ponovni poroki štela od 44–52 let. Starostna razlika med zakoncema pa je bila pri 11 primerih 20–30 let, 8 jih je imelo starostno razliko 10–20 let, najmanj, komaj štirje pa so imelo starostno razliko 6–10 let. Tukaj so bili seveda vedno starejši moški. Vdov, ki so se ponovno poročile, je bilo dosti manj, 14. To so bile predvsem žene obrtnikov, ki so se poročile z njihovimi pomočniki, da so lahko nadaljevale z obrtjo. Starostna razlika pri vdovah je znašala v največji meri do 4–10 let, v prid vdove. V večini zakonov je bil moški starejši od ženske (64), v 35 primerih pa je bila ženska starejšega od moškega, prevladujoča starostna razlika je bila minimalna, od 1–5 let. Pri moških jih je bilo 21 starejših od ženske 10–20 let, 20 od 1–5 let, 20 od 5–10 in 13 od 20–28 let. Tako lahko vidimo, da je bila starostna razlika v prid moškimi kar velika. Kar je pogojeno tudi z naravnimi zakoni plodnosti žensk in moških.

²⁴ Hudales, *Od zibel do groba*, str. 93.

Priseljevanje v trg s porokami²⁵

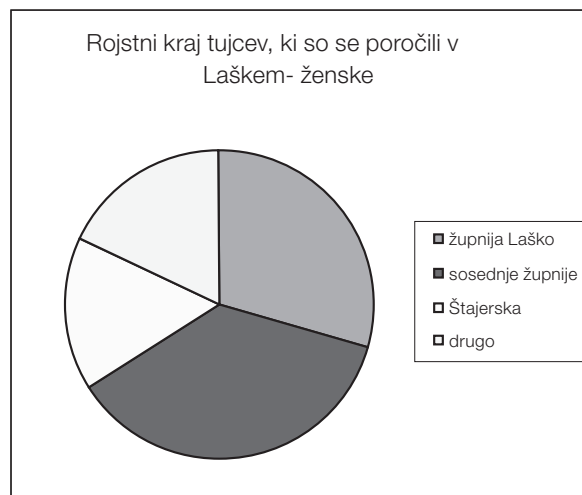
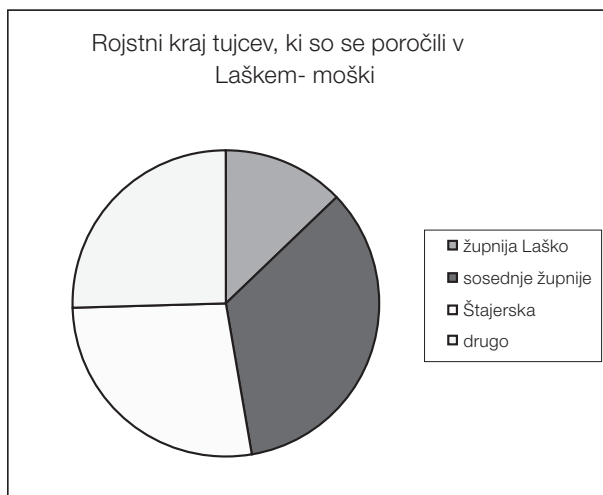
Večina ljudi si je poiskala svojega partnerja v svojem kraju ali v bližnji okolici. Na podlagi podatkov, ki jih ponujajo poročne matične knjige župnije Laško za leta 1814–1848, lahko ugotovimo, da je bilo od vseh parov, ki so se poročili v tem času, kar 72% parov, od katerih je bil en ali oba od partnerjev rojen izven Laškega. Od tega je bilo več tujcev moškega spola (56%), malo manj pa je bilo žensk (44%). Pri tem se kaže velika razlika med stanom po spolu. Med ženskami je bilo največ hčera kmetov, ki so se poročile v trg, takoj za njimi pa so bile dekleta, gostačice in služkinje, ki so ponavadi tudi izvirale iz kmečkega okolja. Le malo pa je nevest iz obrtniških in uradniških družin. Tako so se (od poročenih žensk) največ preseljevale ravno ženske iz nižjih slojev družbe.

stan	%
kmečka hči	31,8
kočarka	4,5
dekla	15,9
gostačica	11,4
služkinja	4,5
hči obrtnika	6,8
hči uradnika	2,3
ni znano	22,7

Neveste, ki so se poročile v Laškem po stanu

Ravno obratno pa je bilo pri moških, ki so se poročili v Laškem. Med njimi je bilo največ obrtnikov, sledili so jim uradniki, rokodelski pomočniki in trgovci. Hlapcev

²⁵ Rezultate predstavljene v tem podglavju ne moremo šteti kot popolnoma reprezentativne, saj so narejeni na podlagi poročnih matičnih knjig, v katerih ni podatkov, kje je mladi par kasneje živel, ravno tako pa v njih niso zajete vse poroke. Zato so dobljeni rezultati zgolj približek realnega stanja.

Rojstni kraj tujcev, ki so se poročili v Laškem

pa je bilo daleč najmanj. Takšen rezultat ni naključje, saj je znano, da so obrtniki in rokodelski pomočniki predstavljali najbolj mobilno populacijo. Število rokodelskih pomočnikov je bilo manjše od obrtnikov, ki so že opravili mojstrski izpit, saj so se pomočniki le redko poročali. Ponavadi so se ti poročili šele, ko so opravili mojstrski izpit in so ustanovili svojo obrtniško delavnico.

Tudi uradniki so se selili iz kraja v kraj glede na njihovo službo, z njimi pa so odhajale tudi njihove družine. Ravno tako so v skladu s svojim poklicem veliko potovali in se selili iz kraja v kraj tudi trgovci, saj niso bili vezani ne na obrt, ne na posest.

stan	%
obrtnik	32,7
rokodelski pomočnik	7,3
trgovec	5,5
uradnik	14,5
odličniki	3,6
učitelj	3,6
hlapec	1,9
kočar	3,6
neznano	27,3

Ženini, ki so se poročili v Laškem po stanu

Največ tujcev, ki so se poročili s partnerjem iz Laškega je izhajalo iz bližnjih vasi župnije Laško (Debro, Modrič, Podvin, Lahomšek, Tovsto, Lahomno, Sveti Krištof, Padež, Žikovca in Marija Gradec) in sosednjih župnij (Turje, Lahov Graben, Šmarjeta, Loka pri Zidanem Mostu, Sedraž, Svibno, Šentrupert, Lažiše in Gozdec, Šmiklavž in Vrh nad Laškim, Celje in Žalec). Slaba četrtina jih je prihajala iz preostale Štajerske (Vitanja, Slovenske Bistrice, Slovenskih Konjic, Gornjega

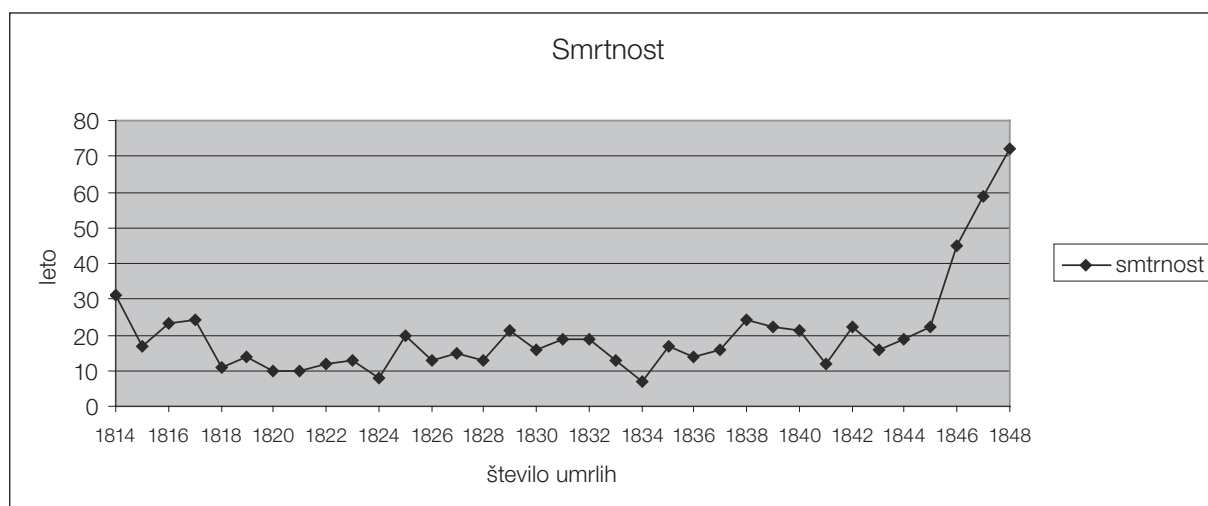
Grada, Rogatca, Maribora, Nove Cerkev, Svetine, Dramelj in Studenic) Tisti, ki so v Laško prišli s Kranjske, so prihajali v največji meri iz Radeč, nato iz Trbovelj, Svibnega in Sevnice. Nekaj pa je bilo takšnih, ki so prišli iz resnično oddaljenih dežel, kot so Goriška, Koroška, Šlezija, Češka, Moravska in Beneško kraljestvo. Oddaljenost rojstnega kraja od Laškega se razlikuje tudi po spolu. Tako je večina žensk izhajala iz župnije Laško ali njej sosednjih župnij. Pri moških pa je bilo večje število tistih, ki so v Laško prišli iz območja sosednjih župnij ali bolj oddaljenih krajev. Večjo mobilnost moških lahko pojasnimo z njihovo drugačno poklicno strukturo, saj so bili ti povečini obrtniki, trgovci in uradniki, ki so dosti več potovali in šli iskat delo mnogo dalj kot pa ženske, ki so bile povečini kmečkega stanu.

Velik delež ljudi, ki se niso rodili v samem trgu, je bil v tistih časih običajen trend za majhna mesta in trge, ki so imela premalo prebivalcev, da bi lahko z lastnim naravnim prirastkom vzdrževala lasten nivo prebivalstva. Zato je bil obstoj trga življenjsko odvisen od priseljevanja ljudi z bližnje agrarne okolice in ostalih mest in trgov.²⁶ S podeželja so se v trg priseljevale predvsem ženske, medtem ko so priseljeni moški izvirali predvsem iz rokodelskega okolja.

Smrti

V poprečju je v Laškem umrlo na leto 20 ljudi. Večjo smrtnost smo opazili v letih 1814–1817, ko je bil čas treh slabih letin in v letih 1846–1848, v tem obdobju se je pojavila epidemija tifusa, ki je najprej izbruhnil med železničarskimi delavci in se je nato razširil tudi v Laškem in okoliških vaseh. Podobno nihanje števila smrti je imelo v obravnavanem času tudi Velenje, kjer se ravno

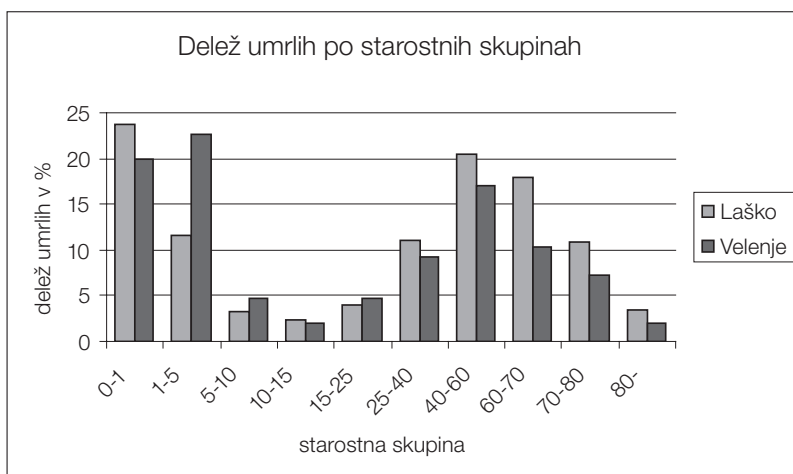
²⁶ Golec, Družba v mestih in trgih, str. 816.

Število smrti na leto

tako kaže porast smrti leta 1814 in nato postopna rast števila umrlih v 30-tih in 40-tih letih 19. stoletja.²⁷

Število umrlih se je zelo razlikovalo od starosti, tako je bilo med umrlimi največ dojenčkov, ki jih je bilo kar 24%, sledili pa so jim ljudje v starosti 40–70 let. Medtem ko so v Velenju zavzemali dojenčki 20% vseh smrti, otroci do 5 let pa 23%, od odraslih pa so največ umirali ljudje med 40. in 60. letom starosti. Tako je le približno 57% v Laškem rojenih otrok doseglo odraslo dobo.

Delež umrlih po starostnih skupinah

Vzroki smrti so bili različni in so se razlikovali od bolnikove starosti. Vzroki smrti so bili za današnje razmere precej posplošeni in so obsegali le malo bolezni.

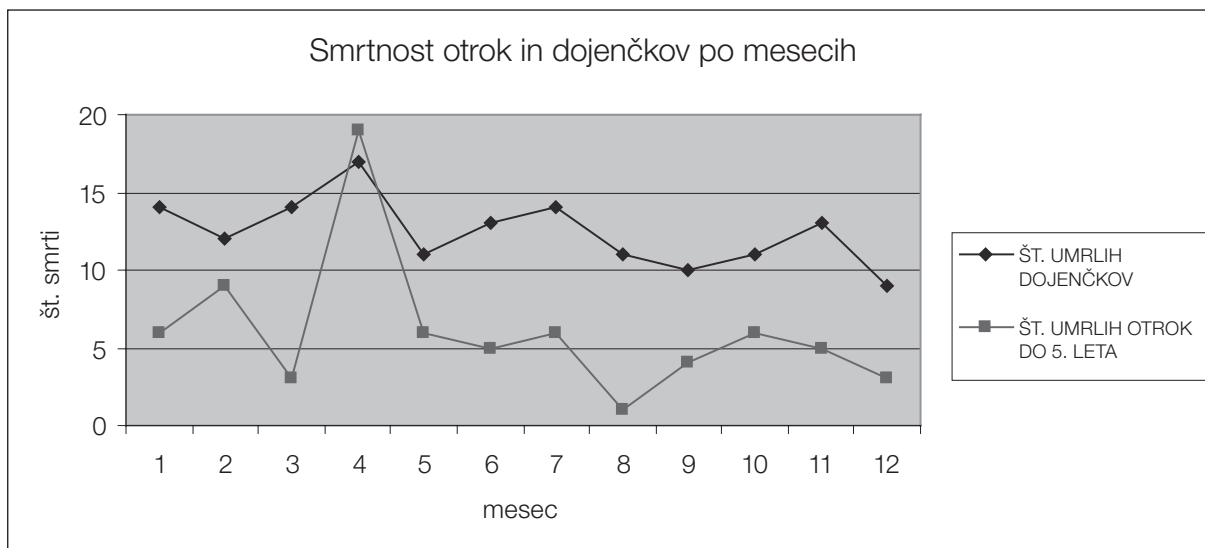
Smrtnost dojenčkov in otrok do petega leta starosti

Vzroki za tako veliko smrtnost dojenčkov so bili predvsem pomanjkljiva higiena in nega dojenčkov ter njihovo slabo prehranjevanje. Tako je veliko dojenčkov zaradi šibkosti ali prezgodnjega poroda umrlo že nekaj dni po njihovem rojstvu. Velikokrat so dojenčke namesto v plenice zavili kar v stare cunje ter nato v poveje, s katerimi so otroka zavili v t.i. štruco. Znano je tudi, da cunj, ki so služile namesto plenice, niso redno prali, ampak so jih samo posušili in ponovno uporabili, tako da je bila možnost raznih infekcij še toliko večja. Otroci zaviti v štruco so bili tako popolnoma negibni in so zaradi tega zaostajali v gibalnem razvoju, otroke so

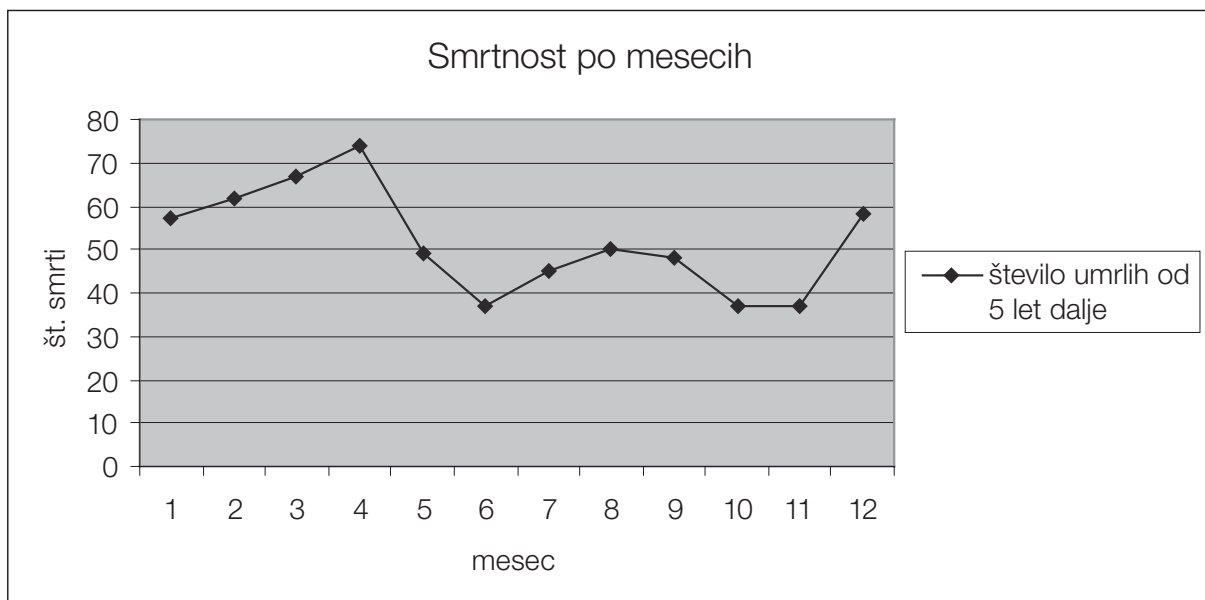
zavijali v štruco do starosti šestih mesecev. V poletnih mesecih, ko je bilo dela največ, so mnoge matere redkeje dojile in previjale otroke. Ti so bili tako bolj izpostavljeni raznim vnetjem, zaradi slabše prehrane so bili šibkejši in manj odporni. Če je materi primanjkovalo mleka, so materino mleko nadomestili s kravjim mlekom. To se je lahko v poletnem času zaradi višjih temperatur hitro skisalo in tako so dojenčki, ki so pili tako mleko, umrli zaradi različnih črevesnih bolezni. Seveda pa se je nega dojenčkov razlikovala tudi od socialnega položaja in materialnega stanja družine.

Največ dojenčkov je umrlo aprila, junija in novembra. Vzroki smrti za dojenčke so bili predvsem oslabeledost, izpuščaji, griža in gliste. Zadnja dva vzroka smrti sta se pojavljala predvsem v poletnih mesecih. Pri otrocih do petega leta je bilo nihanje števila smrti po posameznih mesecih precej večje, tako je daleč največ otrok umrlo aprila, najmanj pa avgusta. Vzroki smrti so bili aprila predvsem kostna gniloba in izpuščaji. Večje število

²⁷ Hudales, *Od zibel do groba*, str. 107.

Smrtnost otrok in dojenčkov po mesecih

Smrtnost po mesecih

smrti je bilo še februarja, julija in oktobra. Tako sta bila najpogostejši vzrok smrti julija epilepsija in gangrena, oktobra pa gliste. Drugače pa ni pri nobeni starostni skupini izrazito prevladoval en vzrok smrti po določenih mesecih. Na splošno pa so bili kot vzrok smrti pri dojenčkih in otrocih do petega leta starosti največkrat navedeni predvsem začetna oslabeledost, epilepsija, gliste, gangrena, kostna gniloba, izpuščaji, izčrpanost, glistna vročica, mrtvorojen, škrlatinka, griža in jetika.

Smrtnost ljudi od 5 leta dalje

Otroci od petega leta dalje so že prestali tvegana leta, ko je bila umrljivost otrok največja. Tako da je v

starosti od 5 do 25 let umrlo najmanj ljudi. Vzroki za njihovo smrt so bili v starosti od 5 do 15 let: epilepsija, gangrena, glistna vročica, griža, jetika, tifus in vročica.

V starosti od 15 do 25 let pa v največji meri tifus, izčrpanost in jetika, ostali vzroki smrti pa so bili še gangrena in vročica. Podobni so bili vzroki za smrt ljudi, ki so umrli v starosti od 25–35 let. V starostni skupini od 45 do 55 let, kot vzroki smrti prevladujejo: tifus, jetika, izčrpanost in možganska kap, pojavljajo pa se tudi gangrena, griža, vodenica in vročica.

V letih od 55–65 so ljudje začeli umirati tudi od starosti in izčrpanosti, vedno več jih je umrlo zaradi jetike

in možganske kapi, manj pa zaradi tifusa, pljučnice in vročice. V starosti od 65 let dalje pa so bili kot vzroki za smrt navedeni v največji meri le še izčrpanost in starost.

Glede na mesece v letu je daleč največ ljudi umrlo od decembra do aprila, z viškom v mesecu aprilu. Takšen porast smrti v zimskih, še posebej pa pomladanskih mesecih, si lahko razlagamo z nizkimi temperaturami pozimi, ki so pri ljudeh povzročile prehlad in porast pljučnih bolezni, kot je bila jetika. Marsikateri starec je umrl predvsem zaradi nizkih zimskih temperatur. Drug vzrok pa je bilo vedno večje pomanjkanje hrane, predvsem žita, ko so počasi poenjale zaloge hrane, še preden je prišla nova letina. To je posebej pri starejših ljudeh povzročilo oslabeledost in večjo dovzetnost za kakšno drugo bolezen. Pomanjkanje hrane je še posebej dobro vidno meseca aprila. Tako so od oktobra do maja kot vzroki smrti prevladovali: jetika, starost in izčrpanost. V poletnih mesecih pa griža in gangrena.

Povprečna življenjska doba ljudi v Laškem v prvi polovici 19. stoletja je bila 50 let (45 let za moške in 53 let za ženske).²⁸

Presenetljivo veliko starost so doživeli berači, ki so v Laško prišli iz okoliških krajev, kot so: Šmiklavž (ali Lažiše), Sedraž, Loka pri Zidanem Mostu in Povčeno. V smrtni knjigi smo zasledili 16 beračev. Ti so bili ob smrti stari od 60 do 88 let. Med berači je bilo največ žensk (12) in le štirje moški, večina beračev je umrla zaradi starosti.

Družina

Družino v Laškem sem v prvi polovici 19. stoletja analizirala glede na stan (družina odličnika, meščana, kočarja in gostača). Rezultati so pokazali, da so si bile družine, kljub različnemu družbenemu stanu, med seboj precej podobne.

Družina odličnika

Družine odličnikov so se od ostalih družin v trgu razlikovale predvsem po svojem premoženju, ugledu in delu. Imele so svojo služinčad, žene so skrbele za gospodinjstvo in otroke. Poročali so se kasneje kot meščani, kočarji in gostači. Do otrok so imeli bolj skrben odnos in so jim posvečali več časa. Velik pomen so dajali vzgoji otrok, najprej je za njihovo vzgojo skrbela mati, ko pa so bili otroci starejši, je vzgojo prevzel v svoje roke domači učitelj. Zasebna sfera je bila veliko bolj ločena od dela kot

pri meščanih, saj se bivanjski prostori niso prekrivali z delovnimi prostori.²⁹

V Laškem je v tem času živelo nekaj družin odličnikov, vendar je bilo njihovo število premajhno, da bi lahko naredili splošno analizo. Zato bomo predstavili le eno od teh družin in sicer družino imetnika Weichselbergerjevega dvora Janeza Karničnika.

Janez Karničnik je bil trgovec iz Vitanja, ki se je leta 1817 poročil s Terezijo Rath, hčerko imetnika Weichselbergerjevega dvora Franca Xsaverja von Rath iz Laškega. Ob poroki je bil Janez star 34 let, Terezija pa 22 let. Janezova poročna priča je bil takratni celjski župan Janez Mencinger, Terezija pa si je za svojo poročno pričo izbrala upravnika gospostva Laško Ignaca Uhla.³⁰ Par je do leta 1821 živel v hiši s številko 39, nato pa se je preselil v sam dvorec Weichselberghof. Že isto leto se jima je rodila hči Terezija, za krstno botro so ji izbrali upravnika Laškega gospostva Ignaca Uhla in njegovo ženo Terezijo.³¹ Dve leti kasneje se jima je rodil prvi sin Franc, ki je imel za botra kar svojega dedka in babico, Franca Xsaverja von Rath in Ano Rath.³² Leta 1821 se je rodila Sofija Viktorija, tudi njej sta bila botra kar dedek in babica.³³ Sofija Viktorija je umrla stara devet mesecev zaradi kašlja. Čez dve leti se jima je rodil drugi sin Viktor, dve leti kasneje pa Janez Nepomuk Valentin. Viktorju sta bila krstna botra dedek in babica, Janezu Nepomuku Valentinu pa Ignac Uhl z ženo Terezijo.³⁴ Zakonca Uhl sta bila krstna botra še šestemu in sedmemu otroku Janeza in Terezije, Martinu in Zofiji, ki sta se rodila leta 1830 in leta 1832. Zofija je leta 1837 umrla stara pet let zaradi izčrpanosti.³⁵

Družina je imela v lasti posestvo s podložniki. Otroci niso hodili v šolo s preostalimi otroki iz trga, ampak so imeli domačega učitelja. V trgu so obiskovali le verouk in opravljali zaključne izpite v šoli. Iz teh podatkov lahko predvidevamo, da njuni otroci niso imeli stika z ostalimi trškimi otroki. Zakonca Karničnik sta živela v dvorcu skupaj s Terezijinimi starši in šestimi otroki.

Meščanska družina

Preden si je meščan-obrtnik lahko ustvaril družino, je moral opraviti izpit za vajenca, se odpraviti na

²⁸ Iz izračuna povprečne življenjske dobe so izvzeti otroci do petega leta starosti.

²⁹ Povzeto po: Reihard Sieder, *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998, str. 119–138.

³⁰ Nadškofjski arhiv Maribor, Župnija Laško, (dalje: NŠAM, Laško), *Poročna knjiga 1725–1835*, str. 106.

³¹ NŠAM, Laško, *Krstna knjiga 1796–1825*, str. 189.

³² Prav tam, str. 203.

³³ Prav tam, str. 226.

³⁴ Prav tam, str. 255.

³⁵ NŠAM, Laško, *Mrliška knjiga, 1826–1855*, str. 77.

obvezno potovanje in nato opravljati mojstrski izpit. Obrtniški mojster je opravljal svoje delo v isti hiši, kjer je živela njegova družina, pri revnejših obrtnikih pa celo v istem prostoru, kot je prebivala družina. Mojster je imel lahko največ dva pomočnika in enega vajenca, ki so živeli skupaj z mojstrovo družino v istem gospodinjstvu. Tako sta obrtnik in njegova žena postala nadomestna starša vajencu. Življenje mojstrove družine so omejevala cehovska pravila. Tako so sinovi mojstrov imeli prednost pri sprejetju med vajence od ostalih otrok (vajeništva ponavadi niso opravljali pri svojem očetu.). Vdove mojstrov pa so se lahko poročile s pomočniki, ravno tako je bilo z mojstrovimi hčerami. Mojster si je svoj ugled pridobil s kakovostjo svojega dela ter moralno neoporečnostjo svoje družine. Mojstri so ponavadi svoj poklic opravljali vse do svoje smrti in se niso upokojili. Zato so bile za obrtnike značilne jedrne družine. Še posebej v majhnih mestih nekateri obrtniki niso imeli v lasti svojih hiš in so živeli kot najemniki v tujih hišah in tam opravljali svoj poklic. Mojstri so se poročali predvsem s hčerami mojstrov, saj je žena morala biti mojstru v pomoč. Žene so skrbele za hišo, vrt, kakšno zaplato zemlje, ki jo je imel mojster v lasti, in prodajo mojstrovih izdelkov. Revnejšim mojstrom pa so žene morale pomagati tudi pri njegovi obrti. Obrtniške družine so bile izrazito patriarhalne. Žene obrtnikov so imele ponavadi manj otrok, od kmečkih žena, saj nasledstvo in otroška delovna sila nista bila tako pomembna. Sinovi so kmalu zapustili domačo hišo, in postali vajenci pri drugih obrtnikih, hčere pa so ostale doma do svoje poroke. Otroci rokodelcev in vajenci so hodili v šolo bolj redno kot kmečki otroci. Poleg tega so tako otroci kot vajenci pomagali pri hišnih in poljedelskih opravilih. Do otrok so imeli starši strog in hladen odnos. Kazanje čustev pred otroki ni bilo v navadi, otroci so morali biti svojim staršem strogo poslušni. V času, ko otrokom ni bilo treba delati ali biti v šoli so se ti igrali na ulici.³⁶

Meščanska družina je v povprečju štela 6 otrok, od katerih sta v otroštvu v povprečju umrla dva. Mati je bila ob rojstvu prvega otroka stara 28 let, ob rojstvu zadnjega otroka pa 38 let. Poročne priče obeh zakoncev so bili največkrat meščani, ravno tako so bili otrokovi krstni botri v večini primerov meščanskega stanu. Povprečna življenjska doba družinskega očeta je bila 60 let, matere pa 50 let. Kot ponazoritev bomo navedli dve meščanski družini, ki sta v tem času živeli v Laškem.

Družina barvarskega mojstra in hišnega posestnika Janeza Hermana je živela v Laškem na Glavnem trgu v hiši številka ena, ki se je nahajala severovzhodno od farne cerkve Svetega Martina.³⁷ Janez Herman je bil sin

Andreja Hermana, ravno tako barvarskega mojstra, ki je stanoval v hiši št. 31, katere lastnik je bil. Poleg tega pa je bil Herman Andrej tudi lastnik več kmetijskih zemljišč v k.o. Sveti Krištof, kjer je imel njivo, dva zelenjavna vrtova in gozd³⁸ in Podvin, kjer je imel štiri travnike, dva pašnika, gozd, njivo, vinograd in zelenjavni vrt.³⁹ V k.o. Sveti Krištof pa je imel v lasti še stanovanjsko hišo,⁴⁰ v k.o. Podvin pa gospodarsko poslopje in klet.⁴¹ Vsa njegova posest skupaj je merila 3 orale in 856 kvadratnih sežnjev. Herman Janez se je poročil leta 1831, pri 23-tih letih.⁴² Njegova izbranka Terezija Sager je prihajala iz Žalca. Njen oče Andrej Sager je bil po poklicu usnjarski mojster in je stanoval v Žalcu v hiši številka 21.⁴³ Ko se je Terezija poročila, je štela 21 let. Poročna priča Terezije je bil kmet iz Šentjurja Anton Jagovnek, Janezova poročna priča pa je bil Mihael Frischitsch, meščan in klobučarski mojster iz Laškega, stanujoč v hiši številka 84 (današnji Valvasorjev trg).⁴⁴ Eno leto po poroki se je Janezu in Tereziji rodil prvi otrok, ki sta ga krstila z imenom Jožef, njegova krstna botra sta bila sosed trgovca Ignac Orožen in njegova žena Marija.⁴⁵ Ignac in Marija Orožen sta bila krstna botra tudi vsem ostalim otrokom. Prvi sin Jožef je umrl še isto leto zaradi epilepsije.⁴⁶ Leta 1833 se jima je rodil drugi otrok, ki sta ga poimenovala Alojz,⁴⁷ vendar je tudi ta umrl še isto leto zaradi davice.⁴⁸ Leto kasneje se jima je rodil tretji sin, ki sta ga poimenovala Janez.⁴⁹ Leta 1836 se jima je rodila hči Alojzija,⁵⁰ dve leti kasneje pa sin Jožef,⁵¹ ki je umrl star eno leto zaradi izčrpanosti.⁵² V naslednjih treh letih sta se jima rodili hčerki Marija in Amalija.⁵³ Leta 1843 se jima je rodil osmi otrok, ki sta ga krstila za Andreja,⁵⁴ vendar je tudi ta umrl star 11 mesecev zaradi jetike.⁵⁵ Kot zadnji otrok se jima je leta 1845 rodil Karel,⁵⁶ ki je umrl star 4 mesece zaradi atrofije.⁵⁷ Kot kažejo podatki o smrti in krstih otrok, se je družina okoli leta 1844 po smrti Janezovega očeta Andreja Hermana (Ta je umrl v

³⁸ Arhiv Republike Slovenije, Zbirka digitalnih kopij zemljiških katastrov 19. stoletja, Franciscejski kataster, AS 3000, (dalje: ARS, AS 3000), C030PS.

³⁹ ARS, AS 3000, C324PS.

⁴⁰ ARS, AS 3000, C030PT.

⁴¹ ARS, AS 3000, C324PT.

⁴² NŠAM, Laško, Poročna knjiga 1725–1835, str. 150.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ NŠAM, Laško, Krstna knjiga 1826–1850, str. 45.

⁴⁶ NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 47.

⁴⁷ NŠAM, Laško, Krstna knjiga 1826–1850, str. 53.

⁴⁸ NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 50.

⁴⁹ NŠAM, Laško, Krstna knjiga 1826–1850, str. 83.

⁵⁰ Prav tam, str. 100.

⁵¹ Prav tam, str. 119.

⁵² NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 86.

⁵³ NŠAM, Laško, Krstna knjiga 1826–1850, str. 137, 149.

⁵⁴ Prav tam, str. 181.

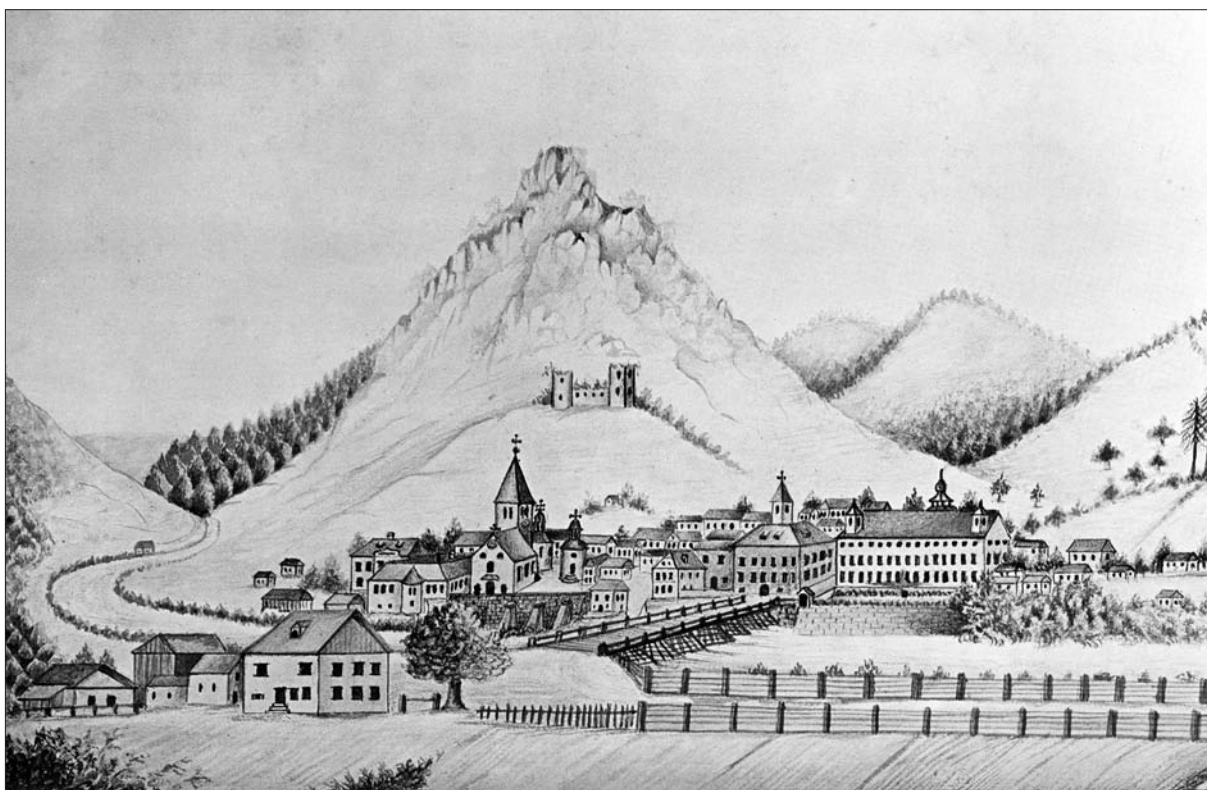
⁵⁵ NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 135.

⁵⁶ NŠAM, Laško, Krstna knjiga, 1826–1850, str. 209.

⁵⁷ NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 163.

³⁶ Povzeto po: Sieder, Socialna zgodovina družine, str. 97–117.

³⁷ NŠAM, Laško, Poročna knjiga 1725–1835, str. 150.

Laško v letu 1835 (Arhiv Muzeja Laško)

velikem požaru, ki je zajel Laško 28. 4. 1840)⁵⁸ preselila k Janezovi mami, v hišo številka 31 v Laškem, ki se je nahajala na današnji Mestni ulici. V hiši je tako živela osemčlanska družina, ki so jo sestavljali stara mati in sin z ženo ter štirimi otroki. Janez Herman je umrl leta 1846 star 38 let.⁵⁹

Franc Fridrich, meščan in mesarski mojster je živel v hiši številka 76 na današnji Mestni ulici ali takratnem Svinjskem trgu. Živel je v stanovanjski hiši z dvoriščem, katere lastnik je bil.⁶⁰ Poleg tega pa je bil še lastnik mesnice na današnjem Orožnovem trgu, takrat Pri mesnicah. Poročil se je leta 1815, star 40 let, nevesta je bila Uršula Koritnik, hči kmeta iz fare Loka pri Zidanem Mostu. Uršula je bila ob poroki stara 32 let. Frančeva poročna priča je bil meščan Ojsteršek Jožef, nevestina priča pa je bil lovec gospodstva Laško Franc Lokner.⁶¹ Še isto leto se jima je rodil sin Andrej, njegova krstna botra sta bila kmet Andrej Kajtna in njegova žena Apolonija.⁶² Leta 1818 se jima je rodila hči, ki sta jo dala krstiti z imenom Marija, tudi njena krstna botra sta bila Andrej in Apolonija Kajtna.⁶³ Leto kasneje se jima je rodil še

sin Jožef, ki je imel ista krstna botra, kot njegova starejši brat in sestra.⁶⁴ Leta 1921 pa sta zakonca Fridrich dobila dvojčka Janeza in Jakoba, njuna krstna botra sta tokrat bila meščan in usnjarski mojster Jožef Vošnjak in dosedanja botra ostalih otrok kmetica Apolonija Kajtna.⁶⁵ Tri leta kasneje se jima je rodil peti otrok z imenom Kaspar, njegova krstna botra sta bila Jožef Vošnjak in njegova žena Terezija.⁶⁶ Zadnji šesti otrok se jima je rodil leta 1826, to je bila deklica z imenom Terezija, katere krstna botra sta bila ravno tako zakonca Vošnjak.⁶⁷ Vendar je Terezija umrla že četrty dan svojega kratkega življenja, duhovnik pa je kot vzrok smrti zapisal epilepsijo.⁶⁸ Njegova družina je tako štela osem članov. Precej kmalu leta 1829 je zaradi gangrene umrla Frančeva žena Uršula, stara 45 let.⁶⁹ Franc pa je zaradi starostne oslabelosti umrl leta 1847, star 72 let.⁷⁰ Istega leta se je poročil njegov peti sin Kaspar, tako kot oče po poklicu mesar. Živel je v hiši številka 28 na današnji Mestni ulici. Ob poroki je bil star 23 let, njegova izbranka Regina Schlein pa 27 let. Regina je bila hči Jožefa Schleina, pokojnega lončarskega mojstra in meščana iz Maribora in njegove

⁵⁸ Prav tam, str. 95.

⁵⁹ Prav tam, str. 178.

⁶⁰ ARS, AS 3000, C494PT.

⁶¹ NŠAM, Laško, Poročna knjiga, 1725–1835, str. 102.

⁶² NŠAM, Laško, Krstna knjiga, 1796–1825, str. 182.

⁶³ Prav tam, str. 191.

⁶⁴ Prav tam, str. 201.

⁶⁵ NŠAM, Laško, Krstna knjiga, 1796–1825, str. 228.

⁶⁶ Prav tam, str. 246.

⁶⁷ NŠAM, Laško, Krstna knjiga, 1826–1859, str. 20.

⁶⁸ NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 3.

⁶⁹ Prav tam, str. 18.

⁷⁰ Prav tam, str. 231.

žene Regine. V Laškem je delala kot kuharica, stanovala pa je v hiši številka 44 na takratnem Svinjskem trgu.⁷¹ Še isto leto se jima je rodil sin Avgust, njegova botra pa sta bila posestnik hube Jožef Karničnik in njegova žena Terezija.⁷²

Družina kočarja

Kočarji so bili lastniki manjše hiše z nekaj obdelovalne zemlje, ki pa ni zadoščala za njihovo preživetje. Preživljali so se delno s kakšno obrtjo, bili so npr. tkalci, predilci. Hkrati pa so obdelovali svojo zemljo in hodili pomagat okoliškim kmetom. Pri obrti je pomagala cela družina, tudi otroci. Kočarji so se poročali prej, kot pa obrtniki in kmetje, saj jih ni omejeval mojstrski izpit ali predaja kmetije. Tako so imeli privilegij svobodnejše izbire moža in žene, ki je niso ovirali gospodarski interesi. Družine kočarjev so bile ponavadi jedrne družine. Kočarji, ki so se ukvarjali z obrtjo so imeli svoj denar in ne zgolj materialne dobrine kot kmetje. Odnos do otrok je bil v takšnih družinah drugačen kot v družinah kmetov, saj otroci niso bili tako pomembna delovna sila.

Družine kočarjev v Laškem so imele v povprečju 5 otrok. V družini sta v povprečju umrla dva otroka. Mati je bila ob prvem rojstvu otroka štela 27 let, ob rojstvu zadnjega pa 39 let. Poročne priče kočarjev so bili po večini meščani pa tudi kočarji in kmetje. Enako je bilo pri stanu krstnih botrov. Očetje so v povprečju živeli 59 let, matere pa 49 let. Kot primer družine kočarskega stanu si bomo po bližje ogledali dve družini:

Kočar Cepuš Matija je živel v hiši številka 110, na obrobju Laškega. Tudi njegov oče je bil kočar. Leta 1816 se je star 22 let poročil z Lucijo Klenovšek, svobodnikovo hčer iz Žikovce. (Svobodniki, so bili kmetje, ki so od fevdalnega gospoda odkupili svojo kmetijo ali pa samo njen del. V nepravem pomenu besede, pa so bili svobodniki tudi kmetje, ki so imeli podložno kupno kmetijo pod posebno ugodnimi pogoji z nizkimi dajatvami in samo simbolično enodnevno tlako.⁷³ V primeru očeta Lucije Klenovšek iz danega podatka ne moremo ugotoviti ali je bil ta svobodnik v pravem pomenu besede, ali samo podložen kmet z manjšimi obveznostmi.) Nevesta je štela ravno tako 22 let. Matijeva poročna priča je bil kmet Martin Ojsteršek, Lucijina priča pa je bil ravno tako kmet Tomaž Žikovšek.⁷⁴ Dve leti po poroki se jima je rodila hči Marija, njena krstna botra sta bila usnjarski mojster in meščan Jožef Vošnjak in njegova žena

Terezija, ki sta bila krstna botra vseh otrok v družini.⁷⁵ Leta 1820 se jima je rodila druga hči z imenom Terezija,⁷⁶ leto kasneje pa sin Mihael. Ta je umrl leta 1844 star 23 let zaradi jetike.⁷⁷ Naslednje leto se jima je rodil sin Janez.⁷⁸ Janez je dosegel zelo visoko starost in je umrl šele leta 1893.⁷⁹ Štiri leta kasneje se jima je rodila druga hči Eva,⁸⁰ štiri leta kasneje pa sin Matija.⁸¹ Leta 1833 se jima je rodil šesti otrok, deklica, ki sta jo poimenovala Margareta,⁸² tri leta kasneje pa se jima je rodil zadnji otrok Anton.⁸³ Matijeva žena Lucija je umrla dve leti po rojstvu zadnjega otroka leta 1838 stara 44 let.⁸⁴ Okoli leta 1826 se je družina preselila v hišo št. 114, katere lastnik je bil v dvajsetih letih 19. stoletja Matevž Cepuš, po vsej verjetnosti Matijev oče. Ta je imel v lasti vrt in stanovanjsko hišo skupaj z dvoriščem in hlevom.⁸⁵ Tudi ta hiša se je nahajala na obrobju trga, na današnji Cesti na Svetino. Poleg tega je imel Matija Cepuš v k.o. Laško v lasti še štiri travnike, tri njive, zelenjavni vrt in vinograd. Vse skupaj je po površini merilo 3 orale in 1282 kvadratnih sežnje.⁸⁶ Vse parcele so se nahajale okoli hiše in gospodarskega poslopja.⁸⁷ Tako je v hiši številka 114 živelo skupaj 10 ljudi, Matija Cepuš s svojo družino in starši.

Kočar in tkalski mojster Anton Grande je živel skupaj s svojimi starši v hiši številka 64, ki se je nahajala na današnjem Trubarjevem nabrežju. Bil je sin Jožefa in Helene Grande iz Laškega. Živeli so v stanovanjski hiši z zelenjavnim vrtom, katere lastnik je bil njegov oče.⁸⁸ Anton Grande je bil dvakrat poročen, njegova prva žena Marija, rojena Aškerc, mu je rodila štiri otroke. Prvi otrok se jima je rodil leta 1835, a je žal umrl že pri porodu.⁸⁹ Leto kasneje se jima je rodila hči Uršula. Njena krstna botra sta bila kmet Jurij Kačič in njegova žena Elizabeta, ki sta bila botra vseh otrok Antona Grande.⁹⁰ Leta 1838 se jima je rodil sin z imenom Anton,⁹¹ vendar je kmalu umrl zaradi epilepsije, star je bil dva meseca.⁹² Leto kasneje se jima je rodil Franc.⁹³ Kmalu po njegovem

⁷⁵ NŠAM, *Laško, Krstna knjiga, 1796–1825, str. 196.*

⁷⁶ *Prav tam, str. 216.*

⁷⁷ NŠAM, *Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, 129.*

⁷⁸ NŠAM, *Laško, Krstna knjiga, 1796–1825, str. 238.*

⁷⁹ *Prav tam.*

⁸⁰ NŠAM, *Laško, Krstna knjiga, 1826–1859, str. 30.*

⁸¹ *Prav tam, str. 64.*

⁸² *Prav tam, str. 79.*

⁸³ *Prav tam, str. 99.*

⁸⁴ NŠAM, *Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 84.*

⁸⁵ ARS, AS 3000, C494PT.

⁸⁶ ARS, AS 3000, C494PS.

⁸⁷ ARS, AS 3000, C494A01.

⁸⁸ ARS, AS 3000, C494PT.

⁸⁹ NŠAM, *Laško, Krstna knjiga, 1826–1859, str. 92.*

⁹⁰ *Prav tam, str. 103.*

⁹¹ *Prav tam, str. 118.*

⁹² NŠAM, *Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 79.*

⁹³ NŠAM, *Laško, Krstna knjiga 1826–1859, str. 131.*

⁷¹ NŠAM, *Laško, Poročna knjiga, 1836–1854, str. 82.*

⁷² NŠAM, *Laško, Krstna knjiga, 1826–1859, str. 20.*

⁷³ *Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana: Slovenska matica, 1996, str. 293.*

⁷⁴ NŠAM, *Laško, Poročna knjiga, 1725–1835, str. 103.*

rojstvu je zaradi koz umrla njegova mati Marija, stara 40 let.⁹⁴ Dvanajst dni kasneje pa je ravno tako zaradi koz umrl še njen sin Franc, star štiri mesece.⁹⁵ Anton Grande se je še isto leto znova poročil. Njegova druga žena je bila Marija Orožen, hči kmeta Antona Orožna in njegove žene Helene iz Podvina. Ob poroki je Anton Grande štel 47 let, Marija pa 30 let. Njegova poročna priča je bil kmet Jožef Knez, Marijina pa ravno tako kmet Jurij Žveplan.⁹⁶ Druga žena Marija mu je rodila tri otroke. Prvi je umrl pri porodu,⁹⁷ drugi otrok se je rodil leta 1841 in mu je bilo ime Jožef,⁹⁸ tretja pa je bila hči Marija, ki se je rodila leta 1844.⁹⁹ Anton Grande je imel tako vsega skupaj 7 otrok, vendar so otroška leta preživeli le trije otroci. Tako je v njegovem domu prebivalo 7 ljudi, stara starša in Anton s svojo družino.

Družina gostača

Družine gostačev so bile v Laškem precej redkejšje kot družine meščanov in kočarjev. Vzrok za to je bilo tudi slabše premoženjsko stanje teh ljudi, saj so živeli kot podnajemniki in niso imeli lastnih nepremičnin, zato so se tudi pogosto selili. Gostači so imeli v povprečju 4 otroke, od katerih je v otroških letih umrl en otrok. Mati gostaškega stanu je bila ob rojstvu prvega otroka stara 30 let, ob rojstvu zadnjega otroka pa 35 let. Poročne priče kot tudi krstni botri so bili ponavadi kmetje in meščani. Življenjska doba gostačev je bila podobna kot življenjska doba ostalih prebivalcev Laškega. Ker je bilo družin gostačev številčno precej manj kot ostalih družin v trgu, bomo kot primer navedli primer gostača, ki je s poroko prešel v kočarski stan in družino gostača.

Andrej Mali je živel v hiši številka 62 na obrobju Laškega, na današnjem Trubarjevem nabrežju. Rodil se je na Lahomšku in bil kmečki sin. V Laškem je služil kot hlapec pri trgovcu Ignacu Orožnu. Leta 1838 se je poročil star 28 let. Njegova žena je bila Margareta Kačič, hči Antona Kačiča, kočarja iz Laškega 62 in njegove umrle žene Eve. Margareta je bila ob poroki stara 32 let. Andrejeva poročna priča je bil kmet Matevž Sevšek, Margaretina pa ravno tako kmet Blaž Vertašnik.¹⁰⁰ Po poroki je mladi par stanoval pri Margaretinih starših, ki so bili v k.o. Laško lastniki stanovanjske hiše, dveh travnikov in zelenjavnega vrta, v k.o. Sveti Krištof pa so imeli še zelenjavni vrt.¹⁰¹ Vse posesti so skupaj merile 522 kvadratnih sežnje. Margaretin oče Anton Kačič je

umrl še isto leto, ko se je Margareta poročila, tako da je Andrej Mali prevzel njegovo mesto v družini. Eno leto po poroki se jima je rodil prvi sin, ki je bil krščen za Tomaža, njegova krstna botra sta bila kmet Matevž Železnik in njegova žena Marija.¹⁰² Leta 1841 se jima je rodil drugi sin z imenom Janez Nepomuk,¹⁰³ a je umrl star eno leto zaradi kašlja.¹⁰⁴ Leta 1843 sta ponovno dobila sina, ki sta ga enako poimenovala.¹⁰⁵ Kot zadnji otrok pa se jima je rodil sin Jakob,¹⁰⁶ ki je umrl star en mesec zaradi kašlja.¹⁰⁷ Družina je tako štela le štiri člane, vendar pa je na istem naslovu živela še družina kočarja Andreja Mačkovška.

Gostač in krojaški mojster Franc Terbovc je živel v Laškem v hiši številka 94, v središču trga. Bil je sin Mateja Terbovca, kočarja iz Laškega št. 9 (današnja Cesta na Svetino) in njegove žene Veronike. Ko je bil star 31 let, se je leta 1836 poročil z Ano Sebnšek, ki je bila takrat stara 26 let. Ana je bila hči meščana Urbana Sebnška in njegove žene Julijane, ki sta živela v Laškem (številka 72), na takratnem Svinjskem trgu. Francjeva poročna priča je bil meščan Mihael Frischisch, meščan in klobučar, Anina pa mizar Sebnšek Jakob.¹⁰⁸ Po poroki sta se z Ano preselila v hišo številka 24. Tam se jima je rodil prvi otrok, hči z imenom Marija Ana. Krstili so jo dan po njenem rojstvu, krstna botra sta bila meščan Jakob Teršek in njegova žena Ana.¹⁰⁹ Zakonca Teršek sta bila krstna botra tudi drugi hčeri Matildi, ki je na svet prirojala leta 1839.¹¹⁰ Leta 1841 se jima je rodila še tretja hči, ki so jo krstili za Karolino, tudi ta je bila krščena dan po svojem rojstvu, botra pa sta bila meščan in mesar Matija Jamnik in njegova žena Marija.¹¹¹ V tem času se je družina preselila v hišo številka 50, ki se je nahajala na današnji Trubarjevi ulici. Leta 1844 se je družina ponovno preselila, tokrat v hišo številka 82, ki se je nahajala severno od Starega špitala, na današnjem Valvasorjevem trgu. Leta 1844 in 1846 sta se jima rodila še dva otroka, ki sta umrla takoj po porodu, nujen krst pa je opravila babica Antonija Klabanf.¹¹² Kot najmlajši otrok se jima je rodil leta 1847 Avgust Matija, njegova krstna botra sta bila ponovno Matija Jamnik in njegova žena Marija.¹¹³ Družina je tako štela pet članov in se je pogosto selila. Živeli so kot gostači skupaj še z drugimi družinami v isti hiši.

¹⁰² NŠAM, Laško, Krstna knjiga, 1826–1859, str. 139.

¹⁰³ Prav tam, str. 152.

¹⁰⁴ NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 111.

¹⁰⁵ NŠAM, Laško, Krstna knjiga, 1826–1859, str. 176.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 200.

¹⁰⁷ NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 142.

¹⁰⁸ NŠAM, Laško, Poročna knjiga, 1836–1854, str. 6.

¹⁰⁹ NŠAM, Laško, Krstna knjiga, 1826–1859, str. 108.

¹¹⁰ Prav tam, str. 130.

¹¹¹ NŠAM, Laško, Krstna knjiga 1826–1859, str. 157.

¹¹² Prav tam, str. 190, 222.

¹¹³ Prav tam, str. 249.

⁹⁴ NŠAM, Laško, Mrliška knjiga, 1826–1855, str. 88.

⁹⁵ Prav tam, str. 88.

⁹⁶ NŠAM, Laško, Poročna knjiga, 1836–1854, str. 28.

⁹⁷ NŠAM, Laško, Krstna knjiga, 1826–1859, str. 143.

⁹⁸ Prav tam, str. 150.

⁹⁹ Prav tam, str. 184.

¹⁰⁰ NŠAM, Laško, Poročna knjiga, 1836–1854, str. 21.

¹⁰¹ ARS, AS 3000, 494 PT, 494PS, 030PS.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):

AS 3000, Zbirka digitalnih kopij zemljiških katastrov
19. stoletja, Franciscejski kataster,
AS 3000/C030PS, AS 3000/C324PS, AS 3000/C030PT,
AS 3000/C324PT, AS 3000/C494PT, AS 3000/
C494PS, AS 3000/C494A01.

Nadškofjski arhiv Maribor (= NŠAM), Župnija Laško:
Krstna knjiga 1796–1825, Krstna knjiga za leta 1826–
1850, Poročna knjiga za leta 1785–1835, Poročna
knjiga 1836–1854, Mrliška knjiga 1785–1825,
Mrliška knjiga 1826–1855.

Literatura

Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem.*
Maribor : Obzorja, 1991.

Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in
Notranjske od poznega srednjega veka do srede
18. stoletja* (doktorska disertacija). Ljubljana :
Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta,
Oddelek za zgodovino, 1999.

Hölder, Alfred: *Special Orts-Repertorien der in
Oesterreichen Reichsrathe vertretenen Königreiche
und Länder, K.K. Statistischen central Commision.*
Wien, 1883.

Hudales, Jože: *Od zibeli do groba.* Velenje : Kulturni
center Ivana Napotnika ; Ljubljana : Društvo za
preučevanje zgodovine, literature in antropologije,
1997.

Melik, Vasilij: Rast mestnega prebivalstva na
slovenskem pred prvo svetovno vojno. *Ekonomska
revija*, let. (1956), str. 507–524.

Pančur, Andrej: Celjani v krstnih knjigah od 1773
do 1857. *Iz zgodovine Celja 1780–1848, Odsevi
preteklosti*, zv. 1. Celje : Muzej novejšje zgodovine,
1996, str. 185–234.

Rybář, Miloš: Pregled zgodovine Laškega do 1941.
Laški zbornik 2002. Laško : Knjižnica, 2002,
str. 9–41.

Schmutz, Karel: *Historisch Topographisches Lexicon
von Steyermark.* I.–IV. Theil. Gratz, 1822–1823.

Sieder, Reihard: *Socialna zgodovina družine.*
Ljubljana : Studia humanitatis, 1996.

Straka, Manfred: *Verwaltungsgrenzen und
Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–
1850.* Graz : Historische Landeskommission für
Steiermark, 1978.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev.* Ljubljana :
Slovenska matica, 1996.

Zusammenfassung

DIE FAMILIE IN LAŠKO IN DER ZEIT DES
VORMÄRZ

Die Familie in Laško in der Zeit des Vormärz wird im Beitrag anhand des Materials dargestellt, das aus den kirchlichen Matrikeln der Pfarre Laško aus den Jahren 1814 bis 1848 gewonnen wurden. Laško war im Vormärz einer der größeren untersteirischen Märkte, war jedoch aufgrund der schlechten Verkehrsverbindungen wirtschaftlich schwach entwickelt. So überwogen im Markt kleine Gewerbetreibende, die daneben auch Landwirtschaft für den Eigenbedarf betrieben. Aufgrund seiner Kleinheit (545 Bewohner) war Laško nicht demographisch autark, deshalb stammte bei gleich 72 % aller Paare einer der Partner nicht aus Laško. Die Bräutigame, die Frauen aus Laško heirateten, waren Gewerbetreibende aus Nah und Fern; die Bräute stammten vor allem aus der näheren bäuerlichen Umgebung. Das junge Paar gründete nach der Heirat meist seinen eigenen Haushalt und lebte nicht bei den Eltern. Erst später, nach dem Tod der Eltern, übersiedelte die Familie zurück ins Geburtshaus des Bräutigams. Familien hatten im Durchschnitt fünf Kinder. Die Kinder wurden sofort nach der Geburt getauft, wobei große Sorgfalt auf die Auswahl der Taufpaten gelegt wurde, die einen gleichen oder höheren gesellschaftlichen Status hatten als die Eltern. Der Tod war in der Familie recht häufig, vor allem unter Kleinkindern, denn nur rund gut die Hälfte aller Kinder erreichte das Erwachsenenalter. Die durchschnittliche Lebenserwartung lag bei 50 Jahren; im Alter von 20 bis 30 Jahren übernahmen die Söhne die Position des Vaters in der Familie.

Schlagwörter: Familie, Vormärz, Laško/Tüffer.

Dominika Mencin

Vesela apokalipsa

Fin-de-siècle na Dunaju

MENCIN Dominika, univ. dipl. nem. in prof. zgod.,
Črna vas 226, SI-1000 Ljubljana

930.85(436.1)"189"

VESELA APOKALIPSA

Fin-de-siècle na Dunaju

Prestolnica habsburške monarhije na predvečer razpada države ponuja izredno pestro sliko: cesarsko mesto je tudi hitro rastoče delavsko mesto, kraj, kjer revščina in bogastvo hodita z roko v roki, je prizorišče vzpona novih množičnih političnih gibanj in izbruhov po celi državi tlečih trenj med narodi monarhije, poleg tega pa je mesto, ki v tem času doživi skoraj nesluten kulturni razcvet, predvsem na krilih nemško in liberalno usmerjenega judovskega meščanstva.

Ključne besede: Dunaj, prelom stoletja, fin-de-siècle, kulturna zgodovina.

MENCIN Dominika, BA German and History, Črna
vas 226, SI-1000 Ljubljana

930.85(436.1)"189"

MERRY APOCALYPSE

Fin-de-siècle Vienna

The capital of the Habsburg Monarchy at the turn of the century was a very interesting place: the capital of the empire was also a fast growing industrial city, a place where poverty and wealth went hand in hand; it witnessed the rise of the new political mass movements and tensions between the monarchy's nations. Above all, it was a place of a fantastic cultural development and prosperity, carried mainly by the German and liberal-oriented Jewish middle class.

Key words: Vienna, turn of the century, fin-de-siècle, cultural history.

Srečanje z Berlinom na začetku prejšnjega stoletja je rojeni Dunajčan Stefan Zweig v svojih spominih z zgovornim naslovom *Včerajšnji svet* opisal takole: »Nenadoma sem se znašel v krogu, kjer je bilo tudi dosti resničnega uboštva z raztrganimi oblekami in izhojenimi čevlji, torej v okolju, s katerim na Dunaju nisem imel stika.«¹ Kako nenavadna trditev, če pomislimo na podobo istega mesta v literarnem opusu Ivana Cankarja, kjer so dunajska predmestja prizorišče neizmerne bede in težkih življenjskih usod! To razhajanje v doživljanju glavnega mesta habsburške monarhije na predvečer njenega razpada odseva različne svetove, ki na tem območju soobstajajo, a se med seboj skorajda ne mešajo. Dunaj na prelomu iz 19. v 20. stoletje je resnično »zlato mesto«, v katerem kar vre od ustvarjalnih sokov, umetniških in miselnih presežkov, vendar pa je tudi delavsko mesto, v katerem se nemajhen del prebivalstva iz dneva v dan bori za golo preživetje. Je mesto, ki svetu da psihoanalizo, in je mesto, katerega podobe in miselni tokovi pustijo pečat v spominu in razvoju mladega Adolfa Hitlerja.² Nenazadnje je Dunaj v tem času tudi prestolnica države, v kateri živijo Slovenci, in skorajda obvezna postojanka za (bodoče) slovenske intelektualce. S tem je neizogibno povezan s slovensko kulturo in igra pomembno vlogo pri zmagovitem pohodu moderne na Slovenskem. Izmenjava pa ni le enostranska, saj tudi Slovenci prispevajo košček v mozaik dunajske zgodovine: Ivan Cankar s svojimi upodobitvami senčne strani Dunaja denimo zgovorno odgovarja bolj slavnim sinovom bleščeče dunajske moderne.

Vrtoglava rast habsburške prestolnice

Kot druga mesta v Evropi in v habsburški monarhiji se je tudi Dunaj od polovice 19. stoletja naprej nezadržno širil in število prebivalcev se je med 1869 in 1910 povečalo za skoraj 130%.³ Tako je imel 1910 že čez 2 milijona prebivalcev, torej več kot danes.⁴ Širjenje mesta je napredovalo skupaj z industrializacijo, saj je potreba po delovni sili v mesto privabljala ljudi od blizu in daleč, mesto pa se je tudi prostorsko večalo in pod svoje okrilje vključevalo predmestja in okoliške vasi. Dunaj je prebivalcem iz vseh delov monarhije poleg delovnih mest nudil tudi izobraževalne institucije in prostor za uveljavitev in uresničevanje svojih sanj ter je bil kot tak priljubljen cilj študentov, umetnikov in

intelektualcev. Gotovo pa je bila privlačna tudi njegova svojstvena klima:

»[...] tu so se stekali vsi tokovi evropske kulture; na dvoru, med plemstvom in med ljudstvom se je nemški element spajal s slovanskim, madžarskim, španskim, italijanskim, francoskim, flandrijskim, in pravi genij tega mesta glasbe predstavlja prav harmonično stapljanje vseh teh kontrastov v nekaj novega in svojevrstnega – avstrijskega, dunajskega. To mesto, odprto in s posebnim občutkom za vsečnost, je pritegovalo najbolj raznolike sile, jih sproščalo, omehčalo in pomirilo; življenje v tem ozračju duhovne strpnosti je bilo mehko in vsak meščan tega mesta je bil nehote vzgojen v nadnacionalnem, kozmopolitskem duhu.«⁵

Dunaj je bil po delitvi države na avstrijsko in ogrsko polovico 1867 še posebej zanimiv za češke in judovske priseljence s Češke in Moravske, številčno so jim sledili Poljaki, Madžari in drugi.⁶ Monika Glettler ocenjuje, da je bila na prelomu stoletja približno četrtnina dunajskega prebivalstva češkega oz. slovaškega izvora, čeprav se jih je za Čehe izreklo le slaba desetina.⁷ To priča o razširjeni asimilaciji, ki je imela tako ekonomske (odvisnost od nemškega kapitala) kot družbene vzroke (šolanje otrok v nemških šolah in prepuščenost otrok ulici ob pogosti odsotnosti staršev).⁸ Kljub temu je del narodno zavednega češkega prebivalstva poskušal ohraniti svojo narodno identiteto s povezovanjem v številna društva, med katerimi je imelo izjemno vlogo šolsko društvo Komensky, ki si je prizadevalo za ohranitev in ustanovitev čeških šol na Dunaju. Njegova dejavnost je bila, sodeč po burnih reakcijah nemštva ob poskusu odprtja druge zasebne češke šole v tretjem *becirku* 1909, trn v peti nemškemu prebivalstvu, ki se je zaradi priseljavanja Čehov in njihove številčnosti očitno počutilo ogroženo. Proti koncu obstoja monarhije je pogosto prihajalo do bolj ali manj odkritih spopadov med narodnima skupinama, ki so obsegala celo paleto dejavnosti, od bojkotov trgovin in posameznih živil do časopisnih kampanj in antipropagande, razbijanja lokalov in spopadov študentov na univerzi. Tudi politični obrat v dunajskem mestnem svetu, ko je mestno vladavino prevzel Karl Lueger in njegovo krščanskosocialno gibanje, ki je nabiralo politične točke na račun zaostrovanja pogojev za pridobitev domovinske pravice, poudarjanja nemškega

¹ Stefan Zweig, *Včerajšnji svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008, str. 129.

² Hitlerjev čas na Dunaju je v knjigi *Hitlers Wien* podrobno raziskala Brigitte Hamann. Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*. München, Zürich 1999.

³ Jacques Le Rider, *Das Ende der Illusion. Die Wiener Moderne und die Krisen der Identität*. Wien 1990, str. 25.

⁴ Moritz Csáky, *Ethnisch-kulturelle Heterogenität und Moderne. Wien und Zentraleuropa um 1900*, v: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/MCsaky1.pdf>, str. 5.

⁵ Zweig, *Včerajšnji svet*, str. 24.

⁶ Le Rider, *Das Ende der Illusion*, str. 25.

⁷ Monika Glettler, *Sokol und Arbeiterturnvereine der Wiener Tschechen bis 1914*. München, Wien 1970, str. 13.

⁸ Glettler, *Sokol und Arbeiterturnvereine*, str. 28; Reinhard Sieder, »Vata, derf i aufstehn?« *Kindheitserfahrungen in Wiener Arbeiterfamilien um 1900*, v: *Glücklich ist, wer vergisst...? Das andere Wien um 1900* (ed. Hubert Ch. Ehalt, Gernot Heiß, Hannes Stekl), *Kulturstudien bei Böhlau*, zv. 6. Wien, Graz, Köln 1986, str. 46.

Dunajski Burgtheater na Ringu okrog leta 1900
(www.en.wikipedia.org)

značaja mesta in antisemitističnih krilatic, kaže na to, da je bilo ozračje (duhovne) strpnosti, katerega se je med drugo svetovno vojno ob pisanju *Včerajšnjega sveta* spominjal Stefan Zweig, proti začetku prve svetovne vojne precej načeto. Celo prisotnost dvora in cesarja, ki je bil izrazito nadnacionalna in združevalna institucija ter eden od stebrov habsburške monarhije, teh napetosti ni več zmogla preprečiti. Podobne konflikte so seveda poznala tudi druga mesta monarhije, če se le spomnimo burne ljubljanske reakcije na srečanje Nemcev na Ptujju 1908 ali vsakodnevnih novic iz Prage, ki so jih prinašali dunajski liberalni časniki.⁹

Kljub temu so se mnogi, predvsem judovski priseljenci na Dunaju, dobro znašli in cela vrsta najbolj eminentnih osebnosti tega časa, brez katerih bi bila dunajska moderna le blede slika same sebe, ima korenine na drugih območjih cesarstva: družini Gustava Mahlerja in Sigmunda Freuda sta se denimo priselili na Dunaj s Češke, oče cionizma Theodor Herzl je do začetka študija živel v Budimpešti, češke oziroma moravske korenine pa so imeli tudi Adolf Loos, Bertha von Suttner, Karl Kraus in Viktor Adler. V oči bode dejstvo, da je bil presenetljivo visok delež teh ljudi tudi judovskega rodu, čemur bomo v nadaljevanju še posvetili pozornost.

Mesto se spreminja

Industrializacija, modernizacija in rast mesta so sprožile val novosti: tako je gradnja novih javnih in stanovanjskih stavb spremljala gradnja infrastrukture, ki je omogočala živeti tako velikemu številu ljudi na enem mestu. Novo podobo mesta je v drugi polovici

⁹ »Um ¼ 11 Uhr vormittags erschienen die ersten deutschen Couleurstudenten auf dem Graben, und als ihre Zahl allmählich größer wurde, waren sie bald von einer feindlichen Menge umringt. [...]«, denimo na prvi strani poročja *Neue Freie Presse*, 1. decembra 1908.

19. stoletja močno zaznamovala politična moč liberalno usmerjenih meščanov, ki so svoje bogastvo razkazovali v reprezentativnih stavbah. Na Dunaju je zmaga liberalizma v notranji politiki po 1860 tako sovpadala z gradnjo široke, bleščeče krožne ulice *Ring* z vsemi svojimi javnimi stavbami v slogu historizma (sem spadajo tudi vse pomembne institucije meščanstva: mestna hiša, opera, Burgtheater, univerza in parlament), hoteli in stanovanjskimi palačami plemstva in višjega meščanstva.¹⁰ Še več, meščanski vrednostni sistem je našel svoj odmev v skrbi za higieno in boljše bivanjske razmere. V tem času je bil zgrajen dunajski kanal za zaščito pred poplavami, urejena je bila oskrba z vodo, kanalizacija, zrasle so prve mestne bolnišnice in številni parki, kjer so si prebivalci lahko oddahnili od vsakdana. Tudi v času zatona političnega liberalizma, ko je na Dunaju štafeto prevzelo krščanskosocialno gibanje (1897-1909), so se veliki mestni projekti nadaljevali. Zelo pomembna je bila mestna železnica, ki je med 1894 in 1901 povezala celo mesto in močno povečala mobilnost prebivalstva. Njen snovalec, arhitekt Otto Wagner, se je dokončno odpovedal historizmu in s povezavo uporabnega z umetnostjo nakazal novo smer secesijske arhitekture.

Spreminja se tudi družba

Industrializacija in s tem povezana rast pa nista pustili sledov le na zunanji podobi mesta, pač pa tudi v njegovi družbeni strukturi. Priseljivanje je v mestu porušilo dotedanja razmerja in odločilno vplivalo na politične spremembe: brez številnih delavcev,¹¹ ki so na Dunaj prišli zaradi povečanih potreb po delovni sili, bi se delavsko socialdemokratsko gibanje tu gotovo ne moglo tako razviti (čeprav so bili njegovi vodje meščanskega rodu), gospodarske spremembe pa so zamajale tudi življenjski podstat številnega malega meščanstva, ki je na prelomu stoletja omogočilo zmagovalni pohod krščanskosocialne stranke. Srednje in višje meščanstvo, kamor so spadali tako meščani po premoženju kakor meščani po izobrazbi, in kamor bi lahko uvrstili velik del nemško čutečih asimiliranih Judov, je tako v 90-ih letih 19. stoletja dokončno izgubilo politično moč, paradoksnost prav po zaslugi širjenja političnih pravic na

¹⁰ Carl E. Schorske, *Fin-de-siècle Vienna. Politics and Culture*. Cambridge 1985, str. 24.

¹¹ *Delavski razred ni bil homogen: le 20% delavcev je delalo v velikih tovarnah, več kot polovica pa v malih podjetjih in obrteh. Najbolj zastopane industrijske panoge so bile tekstilna industrija, kovinsko-predelovalna in strojna industrija, lesna in elektroindustrija ter gradbeništvo. Nekatere panoge so potrebovale delovno silo le občasno, kar je pomenilo precejšen priliv sezonskih delavcev iz različnih dežel monarhije. Ker so nekateri mali podjetniki in obrtniki še poskušali tekmovati z industrijsko proizvodnjo, je to pogosto pomenilo slabše delovne pogoje in nižje plače za tam zaposlene. Josef Ehmer, Wiener Arbeitswelten um 1900, v: *Glücklich ist, wer vergisst ..?*, str. 196–203.*

širše sloje prebivalstva, ki ga je samo uveljavilo. Politika v tem času ni več le stvar elitistične peščice, pač pa postane dostopna širokim množicam. Posledica je pojav novega tipa politika, karizmatičnega voditelja ljudskih množic, ki ga poseblja Karl Lueger, pa tudi uveljavitev čitalnic in izobraževalnih ustanov za delavce, cela paleta časopisov in listov za vsako politično prepričanje in okus, shodi in množične demonstracije, kot so denimo tiste poleti in jeseni 1911, ko se se delavci zaradi velike stanovanjske stiske in draginje odpravili iz svojih delavskih predmestij v središče mesta. To je čas pospešene politične diferenciacije, nastajajo številne svetovno nazorske in narodne stranke ter društva.

Blišč in beda z ramo ob rami

Na Dunaju so v tem času vladale velike razlike med življenjskimi slogi različnih družbenih skupin. Dvor, visoko uradništvo in vrh vojske so bili še vedno v domeni nadnacionalne, torej še zdaleč ne le nemške aristokracije, medtem ko pretežno nemško dunajsko visoko in srednje meščanstvo še vedno ni imelo dostopa do dvora in teh služb. Se je pa zato še vedno trdno držalo nenapisanega moralnega kodeksa, ki je postavljala norme obnašanja meščanov na vseh področjih življenja in ki ga, tudi zahvaljujoč slavnim umetnikom in književnikom, ki so sami prihajali iz meščanskih vrst in so to okolje v svojih delih tudi obravnavali, dobro poznamo. Da bi se jasno ločili od nižjih slojev, je višje in srednje meščanstvo poleg vedenjskih vzorcev in moralnega kodeksa razvilo posebne oblike preživljanja prostega časa, oblačanja in jezikovne kulture ter se ponašalo z luksuznimi dobrinami, hkrati pa se je poskušalo tudi prostorsko kar najbolj ograditi. Kot kaže izjava Stefana Zweiga z začetka tega članka, jim je to tudi uspevalo. Delavska okrožja so bila ločena od središča mesta in okrožij, kjer so živeli premožni, revščina pa pogosto skrita (tudi dobesedno) pod površje. Pomenljiva je reportaža novinarja Emila Klägerja, ki se je podal v odtočne kanale, da bi dokumentiral življenje tam živečih revežev brez strehe nad glavo, in je pri tem zapisal: »Pred nami leži Karlov trg. Njegov imeniten, trden mir taji obilje človeškega trpljenja, ki ga skriva pod seboj.«¹² Mestne oblasti so si dejansko prizadevale, da bi problem revščine zadržale kar se da daleč proč od oči sveta bogatih: vsi azili so bili zgrajeni v predmestjih, v mestnem azilu je vladal strog nadzor, prepovedano je bilo pijančevanje, beračenje in prenočevanje na prostem.¹³ Številne odločbe, določila in

¹² »Vor uns liegt der Karlplatz. Seine vornehme, sichere Ruhe leugnet die Fülle menschlicher Leiden, die er unter sich verbirgt«. Emil Kläger, *Durch die Quartiere der Not und des Verbrechens*. Wien um die Jahrhundertwende. Wien 1987, str. 73.

¹³ Michael John, *Obdachlosigkeit – Massenerscheinung und Unruheherd im Wien der Spätgründerzeit*, v: *Glücklich ist, wer vergisst...?*, str. 180–183.

Pred dunajsko dvorno opero v letu 1902
(www.theocidentalobserver.net)

prepovedi, ki pričajo o naporih meščanstva, da bi svoj vrednostni sistem preneslo na celotno družbo, je izvajala oziroma preverjala mestna policija.¹⁴ Če je berača oziroma brezdomca aretirala mestna policija, mu je grozil izgon iz mesta ali, v primeru, da je imel t.i. domovinsko pravico, delo v nepriljubljene mestni delovni ustanovi (*Werkhaus*).¹⁵

Kljub temu je prihajalo do občasnih stikov obeh tako različnih svetov, ki ju omenjajo številna pričevanja na obeh straneh. Augustu Kubizeku, ki je skupaj z Adolfom Hitlerjem nekaj časa živel v revnem stanovanju na Stumpergasse, se je ob srečanju z bliščem *Ringa* zazdelo, »kot da bi bil prestavljen na drug planet«¹⁶, Bettina Holzapfel-Gomperz, hči premožne judovske družine, pa se spominja nekaj podrobnosti iz svojih otroških dni v predmestni vili z vrtom:

»Otroci z ulice so se, blede in rumenkasti, umazani in kričeči, tihi in divji, potikali naokrog. Pogosto so pritekli do ograje, se oprijeli železnih palic, pritisnili nanje svoje

¹⁴ Prim. Gábor Gyáni, *Identity and the urban experience: fin-de-siècle Budapest*. New York 2004, str. 45–50. Ta tendenca je vidna tudi v Ljubljani. Prim.: Žarko Lazarevič, *Ubožna oskrba v Ljubljani na prelomu iz 19. v 20. stoletje*, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, let. 35 (1987), št.1–2; Alenka Kačičnik, *Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901–1914*, v: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, let. 35 (1987), št. 1–2.

¹⁵ John, *Obdachlosigkeit*, str. 173.

¹⁶ »Auf die ärmliche Wohnung in der Stumpergasse hinauf kam es mir jetzt vor, als wäre ich auf einen anderen Planeten versetzt worden, so überwältigend war dieser Eindruck.« August Kubizek, *Adolf Hitler, Mein Jugendfreund*, Graz 1953, str. 188; citirano po: Hamann, *Hitlers Wien*, str. 89.

blede obraze, oni zunaj, mi notri, in drug drugega smo si ogledali od glave do peta. Ta ograja je ločevala dva svetova.«¹⁷

Že od malih nog so bili meščanski otroci strogo ločeni od otrok iz nižjih družbenih slojev in tudi njihov vsakdan je izgledal precej drugače. Otroška umrljivost v delavskih okrožjih je bila kar tri do štirikrat večja kot v »boljših«. ¹⁸ Nič čudnega, če upoštevamo, v kakšnih razmerah je živela večina delavskih otrok. Stanovanj je močno primajkovalo, tista, ki so bila na voljo, pa so bila majhna, draga in v slabem stanju. Številne večglave družine so živle v stanovanjih, ki so obsegale le kuhinjo, sobo in včasih kabinet, in sploh ni bila redkost, da so jemale na stanovanje še najemnike in prenočevalce. Vsakdan teh družin so zaznamovali slabi delovni pogoji, dolg delovnik, izčrpanost, pomanjkanje, bolezni, alkoholizem, družinski spori in spori s stanodajalci, iskanje dela in boj za preživetje. Otroci so bili pogosto prepuščeni sami sebi in ulici ali pa so morali celo delati, da bi prispevali k preživetju družine, in (predvsem deklice) pomagati v gospodinjstvu in skrbeti za mlajše sestre in brate. Najemniki so bili tudi na milost in nemilost prepuščeni stanodajalcem. Ker ni bilo nobene zakonske zaščite najemnikov, so se družine zlahka znašle na cesti, vedno znova sta jim grozili tudi brezposelnost in draginja. Razširjenemu brezdomstvu socialne in dobrodelne ustanove niso bile kos, predvsem je manjkala ustrezna socialna politika mesta in države. Socialne reportaže kot je Klägerjeva, ki so meščansko bralstvo seznanjale s fenomenom revščine v lastnem mestu, so sicer imele nekaj vpliva na zasebno dobrodelno dejavnost, ne pa tudi na politiko.¹⁹

Ženska stopi v javnost

Odnos med moškim in žensko je na prehodu iz 19. v 20. stoletje še vedno temeljil na tradicionalnih vlogah spolov. To je veljalo za vse sloje družbe, je pa bilo tudi znotraj njih moč najti večje ali manjše razlike. Predvsem v meščanski družbi so bile predstave o moškemu, ki naj bi se uveljavil v javnosti in služil denar, ter ženski, ki naj bi skrbela za dom, otroke in moža, trdno zasidrane, v ti vlogi pa so vzgajali dečke in deklice že od ranega otroštva. V nasprotju z delavskimi družinami in nižjim meščanstvom, kjer je morala tudi mati delati, da bi si

družina lahko zagotovila preživetje, je ženska višjega meščanstva posvečala vso svojo pozornost upravljanju doma in vzgoji otrok (ni pa si smela »umazati« rok s fizičnim delom, za to je bila zadolžena služničad).²⁰ Zakonska zveza je bila splošno sprejeta kot temeljna oblika skupnega življenja moškega in ženske. V primeru nasilja v družini je bila ženska beseda na sodišču manj vredna kot moška, saj je zakon moškemu dovoljeval določeno kaznovanje znotraj družine.²¹ Moški so jo tako pogosto dobro odnesli, čeprav so bili napadalci v 80% primerov.²²

Kako različna merila so veljala za moške in ženske, zelo dobro kaže tudi odnos do spolnosti, pri čemer pa je spet treba ločevati med različnimi družbenimi razredi. Meščanska dekleta so poskušali na vsak način zaščititi pred kakršnimkoli »pohujšanjem« in področje spolnosti je do poroke zanje praviloma ostalo tabu. Alma Mahler Werfel se spominja, da je tudi sama »imela moralo tedanjega časa« in »verjela, da mora varovati nekaj 'pomembnega'«. ²³ V nasprotju s tem je bilo fantom dovoljeno in celo zaželeno nabirati spolne izkušnje, da le niso tega počeli vsem na obeh. Posledica je bila, da se je veliko mladeničev zatekalo k uslugam prostitutk, čeprav je bilo vedno prisotno nemajhno tveganje spolnih okužb. Zaradi tega so fantje ponekod s tiho privolitvijo družine nabirali prve spolne izkušnje kar pod domačo streho s katero od služkinj.²⁴ O tem se v javnosti in v družinah ni govorilo, pa tudi ne o razmerjih z igralkami, plesalkami in metresami in neznazadnje med poročenimi, čeprav so bila ta pogosto javne skrivnosti. Nič čudnega torej, da je uprizoritev Schnitzlerjeve drame *Reigen*, ki se v desetih zaokroženih dialogih parov iz različnih družbenih razredov loteva prav tematike spolnosti in medčloveških odnosov, povzročila pravi škandal. Med nižjimi sloji je bila situacija nekoliko drugačna, nena zadnje se je iz njih rekrutirala tudi večina prostitutk, ki jim je prodajanje telesa zagotavljalo nepogrešljivi ali celo edini vir zaslužka. Slabe gmotne razmere delavskega prebivalstva in družbeni pritisk k skrivanju spolnega življenja so ustvarili idealne pogoje za razcvet prostitucije. Oblasti so poskušale problem rešiti tako, da so poklic prostitutke že 1873 legalizirale (prostitutka je dobila neke vrste izkaznico, pod pogojem, da se je bila pripravljena dvakrat tedensko podvreči zdravniškemu

¹⁷ »Gassenbuben strichen umher, bleiche und gelbliche, schmutzige und schreiende, stille und wilde. Oft rannten sie an das Gitter, umklammerten die Eisenstäbe, drückten ihre bleichen Gesichter daran, sie draußen, wir drinnen, und wir sahen uns gegenseitig von oben bis unten. Dieses Gitter schied zwei Welten voneinander.« Prim.: Bettina Holzappel-Gomperz, *Reisnerstraße 13: meine Jugend im Wien der Jahrhundertwende*. Wien 1980, str. 25.

¹⁸ Hamann, *Hitlers Wien*, str. 217.

¹⁹ John, *Obdachlosigkeit*, str. 178.

²⁰ Sieder, »Vata, derfi aufstehn?«, str. 49, 61, 62; Marina Tichy, *Alltag und Traum. Leben und Lektüre der Dienstmädchen im Wien der Jahrhundertwende*. Wien – Köln – Graz 1984, str. 31.

²¹ Sabina Kolleth, *Gewalt in Ehe und Intimpartnerschaft*, v: *Glücklich ist, wer vergisst...?* str. 151.

²² *Prav tam*, str. 146.

²³ »Außerdem hatte ich die Moral der damaligen Zeit. Ich meinte, etwas 'Wichtiges' schützen zu müssen.« Alma Mahler-Werfel, *Mein Leben*. Frankfurt am Main 1960, str. 26.

²⁴ Zweig v poglavju *Eros Matutinus* (str. 86–113) poda izčrpen oris razmer na področju odnosov med spoloma, spolne morale in prostitucije.

pregledu in javljati policiji).²⁵ Za leto 1900 statistika beleži 1708 uradno registriranih prostitutk, tega leta pa se jim jih je pridružilo še 319.²⁶ Vendar pa ta ukrep še zdaleč ni odpravil ali zaježil ilegalne prostitucije.

Prelom stoletja je vsemu navkljub pomemben mejnik v odnosih med spoloma. To je namreč čas, ko je (meščanska) ženska pokukala izza domačega ognjišča v javno življenje in začela zahtevati zase pravice, ki so bile dotlej samoumevne le za moškega. Rojeno je bilo Splošno avstrijsko žensko društvo z borko za pravice žensk Roso Mayreder na čelu, v 90-ih letih 19. stoletja pa so se ženske same ali z moškimi kolegi že odpravljale na kolesarske izlete. Pri tem so hote ali nehote morale nositi udobnejša oblačila, torej hlače za ženske, hlačne obleke in krajša krila, kar je pomenilo kar malo revolucijo v oblačilni kulturi, ki je do takrat poskušala čimbolj zakriti vse naravne obline in katere cilj je bila ženska, »*vklenjena v tako opremo kakor vitez v oklep.*«²⁷ Spreminjal se je tudi odnos do izobraževanja žensk: 1897 jim je odprla vrata filozofska fakulteta, od 1900 pa so lahko študirale še medicino in farmacijo. Seveda pa je to veljalo predvsem za meščanke, ženske v delavskih vrstah so že dlje časa opravljale razna dela, saj so bile prisiljene služiti denar za preživetje sebe in svoje družine.

Obilni sadovi dunajske moderne

Zgoraj omenjeni procesi so šli z roko v roki s kulturnim dogajanjem. Umetniški razcvet v času *vesele apokalipse*, kot je dogajanje na Dunaju (seveda s svojega meščanskega gledišča) v desetletjih pred razpadom monarhije poimenoval Hermann Broch, je bil plod širokih gospodarskih, političnih in družbenih sprememb, ki so se v Evropi odvijale tekom 19. stoletja vse tja do prve svetovne vojne. Moderna je zajela celo Evropo, poudariti pa je treba, da se je razvila predvsem v mestnih središčih, njeni nosilci pa so pretežno izhajali iz vrst meščanstva. Zanimivo je opazovati kulturno dogajanje v mestih habsburške monarhije na prelomu stoletja. Poleg Dunaja, ki mu lahko brez zadrege priznamo eno od prvenstvenih vlog evropske moderne, je živahno vrelo tudi v drugih mestih, predvsem tistih, ki so se razvijala v narodna središča. Razlog za to se je, poleg v splošnih modernizacijskih procesih, ki so jih doživljala tudi ta mesta, skrival tudi v tem, da je bila kultura pomemben dejavnik pri oblikovanju narodne (samo)zavesti in so bila tako prizadevanja za približevanje sodobnim evropskim tokovom tesno povezana z delovanjem v korist

naroda. Da je bila kombinacija plodna, kaže že bežen pogled na kulturno prizorišče v Pragi, Budimpešti ali Ljubljani.

Če se vrnemo k prestolnici, se nam bo ob srečanju s fin-de-sièclom, ki na kulturnem področju označuje približno dve desetletji med zatonom realizma in naturalizma ter nastopom ekspresionizma, skorajda zagotovo zastavilo vprašanje, zakaj je ta ravno na Dunaju dobil razsežnosti in oblike, ki jih ni moč najti drugod. Vprašanje je očaralo že mnogo (kulturnih) zgodovinarjev, ki se strinjajo, da to gotovo ni naključje.²⁸

Judovska moderna?

V oči bode nenavadno visok delež Judov²⁹ med umetniki, mecenji in uživalci kulturne produkcije, pri čemer je seveda mišljeno premožnejše, liberalno in nemško usmerjeno judovsko prebivalstvo, ki je stremelo k asimilaciji, ne pa revnejši Judje iz Leopoldstadta ali ortodoksni priseljenci iz vzhodnih provinc, ki so se oblačili tradicionalno, govorili jidiš in se trdno oklepali svojih običajev. Raziskave kažejo, da je zavzemala izobrazba izjemno pomembno vlogo v vrednostnem sistemu te skupine prebivalstva: 1912 je bil kar vsak tretji gimnazijec Jud, v višjih šolah pa se je ta odstotek še povečal, saj je bila judovskega rodu skoraj polovica študentov.³⁰ Če upoštevamo, da naj bi bil leta 1910 delež sicer nehomogene skupine Judov na Dunaju 7,8%,³¹ je to v primerjavi z ostalim prebivalstvom res veliko. Podobno pomembno mesto je že od malih nog v življenju te skupine zavzemala umetnost, kar lahko razberemo tudi iz avtobiografij Arthurja Schnitzlerja, Stefana Zweiga in Bettine Holzapfel-Gomperz.

Carl E. Schorske povezuje nenavadno izraženo zanimanje za to področje s poskusom asimilacije z aristokra-

²⁵ Zweig, *Včerajšnji svet*, str. 105.

²⁶ Inge Pronay-Strasser, *Von Ornithologen und Grashüpferinnen. Bemerkungen zur Sexualität um 1900*, v: *Glücklich ist, wer vergisst ...?*, str. 128.

²⁷ Zweig, *Včerajšnji svet*, str. 84.

²⁸ Če omenimo le nekaj najbolj odmevnih zaključkov: več avtorjev (Jacques Le Rider, *Das Ende der Illusion*, Emil Brix, Michael Pollak) zagovarja teorijo o krizi (judovske) identitete, ki naj bi bila posledica politične krize multinacionalnega imperija in starega meščanskega reda 19. stoletja. Po mnenju Moritza Csákyja je za posebnost avstrijske moderne s centrom na Dunaju bistvena izkušnja pluralnosti in diferenciacije v habsburški monarhiji. Omeniti gre tudi tezo Carla E. Schorskega o uporabi mlade generacije starejši in mnenje Gáborja Gyánija o kulturnem modernizmu kot izrazu neuspeha političnega liberalizma. Moderno so videli tudi kot izraz narodnih konfliktov na območju monarhije (Brix) in nasprotno predvsem kot kulturni fenomen urbanih območij (Csáky). Za več glej: Emil Brix, *The role of culture in the decline of european empires*, v: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/EBrix1>; Michael Pollak, *Wien 1900. Eine verletzte Identität*, Konstanz 1997.

²⁹ Zweig, *Včerajšnji svet*, str. 38; Mahler-Werfel, *Mein Leben*, str. 39.

³⁰ Hamann, *Hitlers Wien*, str. 469.

³¹ Csáky, <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/MCsaky1.pdf>, str. 6.

cijo preko kulturne dejavnosti, saj je aristokracija tej skupini prebivalstva kljub družbenemu uspehu ostajala nedosegljiva.³² Pogosto pa se bogato kulturno življenje Judov in njihove uspehe na umetniškem in intelektualnem področju povezuje tudi s politično situacijo: ko so množična politična gibanja povozila liberalizem, ki je bil politični ideal nemških Judov, so se ti vpricho hitrih družbenih sprememb, zatona starega liberalnega sveta s svojimi normami, pa tudi naraščajočega antisemitizma in vprašanj o lastnem izvoru in narodnostni pripadnosti, ki so jih sprožila vse bolj glasna narodna gibanja, znašli v krizi in nanjo odreagirali z obratom v notranjost, v nezanimanje za politiko in družbo.³³ »Mi mladi ljudje, popolnoma zaprejeni v svoja literarna prizadevanja, smo le malo opazili te nevarne spremembe v naši domovini: pred očmi smo imeli le knjige in slike. Niti malo nas niso zanimala politična in socialna vprašanja (...),«³⁴ piše Stefan Zweig. Niso pa vsi iskali rešitev le v občutku kulturne in duhovne večvrednosti. Neredko so Judje prestopili v katolicizem in se tako poskušali zlit z nemškim meščanstvom, nekateri so šli celo tako daleč, da so bili, čeprav sami judovskega izvora, odkrito sovražni do Judov (primer judovskega antisemitizma je dizertacija *Geschlecht und Charakter* briljantnega spreobrnjenega Juda Otta Weiningerja, ki je pri 23-ih letih končal življenje s samomorom. Razširjenost samomora, tudi med mladimi izobraženimi moškimi iz premožnih družin, je še en dunajski fenomen z začetka stoletja). Na Dunaju se je v tem času rodil tudi cionizem, ki pa so ga bolje sprejeli revni Judje iz Leopoldstadta in priseljenci iz vzhodnih provinc kot Judje višjega meščanskega razreda.³⁵

Nosilci nove, secesijske umetnosti, so bili predvsem mladi sinovi meščanskih družin, ki so bili deležni odlične izobrazbe in so lahko živeli bolj ali manj brezskrbno življenje. Njihov individualizem in želja po ločitvi od meščanske okolice sta se kazala v boemskem življenjskem slogu, njihov odnos do umetnosti in življenja pa med drugim v vsem družbenim slojem namenjenemu

Kavarna Griensteidl v letu 1896 (www.apartment-hotel-wien.at)

pozivu o prepojitvi celotnega življenja z umetnostjo, ki je bil objavljen v prvi številki revije *Ver sacrum*. V njihovi nadnacionalni umetnosti je svojo priložnost kmalu zagledala država, ki se je spopadala z razcvetom kulturne dejavnosti posameznih narodov monarhije. Tako je v času ministrskega predsednika Ernesta von Koerberja država podprla secesijsko umetnost, moderni umetniki so dobivali javna umetniška in arhitekturna naročila ter zasedali profesorska mesta. Kljub temu secesijska umetnost in avtorji dunajske moderne vsaj sprva niso ustrezali okusu in predstavam široke dunajske publike, ki je sicer slovela kot kulturno izobražena in zahtevna, o čemer pričajo razni škandali. Omenili smo že Schnitzlerjevo dramo *Reigen*, nekaj podobnega pa se je zgodilo tudi freskam, ki jih je Gustav Klimt izdelal za slavnostno dvorano nove univerze, in jih je bil 1905 po številnih polemikah in protestih prisiljen umakniti. Secesijski umetnosti je bila nenaklonjena konzervativna in krščanskosocialna politična opcija, ki je imela podporo predvsem med nižjimi sloji in je svoje nasprotovanje izražala preko tiska, moderno umetnost pa zmerjala z judovsko.

Za dunajske moderniste je bilo značilno, da so se gibal v istih krogih in bili močno medsebojno povezani. Pisali so si pisma, se obiskovali, pomembno vlogo pa je igrala tudi kavarna, kjer so se dobivali, pili kavo, prebirali časopise, pisali, sprejemali pošto in izmenjevali mnenja. Posebej priljubljene so bile kavarne Café Central, Café Griensteidl in Café Herrenhof. Kavarna pa ni bila le privilegij premožnih, tudi v revnejših mestnih predelih je opravljala enako nalogo. Slovenski modernisti na Dunaju so prav tako kot dunajski tam preživeli veliko svojega časa.

³² Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna*, str. 8.

³³ Prim. Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna; Le Rider, Das Ende der Illusion; Pollak, Wien 1900*.

³⁴ Zweig, *Včerajsnji svet*, str. 77.

³⁵ Pollak, *Wien 1900*, str. 140.

Umetnost živcev

Spremenjeni življenjski pogoji, ki so sprožili nastanek množičnih političnih in emancipacijskih gibanj ter ustvarili množico različnih mnenj, so vplivali tudi na literaturo in umetnost, za kateri je na prelomu stoletja značilna slogovna pluralnost. *Dunajska moderna* je tako združevala smeri kot so nova romantika, dekadence, simbolizem, impresionizem in »Jugendstil«, in je okoli 1900 postala center vse nemške literature. Njen neformalni vodja Hermann Bahr je budno naznanjal in spremljal nove umetniške tokove ter drsel od enega koncepta umetnosti k drugemu ter bil tako sam tipičen predstavnik moderne.

V svojem eseju o impresionizmu je zapisal, da gre rešitev pri soočenju s svetom, ki je postal strašen in nerazumljiv, iskati v novem pogledu na okolico, v prepustitvi bežnemu zaznavanju posameznih trenutkov, občutij, vtisov in njihovemu hitremu menjavanju ter odpovedi iskanju pod površino.³⁶ Stalno gibanje in spreminjanje spominja na nove podobe hitro rastočega mesta: novo življenjsko okolje zahteva tudi prilagoditev v njem živečega osebk, saj stari modeli zaznavanja v novem urbaniziranem okolju niso več primerni. Ni redkost, da se Dunaj pojavlja kot mesto dekadence, smrti in umetnosti.³⁷ Z ogrožujočo novo stvarnostjo velemesta in prenasitenostjo z zunanjimi dražljaji pa osebek ne razvije samo novega doživljanja resničnosti, pač pa tudi povečano in celo bolezensko občutljivost živcev. »Umetnost živcev«, kot jo imenuje Hermann Bahr, in seciranje duševnih stanj ter občutkov sta značilna za množico literarnih stilov na prelomu stoletja, od impresionizma do dekadence, simbolizma, nove romantike in esteticizma.³⁸ Ukvarjanje z lastno duševnostjo je nenazadnje pripeljalo Sigmunda Freuda do odkritja nezavednega in razvoja psihoanalize, ki sta dunajski moderni, pa tudi celotni kulturni produkciji 20. stoletja, vtisnila neizbrisni pečat. Tudi nekateri modernisti sami so študirali in prakticirali medicino oziroma psihologijo in so svoje izkušnje in razmisleke vnesli v svoje delo. Arthur Schnitzler je denimo z notranjim monologom uspel ubesediti stanja zavesti, čustvovanja, refleksije, zgolj subjektivno podobo zunanjega sveta in hitro bežeče vtise, ki se porajajo v mislih junakov njegovih novel

Leutnant Gustl in *Fräulein Else*.³⁹ Kot izraz povečanega zanimanja piscev za (lastno) duševnost se kaže tudi uspeh feljtona v publicistiki, ki je v kratkih prispevkih prinašal subjektivni odziv pisca na neko izkušnjo in v katerem so blesteli tudi mnogi avtorji moderne.⁴⁰

Kriza Jaza

Ko je mesto zaradi velikosti postalo nepregledno, je prišlo do sprememb v odnosu družbe do posameznika. Ker je bilo družbeni nadzor nad posamezniki čedalje težje izvajati, je to po eni strani posamezniku prineslo osvoboditev od starih družbenih okvirov, na drugi pa mu je odtegnilo občutek varnosti in pripadnosti. Izkušnja individualizacije (uspeh množičnih gibanj bi bilo mogoče razložiti tudi kot reakcijo na ta proces), ki je povzročila razpad prejšnje enotnosti in povezanosti na posamezne dele, in pustila subjekt odrezan od sveta kot sklopa, je ena od osrednjih tem modernistov.⁴¹

Gotovo ni naključje, da sta dve pomembni avtoriteti na področju filozofije in kritike jezika, Franz Brentano in Ludwig Wittgenstein, izšla ravno s področja avstroogrske monarhije. Le Rider opozarja na avstrijsko filozofsko tradicijo,⁴² vprašamo pa se lahko tudi, v kakšni meri je na razvoj te misli vplivalo večjezikovno okolje habsburške monarhije. Vsekakor lahko kritiko jezika, kakor se v tem času pojavi v avstrijski filozofiji in književnosti, brez posebnih težav povežemo s krizo Jaza. Jezik kot človekov inštrument za dožemanje in obvladovanje stvarnosti je v spremenjeni resničnosti doživel šok skupaj s subjektom. Simptomatičen dokument tega občutja predstavlja Hofmannsthalovo *Pismo Lorda Chandosa*. Avtor pisma, ki je do nedavnega svet občutil kot harmonično celoto, se znajde v hudi krizi, saj ga ne more več videti tako kot prej: »Vse mi je razpadlo v delčke, delčki naprej v delčke in ničesar več nisem mogel zaobjeti z enim pojmom.«⁴³ Ta kriza se najbolj jasno pokaže ravno na jeziku: »Moj primer je, na kratko, sledeč: Popolnoma sem izgubil sposobnost, da bi o čemerkoli povezano mislil ali govoril.«⁴⁴ Izkušnja razpada celote je travmatična.

³⁹ Prim. Johannes Pankau, *Nachwort*, v: Arthur Schnitzler, *Fräulein Else*. Stuttgart 2003, str. 92.

⁴⁰ Schorske, *Fin-de-Siecle Vienna*, str. 9.

⁴¹ Le Rider, *Das Ende der Illusion*, str. 41.

⁴² V nasprotju z nemško hegeljansko in kantovsko avstrijska temelji na empirizmu, realizmu in kritiki jezika Herbarta in Bolzana. Le Rider, *Das Ende der Illusion*, str. 16.

⁴³ »Es gelang mir nicht mehr, sie mit dem vereinfachenden Blick der Gewohnheit zu erfassen. Es zerfiel mir alles in Teile, die Teile wieder in Teile und nichts mehr ließ sich mit einem Begriff umspannen«. Hugo von Hofmannsthal, *Ein Brief*, v: http://gutenberg.spiegel.de/?id=5&xid=1247&kapitel=1#gb_found.

⁴⁴ »Mein Fall ist, in Kürze, dieser: Es ist mir völlig die Fähigkeit abhanden gekommen, über irgend etwas zusammenhängend zu denken oder zu sprechen«. *Prav tam*.

³⁶ Hermann Bahr, *Impressionismus*, v: *Kulturprofil der Jahrhundertwende. Essays von Herman Bahr* (ed. Heinz Kindermann). Wien 1962, str. 183.

³⁷ Le Rider, *Das Ende der Illusion*, str. 19.

³⁸ Odlični primer je sledeča katica Leopolda Andriana: »Es phantasiert in grauer Pracht/Der trübe, schwüle, monotone Süd/Und wir sind traurig, wie nach einer Liebesnacht/Wir sind sehr reizbar, wir sind krank und müd«. Leopold Andrian, *Fragmente aus „Erwin und Elmire“*, v: www.books.google.si, str. 113.

Upanje ostaja le v redkih trenutkih globjega spoznanja in mistične povezanosti s stvarstvom, ki pa jih z orodjem jezika ni možno zaobjeti.

Literatura pri modernistih je avtonomna, je torej sama sebi namen in ima samo estetsko funkcijo. S prevzemom mistične in religiozne metaforike poskuša ponovno vzpostaviti celoto in smisel in biti kot taka v nadrejenem položaju vsem drugim področjem ter se znova uveljaviti v svetu, kjer vladajo tehnični napredek in naravoslovne vede.⁴⁵ Razpadlo celoto je torej možno obnoviti preko vzpostavitve ponovne tesne povezave med življenjem in umetnostjo, rešitve umetniške oblike ter vrnitve v začetek, v mitično. Mita ni mogoče izraziti le verbalno, pač pa skozi kombinacijo različnih dražljajev, s sinestezijo.⁴⁶ Tak premislek osvetljuje ozadje esteticizma, nove romantike in simbolizma kot nekaterih osrednjih smeri moderne.

Femme fatale, femme fragile in süßes Mädl

Gibanje za emancipacijo žensk in s tem povezani procesi spreminjanja tradicionalnih meščanskih vlog moškega in ženske ter družine so našli odmev tudi v umetnosti in književnosti. Za čas okoli preloma stoletja je značilno intenzivno ukvarjanje z žensko. Eugen Wolff je tako 1888 v svojem spisu *Die jüngste deutsche Literaturströmung und das Prinzip der Moderne* moderno predstavil ravno z alegorijo moderne, idealne, čeprav ambivalentne ženske, ki jo je izenačil z božjo podobo.⁴⁷ Fascinacijo in negotovost moškega subjekta pri srečanju z novo žensko in spreminjanju moralnih norm glede spolnosti so avtorji dunajske moderne v svojih delih izražali na različne načine. Precej pogosta tema je boj med spoloma,⁴⁸ drugi so na novo žensko gledali s strahom ali celo sovraštvom (Otto Weininger je žensko recimo videl kot utelešenje greha), neredko pa so jo upodabljali kot mešanico privlačnosti in nevarnosti, užitka in bolečine. V literaturi se je izoblikovalo nekaj tipiziranih podob ženske: *femme fatale* je bila podoba ženske zapeljivke, nosilke ženske čutnosti, poželjivosti in nevarnosti. *Femme fragile* na drugi strani je projekcija

želja kot idealizirana krhka in čista ženska, ki moškega ne ogroža. Še en tipično dunajski tip ženske je *das süße Mädl*, veselo, neobremenjeno, spon meščanske morale prosto dekle iz predmestja. Pri avtoricah tega obdobja, recimo pri Lou Andreas-Salomé, pa se pojavlja notranji konflikt ženske, ki se je (oziroma si tega želi) uprla meščanskim pričakovanjem in se podala v poklicni svet, a ima hkrati tudi željo po družini in materinstvu. Spolnost in njen vpliv na človeško psiho je pomembna tema pri Schnitzlerju, kjer so v ospredju drame *Reigen* in novel *Traumnovelle* in *Fräulein Else* erotične sanjarije, fantazije in želje, pa tudi slikarji (Klimt, Kokoschka, Schiele) so pogosto tematizirali »golo resnico«, kar je nemalokrat vodilo v razne škandale.

Rojstvo ekspresionizma

Proti koncu prvega desetletja 20. stoletja so se tudi na Dunaju pojavili avtorji, ki so že zavračali secesijo in beg v umetnost kot pribežališče pred resničnostjo ter se odrekli apolitičnosti. Tako je Dunajčane, ki so se ravno ogreli za art-deko in okraševanje svojih stanovanj, presenetila šokantna preprostost in pomanjkanje ornamentov na stavbah arhitekta Adolfa Loosa, Arnold Schönberg pa je s svojo atonalno dvanajsttotsko lestvico posredno kritiziral kult lepote, udobja in statičnosti. Ekspresionisti so iskali nove načine doživljanja in umetniškega izražanja – prej negativno označena čustva so bila zdaj doživeta kot izraz vitalističnih energij,⁴⁹ razvile so se nove umetniške oblike, prišlo je do novosti v drami in romanu, svoj zmagoslavni pohod je začel tudi kino. Kljub temu je podlaga ostala enaka kot pri predhodnikih: velike teme ekspresionizma so še vedno subjektu grozeče vlemesto s svojim preobiljem dražljajev, kritika civilizacije, tehnike, znanosti in racionalnosti, podiranje tabujev na področju spolnosti in upodabljanje ljudi z roba družbe, zanimanje za psihoanalizo in še vedno prisotna izkušnja krize in dezorientiranosti Jaza vsled modernizacije.

Zdi se, da so ekspresionisti premagali prvi šok velikih sprememb in šli korak dlje od prve generacije modernistov: jasno in glasno so zahtevali spremembe v togi, zdolgočaseni in zamaskirani meščanski družbi, hrepeneli so po vojni in revoluciji, ki bi končno prinesla nov začetek v »pristno« življenje in modernega novega človeka. Mešanica občutij krize, apokalipse, propada na eni in upanja na nov začetek na drugi strani je značilnost epohe tik pred svetovno vojno in odslikava svet, ki se je znašel na meji med starim in novim.

⁴⁵ Alice Bolterauer, *Die Literatur, gibt es sie überhaupt?*, v: <http://www.kakanien.ac.at/beit/fallstudie/ABolterauer1.pdf>, str. 3.

⁴⁶ Reinhard Farkas, Hermann Bahr, *Dynamik und Dilemma der Moderne*, Wien-Köln 1989, str. 55–58, 69–71. Že v 70-ih letih 19. stoletja so nastale prve skupine, v katerih so se zbirali umetniki in intelektualci, ki so se ukvarjali z recepcijo Nietzscheja, Wagnerja in Schopenhauerja ter preko oživitve germanske in grške mitologije iskali nove poti h kulturni obnovi. Ponovno rojstvo in obnova celote pa sta osnovni nalogi moderne.

⁴⁷ Eugen Wolff, *Die jüngste deutsche Literaturströmung und das Prinzip der Moderne*, *Literarische Volkshefte*, let. 1888, št. 44, v: Farkas, Hermann Bahr, str. 61.

⁴⁸ Motiv je pogost tudi pri ekspresionistih, denimo pri Oskarju Kokoschki in Egonu Schieleju.

⁴⁹ Wolfgang Beutin et al., *Deutsche Literaturgeschichte: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Stuttgart, Weimar 2001, str. 373.

Viri in literatura

- Andrian, Leopold:** *Fragmente aus „erwin und elmire“*. Glej: <http://books.google.si/>.
- Bahr, Hermann:** *Impressionismus. Kulturprofil der Jahrhundertwende. Essays von Herman Bahr (ed. Heinz Kindermann)*. Wien : Bauer-Verlag, 1962.
- Beutin, Wolfgang et al.:** *Deutsche Literaturgeschichte: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Stuttgart; Weimar : J.B. Metzler, 2001.
- Bolterauer, Alice:** *Die Literatur, gibt es sie überhaupt?* Glej: <http://www.kakanien.ac.at/beit/fallstudie/ABolterauer1.pdf>.
- Brix, Emil:** *The role of culture in the decline of european empires*. Glej: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/EBrix1.pdf>.
- Ehalt, Hubert Ch.; Heiß, Gernot; Stekl, Hannes (ed.):** *Glücklich ist, wer vergisst ...? Das andere Wien um 1900. Kulturstudien bei Böhlau, zv. 6*. Wien; Graz; Köln : H. Böhlau Nachf., 1986.
- Farkas, Reinhard:** Hermann Bahr. *Dynamik und Dilemma der Moderne*. Wien; Köln : Böhlau, 1989.
- Glettler, Monika:** *Sokol und Arbeiterturnvereine der Wiener Tschechen bis 1914*. München; Wien : R. Oldenburg, 1970.
- Gyáni, Gábor:** *Identity and the urban experience: fin-de-siècle Budapest*. New York : Columbia University Press, 2004.
- Hamann, Brigitte:** *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*. München; Zürich : Piper, 1999.
- Hofmannsthal, Hugo:** *Ein Brief*. Glej: http://gutenberg.spiegel.de/?id=5&xid=1247&kapitel=1#gb_found.
- Holzappel-Gomperz, Bettina:** *Reisnerstraße 13: meine Jugend im Wien der Jahrhundertwende*. Wien; München : Schroll, 1980.
- Kačičnik, Alenka:** Poročila ljubljanskih policajev o prestopkih 1901-1914. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, let. 35 (1987), št. 1–2.
- Kläger, Emil:** *Durch die Quartiere der Not und des Verbrechens. Wien um die Jahrhundertwende*. Wien : Hannibal Verlag, 1987.
- Lazarevič, Žarko:** Ubožna oskrba v Ljubljani na prelomu iz 19. v 20. stoletje. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, let. 35 (1987), št. 1–2.
- Le Rider, Jacques:** *Das Ende der Illusion. Die Wiener Moderne und die Krisen der Identität*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1990.
- Mahler-Werfel, Alma:** *Mein Leben*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1960.
- Moritz Csáky,** *Ethnisch-kulturelle Heterogenität und Moderne. Wien und Zentraleuropa um 1900*. *Neue Freie Presse*, 1. 12. 1908.
- Pollak, Michael:** *Wien 1900. Eine verletzte Identität*. Konstanz : UVK, 1997.

Schnitzler, Arthur: *Fräulein Else*. Stuttgart : Reclam, 2003.

Schorske, Carl E.: *Fin-de-siècle Vienna: politics and culture*. Cambridge : University Press, 1985.

Tichy, Marina: *Alltag und Traum. Leben und Lektüre der Dienstmädchen im Wien der Jahrhundertwende*. Wien; Köln; Graz : H. Böhlau Nachf., 1984.

Zweig, Stefan: *Včerajsnji svet*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2008.

Zusammenfassung

FRÖHLICHE APOKALYPSE

Fin de siècle in Wien

Das Wien um die Jahrhundertwende ist von Reichtum und Armut, von politischen Veränderungen, nationalen Auseinandersetzungen und kulturellem Aufschwung gekennzeichnet. Die kaiserliche Stadt ist auch die Hauptstadt der Slowenen, die zu dieser Zeit oft in Wien studieren und leben.

Wie für andere Städte Europas ist auch für das Wien der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und der Zeit bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges ein schnelles Wachstum typisch. Die Industrialisierung hat viele Menschen aus allen Gebieten der Monarchie in die Hauptstadt gelockt. Besonders viele Einwanderer kamen nach der Teilung der Monarchie aus Böhmen und Mähren, wovon sich ein großer Teil aus wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Gründen assimiliert hat. Mit dem Aufschwung der nationalen Bewegungen wurden in Wien auch etliche nationale Vereine und Organisationen gegründet, so dass die Spannungen zwischen den Völkern der Monarchie auch in Wien zu spüren waren. Immer wieder kam es zu verschiedenen Ausschreitungen und Unruhen.

In Wien, wie in anderen europäischen Städten, gingen zu dieser Zeit zahlreiche Veränderungen als Folgen des Wachstums und der Modernisierungsprozesse vor. Viele davon waren eng mit der wirtschaftlichen und politischen Macht des Bürgertums und mit den von ihm eingesetzten Normen (zum Beispiel die Sorge für Hygiene und Gesundheit) verbunden. Es wurden also nicht nur Repräsentationsgebäude des Bürgertums – das waren vor allem öffentliche Gebäude rund um den Ring –, sondern auch die Kanalisation, Wasserleitungen, Parks, Krankenhäuser, der öffentliche Verkehr und vieles mehr gebaut bzw. eingerichtet.

Die Industrialisierung mit ihren Folgen sorgte auch für wichtige Änderungen in der gesellschaftlichen Struktur der Stadt. Wien hatte um die Jahrhundert-

wende ein großes Spektrum an sozialen Schichten, vom Kaiser und den Hofleuten, der Aristokratie und dem Großbürgertum bis zu dem zahlreichen Kleinbürgertum und der wachsenden Arbeiterschaft. Die Lebensbedingungen und die Lebensweise dieser Gruppen waren jedoch sehr unterschiedlich. Auf der Seite des (Groß- und Mittel)Bürgertums war eine Tendenz zur Abgrenzung von den niedrigeren Schichten zu beobachten, die auch in der Gesetzgebung und der verschärften polizeilichen Kontrolle zum Ausdruck kam, wobei sich das Kleinbürgertum und die Arbeiterschaft politisch engagierten und damit auch Erfolge erzielten. Dem Niedergang des politischen Liberalismus folgte nämlich der Aufschwung der christlichsozialen Bewegung mit dem beliebten Bürgermeister Karl Lueger, die sich vor allem an die Kleinbürger wandte und mit Losungen wie dem Antisemitismus und dem deutschen Charakter Wiens punktete. An Bedeutung gewann auch die Arbeiterbewegung bzw. die Sozialdemokratie, die von den schlechten Arbeits- und Lebensbedingungen der Arbeiterschaft vorangetrieben wurde. Diese Schicht war der Arbeitslosigkeit, Obdachlosigkeit, Teuerung und äußerster Armut schutzlos ausgeliefert.

Eine der Folgen dieser Verhältnisse war eine blühende Prostitution, an der sich auch junge bürgerliche Herren beteiligten. Da sie ihr sexuelles Leben vor der Ehe in der Öffentlichkeit nicht anerkennen durften, mussten sie andere Wege finden. Wenn die bürgerliche Gesellschaft Einiges an Liebesverhältnissen tolerierte, solange diese nicht allzu öffentlich wurden, war sie zu Mädchen und jungen Frauen unerbittlich, was ihre Moral und Sittsamkeit anging. Die bürgerliche Frau war auf ein eheliches Leben zu Hause und auf die Sorge für den Haushalt, ihren Mann und die Kinder angewiesen, wobei der bürgerliche Mann in der Öffentlichkeit tätig war und das Geld aufbringen musste. In anderen sozialen Schichten waren die traditionellen Geschlechterrollen, die den Kindern von klein an beigebracht wurden, ebenso zu finden, wenn auch nicht mit der gleichen Strenge durchgesetzt: Die Frau in einem Arbeiterhaushalt musste nämlich arbeiten und Geld verdienen, um überleben zu können. Die strenge Moral und die traditionellen Geschlechterrollen begannen sich jedoch um die Jahrhundertwende zu lockern. Frauen konnten ab 1897 an der Universität studieren, Fahrradausflüge mit ihren männlichen Kollegen oder Familienmitgliedern machen und neue, unbeschwertere Kleidung tragen.

Auf kulturellem Gebiet herrschte um die Jahrhundertwende die Moderne, die ebenfalls eng mit der Industrialisierung, Modernisierung, Urbanisierung und deren Folgen verknüpft war. Wien fiel die Rolle des Zentrums der deutschsprachigen Moderne zu. Besonders kennzeichnend für die Wiener Moderne scheint ein ausgesprochen großer Anteil von Juden unter den prominenten Wienern zu sein, was viele (Kunst)Historiker zur Forschung veranlasste und in einer Fülle von unterschiedlichen Theorien zum Thema resultierte. Die Träger der Wiener Moderne stammten größtenteils aus vermögenden bürgerlichen Familien, wo ihnen eine gut fundierte Ausbildung zuteil wurde und sie ein relativ sorgloses Leben führen konnten. Es entwickelte sich bei ihnen ein gewisser Individualismus und ein Rückzug in die Innenwelt, weg von der Politik und Gesellschaft. Sie trafen sich oft in Wiener Cafés, wo sie lasen, vorlasen und diskutierten. Die Kunst der Moderne ist ein Abbild der massiven wirtschaftlichen, politischen und gesellschaftlichen Veränderungen und der damit verbundenen Ängste und Reaktionen. Typisch waren die sog. „Nervenkunst“ und die Auseinandersetzung mit der (eigenen) Psyche, die zu neuen künstlerischen Formen führten. Das Ich erfuhr in der Moderne eine Krise, die sich in einer Sprachkrise widerspiegelte: die vorherige Einheit fiel auseinander und verlor den Sinn, was für das Ich eine traumatische Erfahrung darstellte. Mit der Ästhetisierung des Lebens und der autonomen Kunst wurde der Versuch unternommen, diese Einheit wiederherzustellen.

Die Lockerung der traditionellen Geschlechterrollen löste ebenfalls Reaktionen aus. In der Literatur (aber auch in der Malerei) findet man immer wieder Frauentypen wie *femme fatale*, *femme fragile* und das süße Mädl, die die Ungewissheit des Mannes im Umgang mit der neuen Frau zeigen.

In den letzten Jahren vor dem Krieg bekam die Moderne ihre Fortsetzung im Expressionismus, der sich zwar wieder nach außen wandte und laut Veränderungen verlangte, in seinem Kern aber immer noch auf den Erfahrungen des Subjekts der Moderne ruhte.

Schlagwörter: *Wien, Jahrhundertwende, Fin de siècle, Kulturgeschichte*

Damir Globočnik

Spomenik kralju Petru I. v Kranju

GLOBOČNIK Damir, dr., muzejski svetnik in likovni kritik, Gorenjski muzej, Savska 34, SI-4000 Kranj

725.94(497.4Kranj):929Karadorđević P. I.

SPOMENIK KRALJU PETRU I. V KRANJU

Dinastija Karadorđevićev v novi jugoslovanski državi ni imela tradicije, na podlagi katere bi se lahko vzpostavila njena vladarska legitimeteta. Pri oblikovanju vladarskega kulta in državotvorne zgodovinske tradicije je z dinastičnimi spomeniki sodelovalo tudi spomeniško kiparstvo.

Prvi monumentalni javni spomenik kralju Petru I. Osvoboditelju na slovenskem ozemlju so 1. avgusta 1926 slovesno odkrili v Kranju. Pobuda za spomenik je prišla iz vrst liberalno usmerjenega kranjskega meščanstva. Spomenik so postavili v park Zvezda med Narodnim domom in gimnazijo. Devet metrov visok obelisk so zgradili iz železobetona. Kip mladeniča in relief kralja Petra I. sta bila iz bron, kip orla vrh spomenika iz nabrežinskega kamna. Izdelal jih je akademski kipar Tine Kos (1894–1979).

Odkritje spomenika je imelo vseslovenski pomen. Udeležilo se ga je okrog 15.000 ljudi, med katerimi so bili mnogi ugledni gostje. Na odkritju sta bila tudi kralj Aleksander I. in kraljica Marija. Med polaganjem vencev je prišlo do incidenta z zastopniki Orjune. Spomenik so leta 1941 uničili nemški okupatorji.

Ključne besede: *Kranj, 20. stoletje, Karadorđevići, spomeniki*

GLOBOČNIK Damir, PhD, Museum Advisor and art critic, Museum of Gorenjska, Savska 34, SI-4000 Kranj

725.94(497.4Kranj):929Karadorđević P. I.

THE MONUMENT OF KING PETER IN KRANJ

The Karadorđević dynasty had no tradition in the new Yugoslav state on which to build its new ruling legitimacy. It thus used monumental art, sculpture and dynastic monuments to help create the cult of the ruler and a historical tradition of statesmanship.

The first monumental public monument to King Peter I the Liberator on the Slovenian territory was ceremonially unveiled on the 1st August 1926 in Kranj. The initiative to raise a monument came from the ranks of pro-liberal townsmen of Kranj. The monument was placed in Zvezda Park between the National Hall (Narodni dom) and the grammar school (gimnazija). The nine-meter obelisk was built of ferroconcrete. The statue of a young man and the relief of Peter I were bronze, while the eagle statue on top of the monument was made of stone from Nabrežina. The sculptor was Tine Kos (1894-1979).

The unveiling of the monument had a pan-Slovenian importance. It was attended by approximately 15000 people, including many distinguished guests, such as King Aleksander I and Queen Marija. The wreath-laying was interrupted by an incident involving representatives of Orjuna. The monument was destroyed by German occupiers in 1941.

Key words: *Kranj, 20th century, Karadorđević, monuments*

Spomenik kralja Petra I. Velikega, Osvoboditelja v Kranju. (Odkrit 1./8. 1926.)

Priložnostna razglednica (Fototeka Gorenjskega muzeja, vir posredoval Rado Kokalj, Kranj)

Prvi monumentalni javni spomenik vladarski dinastiji Kraljevine SHS na slovenskem ozemlju so 1. avgusta 1926 slovesno odkrili v Kranju. »Kranj je prvo mesto Slovenije, ki postavi v bližnji bodočnosti spomenik kralju Petru Osvoboditelju. Kljub razdrapanim političnim in gospodarskim razmeram so se zbrali možje, ki so si iz samega idealnega narodnega ponosa stavili nalogo, okrasiti mesto z monumentalnim spomenikom velikemu borcu svobode.«¹

Spomenik v Kranju se je navezoval na aktualne vsedržavne težnje po spomeniški počastitvi prvega jugoslovanskega kralja, ki so sredi leta 1925 dobile zakonsko obliko. 30. junija 1925 je Narodna skupščina v Beogradu soglasno sprejela zakon o postavitvi spomenika pokojnemu kralju Petru I. Karađorđeviću.² Dinastija Karađorđevićev v novi jugoslovanski državi ni imela tradicije, na podlagi katere bi se lahko vzpostavila nje-

na vladarska legitimiteta. Pri oblikovanju vladarskega kulta in državotvorne zgodovinske tradicije (postopek je imel tudi retrospektiven značaj) je poleg šolske vzgoje, propagande, uradnih ukrepov (rojstni dan kralja Petra 12. julij so praznovali kot državni praznik – Petrov dan) in drugih oblik indoktrinacije sodelovalo z dinastičnimi spomeniki tudi spomeniško kiparstvo.

Glede na dejstvo, da sta bili v časniku *Jutro* že julija 1925 objavljeni risba spomenika in fotografija figuralne plastike za bodoči spomenik, bi lahko domnevali, da so se prizadevanja za postavitve spomenika kralju Petru I. v Kranju začela že pred sprejetjem zakona v beograjski skupščini.

Za izpeljavo spomeniške naloge je skrbel Odbor za postavitve spomenika Nj. V. kralju Petru Velikemu Osvoboditelju. Pobuda za spomenik je najbrž prišla iz vrst liberalno usmerjenega kranjskega meščanstva. Kranjski liberalci so v jugoslovanski državi videli zaščito pred nemškimi pritiski. S spomenikom kralju Petru I. so želeli izraziti svojo projugoslovansko unitaristično in centralistično usmeritev, ki je bila v nasprotju z avtonomističnimi prizadevanji katoliške Slovenske ljudske stranke. Podobno so ravnali tudi ob sprejetju vidovdanske ustave, ko je kranjski občinski odbor kot prvi med slovenskimi mesti imenoval Nikola Pašića za častnega meščana.³ Tudi tokrat je Kranjčanom uspelo prehiteti Ljubljano in druga slovenska mesta.

Liberalni časnik *Slovenski narod* je pred odkritjem spomenika blagopokojnemu kralju Petru I. Osvoboditelju zapisal: »Postavlja mu ga Kranj, a da ga postavlja baš Kranj, nikakor ni slučaj. Kranj je bil vedno trdnjava naprednosti in nacijonalizma in je v tem prednjačil lahko rečemo vsem slovenskim mestom. Da je prvi tudi to pot, ko gre za to, postaviti sebi in poznim rodovom viden znak onega velikega historičnega akta, ki se imenuje osvobojenje, je tedaj samo logično nadaljevanje one vloge, ki jo je Kranj že doslej vršil na Slovenskem.«⁴

Spomenik so postavili v park Zvezda med Narodnim domom in gimnazijo. Park, ki se je zgledoval po ljubljanski Zvezdi, so zaradi spomenika preuredili. Dobil je tudi novo ime – Park kraljeviča Petra. Narodni dom so zgradili v letih 1922 do 1924 po načrtih arh. Ivana Vurnika. V njem so imela prostora liberalna društva (Sokol, Narodna čitalnica), zato so ga imenovali tudi Sokolski dom. V časniku *Jutro* lahko preberemo, da je bil spomenik zasnovan v skladu z arhitekturo Naro-

¹ »Spomenik kralju Petru Osvoboditelju v Kranju«, v: *Jutro*, 1925, št. 172, str. 3.

² »Manifestacija narodne skupščine kralju Petru Velikemu Osvoboditelju«, v: *Slovenski narod*, 1925, št. 145, str. 1.

³ *Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko, Občina Kranj (ZAL KRA 2), a.e. 1984, Zapisnik seje občinskega sveta*, 30. 12. 1926.

⁴ »Slavnost v Kranju«, v: *Slovenski narod*, 1926, št. 171, str. 1.

dnega doma in simboličnimi figurami, ki naj bi krasile njegovo pročelje.⁵

Spomenik je stal sredi zelene ovalne vzpetine. Zgradili so ga iz železobetona. Kip mladeniča in relief sta bila iz brona, kip orla vrh spomenika pa iz nabrežinskega kamna. Kipe je izdelal akademski kipar Tine Kos (1894–1979), »ki je poverjeno mu nalogo v vsakem oziru vzorno rešil.«⁶ Gradbena dela pri spomeniku je opravilo Stavbeno podjetje Josip Slavec (gradbeno podjetje v lasti oblastvenega koncesionarja in mestnega zidarskega mojstra Josipa Slavca, 1901–1978).

Na ovalni gladki bazi je počival razčlenjen podstavek storžčaste oblike z napisom na obodu. Dvignjena in poglobljena pravokotna polja spodnjega dela podstavka so se v manjšem premeru ponovila nad obodom podstavka. Iz podstavka se je dvigal visok oglati obelisk (4,10 m). Na čelni strani obeliska je klečal bronast kip mladeniča (*»idealna figura junaka«*),⁷ ki je simboliziral Svobodo, »Osvobojenje« oziroma Hvaležnost. Figura z razprostrtimi rokami je povelečevala kralja Petra I. Osvoboditelja. Nad kipom v nadnaravni velikosti, ki »dviga obe roki v pozdrav in v proslavo«, je bil na obelisk pritrjen bronast medaljon z markantno reliefno upodobitvijo kralja v profilu (signiran desno spodaj pod vratom »T. KOS«). »Na kamenitem obelisku je v bronu upodobljen lik junaškega kralja, pod čigar vodstvom so srbske čete v zvezi s hrvatskimi in slovenskimi legijonarji na balkanskih bojiščih strle sovražne sile in nam s svojim junaštvom ustvarile narodno državo.«⁸ Kosov portret z ostro izrisanimi potezami kralja Petra je bil monumentalna izvedenka uradnih portretnih fotografij.

»Spomenik sam nam ne predstavlja zunanosti našega kralja Petra, ne njegove viteške postave. Lik njegov je le kažipot ideji svobode, za katero je živel in daroval vse svoje življenje.«⁹ Spomenik so v času nastanka označevali tudi za »spomenik Svobode«.¹⁰

Vrh obeliska je »samozavestno« sedel orel iz nabrežinskega marmorja s stegnjenimi perutmi. Na prednji strani orla je bil reliefno izdelan državni grb. »... močen, državni orel srepro in srdito gleda vrh obeliska proti zapadu.«¹¹

⁵ »Spomenik kralju Petru Osvoboditelju v Kranju«, v: *Jutro*, 1925, št. 172, str. 3.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ ZAL KRA 2, a. e. 1990, Poziv odbora z dne 10. 6. 1926.

⁹ »Prvi spomenik kralja Petra I. Velikega Osvoboditelja v Sloveniji«, v: *Jutro*, 1926, št. 168, str. 3.

¹⁰ ZAL KRA 2, a. e. 1990, Tiskan poziv župana Cirila Pirca meščanom Kranja.

¹¹ »Prvi spomenik svobode v Kranju«, v: *Slovenski narod*, 1926, št. 129, str. 3.

Posamezni elementi spomenika (*Jutro*, 1926, št. 172 in 174)

Celotna višina spomenika je bila 9 metrov. Zanj so porabili okrog 16.800 kg cementa, za kip in relief 300 kg brona. Kip so ulili v Strojnih tovarnah in livarnah v Ljubljani (debelina brona je bila 15 mm). »Je to prvo tako delo v teh tovarnah, ki bodo z njim gotovo znale ponovno dokazati svoj stari sloves.«¹² Medaljon je galvaniziral podjetje Vesta v Spodnji Šiški.¹³

»Kos in Slavec sta v lepi složnosti zapela vzvišeno pesem našega osvobojenja. Kip Svobode pozdravlja narod tu okrog, katerega delo z nebrojnimi žrtvami nam je ustvarilo zlato svobodo. A delo brez vodnika nima uspeha. Zato kip svobode obenem pozdravlja junaškega kralja Petra I., ki je orjaško delo osvobojenja smotreno vodil in posvetil vse svoje življenje temu edinemu cilju do zmage. Vrh visokega obeliska pa sedi s stegnjenimi peruti in s srepim pogledom na zapad orel in čaka, da bo narod pripravljen,

¹² »Spomenik kralju Petru Osvoboditelju v Kranju«, v: *Jutro*, 1925, št. 172, str. 3.

¹³ K. D. (= Karel Dobida), »Kipar Tine Kos / Ob priliki današnjega odkritja spomenika kralju Petru v Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št. 174, str. 11.

da vse brate svojega rodu zedini pod eno zastavo. Visoko k nebu stremi obelisk, da nas trajno vzpodbuja: narod, ne obupaj, kvišku srca, pride tvoj dan!»¹⁴

Spomenik je bil zasnovan kot glorifikacija kralja Petra. V njem so se prepletle zgodovinske, simbolične in domišljajske prvine. Simbolični poudarki na spomeniku (lik mladeniča, orel) so kralja Petra spreminjale v mitološki lik.

Morda je na izbiro kiparja vplivalo dejstvo, da je bil Tine Kos avtor kipa za spomenik kralju Aleksandru I., ki ga je leta 1924 dal postaviti Anton Slokar v Domžalah. To je bil prvi Aleksandrov spomenik na Slovenskem. Izdelal je tudi portret kralja Aleksandra za mestni magistrat, Mestno hranilnico, Kazino, Slavensko in Ljubljansko kreditno banko.

Tine Kos je leta 1912 končal šolanje na ljubljanski umetno-strokovni šoli. Naslednje leto je s pomočjo štipendije kranjskega deželnega zbora začel obiskovati dunajsko akademijo (pri prof. Josefu Müllnerju). Zaradi vojne je tri leta prekinil študij. Leta 1919 se je ponovno vpisal na akademijo na Dunaju. En semester je bil v Pragi. Dunajsko akademijo je končal leta 1920 (1921). Leta 1922 je bil med ustanovitelji Kluba mladih. Leta 1925 je razstavljal na skupni razstavi z arh. D. Faturjem. Med najpomembnejša Kosova dela v tem času so spadali doprsni kipi Miklošiča, Stritarja in Cankarja, kip Sejalec in osnutek za spomenik Zasedenemu ozemlju. »*Za T. Kosa je značilna težnja po monumentalnosti, katero je v nekaterih delih, namenjenih za arhitekturni okras tudi dosegel.*«¹⁵

Tine Kos je ustvarjal pod vplivom sloga *nove stvarnosti*, za katero so značilne poenostavljene plastične oblike, statične kompozicije, gladke površine in poudarjene stilizirane linije obrisov. Veljal je za glavnega predstavnika njenega socialnega programa (kipi delavcev in kmetov). V gibih in obratih telesa je včasih ohranil rahle ekspresionistične vplive, kar velja tudi za figuro mladeniča na kranjskem spomeniku. Kip se je harmonično povezoval z arhitektonsko formo spomenika in njegovim sporočilom (sploščenost kipa v eno ravnino, pravokotna kompozicija rok). Vse spomeniške sestavine so bile vzete iz uveljavljenega ikonografskega repertoarja, vendar je nastala skladna celota, ki izraža prizadevanje po modernizaciji.¹⁶

Kralj Peter I. na portretu (*Slovenec*, 1926, št. 275)

Pripravljalni odbor za postavitev spomenika kralju Petru I. v Kranju je s posebno deputacijo (župan Ciril Pirc, odbornika Franjo Sirc, dr. Igo Šilar) povabil kralja Aleksandra I. in kraljico Marijo, naj se udeležita odkritja spomenika.¹⁷

Kranjčani so se skrbno pripravili na slovesnost. Mesto se je odelo v praznično obleko. Mnogo hiš so prenovili in pobarvali njihove fasade. Obnovljena je bila stara mestna hiša. Ulice, ceste, ki vodijo v mesto, in savska sprehajališča so temeljito počistili.¹⁸

Slavnostno odkritje spomenika je imelo vseslovenski pomen. Časniki so redno objavljali vabila na odkritje spomenika in poudarjali, da na slavnosti ne sme manjkati noben domoljub. »*Skratka, vsak naj sodeluje po svoji moči, da se bo odkritje izvršilo tako, kakor to zahteva pomembni namen in čast naše ponosne Gorenjske!*«¹⁹ Na željo odbora za odkritje spomenika kralju Petru I. naj bi bila vabila objavljena tudi v hrvaških časopisih, zlasti v splitskih, saj naj bi v Splitu vladalo veliko zanimanje za odkritje.²⁰

Odbor za odkritje spomenika njegovemu veličanstvu kralju Petru I. v Kranju je s tiskanim dopisom

¹⁴ »Prvi spomenik kralja Petra I. Velikega Osvoboditelja v Sloveniji«, v: *Jutro*, 1926, št. 168, str. 3.

¹⁵ K. D. (= Karel Dobida), »Kipar Tine Kos / Ob priliki današnjega odkritja spomenika kralju Petru v Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št. 174, str. 11.

¹⁶ Špelca Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja, Ljubljana 2000*, str. 130.

¹⁷ »Spomenik kralju Petru«, v: *Slovenec*, 1926, št. 182, str. 3, in ZAL KRA 2, a. e. 1990, Zapisnik odbora za odkritje spomenika kralju Petru I. z dne 9. 7. 1926.

¹⁸ »Slovesno odkritje spomenika kralju Petru I. Velikem«, v: *Slovenec*, 1926, št. 155, str. 3.

¹⁹ »Spomenik kralju Petru«, v: *Slovenec*, 1926, št. 132, str. 3.

²⁰ ZAL KRA 2, a. e. 1990, Zapisnik odbora za odkritje spomenika kralju Petru I. z dne 21. 7. 1926.

zaprosil župane občin in sreska poglavarstva, naj razobesijo priložene plakate na vidnih mestih. »*Prosimo Vas tudi, da pripomorete s svojim vplivom k čim večji udeležbi Vaših soobčanov na tej patrijotični slavnosti že z ozirom na dejstvo, da bo ta spomenik svobode prvi v Sloveniji.*«²¹ Plakate je natisnila kranjska tiskarna Sava.

Tiskane okrožnice, ki jih je natisnila tiskarna Tiskovnega društva v Kranju, so bile poslani predstavnikom kulturnih organizacij in društev v Ljubljanski oblasti. »To je prvi spomenik svobode v Sloveniji. Njegov pomen presega meje našega neposrednega okoliša. Ni nobenega dvoma, da bo dan odkritja povod sijajne narodne manifestacije. Ta dan naj pokaže, da slovensko ljudstvo zna ceniti svobodo in da globoko spoštuje naš kraljevski rod, katerega ime je tako slavno zvezano z našim narodnim osvobojenjem. /.../

Vsak posameznik je vabljen. Poklicane so zlasti naše kulturne organizacije in društva, da se korporativno ali vsaj s primernim odposlanstvom z zastavami in društvenimi znaki, ako jih imajo, udeležijo tega patrijotičnega slavlja.

Kmečki fantje in dekleta naj pridejo v lepih narodnih nošah, telovadna društva in uniformirane organizacije v svojih krogih.

Skratka, vsak naj sodeluje po svoji moči, da se bo odkritje izvršilo tako, kakor to zahteva pomembni namen in čast naše ponosne Gorenjske.

Pripravljalni odbor v Kranju, sestojec iz zastopnikov vseh strank in vseh slojev prebivalstva, je prevzel nalogo, skrbeti za to, da bo za udeležence glede hrane, prenočišča in za vse druge potrebe kar najbolje preskrbljeno. /.../

Da bo mogel odbor izpolniti stavljene si naloge, je potrebno, da zve v kratkem času vsaj približno število organizacij in članov, ki žele biti pri odkritju zastopane.

Zato se obračamo na Vaše blagorodje s prošnjo, da blagovolite v lastnem delokrogu in v obliki, kakor se Vam zdi primerno, sporočiti naše povabilo k udeležbi članom Vašega društva.

Podpisani odbor Vam bo hvaležen, ako mu najkasneje do 15. julija odgovorite, je li sme računati na Vašo udeležbo, na kak način in približno v kolikem številu nameravate pri odkritju sodelovati.

Odbor je tudi pripravljen Vam dati o vsaki priliki potrebne informacije.

*Z narodnim pozdravom!
Odbor.«²²*

Za uspešno pripravo odkritja spomenika, dvodnevni slovesnosti, veselice in sprejem gostov je Odbor za odkritje spomenika njegovemu veličanstvu kralju Petru I. v Kranju imenoval več odsekov (Propagandni odsek,

Železniški odsek, Stanovanjski in prehranjevalni odsek, Rediteljski odsek, Prometni odsek, Godbeni odsek in Veseliščni odsek).²³ Odbor se je julija 1926 v »Kocbekovi sobi« Narodnega doma sestel kar petkrat.²⁴ Seje so imeli tudi posamezni odseki.

Župan Ciril Pirc (1865–1941)²⁵ se je s tiskanim pozivom obrnil na kranjske meščane: »*Someščani!*

Potrebo je tudi, da napravimo gostom bivanje v Kranju kar najprijetnejše, kar bode pa dalo obilo truda in dela. Zato je pa treba tudi nebrot prostovoljnih delavcev, ki so pripravljene prevzeti vsak svojo nalogo za ta dan. Pozivam vse, ki še niste prevzeli za ta dan določene naloge, da se udeležite sestanka, ki se vrši v sredo 28. t. m. ob 8. uri zvečer v restavracijskih prostorih Narodnega doma, da se tam pogovorimo ter razdelimo vloge.«²⁶

Na predvečer odkritja

Dan pred odkritjem spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju so v Kranj prišli številni gostje. Mesto je bilo okrašeno z zastavami, venci in zelenjem. Ob osmi uri zvečer sta bila napovedana iluminacija (razsvetljava) mesta in sprevod z baklado, ob deveti uri slavnostna akademija v Narodnem domu. »*Zvečer je vse v lučeh in ulice izgledajo naravnost velikomestno,*« je zapisal poročevalec Jutra. Pred Staro pošto je žarel velik transparent. Na ulicah je bila množica ljudi, mnogi so bili v narodnih nošah.

Po prihodu zadnjih večernih vlakov se je večtisočglava množica zbrala pred Narodnim domom in magi-

²³ ZAL KRA 2, a. e. 1990, Po seznamu: Veseliščni odsek: predsednik Franjo Sirc, člani gospe Adamičeva, Kummrova, Kušerjeva, Miklavčičeva, Znidarčičeva, Otmar Colnar, Franc Dolenc, inž. Franc Emmer, Franc Gorjanc, Alfonz Hrovatin, Pavel Mayr, Ciril Mohor, Filip Pahor, Vilko Rus. Stanovanjski in prehranjevalni odsek: predsednik Franc Holzhaker, člani Anton Adamič, Ivan Kummer, Bogomil Deu. Prometni odsek: predsednik dr. Igo Šiler, člana Konrad Teply in Štefan Plut. Propagandni odsek: predsednik Josip Znidarčič, člani Ivan Košnik – namestnik Gregorec (za Narodno čitalnico), Janko Sajovic (za Gasilsko župo), dr. Fran Šemrov – namestnik Jos. Cvar (za Sokolsko župo), Anton Zupan – namestnik dr. Stanko DeGleria (za Planinsko društvo), Anton Koblar – namestnik Franc Slabe (Izobraževalno društvo Kranj), Anton Štefe – namestnik Šimunac (Društvo obrtnikov za politični okraj Kranj), Petrič – namestnik Naglič (Jugoslovanska strokovna zveza), Mira Znidarčič – namestnica Jera Bizjak (Kolo jugoslovanskih sester), Boris Valenčič – namestnik Franc Dolenc (Akademski krožek), Zdravko Pogačar – namestnik dr. Ivan Ambrožič (Orlovska podzveza), Ivan Cof – namestnik Leo Matajč (Lovsko društvo), Franc Watzl – namestnik dr. Igo Šiler (Kmetška zveza), Vilko Rus, Stanko Završnik, gđ. Roosova (učiteljsvo), Vinko Marinko, dr. Simon Dolar, Korbar).

²⁴ ZAL KRA 2, a. e. 1990, Zapisniki sej odbora za odkritje spomenika kralju Petru I.

²⁵ Liberalni politik, župan v Kranju od 1921 do 1936.

²⁶ ZAL KRA 2, a. e. 1990, Tiskan poziv župana Cirila Pirca meščanom Kranja.

²¹ ZAL KRA 2, a. e. 1990.

²² ZAL KRA 2, a. e. 1990, Poziv odbora z dne 10. 6. 1926.

stratnim poslojem na Glavnem trgu. Ob osmi uri se je pred Narodnim domom oblikoval spreved. Za vojaškima godbama iz Ljubljane in Maribora so se razvrstili oddelki Sokola s prapori in fanfaro, člani Narodne čitalnice, Orli, gasilci, razna društva. Številno občinstvo se je priključilo sprevedu, ki je odkorakal proti spodnjemu delu mesta, postal pred hišo župana Cirila Pirca in nadaljeval pot po Rožni ulici in drugih mestnih ulicah. Udeležence obhoda mesta je razveselil ognjem s slavnostno okrašenega stolpa župne cerkve. Razsvetljene line zvonika je bilo mogoče videti do Medvod in Škofje Loke. Po obhodu se je povorka vrnila pred Narodni dom in se razšla. Množica na trgu pred Narodnim domom je vedno bolj naraščala. Ko so ugasnile bakle, ki so jih nosili v sprevedu, so se začeli svetlikati umetni ognji s Šmarjetne gore. »Sipati so se začele rdeče, vijoličaste in zelene zvezde, ki so očarljivo razsvetljevale okolico.«

Ob deveti uri se je z Beethovnovno inavguracijo v gledališki dvorani Narodnega doma začela slavnostna akademija. Slavnostni govornik, tajnik odbora za postavitev spomenika, odvetnik dr. Beno Sabothy je poudaril, da je mesto Kranj postavilo skromen spomenik v zavesti svoje dolžnosti in zvestobe do preteklosti. Kranj ima od leta 1848 posebno vlogo v domači zgodovini, saj je bil med prvimi mesti, ki so uvedla slovenski jezik, volila narodne poslance in izpričala narodno zavest. Tudi jugoslovanska usmeritev se je v Kranju uveljavila prej kot drugod v Sloveniji. Ideja narodne enotnosti in »zavest, da smo s Srbi eno«, je imela v kranjskem meščanstvu močno oporo, saj se je že leta 1904 deputacija iz Kranja udeležila kronanja kralja Petra v Beogradu. »V naši jugoslovanski domovini stoji Kranj čvrsto v fronti državnega in narodnega edinstva in je le naravno, da se hoče skromno oddolžiti heroju, ki je s tolikimi žrtvami pripomogel jugoslovanskemu narodu do zmage. Kralj Peter Osvoboditelj je simbol našega narodnega edinstva in temu junaku je postavil Kranj spomenik, ki se jutri odkrije.«

Po »živahno aklamiranemu« govoru dr. Sabothyja so nastopili moški zbor, ženski zbor in godalni kvartet Narodne čitalnice ter konservatoristka gospodična Vera Majdičeva z dvema solo točkama. »Program je bil sestavljen slavnosti primerno in je ves čas držal občinstvo v napetosti. Bilo je mnogo aplavza.« Uradni del slovesnosti se je zaključil točno ob polnoči z umetnim ognjem.²⁷

Slavnostno odkritje

1. avgusta je Kranj oživel v zgodnjih jutranjih urah. Kranjčane in goste, ki so zasedli vse hotelske in privatne sobe, je v slavnostni dan pospremila budnica. Ob

²⁷ »Kranj na predvečer svoje proslave«, v: *Jutro*, 1929, št. 174, str. 3.

osmi uri so se društva in gostje začeli zbirati v Parku kraljeviča Petra.²⁸

Jutranji in dopoldanski redni in posebni vlaki so pripeljali goste iz bližnjih in oddaljenejših krajev. »A tudi vse ceste, ki vodijo v Kranj, so bile od zgodnjih ur polne najrazličnejših vozil, okrašenih vozov s kmečkim ljudstvom v narodnih nošah, avtomobilov, kočij, avtobusov, koles. V Kranju še nikdar ni bilo zbranih toliko ljudi!« Odkritja spomenika naj bi se udeležilo okrog 15.000 ljudi.²⁹

»V zelenju slovenskih in državnih trobojnic se je zbiralo ljudstvo že v ranih urah. Vlaki so prinašali vsako uro nove navale, zastopnike oblastva, korporacij in društva, uniforme so se spletale v pester narodni venec, da je človek imel pred seboj malo sliko našega naroda, njegove točne opredeljenosti in velikih organizacij.«³⁰

Direkcija državnih železnic v Ljubljani je na prošnjo spomeniškega odbora med 20. julijem in 1. avgustom dovolila polovično ceno za vožnjo v Kranj, med 1. in 10. avgustom pa za povratek iz Kranja. Potniki so polovično vozovnico lahko uveljavili s potrdilom slavnostnega odbora, da so bili na odkritju spomenika. Potrdilo je bilo 31. julija mogoče dobiti na slavnostni akademiji, 1. avgusta na prizorišču odkritja spomenika.³¹

Pošta v Kranju je pripravila priložnostni poštni pečat s posebno barvo. Pečat so uporabili samo 1. avgusta, nakar so ga shranili v arhiv poštna direkcije.³²

Z vseh hiš so vihrale državne zastave in slovenske trobojnice. Okna so bila okrašena z zastavicami in girlandami zelenja. Zlasti imenitno je bil okrašen trg pred Narodnim domom.

Odbor za odkritje spomenika kralju Petru I. je pripravil natančen načrt razporeditve društev in korporacij, otrok, žensk, zastav in praporov na slavnostnem prostoru pred Narodnim domom. Posamezna društva so se zbirala na določenih mestih in nato odkorakala na slavnostni prostor. Do pol enajste ure je bila razporeditev končana. Pred gimnazijo je bila častna četa 40. pehotnega polka v polni bojni opremi. Ob poti do spomenika so se razvrstila posamezna društva, Sokoli, Orli, ženske organizacije, pevski zbori. Pred spomenikom je

²⁸ »Odkritje spomenika kralju Petru v Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št. 169, str. 4.

²⁹ »Odkritje spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št. 175, str. 6.

³⁰ »Odkritje spomenika kralju Petru I. v Kranju«, v: *Slovenec*, 1926, št. 173, str. 3.

³¹ »Kranj kralju Petru I. Osvoboditelju«, v: *Jutro*, št. 168, str. 4.

³² »Poseben poštni pečat«, v: *Jutro*, 1926, št. 169, str. 4.

Slavje pred Narodnim domom (Fototeka Gorenjskega muzeja, vir posredoval Stane Šinkovec)

bil postavljen lepo okrašen kraljevski paviljon, na levi strani je bil govorniški oder, na desni obširna tribuna oziroma loža za zastopnike oblasti in druge predstavnike, v ozadju pa odri za godbo in pevska društva. Ob poti h kraljevemu paviljonu so napravile špalir učenke dekliške šole v Kranju pod vodstvom šolske upraviteljice gdč. Franje Pucove. Na obeh straneh spomenika so se zbrali predstavniki civilnih in vojaških oblasti, najrazličnejših korporacij in organizacij, v ozadju in ob straneh so v dolgih in gostih vrstah stali Sokoli, Orli in gasilci. »Posebno slikovito je bil pogled na mnogoštevilne prapore društev, ki so bili postavljeni za spomenikom, kakor tudi na veliko skupino narodnih noš na stopnišču Narodnega doma.« Za kordonom gasilcev, ki so vzdrževali red, ob straneh Narodnega doma in na vseh cestah, ki so vodile k slavnostnemu prostoru, je stala množica gledalcev.³³

»Ob gimnaziji na trotoarju se je zbrala dolga vrsta šolske mladine, na levi cesti parka orlovske in orliške čete, nasprotno na desni sokolsko članstvo, na galeriji in pred Narodnim domom narodne mase, nasproti tribune cel gozd društvenih praporov in zastav, v sredi parka, kot da prihaja pomlad, beli pomladek rdečega križa, okoli tribune vojaški in civilni dostojanstveniki, zastopniki vseh slovenskih kulturnih in narodnih društev. V ozadju so gledale na to slikovito množico v kristalno jasnih

obrisih Kamniške planine in Karavanke v kljub temu, da je pa mesto od časa do časa rosil rahel dež, ki je pa med slavnostjo popolnoma prizanesel.«³⁴

Med 10. in 13. uro je bil prehod mimo parka zaprt za avtomobile in pešce. Promet so preusmerili na cesto za Staro pošto in cesto ob Sirotišnici.³⁵

Ob pol dvanajstih sta se iz blejske smeri pripeljala dvorna avtomobila. V prvem sta bila kralj in kraljica, v drugem kraljev prvi adjutant general Stevan Hadžić in ordonančni oficir major Branko Pogačnik. Prihod avtomobilov je spremljalo grmenje topičev. Prapori in zastave so se pripognili kralju v pozdrav. Ko sta se avtomobila ustavila in je kraljevska dvojica s svojim spremstvom izstopila, so se pričele ovacije. »Od vseh strani so doneli klici navdušene množice, mladina je pozdravljala kralja in kraljico z zastavicami, množica je mahala z rokami, vmes so slavnostno doneli veličastni zvoki državne himne: med rezkimi vojaškimi povelji je častna četa izkazovala vrhovnemu poveljniku svoj pozdrav.« Kralj, ki je bil v generalski uniformi, je pregledal častno četo. Kraljica je imela na sebi »narodno nošo brhke Gorenjke z zlatovezeno avbo na glavi, – viden znak, kako kraljevska

³³ »Odkritje spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št 175, str. 6.

³⁴ »Odkritje spomenika kralju Petru I. v Kranju«, v: *Slovenec*, 1926, št. 173, str. 3.

³⁵ ZAL KRA 2, a. e. 1990, Program svečanosti.

dvojica misli in čuti s slovenskim ljudstvom, med katerim živi te mesece».

Kraljevski par so sprejeli finančni minister dr. Ninko Perić, častna dvorna dama gospa Franja Tavčarjeva, veliki župan dr. Vilko Baltič, sreski (okrajni) poglavar v Kranju Josip Znidarčič (Žnidaršič) s soprogo ter župan Pirc z odborniki občinskega sveta dr. Benom Sabothyjem, tovarnarjem Maksom Fockom in ravnateljem podružnice Slavenske banke v Kranju Franjem (Francem) Sircem. Župan Pirc je nagovoril kralja in kraljico: »V izredno srečo si štejem, da morem pozdraviti Veličanstvi imenom vedno zvestega Kranja, občinskih odbornikov in vsega prebivalstva. Radosti prekipeva Kranj ob navzočnosti sina velikega kralja Osvoboditelja, ki nam je prinesel toli zaželjeno svobodo in ujedinjenje, klanjamo se pred milostno našo kraljico. Izvolite sprejeti Veličanstvi našo najglobokejšo zahvalo za udeležbo na svečanosti, ki je dobila s tem šele pravi sijaj. Živel kralj Aleksander! Živela kraljica Marija!«

Sledile so nove ovacije, godba je intonirala državno himno. Kralj se je z nekaj besedami zahvalil županu Pircu za pozdrav. Učenka četrtega razreda dekliške šole v Kranju Lea Sabothy je v spremstvu dveh sošolk izročila kraljici šopek. V kratkem nagovoru je poudarila vdanost in ljubezen šolske mladine do kraljevske družine. Kraljica se je Lei Sabothy za šopek zahvalila s poljubom. Veliki župan Baltič je kralju in kraljici predstavil zastopnike kranjskega občinskega sveta. Kralj in kraljica sta se med špalirjem deklic v belih oblekah, ki so pred njima sipale cvetje, podala do kraljevskega paviljona. Tu so jima predstavili soprogo župana Pirca, s katero se je kraljica »ljubeznivo razgovarjala«. ³⁶

Kraljevska dvojica je med burnimi ovacijami in pozdravljanjem zavzela svoje mesto na tribuni. Med uglednimi predstavniki oblasti in korporacij so bili tudi zastopnik vojnega ministra general Peter Živković, genta mestne občine Ljubljana Josip Turk in Anton Likozar, zastopniki celjske in mariborske mestne občine in drugih mest, zastopnik ljubljanskega škofa kanonik Ignacij Nadrah, ljubljanski prota Dimitrije Janković, finančni delegat dr. Karel Šavnik, prorektor ljubljanske univerze dr. Karel Hinterlechner, starosta Jugoslovanske sokolske zveze Engelbert Gangl in njen načelnik dr. Viktor Murnik, zastopniki Narodne odbrane iz Beograda, poštni direktor Gregorič, predsednik Jugoslovanske Matice dr. Janko Pretnar, predstavniki Združenja jugoslovanskega učiteljstva z velikim številom učiteljstva,

Protokolarni sprejem (Fototeka Gorenjskega muzeja, vir hrani Darja Okorn, Kranj)

Združenja invalidov, Zveze vojakov iz svetovne vojne, rezervni oficirji idr. ³⁷

Na govorniški oder je stopil občinski svetnik in predsednik odbora za postavitve spomenika Makso Fock:

»Vaši veličanstvi! Dobrotljivi nam kralj! Mila naša kraljica!

Dragi nam dobrodošli predstavniki naše junaške vojske in naših oblasti!

Dragi gostje in someščani!

Slovenskemu delu jugoslovanskega naroda ni pogosto sijalo zlato sonce sreče in svoboda mu je bila vedno tuja, – zato ve in zna tembolj sedaj – jedva osem let – kak biser je to.

Pred 500 leti je ustoličil svojega zadnjega vojvodo tam na gori pri Gospej Sveti, nekako v dobi, ko je njegov brat po krvi tam doli na Kosovu ravnomo kljub brezprimernemu svojemu junaštvu izgubil za toliko vekov svojo zlato neodvisnost.

Brata v trpljenju in muki sta bila brata v svobodi in veselju. Kljub dolgim sužnjim letom je klila v naših srcih

³⁶ »Odkritje spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št. 175, str. 6.

³⁷ »Veličastna slavnost v Kranju«, v: *Slovenski narod*, 1926, št. 172, str. 2.

Prihod kraljevega para (Fototeka Gorenjskega muzeja, vir hrani Darja Okorn, Kranj)

že davno jugoslovanska ideja, katere nositelj je bil naš kralj Peter celo svoje junaško življenje. Danes, svobodni po njegovi veliki zaslugi, ustoličujemo tu spomenik, ki veljaj njemu in njegovi življenjski, za ves jugoslovanski rod rešilni ideji.

Prvi spomenik je to, ki mu ga odkriva hvaležna hčerka Slovenija v svojem lepem starodavnem Kranju, kjer bo tvoril na vekov veke svoji domovini močan steber, našim potomcem več en vzgled junaštva, neizbežen opomin k resnemu delu za otačbino, znak spoštovanja in hvaležnosti do velikega dobrotnika – osvoboditelja.

Junaška so bila dela spasitelja jugoslovanskega rodu, kakor jih ve le malo svetovna povestnica. Njegovo veliko osvobodilno delo je šlo neizmerno težko in trnjevo pot, polno truda in dvomov, polno uspehov in razočaranj in Kalvarija tega pota je bila v divjih albanskih gorah – tam je bila usoda celokupnega jugoslovanskega naroda v ozki zasedi, tam so se borili srbski levi za zadnjo pot do svobode, tam so bile jugoslovanske Termopile, kjer so padali izmučeni junaki daleč od rodne grude za njeno svobodo in za svobodo celokupnega naroda, ki je v mislih drhtel po zlati sreči osvobojenja, in samo malo omahovanja in oklevanja junaškega vojskovodje bi bilo za vedno upropastilo ves jugoslovanski rod in ga zaslužnjilo v večnem robstvu.

Junaštvo, združeno s plemenitostjo, je bila zvezda-vodnica velikega kralja. Kdo Vas ne ve, da je tedaj, ko je bila nevarnost največja, ko je premoč sovražnikova pre-

tila podreti hrabre falange junaške srbske vojske – prijel sivolasi kralj za puško, odločen z lastno dragoceno krvjo braniti svojega naroda rodno grudo – vse druge je odvezal prisege in zvestobe do sebe in do njih lastne domovine?

Pa glej, – brezprimerno junaštvo je rodilo junaštvo in zvestoba je vračala zvestobo.

Ko bi ne bilo nobenih drugih del blagopokojnega kralja, zadoščala bi nam samo ta, da nam nikdar ne klone glava, da nam nikdar ne omagajo moči v brambi za domovino.

Njegova dela in njegovo junaštvo, mladina, naj ti bodo vzor življenja, po njih naj gredo tvoja pota in mirno bodo lahko spali junaki na Kajmakčalanu.

Danes, ko odkrivamo ta velepomembni spomenik, nam sije šele prvi žar svobodnega sonca, zato še marsikdo omamljen od njega ne vidi dovolj jasno ogromne postave svojega osvoboditelja in mogočnosti svoje domovine.

Nas vseh sveta dolžnost pa je hvaležnost za veliki zgodovinski čin blagopokojnega svojega vladarja, ki naj se zrcali v ljubezni do širne jugoslovanske domovine in v zvestobi do narodne duše naše junaške dinastije, ki nam bo vedno porok svobode in sreče.

To hvaležnost vcepimo v mlada srca naše mladine in dobra bodo njena dela, kakor so bila dela našega vzornika kralja Petra – za svojega naroda prelepo domovino.

Oddolžiti se moremo njemu in njegovi dinastiji z neupogljivo zvestobo napram njej in narodu. Globokost

Kraljevi par na slavnostnem odru (Fototeka Gorenjskega muzeja vir hrani Darja Okorn, Kranj)

naše hvaležnosti pa bosta kazala moč naše domovine in neminljiv spomin v srcih nas vseh na ustanovitelja jugoslovanske kraljevine in osvoboditelja našega rodu.

Naj pade koprena, ki je krila doslej obličje junaka kralja Petra I. Osvoboditelja in naj se to jasno obličje vtisne v naša srca in naše duše, odkoder naj nikdar ne izgine.

Slava junaškemu kralju Petru I. Osvoboditelju!

Ob spominu na velikega osvoboditelja pa naj živi junaški njegov naslednik, mili naš kralj Aleksander I., naša mila kraljica Marija in mladi naš ljubi prestolonaslednik Peter!

Živela prejasna dinastija Karagjorgjevičev, živela ujedinjena jugoslovenska domovina!»³⁸

Slavnostni govornik Makso Fock se je na koncu zahvalil vsem, ki so pripomogli k postavitvi spomenika. Na Fockov poziv je padla jugoslovanska trobojnica, ki je zakrivala spomenik. »Njegovemu slava-klicu kralju Petru I. so se pridružili klici tisočere množice, zvoki državne himne, streli topičev in častne salve vojaštva.«

Svečanost je potekala po poprej točno določenem programu. Odbor za odkritje spomenika kralju Petru I. je predvidel, da bo Fock ob zaključku svojega približno sedemminutnega govora zaklical »Slava kralju Petru!«.

Po padcu zavese in častni salvi pa naj bi sledili vzkliki »Živio kralj Aleksander!«.³⁹

Fock je prosil župana Pirca, naj v imenu mestne občine prevzame spomenik v svoje varstvo. Župan Pirc je poudaril, da spomenik ni samo znak hvaležnosti kranjskih meščanov do velikega kralja, ampak tudi izpolnitev preroških besed pesnika Franeta Prešerna, da »vremena Kranjcem bodo se zjasnila«, in pesnika Simona Jenka, ki je napovedoval Slovencem boljše čase. Prešernov in Jenkov spomenik sta prav tako v oskrbi mesta Kranj. »S tem spomenikom v svoji sredi bo ostalo mesto Kranj tudi v bodoče krepka trdnjava narodne zavednosti in državne zvestobe.«

Župan je v imenu občine Kranj položil venec na spomenik. Za njim so položili vence zastopniki občin in društev, mdr.: »zastopniki Ljubljane, Celja, Kamnika, Tržiča, Jugoslovanskega sokolstva, Orlov, Narodne odbrane, Soče, Udruženja vojnih invalidov, Jugoslovansko-češkoslovaške lige, Zveze kulturnih društev Udruženja jugoslovanskega učiteljstva, Vodnikove družbe, Ciril-Methodove družbe, Češke Obce, Jugoslovanske Matice, Zveze gostilničarskih zadrug, Udruženja dobrovoljcev,

³⁸ »Ob odkritju spomenika kralju Petru«, v: Jutro, 1926, št. 176, str. 3.

³⁹ ZAL KRA 2, a.e. 1990, Zapisnik odbora za odkritje spomenika kralju Petru I. z dne 27. 7. 1926.

Udruženja rezervnih oficirjev, oblastnega odbora Soci-alnodemokratske stranke, Jadranske Straže, Slomškove zveze, Profesorskega društva, podmladka Rdečega križa, Slovenskega ženstva, učiteljskega društva za srez Kranj, Gasilske župe Kranj, kranjskega obrtništva idr.« Venci so popolnoma prekrili vznožje spomenika. Med polaganjem vencev je v ozadju spomenika pel pevski zbor Narodne čitalnice pod vodstvom pevovodje, šolskega nadzornika Vilibalda Rusa pesem »Domu«, ki jo je uglasbil dr. Josip Čerin, nakar je Pevska zveza zapela pesem »Slovenec, Srb, Hrvat«. ⁴⁰

Deputacija Jugoslovanske sokolske zveze pod vodstvom Engelberta Gangla je na spomenik položila velik lovorov venec, ki je bil na štirih mestih ovit z državno trobojnico in na vrhu okrašen z zlato kraljevo krono. V sredini je imel monogram JSS iz modrega, belega in rdečega cvetja. Šest naraščajnikov je nosilo šest lipovih vencev, ki so imeli na sredini napise z rdečimi črkami na belem polju: lepota, dobrot, resnica, domovina, narod, kralj. Šest naraščajnic je nosilo šest šopkov, povezanih s pentljami v državnih barvah. Starosta Engelbert Gangl je dejal: »V imenu jugoslovanskega sokola polagamo vence in cvetje ob spomenik velikega kralja Petra I. Osvoboditelja, ki se prvi dviga na slovenskem delu naše slavne jugoslovanske zemlje. V teh vencih in cvetovih šumi šelest naših logov in gajev, dehti vonj našega polja in naših vrtov, v njih je izražena lepota naše domovine, v napisih so odtisnjene naše sokolske čednosti in kreposti.

S polno pravico in z velikim ponosom krasimo mi jugoslovanski Sokoli ta spomenik, saj so bili naši bratje idejni in dejanski sotrudniki Petra I. Karagjorgjeviča, tega junaškega sina našega naroda, ki je s podporo in pomočjo sivih Sokolov – bojevnikov za pravdo in svobodo naroda ustvaril našo skupno domovino in raztrgane dele našega naroda zлил v eno nerazrušno celoto! Kar še ni dopolnjeno, to bodo izvršili njegovi potomci, ki jim kaže pot in smer dela bela ptica vrhu tega spomenika.

Porabljam svečano priliko, ko je zavesa padla izpred lica kralja Petra, da v imenu vsega jugoslovanskega Sokola tudi na tem mestu obnavljam našo prisego: Za čast in moč domovine, za slavo in pravice našega ujedinenega naroda, za našega kralja in njegov dom ostanemo jugoslovanski Sokoli s hotenjem in delom zvesti i življenju in smrti!

A vi, ponosni in neoskrunjeni sokolski prapori, ki se ne klanjate pred nikomur, sklonite se do tal pred veličino dela in pred mogočnostjo tvorbe kralja Petra I. Osvoboditelja! Vi pa, bratje in sestre, zakličite spominu in imenu velikega pokojnega kralja iz dna zvestih sokolskih src

in iz globočine duš naš iskren, bratski sokolski pozdrav: Zdravo! Zdravo! Zdravo!«

Sokolske čete so se navdušeno odzvale pozivu, sokolski prapori, ki so bili v polkrogu razvrščeni za spomenikom, so se globoko priklonili k tlom. Kralj in kraljica sta vstala s sedežev. Kralj je sprejel poklon Sokolov svojemu očetu z vojaškim pozdravom. ⁴¹

Kolo jugoslovanskih sester je na dan odkritja spomenika namesto venca na pobudo svoje predsednice, soproge sreskega glavarja gospe Mire Znidarčičeve »popolnoma na novo in lepo obleklo ubogo vojno siroto ter je s tem na posebno prisrčen način počastilo spomin velikega kralja«. ⁴²

Na slovesnosti so bili tudi številni zastopniki Orjune (Organizacije jugoslovanskih nacionalista) v civilnih oblekah. Na odkritje spomenika so bili povabljeni, vendar jim je bil prepovedan neposreden dostop do spomenika. Ostati so morali za kordonom gasilcev. Za počastitev so imeli pripravljen velik trnjevenec z jugoslovansko trobojnico, ovito s črno kopreno. Venec jim je zaplenila žandarmerija. Enemu izmed orjunašev se je uspelo prebiti v bližino spomenika. Medtem ko so polagali zastopniki korporacij vence pred spomenik, je skočil na govorniški oder in vrgel zelen venec z državno trobojnico in črnim trakom k vznožju spomenika in vzkliknil: »Razpuščena Orjuna – Petru Mrkonjiću.« »Ta prizor je na vse napravil mogočen vtis. Kralj je salutiral in množica je burno vzklikala. Kakor je nenadoma prišel, tako je tudi hitro izginil Orjunaš, ki je zagnal venec ... Venec je padel nad vsemi drugimi vrh vznožja spomenika.«

Po končanem polaganju vencev je kralj vstal, stopil korak naprej in v splošni tišini spregovoril: »Sestali smo se v Kranju, da odkrijemo spomenik v znak hvaležnosti velikemu kralju Petru I. Osvoboditelju. Potrebno je sodelovanje vseh nas, da vodimo domovino po vzgledu naših velikih prednikov potom napredka k boljši bodočnosti. Bodi vam hvala za ta dar kakor tudi za izraze zvestobe in vdanosti napram domovini in mojemu kraljevskemu domu.« Kraljev govor je naletel na viharne vzklike v čast kraljevski dvojici, prestolonasledniku Petru in državni enotnosti.

Sledil je defile mimo kraljevske tribune in spomenika. Ob zvokih vojaške godbe Dravske divizije pod vodstvom višjega vojaškega kapelnika dr. Josipa Čerina je najprej defilirala častna četa. Za njo je strumno korakalo okrog 200 Sokolov z desetimi prapori in starešinstvom Jugoslovanske sokolske zveze na čelu. Kralj in kraljica

⁴⁰ »Odkritje spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju«, v: Jutro, 1926, št. 175, str. 6, in »Veličastna slavnost v Kranju«, v: Slovenski narod, 1926, št. 172, str. 2.

⁴¹ »Sokolstvo ob spomeniku kralja Petra«, v: Jutro, 1926, št. 178, str. 6.

⁴² »Kraljeva zahvala mestu Kranju«, v: Jutro, 1926, št. 176, str. 3.

Prisotni pozorno sledijo programu (Fototeka Gorenjskega muzeja, vir hrani Darja Okorn, Kranj)

sta ljubeznivo odzdravljala. Sledili so jeseniška godba Katoliško prosvetnega izobraževalnega društva, 320 Orlov v kroju in 160 Orlic z desetimi prapori samo iz ekspoziture Kranj, društvo Soča s številnimi člani v primorskih narodnih nošah, 800 gasilcev pod vodstvom zveznega staroste Frana Barleta in poveljstvom veterana Lapajmeta.

Po končanem slovesnem mimohodu sta se kralj in kraljica vpisala v spominsko knjigo mesta Kranj ter se še nekaj časa pogovarjala s svojim spremstvom. Kralj se je zadržal pri rezervnih oficirjih, ki so stali ob paviljonu. Kraljica je izjavila častni dvorni dami Tavčarjevi, da se je z največjim veseljem oblekla v slovensko narodno nošo, ki ji je bila zelo všeč, celo avba se ji ni zdela pretežka. V Kranju ji je bilo všeč, veselilo jo je, da se je zbrala tolikšna množica ljudi in se pridružila plemeniti misli vrlega kranjskega meščanstva. Med polaganjem vencev je njeno pozornost vzbudila invalidska deputacija. Pri Franji Tavčarjevi se je pozanimala o posameznih dobrodelnih zavodih in izjavila, da jim želi ostati naklonjena tudi v prihodnosti.

Po kratkem slovesu od župana Pirca, kateremu je kralj ponovno izrazil svoje zadovoljstvo nad uspelo slavnostjo, in zastopnikov občine, civilnih ter vojaških oblasti sta se kralj in kraljica s svojim spremstvom med burnimi ovacijami in zvoki državne himne odpeljala v poletno rezidenco na Bled.

Mestna občina je za povabljene goste, zastopnike civilnih in vojaških oblasti, raznih korporacij in organizacij pripravila zakusko v zgornji dvorani Narodnega doma. Na banketu so bili poleg omenjenih odličnikov tudi: Tomo Zupan, Jakob Aljaž, minister dr. Gregor Žerjav, minister dr. Niko Zupanič, minister Ivan Pucelj, državni poslanec Janez Brodar, Ivan Hribar, Josip vitez Pogačnik, zastopnik češkoslovaškega konzulata, španski konzul, dr. Marko Natlačen, dr. Otomar Pirkmajer, profesor na Karlovi univerzi v Pragi dr. Matija Murko, zastopnik Ruske matice v Ljubljani lektor na ljubljanski univerzi dr. Nikolaj J. Preobraženski, urednik Slovenca, predsednik Vodnikove družbe v Ljubljani Rasto Pustoslemšek, dr. Janko Pretnar, zastopnik škofa, major Milorad Milutinović, dr. Dragotin Lončar, dekan Anton Koblar, kipar Tine Kos, idr. 40 hrastovih miz za banket in zabavo je posodilo sokolsko društvo iz Škofje Loke.⁴³

V vseh prostorih in okrog Narodnega doma je potekala ljudska veselica, ki je trajala pozno v noč do odhoda zadnjih vlakov.⁴⁴ »Kdor reflektira na hrano (posebno večje skupine), naj to prijavi pravočasno. Pri banketu bo

⁴³ ZAL KRA 2, a.e. 1990.

⁴⁴ »Odkritje spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju«, v: Jutro, 1926, št 175, str. 6.

Zbrana množica pod spomenikom (Fototeka Gorenjskega muzeja, vir hrani Darja Okorn, Kranj)

*pokrito le za omejeno število udeležnikov, kdor se prijavi prepozno, riskira, da ne dobi nič.*⁴⁵

Prيرهjen je bil tudi srečelov, za katerega so dobitke prispevali različni darovalci.⁴⁶ V šotorih so kranjske narodne žene stregle hrano in pijačo. Proti večeru je začelo deževati, kar pa ni motilo živahnega dogajanja na veseliščnem prostoru. Zvečer so na terasi Narodnega doma prižgali ognjemet in 3 m velik mesec s krožečim obrazom.⁴⁷ »Izstrelki rimskih luči in razsvetljava doma je bila naravnost nekaj posebnega. Zlasti srečno uspele

*kombinacije z razvrstitvijo barv in mesecem, ki je dal znamenje, da je treba iti domov.*⁴⁸

Nekatera društva so se odkritja spomenika udeležila množično, druga so poslala samo nekaj predstavnikov. Na odkritju spomenika je bilo mdr. 200 članov društva Soča iz Ljubljane in 200 članov prostovoljnega gasilskega društva za Tržiški okraj. Narodno gledališče je zastopal Matej Hubad, češkoslovaški konzulat Jindřich Sieber, mestno občino Celje podžupan Dragotin Gobec.⁴⁹ Nekateri povabljeni so se opravičili: avstrijski konzul, francoski konzul, italijanski konzul, narodni poslanec Vojislav Janić, kontraadmiral Viktor M. Wickerhauser.

Incident z Orjuno

Pred prihodom kraljevskega para se je dogodil incident z orjunaši. Mesec dni pred odkritjem spomenika je bila zaradi oboroženega spopada Orjune (prevladovali so vojvodinski in beograjski orjunaši) s policijo na Vidovdan 1926 z ministrskim odlokom razpuščena Orjuna v Ljubljanski oblasti (Ljubljanski oblastni odbor in 63 krajevnih odborov), prepovedano je bilo njeno

⁴⁵ »K odkritju spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju«, v: Slovenec, 1926, št. 166, str. 4.

⁴⁶ ZAL KRA 2, a.e. 1990. Napovedane so bile naslednji darovalci oziroma nagrade: Tovarna ogledal in brušenega stekla Kristal, Maribor – 2 ogledali, Tovarna upognjenega pohištva Remec-Co, Ljubljana – fotelj, Parna destilacija esenc, eternih proizvodov, etrov ter izdelovanje sadnih sokov Srečko Potnik in drug, Ljubljana – 2 ročki malinovca, Tovarna Kolinska, Ljubljana – 12 kg izdelkov »Kolinske cikorije«, Strojne tovarne in livarne, Ljubljana – figura kovača, prva kranjska tovarna testenin Pekatete – 5 kartonov »Pekatet«, Tvoornica robe iz tištenog papira Narcissus, Zagreb – 5 kompletov slik). Srečk je bilo 2000, na prodaj so bile po 5 dinarjev. Dobitkov je bilo 500 v vrednosti okrog 2000 dinarjev. Stroški za nastop, prevoz in prehrano vojaške godbe so znašali 7288 din. Godba Sokolskega društva z Jesenic je pričakovala 3000 din honorarja, vendar jo je odbor odklonil, ker ni mogla nastopiti tudi na predvečer odkritja (ZAL KRA 2, a.e. 1990, Zapisnik odbora za odkritje spomenika kralju Petru I. z dne 9.7.1926, Dopis Sokolskega društva Jesenice na Gorenjskem z dne 22. 7. 1926).

⁴⁷ »Odkritje spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju«, v: Jutro, 1926, št 175, str. 6.

⁴⁸ »Odkritje spomenika kralju Petru I. v Kranju«, v: Slovenec, 1926, št. 173, str. 3.

⁴⁹ ZAL KRA 2, a.e. 1990, Udeležba posameznih članov.

nadaljnje delovanje, javni nastopi in nošenje orjunaške uniforme v javnosti.⁵⁰

Dan pred odkritjem spomenika je izšla odredba, ki je prepovedala vsak nastop Orjune v Ljubljanski oblasti. Z njim so bili prepovedani tudi javni nastopi tistih organizacij Orjune, ki niso bile razpuščene. Veliki čelnik slovenske Orjune inž. Marko Kranjc je zato odredil, naj se orjunaši udeležijo odkritja spomenika kot zasebniki v civilni obleki.⁵¹

Orjunaši so se v velikem številu zbrali za kordonom gasilcev in orožnikov na levi strani Narodnega doma. Vodil jih je Aleksander Toman, star soborec Petra Mrkonjića. Ko se je mednje vrnila deputacija z velikim čelnikom inž. Markom Kranjcem, so orjunaši začeli protestno vzdikati: »Živela svoboda!« Med njimi je bilo nenadoma moč videti črno zastavo Narodne odbrane z napisom »Za kralja in domovino« na eni strani in napisom »Svoboda ali smrt!« na drugi strani. Orožniki so smatrali zastavo za uradni znak Orjune, zato so jo poskušali orjunašem nekajkrat zaman odvzeti. Orjunaši so viharno protestirali. Po posredovanju župana Pirca in ravnatelja Sirca, da orjunaši ne bodo kršili reda, so jih orožniki pustili pri miru.⁵²

Časnik *Slovenec* je poročal, da so kljub prepovedi ljubljanski orjunaši prišli v Kranj v krojih, »da se je začelo med orožništvom že zgodaj prerivanje in slačenje uniformiranih Orjunašev«. »In vkljub temu, da ravno ta organizacija najbolj vpije po državotvornosti, se je ta 'državotvornost' najbolj gorostasno dokumentirala v Kranju s silnim vpitjem, pretepi in demonstriranjem, ki je pokazalo višek – milo rečeno – skrajne netaktnosti celo pred tribuno kralja in kraljice ...« Ker je upravna oblast odredila, naj zaplenijo zastavi Orjune, je prišlo do prerivanja med orožniki in orjunaši, pri tem se je drog ene od zastav zlomil. Po ukazu državnih oblasti, naj orjunašem odvzamejo zastavo, je kot posrednik nastopil župan Pirc, ki je prevzel odgovornost, da se bo proslava končala brez incidenta.

»Mi danes samo ugotavljamo: Ogromna množica udeležencev je skrajno obsojala te nastope in celo njihovi prijatelji v državni upravi so majali z glavo ... Ljudstvo je čakalo, kdaj se predre kordon in kdaj se otvori – ne slavnost, ampak vsesplošni pretep! In mi nimamo izraza, da bi dovolj točno označili dejanje, ko je z govorniške tribune nek član razpuščene Orjune preko glav ljudi, ravno ko so

polagala vence druga društva, ob navzočnosti kralja, vlade in discipliniranega vojaštva zagnal na spomenik venec z napisom: 'Petru Mrkonjiću razpuščena Orjuna – Živela Orjuna!' Mi smo videli vladne zastopnike, mi smo videli tudi dr. Baltiča, ki je sedaj veliki župan v Ljubljani ... in čuli smo tudi splošno sodbo, ki absolutno ne sme ostati brez konsekvenc!«

Slovenec omenja tudi pretep orjunašev z jeseniško godbo in Orli, pred cerkvijo pa naj bi razpuščena Orjuna imela celo shod. Popoldne naj bi orjunaši hodili po Kranju v uniformah, trobili s trombami, orožniki pa so jih morali neprestano miriti. Tistim, ki so jih opozarjali, da morajo spoštovati zakon, pa so odgovarjali: »Naša pravica je pest!«⁵³

Telovadno društvo Orel se je odločilo, da je udeležba na slavnostnem odkritju spomenika za vse gorenjske orlovske odseke in orliške krožke obvezna.⁵⁴ *Slovenec* je poudaril, da se je »vobče uganjalo čudno-malenkostno strankarstvo«. Redarji so hoteli Orlicam preprečiti udeležbo v sprevedu (ker ni bilo Sokolic). Zastopniki Orlov so dobili vabilo na zakusko šele po eni uri popoldne, zato se je v znak protesta niso udeležili. V Narodnem domu so neprestano igrali orjunaško himno, pred Orle so redarji spustili množico, medtem ko je nasprotni kordon zdržal. Edino Orli so spoštovali dogovor, da med polaganjem vencev ne bo govorov. Nad strankarsko pristranskostjo so se pritoževali gasilci. »In dejstvo je, da so s prvimi popoldanskimi vlaki odšli vsi orlovski kroji po soglasnem sklepu, da se je kršil značaj prireditve in kot disciplinirani ljudje ne morejo biti tam, kjer ni – discipline.«⁵⁵

Kiparja Tineta Kosa so na odkritju spomenika povsem prezrli. Prejel je enako vabilo kot vsi drugi povabljeni. Na slavnostni prostor ga niso hoteli spustiti, zato si je moral tja skrivaj vtihotapiti. Kralj je spraševal po kiparju, vendar mu ga niso predstavili. Na zakusko je prišel, čeprav naj ga ne bi povabili. Kiparjevo odsotnost so ljudje opazili, umetniki pa občutili kot preziranje celotnega stanu, je pisal *Slovenec*.⁵⁶

Župan Pirc je dal po slovesnosti razobesiti lepak: »Slavno občinstvo! Someščani!

Njegovo Veličanstvo naš kralj Aleksander I. mi je izvolil naročiti, da naj Vam sporočim v Njegovem in imenu Najvišje kraljeve hiše Najvišje zadovoljstvo in iskreno zahvalo za vse dokaze udanosti ter vse izraze najpatri-

⁵⁰ »Orjuna v ljubljanski oblasti razpuščena«, v: *Jutro*, 1926, št. 170, str. 3.

⁵¹ »Orjunaši v Kranju«, v: *Slovenski narod*, 1926, št. 171, str. 4.

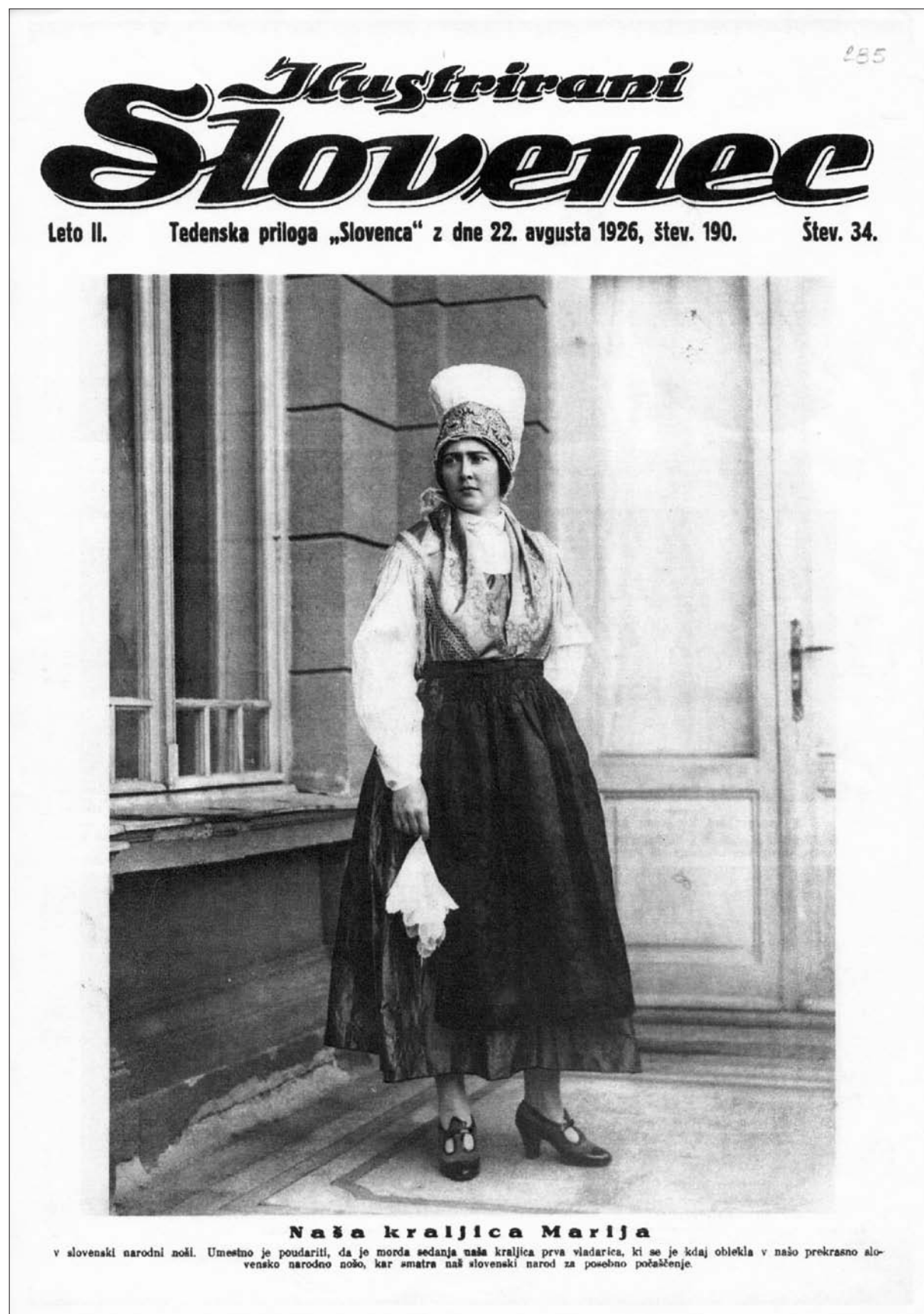
⁵² »Odkritje spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št. 175, str. 6.

⁵³ »Orjuna v Kranju«, v: *Slovenec*, 1926, št. 173, str. 2.

⁵⁴ »Vsem gorenjskim orlovskim odsekom in orliškim krožkom!«, v: *Slovenec*, 1926, št. 166, str. 4.

⁵⁵ »Potrebna ugotovitev«, v: *Slovenec*, 1926, št. 173, str. 3.

⁵⁶ »Še nekaj potrebnih ugotovitev iz Kranja«, v: *Slovenec*, 1926, št. 178, str. 4.

Portret kraljice Marije s slavnosti v Kranju na naslovnici priloge dnevnika Slovenec (*Ilustrirani Slovenec*, 1926, št. 34)

jotičnega čustvovanja povodom tako sijajno uspele slavnosti odkritja spomenika Nj. Veličanstvu kralju Petru I. Velikemu Osvoboditelju.

Po nalogu Nj. Veličanstva kralja Aleksandra I.
Ciril Pirc, župan

V Kranju, dne 1. avgusta 1926.«⁵⁷

S kraljevim ukazom so bili odlikovani vsi člani odbora za postavitve spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Kranju. Red Sv. Save 3. razreda sta prejela okrajni glavar Josip Znidarčič in dekan in župnik v Kranju Anton Koblar, red Belega odra 5. razreda župan in predsednik odbora za postavitve spomenika Ciril Pirc, red Sv. Save 4. razreda odvetnik in tajnik odbora dr. Beno Sabothy, bančni ravnatelj in blagajnik odbora Franjo Sirc, člana odbora trgovca Makso Fock in Janko Sajovic, zlato svetinjo za državljanske usluge suplent na puškarski šoli in upravnik Narodnega doma v Kranju Alfonz Hrovatin.⁵⁸

Odkritje spomenika so ovekovečili tudi fotografi. »Vsi oni, ki so fotografirali slavnostno odkritje, so naprošeni, da pošljejo od vseh posnetkov, ki so jih napravili, vsaj po pet izvodov prireditvenemu odboru, ki jih rabi za sestavo albumov. Slike naj se pošljejo na naslov: Ravnatelj Franjo Sirc, Kranj.«⁵⁹

Odbor se je posebej dogovoril, da je odkritje spomenika fotografiral fotograf Alojz Vengar iz Radovljice.⁶⁰ Založili so fotografijo spomenika, ki ga je fotografiral Josip Pogačnik.⁶¹ V Kranju je bil 1. avgusta tudi Metod Badjura, ki je odkritje spomenika zabeležil s filmsko kamero.⁶²

V naslednjih letih je bilo po Sloveniji postavljenih še nekaj dinastičnih spomenikov. Pobudo za spomenik kralju Petru v Ljubljani je 1. decembra 1926 dalo Udruženje rezervnih oficirjev.⁶³ Postavljen je bil leta 1931 pred ljubljanskim magistratom. Prevladovali so spomeniki kralju Aleksandru, največjega med njimi so odkrili leta 1940 v ljubljanskem parku Zvezda. Jugoslovanske dinastične spomenike so leta 1941 uničili italijanski in nemški okupatorji.

⁵⁷ »Kraljeva zahvala mestu Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št. 176, str. 3.

⁵⁸ »Odlikovanje odbora za postavitve spomenika kralju Petru v Kranju«, v: *Slovenski narod*, 1926, št. 248, str. 4.

⁵⁹ »Kraljeva zahvala mestu Kranju«, v: *Jutro*, 1926, št. 176, str. 3.

⁶⁰ ZAL KRA 2, a.e. 1990, *Dopis z dne 27. 7. 1926*.

⁶¹ ZAL KRA 2, a.e. 1990, *Zapisnik odbora za odkritje spomenika kralju Petru I. z dne 14. 7. 1926*.

⁶² Ivan Nemanič, *Filmi Metoda in Milke Badjura 1926–1969*, Ljubljana 1994, str. 51–52.

⁶³ »Slovenici!«, v: *Slovenec*, 1926, št. 275, str. 3.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Zgodovinski arhiv Ljubljana (= ZAL), Enota za Gorenjsko Kranj: ZAL KRA 2, Občina Kranj, arhivski enoti 1984 in 1990.

Časopisni viri

Ilustrirani Slovenec, 22. 8. 1926
Jutro, 26. 7. 1925; 25. 7. 1926; 27. 7. 1926; 28. 7. 1926; 29. 7. 1926; 1. 8. 1926; 3. 8. 1926; 4. 8. 1926; 6. 8. 1926.
Slovenski narod, 1. 7. 1925; 11. 6. 1926; 1. 8. 1926; 3. 8. 1926; 31. 10. 1926.
Slovenec, 13. 6. 1926; 13. 7. 1926; 25. 7. 1926; 3. 8. 1926; 8. 8. 1926; 1. 12. 1926.

Literatura

Čopič, Špelca: *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000.

Nemanič, Ivan: *Filmi Metoda in Milke Badjura 1926–1969*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994.

Zusammenfassung

DAS DENKMAL FÜR KÖNIG PETER I. IN KRANJ

Die Dynastie Karađorđević hatte im neuen jugoslawischen Staat keine Tradition, auf der sie ihre Herrschaftslegitimität begründen konnte. Bei der Schaffung eines Herrscherkultes und einer staatsrechtlichen historischen Tradition wirkte neben der schulischen Erziehung, der Propaganda, den offiziellen Maßnahmen und anderen Formen der Indoktrinierung auch die Bildhauerei mit dynastischen Denkmälern mit.

Das erste monumentale öffentliche Denkmal für die Herrscherdynastie des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen auf slowenischem Gebiet wurde am 1. August 1926 feierlich in Kranj enthüllt. Das Denkmal knüpfte an damals aktuelle gesamtstaatliche Bestrebungen nach Denkmalehrungen des ersten jugoslawischen Königs an, die Mitte des Jahres 1925 auch Gesetzesform bekamen. Denn am 30. Juni 1925 verabschiedete die Nationalversammlung in Belgrad einstimmig das Gesetz über die Errichtung eines Denkmals für den verstorbenen König Peter I. Karađorđević. Angesichts der Tatsache, dass in der Zeitung *Jutro* bereits im Juli

1925 eine Skizze des Denkmals und eine Fotografie der figuralen Plastik für das künftige Denkmal veröffentlicht worden waren, ist anzunehmen, dass die Bestrebungen zur Errichtung des Denkmals für König Peter I. in Kranj schon vor Verabschiedung des genannten Gesetzes in der Belgrader Nationalversammlung begannen.

Um die Ausführung der Denkmalaufgabe kümmerte sich der Ausschuss zur Errichtung des Denkmals für seine Majestät König Peter den Großen Befreier. Die Anregung für das Denkmal kam wahrscheinlich aus den Reihen des liberal orientierten Bürgertums von Kranj. Diese Liberalen sahen im jugoslawischen Staat einen Schutz gegen den deutschen Druck. Mit dem Denkmal für König Peter I. wollten sie ihre projugoslawische unitaristische und zentralistische Ausrichtung beweisen, die im Gegensatz zu den autonomistischen Bestrebungen der katholischen Slowenischen Volkspartei stand. Ähnlich verhielten sich die Liberalen auch anlässlich der Verabschiedung der St. Veitsverfassung, als der Gemeinderat von Kranj als erster unter den slowenischen Städten Nikola Pašić zum Ehrenbürger ernannte.

Das Denkmal wurde im Park Zvezda zwischen dem Narodni dom und dem Gymnasium aufgestellt. Es stand in der Mitte einer grünen ovalen Erhebung und wurde aus Stahlbeton gebaut. Die Statue des Jünglings und das Relief waren aus Bronze, die Statue des Adlers an der Spitze des Denkmals aus Stein aus Nabrežina/Aurisina. Sie wurden vom akademischen Bildhauer Tine Kos (1894–1979) angefertigt. Die Bauarbeiten rund um das Denkmal wurden vom Bauunternehmen Josip Slavec durchgeführt.

Die ovale glatte Basis trug einen gegliederten Sockel in Kegelform, dessen Einfassung eine Aufschrift trug. Aus dem Sockel erhob sich ein hoher eckiger Obelisk (4,10 Meter). Auf der Frontseite des Obeliskens kniete die Bronzestatue eines Jünglings mit ausgebreiteten Armen, die symbolisch König Peter I. den Befreier verherrlichte. Über der Statue war ein Bronzemedailon am Obeliskens befestigt, mit einer Reliefdarstellung des Profils des Königs. Die Spitze des Obeliskens bildete ein Adler mit ausgestreckten Flügeln. Auf der Vorderseite des Adlers war reliefartig das Staatswappen ausgeführt. Die Gesamthöhe des Denkmals betrug 9 Meter.

Am Tag vor der Denkmalenthüllung war die Stadt festlich illuminiert und es gab einen Fackelzug und eine Festakademie im Narodni dom.

Die Denkmalenthüllung war von gesamtslowenischer Bedeutung. Rund 15.000 Personen nahmen teil, darunter viele angesehene Gäste. Einige Vereine kamen massenhaft, andere sandten nur einige Vertreter. Der Ausschuss zur Errichtung des Denkmals für König Peter I. machte einen detaillierten Plan über die Anordnung der Vereine und Korporationen, der Kinder und Frauen, der Fahnen und Standarten auf dem Festplatz vor dem Narodni dom. Bei der Enthüllung waren auch König Alexander I. und Königin Maria anwesend, die durch eine besondere Deputation vom Vorbereitungsausschuss zur Errichtung des Denkmals für König Peter I. in Kranj eingeladen worden waren. Die Festredner waren der Bürgermeister von Kranj Ciril Pirc und der Fabrikant Makso Fock. Während der Kranzniederlegung kam es zu einem Zwischenfall mit Vertretern der Orjuna (diese Organisation war einen Monat vor der Denkmalenthüllung nach einer bewaffneten Auseinandersetzung mit der Polizei im Verwaltungsgebiet Ljubljana aufgelöst und ihr öffentliches Auftreten verboten worden). Nach dem feierlichen Defilee der Vereine an der Königstribüne und dem Denkmal vorbei begab sich das Königspaar zu seiner Sommerresidenz nach Bled. Die Stadtgemeinde bereitete für die geladenen Gäste, die Vertreter der zivilen und militärischen Behörden, der verschiedenen Korporationen und Organisationen einen Imbiss im oberen Saal des Narodni dom vor. In allen Räumen des Narodni dom und auch davor fand ein Volksfest statt. Auch eine Tombola wurde veranstaltet. Mit Befehl des Königs wurden alle Mitglieder des Ausschusses zur Errichtung des Denkmals für König Peter I. den Befreier in Kranj ausgezeichnet.

In den darauf folgenden Jahren wurden in Slowenien noch einige weitere dynastische Denkmäler errichtet, überwiegend für König Alexander. Im Jahr 1941 wurden die jugoslawischen dynastischen Denkmäler von den italienischen und deutschen Besatzern vernichtet.

Schlagwörter: Kranj/Krainburg, 20. Jahrhundert, Dynastie Karađorđević, Denkmäler

Katja Čeč

»Prej ni dobro, dokler ne začne teči.«

Zgodba o nečednostih med 47-letnim Antonom Butaro in 13-letno Amalijo Slatnar

UDK 176
343.62

Družina Slatnar iz Vrbe na Gorenjskem je, tako kot mnoge druge, na začetku dvajsetega stoletja poizkusila svojo srečo čez lužo, v Ameriki. Odšli so v upanju na boljše življenje, bogastvo ali karkoli je že novi svet ponujal.² V Ameriki so se Slatnarjevi naselili v kraju Akron blizu Clevelanda v zvezni državi Ohio, kot eni prvih Slovencev tam sploh. »Sem so prišli prvi Slovenci pred 3 leti, namreč V. Žurc, F. Slatnar, F. Pucl in J. Žgajnar.«³ Oče Franc, ki je v Akronu delal v tovarni, je le s težavo preživel veliko družino: ženo Barbaro (rojeno Dornik, vdovo Osolin), hčere Amalijo, Barbaro, Marico in Cilko ter Barbarinega sina iz prvega zakona Franceta Osolina. Da bi si izboljšali finančni položaj, so Slatnarjevi na »hrano in stanovanje« jemali tudi svoje (pretežno slovenske) sodelavce. V njihovi hiši jih je bilo vedno kakšnih petnajst.

Eden izmed njih je bil tudi Anton Butara (rojen 9. junija 1862) iz Cerkelj na Dolenjskem, ki se je bil v Ameriko odpravil že leta 1892. Kaj je delal v Ameriki in v katerih krajih je bil, ni mogoče ugotoviti. A po poldrugem desetletju bivanja v Ameriki (verjetno 1907) je po naključju spoznal Franca Slatnarja in se zaposlil v istem podjetju v Akronu v bližini Clevelanda, kjer se je skoncentrirala močna slovenska skupnost.⁴ V novem okolju se je počutil zelo, in kot se je kasneje izkazalo na trenutke celo nekoliko preveč, domače. V družini Slatnar so ga imeli za svojega. Franc Slatnar ga je cenil

kot pridnega delavca, Barbari Slatnar pa je bil všeč, ker je bil izjemno pobožen – in ker je bil prijazen do njenih hčera, še zlasti do njene najstarejše hčere Amalije (rojene 7. julija 1896).

Julija 1909 se je družina Slatnar odločila, da se vrne v domovino. Vzrok za odhod je bilo vse slabše zdravstveno stanje Barbarinega sina iz prvega zakona Franceta (Osolina), ki mu je onesnaženi akronski zrak že močno stregel po življenju. (Če si predstavljamo izredno umazanost ameriških industrijskih mest na prelomu stoletja, je bil nasvet zdravnika, naj zapustijo to mesto, več kot upravičen). »Butara se je istotako odločil v domovino, češ da je že Amerike sit in da pojde z nami.«

Antonove odločitve so bili Slatnarjevi zelo veseli. Butara je Barbari celo darežljivo posodil nekaj denarja za na pot. Po vrnitvi v domovino je Anton Slatnarjeve pospremil do Vrbe, kjer je svoje posojilo dobil nazaj. Zatem se je odpravil v rodne Cerklje, a doma je ostal le kakšne tri tedne. Od tam se je naprej odpravil v Ljubljano in se začasno nastanil pri sestri Barbare Slatnar. V deželnem glavnem mestu si je nato zaman poskušal najti primerno delo, navkljub trudu, za katerega je trdil, da ga je vložil v iskanje. Ko je 21. septembra 1909 umrla Slatnarjeva komaj petletna hči Marica, se je Anton skupaj z Barbarino sestro udeležil pogreba v Vrbi. »Ostal je pri tej priliki kake 3 dni pri nas«. Med kratkim bivanjem tam se je z Barbaro dogovoril, da se bo – dokler ne najde primerne službe – preselil k Slatnarjevim na Vrbo in jim pomagal pri zidarskih delih. Čez dober teden – na začetku oktobra 1909 – se je Butara iz Ljubljane vrnil na Vrbo in spet postal »prisvojeni član« Slatnarjeve družine.

Antonovo obnašanje na Vrbi ni bilo čisto nič drugačno kot v Ameriki. Bil je priden, dober delavec, izjemno pobožen (kar naprej je molil) in prijazen do vseh. Še

¹ Pričujoči prispevek temelji na kazenskem spisu Deželnega sodišča v Ljubljani, ki ga hrani Arhiv Slovenije. ARS, AS 307, Deželno sodišče Ljubljana, Kazenski spisi za leto 1910, AŠ IX., Vr. IX 24/1910, Anton Butara in Amalija Slatnar.

² Marjan Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. Ljubljana 1998, str. 32; na splošno o izseljevanju v Ameriko glej tudi: Walter Nugent, *Crossings: The great transatlantic migrations, 1870-1914*. Bloomington and Indianapolis 1995.

³ Jurij M. Trunk, *Amerika in Amerikanci*. Celovec 1912, str. 510.

⁴ Prim.: Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike*, str. 264.

posebej veliko mero prijaznosti je naklonil najstarejši Slatnarjevi hčeri Amaliji, ki je tik pred vrnitvijo v domovino dopolnila trinajst let. Njegova pretirana prijaznost do Amalije je vzbudila pozornost matere Barbare, ki v Ameriki nikoli ni »zapazila ničesar sumljivega niti pri Butari niti pri hčerki Amaliji«. Sladkarije in denar v Amalijinih žepih so bili indikator, ki ji je dal misliti. »Na moje vprašanje od kod da ima denar, ni dala nobenega odgovora. Opazovala sem tudi, da Butara, odkar je bil sedaj na Vrbi, z Amalijo nenavadno ljubeznivo postopa in da ji daje večkrat pijačo, bodisi vino, pivo ali tudi žganje. Ko sem Butaro pokarala, zakaj daje otroku pijačo, je kar odvrnil 'saj mu vi nič ne date'. Barbara se z Antonovim razvajanjem Amalije ni strinjala, vendar v njem ni videla, ali pa morda le ni želela videti, ničesar sumljivega. »Hčerka je bila vedno v vsakem oziru poštena in odkritosrčna in nisem niti iz njenega obnašanja, niti iz njenega govorjenja mogla ničesar sumiti.« Tudi Antona je neizmerno cenila. Bil je priden, ustrezljiv in lepega vedenja. »Do Butare sem imela popolno zaupanje, ker je bil izredno pobožen in je ob svojem prostem času skoraj zmeraj molil.« In – kot ob odhodu iz Amerike – ji je bil vedno pripravljen priskočiti na pomoč z denarnimi posojili, pač rad se je vsestransko razdajal. Nazadnje ji je posodil 100 K 2. decembra 1909.

Bolj pa je pretirana Antonova prijaznost do Amalije zbudila v oči Franca Slatnarja. Po glavi se mu je motalo eno samo vprašanje: le zakaj se Anton nenehno potika okoli njegove hčere Amalije? Kot je povedal v svojem pričanju (3. 1. 1910), se je odločil, da bo Antona in Amalijo imel na očeh. »Ker sem meseca novembra in decembra opazoval, da Butara lazi nekako sumljivo za mojo hčerko Amalijo, sem jel paziti na oba.« In kot prava zaščitniška osebnost, ki pač mora obvarovati mlado, nedolžno dekletce pred vsem zlom tega sveta, »hčerka Amalija je bila vedno v vsakem oziru poštena in jo je gotovo izpridil šele Butara,« se je odločil stvari priti do dna. Tako je pripravil pravo malo zasedo in na dan 3. decembra 1909 našel svojevrstno zanimiv prizor v sobi, kjer je imel pri njem zaposleni Anton shranjene obleke. Ta v sobi namreč ni bil osamljen, temveč v družbi Slatnarjeve hčere, ljube mlade Amalije:

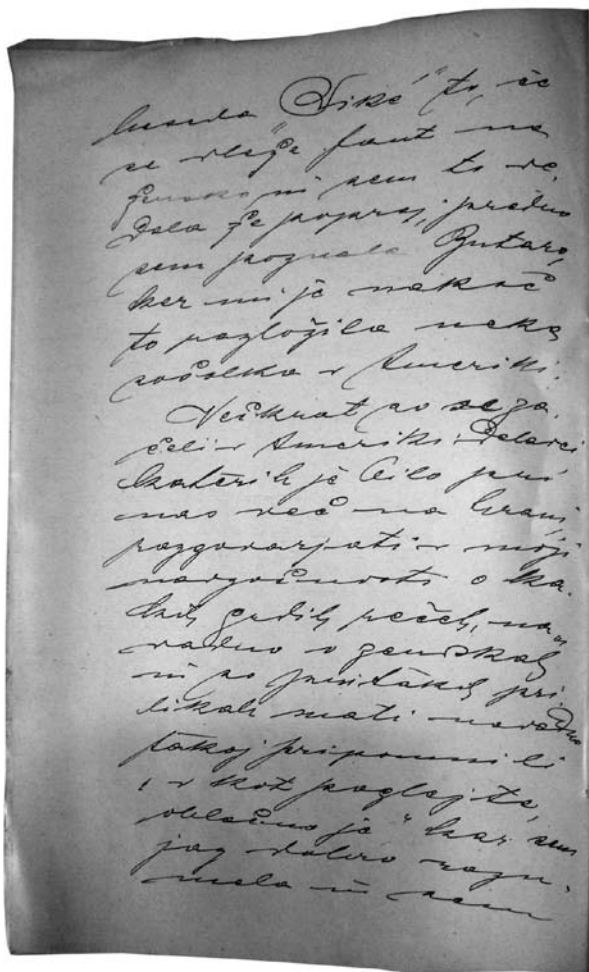
»Pri mojem vstopu sta bila oba stoječa in zelo prestrašena. Butara je imel spredaj odpete hlače in levo hlačnico na zgornji strani mokro oz. pomazano z semenom.« Tudi na tleh naj bi bilo videti madeže od sperme. Butara je kasneje sicer trdil, da se je preoblačil, ker da si je zmočil hlače pri delu, a za očeta Slatnarja ni bilo nobenega dvoma več. »Bilo mi je takoj jasno, da je imel Butara z Amalijo spolno opraviti, zaradi česar sem spodil Amalijo v drugo sobo.«

Prestrašena Amalija je očetu priznala, da ji je Butara »porival svoj trdi ud v nago zadnjico« in da je tako »delal

Naslovna stran pričevanja obdolenega Antona Butare
(Arhiv Republike Slovenije)

z njo že večkrat in tudi od spredaj.« »Na moje spraševanje če ji je od spredaj porival kdaj svoj ud v sramnico je Amalija priznala, da je to storil 'enmal' in je zatrjevala, da jo je večkrat od zadaj, kakor od spredaj.« Prav tako mu je povedala, da je o stvari molčala, ker ji je Butara grozil, »da jo bode kar ubil, če bode kaj povedala.«

Amalijina izpoved je očeta pretresla. Kako tudi ne. V veliki razburjenosti se je odločil, da bo skrunilca svoje hčere pognal od doma in ga ovadil žandarmeriji. A jezo in razburjenost je kmalu prekril strah pred veliko sramoto. Le kaj bodo govorili ljudje, če se zadeva razve? In kaj bo to pomenilo za mlado Amalijo? Bodo njene možnosti za spodobno življenje izničene? Franc Slatnar je popustil prigovarjanju drage žene Barbare in pastorka Franceta (Osolina), ki je hudo bolan ležal v domači hiši. Barbara je moža rotila, »naj zadeve nikar za sedaj ne naznani in to radi tega, ker je ležal moj sin France na smrtni postelji in ker sem se bala sramote.« (Tako je pričala na zaslišanju 4. 1. 1910). Materi je pritegnil tudi sin iz prvega zakona France (Osolin), ki je na smrt bolan ležal v domači hiši. Zaradi strahu pred sramoto so se Slatnarjevi odločili, da bodo neljubo zadevo poskušali

Stran iz pričevanja mlade Amalije Slatnar, kjer razloži, kaj po njenem prepričanju pomeni beseda "dike"
(Arhiv Republike Slovenije)

premagati s pozabo, čas namreč celi vse rane. »Ker je Slatnar nato omenil, da naj ostane to vse tiho in da naj ostanem še pri njih, sem res še ostal, a od takrat z Amalijo nisem imel nobenkrat ničesar več opraviti.« Anton Butara je tako še naprej ostal pri Slatnarjevih, ki so tokrat bolj kot prej pazili na svojo hčer. A čez nekaj mesecev, neposredno po smrti Barbarinega sina Franceta (Osolina), so se odločili drugače. Ko je Barbara o zadevi povedala sinu Mihi, ki je iz Maribora prišel na pogreb svojega brata, je padla odločitev o ovadbi Antona Butare. »Moj sin Miha Osolin (iz Barbarinega prvega zakona), ki je sedaj v Mariboru, ne ve iz lastnega o zadevi ničesar in je prišel na Vrbo samo k pogrebu svojega brata Franceta. Pri tej priliki je Miha Osolin o tej zadevi zvedel ter to ovadil orožnikom, ko sem mu jaz rekla, naj le ovadi. Butara ima dobiti še 100 K ki mi jih je posodil 2. 12. 1909.«

Orožniki so stopili v akcijo in Butaro nemudoma aretirali. Aretacija se je zgodila 31. 12. 1909, isti dan je bil tudi zaslišan. Preiskovalni sodnik je po zaslišanju zanj odredil preiskovalni zapor. Čez mesec in pol se je pred

deželnim sodiščem v Ljubljani za zaprtimi vrati odvila sodna obravnava (12. 2. 1910), ki ni zgolj potrdila navedb iz ovadbe, ampak je pokazala, da je Butara v Vrbi zgolj nadaljeval s staro prakso, s katero je začel že v Ameriki.

Na prvi pogled je imelo sodišče lahko delo. Nedvomno je šlo za dejanje oskrumbe osebe pod štirinajstim letom starosti, za katerega je člen 128 kazenskega zakonika predvideval kazen od »enega do pet let, pri jako obteževavnih okolšinah pa do deset let« težke ječe.⁵ Toda v izjavah obdolženca in žrtve je sodišče našlo vrsto olajševalnih okoliščin, ki so govorile v prid Antonu.

Anton je med zaslišanjem ves čas trdil, da ga je k spolnosti nagovarjala Amalija. »Ko sem bil že skori okrog 1 leto pri Slatnarjevih, me je jela takrat 12 letna Slatnarjeva hčerka Amalija nekoč nagovarjati naj jo 'fukam'. Rabila je zato angleški izraz in sicer besedo dike.« Trdil je, da je sprva Amalijo podil od sebe in jo celo okaral, da ne sme tako govoriti, češ da se ne spodobi. Potem pa da se je njenemu nagovarjanju vendarle vdal. Ko ga je deklica nekega dne čakala za hišo, kjer je stanoval, jo je povabil v hišo, tam pa se je Amalija »ulegla ter dvignila krilo«. On se je »ulegel na njo ter ji porival svoj trdi ud med naga stegna pri spolovilih«. Pred odhodom iz Amerike je na ta način tešil svojo spolno slo »kake desetkrat«. »Pri takih prilikah mi je včasih iz uda teklo, včasih pa ne.« Toda, kot je odločno poudaril na zaslišanju, Amaliji ni nikoli vtaknil svojega uda v nožnico. »V spolovila sama ji uda nisem nikdar porinil in sicer zaradi tega ne, ker tega nisem hotel storiti.«

Ameriške mesene igre med Antonom in Amalijo so se nadaljevale po vrnitvi v domovino. Ko je oktobra 1909 prišel za zidarja v Slatnarjevo hišo v Vrbo na Gorenjskem, naj bi ga Amalija spet začela nagovarjati k nečistim dejanjem. »Me je Amalija Slatnar, ko sva bila sama doma, zopet vabila češ, naj jo 'fukam'.« In kaj je ubogi Anton hotel drugega, kot da ji je zopet ustregel. »Pri tej priliki sem se res zopet ulegel na Amalijo ter ji porival svoj ud med noge.« V slabih dveh mesecih svojega bivanja pri Slatnarjevih v Vrbi je to storil približno desetkrat, vse dokler »me ni [...] oče Amalije, Franc Slatnar, doma v sobi zasačil, ko sva bila z dekletom sama in sem imel jaz odpete hlače.« »Kakor sem pri prvem zaslišanju priznal, sem porival svoj ud pri Amaliji v vsem skupaj kake 20-krat in sicer kake 10-krat v Ameriki, kake 10-

⁵ §. 128 KZ je določal: »Kdor dečka ali dekle spod štirinajstih let, ali osebo, ko se brani ne more ali pa ne zave, ne tako, kakor §. 127 v misel jemlje, temuč kako drugači spolno rabi, da bi svojemu pohotu ugodil, doprinese, kadar to djanje ni hudodelstvo v §. 129 čerk. b) povedano, hudodelstvo oskrumbe in naj se kaznuje s težko ječo od enega do pet let, pri jako obteževavnih okolšinah pa do deset, in če nastopi kak v §. 126 omenjenih nasledkov, do dvajset let.«

krat na Vrbi. Storil sem to takrat, kadar se mi je Amalija nastavljala in iz lastnega nagiba ulegla ter sem ji porival včasih od zadaj, včasih od spredaj in včasih tudi stoje, kakor se je pač ona pripravila.« Anton je ob vztrajnem ponavljanju, češ da se mu je Amalija »nastavljala«, v zagovoru navrgel še druge »olajševalne okoliščine«. Ena izmed njih je bila izgovarjanje na zmanjšano prištevnost zaradi pijanosti. »Pri takih prilikah sem bil navadno nekoliko vinjen oziroma od pijače omoten. Včasih se je pa to zgodilo, ko sem bil popolnoma trezen.« Predvsem pa je zanikal to, da bi Amaliji porival prst(e) ali svoj ud v vagino. »Pošlatal sem Amalijo vsega skupaj z roko po nagem med nogami kake 5-krat in to navadno spredaj, če je šla mimo mene. Prsta Amaliji nisem nikdar porival v sramnico in, kakor sem trdil pri zadnjem zaslišanju, tudi uda ne.« »Če ima Amalija deviško mreno pretrgano si jo je gotovo sama pretrgala, ker jaz odločno vztrajam pri tem, da ji nisem nikdar porinil niti prsta niti uda v sramnico.«

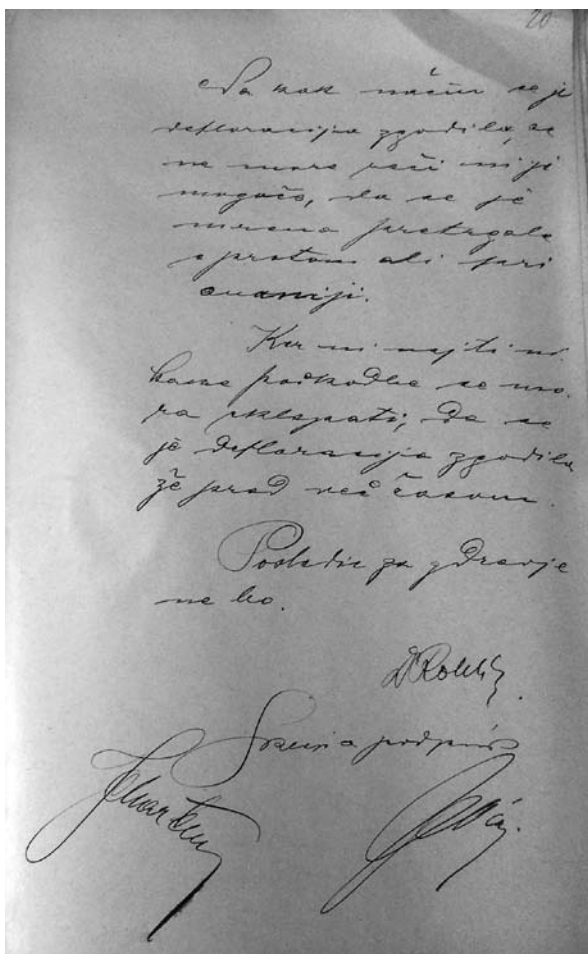
Čeprav se je Anton poskušal prikazati kot pasivni udeleženec v dogajanju, je Amalijino pričanje njegove trditve postavilo pod velik vprašaj. Dekle je 4. 1. 1910 na zaslišanju nedvoumno povedalo, da jo je v spolnost uvedel Butara. »Poprej o takih stvareh, kakor je počenjal z menoj Butara, nisem nič vedela in me je naučil vse to šele Butara in jaz proti njemu nisem nobenkrat o kakih takih rečeh govorila. Vem, da pomeni beseda 'dike' to, če se uleže fant na žensko in sem to vedela že poprej, predno sem poznala Butaro, ker mi je nekoč to razložila neka sošolka v Ameriki.« Anton naj bi jo začel otipavati kmalu zatem, ko se je v Akronu nastanil pri Slatnarjevih. Deklica se je nadlegovanja sprva branila in Antona nameravala zatožiti materi, toda kmalu se je pač vdala v usodo. Prepričali so jo Antonovi argumenti, češ da je njuno početje povsem normalno (»vsi tako delajo«), zlasti pa strah pred reakcijo matere in očeta.⁶ »Ko sem nekoč bila sama v sobi, s takrat 3 letno sestro, je prišel tudi Butara v sobo ter me je tudi pri tej priliki jel tipati in me je nato vrgel na posteljo tako, da sem ležala s trebuhom na postelji, mi privzdignil krila, odpel svoje hlače ter mi jel svoj trdi ud porivati od zadaj med noge.« »Ko me je vrgel na posteljo, sem zavpila, a ker mi je obljubil sladkor in denar, sem utihnila in se nisem nič branila. Če sem postala kaj mokra ne vem.«

Iz njenih izjav je bil jasno, da ji je Butara porival prst v nožnico in se trudil penetrirati. »Kmalu po tem mi je pri drugi priliki Butara jel porivati prst v sramnico in je

⁶ Tudi če bi se opogumila in materi povedala, je vprašanje, kako bi mati reagirala. V veljavi je namreč bila nekakšna neformalna »zarota molka«, po kateri se o spolnosti ne govori. Prim.: Polajnar, »Pfu! To je gerdo!« K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva, Celje 2008, str. 13.

Naslovna stran pričevanja zaščitniškega očeta Franca Slatnarja (Arhiv Republike Slovenije)

to pozneje storil še večkrat, vsega skupaj v Ameriki kake 10-krat, doma na Vrbi pa kake trikrat. Prst mi je porival precej globoko in me je prvokrat malo bolelo, pozneje pa nisem čutila bolečin. Da bi bila postala tedaj krvava, nisem zapazila.« Iz Amalijinega pričanja je postalo jasno, da si je Butara vztrajno prizadeval za, očitno izmuzljivo, penetracijo. »Ko je skušal ud poriniti v sramnico, me je vsakokrat bolelo ter sem to Butari vsakokrat takoj povedala, na kar je odnehal siliti z udom.« Da bi omilil Amalijino bolečino, je posegel po dokaj nenavadnih metodah. Penis si je mazal z vodo in slino in celo z milnico. »Na Vrbi si je Butara pomočil svoj trdi ud z žajfenco in je tudi mene po sramnici z žajfenco pomočil. Na moje vprašanje, zakaj to dela je rekel, da bode ud šel lažje noter.« A ti nerodni poskusi niso obrodili sadov, čeprav je zdravniška preiskava (3. 1. 1910) ugotovila, da je Butara obdarjen z udom povsem normalne velikosti (dolžina njegovega penisa je bila 10 in obseg 9 cm). »Ko sem pri takih prilikah težila, da me boli, je navadno rekel, pa se kar obrni, kar sem tudi naredila in me je potem porival od zadaj med noge in mi skušal priti tudi v črevo, česar pa ni mogel storiti, ker je bil ud prevelik.«

Zadnja stran zdravniškega izvida z ugotovitvijo, da se je Amalijina deviška kožica pretrgala že pred časom (Arhiv Republike Slovenije)

Neuspešne penetracije je nadomestil s porivanjem svojega uda med Amalijina stegna. »Velikokrat mi je porival Butara ud, ko sva oba stala od zadaj med noge. Kolikokrat se je to godilo, ne morem reči, prav za prav me je na Vrbi porival od zadaj skoro vsak dan, v Ameriki pa ne tolikokrat. Včasih se je to zgodilo na dan po dvakrat in je pri takih prilikah Butara trdil, da prej ni dobro, dokler ne začne teči.« Amalija ni znala povedati, ali mu je uspelo penetrirati, jasno pa je povedala, da je vedno, tako v Ameriki, kot na Vrbi prišlo do izliva semena. »Če in koliko je prišel z udom v sramnico, ne morem reči. Mokro me je pri vsaki taki priliki naredil in mi je dal vsakokrat kako cunjjo, da sem se obrisala.«

Toda zaradi nekaterih delikatnih Amalijinih izjav, se je sodišče nagnilo na stran trditev obdolženca, češ da je bila iniciatorica njunih spolnih igravic pravzaprav Amalija in ne Anton. Odločilnega pomena je bilo njeno priznanje, da se je v Ameriki večkrat samozadovoljeva-

la.⁷ »V Ameriki sem si kake štirikrat porivala sama prst v sramnico zato, da me je ščegetalo. Pri eni taki priliki sem si porinila v sramnico denar 'cent'.« V Amalijinem priznanju je sodišče videlo argument v prid Antonovim trditvam, češ da ji ni nikoli porival prsta v nožnico ali penetriral. Zdravnik, ki je pregledal Antona in Amalijo (3. 1. 1910), je v poročilu ugotavljal: »Če je mogoče, da je spravi preiskovani svoj penis v vagino Amalije Slatnar, o tem se izvedenec ne more izjaviti kljub preiskavi obeh.« Toda hkrati je poudaril, »češ da v njeno spolovilo spolni ud odraslega moškega nikdar ni prišel in ni mogel prodreti«. Je pa nedvoumno ugotovil, da je »vhod v nožnico odprt in da deviška mrena manjka«. »Odprtina nožnice je odprta za toliko, da bi se mogel poriniti v njo palec odraslega moža.« Ker pa pri pregledu Amalije ni našel poškodb ali krvnih podpludb (»niti na danki«), je zdravnik prišel do logičnega sklepa: »Ker manjka deviška mrena, je preiskovana deflorirana. Na kak način pa se je defloracija zgodila, se ne more reči, in je mogoče, da se je mrena pretrgala s prstom ali pri onaniji. Ker ni najti nobene poškodbe se mora sklepati, da se je defloracija zgodila že pred časom. Posledic za zdravje ne bo.«

Zdravniško mnenje je pritrjevalo zgodbi Antona Butare. Tudi sodnikom so se zdele navedbe obdolženca bolj verjetne kot Amalijine. Sodišče je ugotovilo, da se Butara z Amalijo, »katere starost je poznal«, ni želel »spolno združevati«, da pa jo je zlorabljal tako, »da ji je vtikal svoj razdraženi spolni ud med stegni in jo tipal po spolovilu. To je nadaljeval tudi potem, ko se je s Slatnarjevimi iz Amerike preselil na Vrbo.« Čeprav je bilo iz Amalijinega pričevanja povsem jasno razvidno, da je Butara poskušal z njo spolno občevati, se sodišču dekletove trditve niso zdele prav verjetne. Nasprotno. Sodišče je bilo prepričano, da se je dekle v Ameriki očitno spridilo.⁸ (O spridenosti svoje hčerke na koncu ni dvomila niti Amalijina lastna mati, Barbara). Vse našte-to je pripeljalo do tega, da je sodišče Antona Butaro sicer obsodilo zaradi hudodelstva oskrumbe, toda pri tem je širokogrudno upoštevalo vse »olajševalne okoliščine«. Čeprav je člen 128 kazenskega zakonika predvideval zaporno kazen od enega do petih let zopora, je sodišče Butari prisodilo le »šest mesecev težke ječe, dopolnjene z jednim postom in trdim ležiščem vsakih štirinajst dni«. Sedel je od konca glavne obravnave, ki se je dogodila 12. februarja, do 12. avgusta 1910, kot je razvidno iz njegove odpustnice, s katero se primer zaključuje.

⁷ Priznanje, da se je samozadovoljevala, je pomembno znižalo verodostojnost Amalijinih izjav, kajti onanija je pomenila odklonsko vedenje z nepredvidljivimi posledicami. Prim.: Polajnar, »Pfu! To je gerdo!«, str. 71-93.

⁸ Mnenje je očitno izhajalo iz protiameriškega razpoloženja, ki je bilo prisotno v tedanji javnosti. Prim.: Ksenija Šabec, Homo europeus; Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope, Ljubljana 2006.

Predstavljeni primer lepo ilustrira odnos do pedofilije na začetku 20. stoletja.⁹ V času, ko je bila spolnost še vedno nekakšen tabu,¹⁰ je bila družba na moč tolerantna do hudodelstva »oskrumbe« otrok. (Katero »seksualno ali neseksualno vedenje ima posameznik za normalno ali nenormalno« je vedno »produkt zgodovinskega razvoja, ne produkt univerzalnega zakona«).¹¹ Iz tega in drugih (sodnih) primerov¹² izhaja želja vpletenih (staršev žrtev), da bi zadevo pometli pod preprogo. Starši otrok se bojijo »sramote«, ki bi lahko njihovega otroka ali družino kot celoto doletela, če bi se izvedelo za dogodek. In prav ta dostojnost, ta brezmadežna zunanja podoba družinske celice na določenem položaju, ki mora ostati nedotaknjena, je pomenila določena odrekanja, pa čeprav za ceno neizrečene in nedosojene pravične kazni.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):
AS 307, Deželno sodišče Ljubljana, kazenski spisi za leto 1910: AŠ IX, Vr. IX 24/1910.

Literatura

Drnovšek, Marjan: *Usodna privlačnost Amerike.*

Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom. Ljubljana : Nova revija, 1998.

Elias, Norbert: *O procesu civiliziranja. Sociogenetske in psihogenetske raziskave, 1. knjiga.* Ljubljana : *cf, 2000.

Kanduč, Zoran; Korošec, Damjan; Bošnjak Marko:

Spolnost, nasilje in pravo. Ljubljana : Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Urad za žensko politiko, 1998.

Mosse, George L.: *Nacionalizem in seksualnost.*

Morala srednjih razredov in spolne norme v moderni Evropi. Ljubljana : *cf, 2005.

Nugent, Walter: *Crossings. The great transatlantic migrations, 1870-1914.* Bloomington, Indianapolis : Indiana University, 1995.

Polajnar, Janez: »Pfuj! To je gerdo!« *K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva.* Celje : Zgodovinsko društvo Celje, 2008.

Stergar, Rok: O posilni nečistosti, oskrumbi in družih velikih nesramnostih. *Kronika*, let. 43 (1995), št. 1-2, str. 74-91.

Šabec, Ksenija: *Homo europeus. Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope.* Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2006.

Trunk, Jurij Matej: *Amerika in Amerikanci.* Celovec : Samozaložba, 1912.

⁹ Večje zanimanje javnosti za tovrstne primere se je pojavilo šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Prim.: Zoran Kanduč, Damjan Korošec, Marko Bošnjak, *Spolnost, nasilje in pravo.* Ljubljana 1998, str. 107.

¹⁰ Norbert Elias, *O procesu civiliziranja. Sociogenetske in psihogenetske raziskave.* Ljubljana 2000, prvi zvezek, str. 316 sl; prim. tudi: Polajnar, »Pfuj! To je gerdo!«, 2008.

¹¹ George L. Mosse, *Nacionalizem in seksualnost. Morala srednjih razredov in spolne norme v moderni Evropi,* Ljubljana 2005, str. 11.

¹² Prim.: Rok Stergar, *O posilni nečistosti, oskrumbi in družih velikih nesramnostih,* v: *Kronika* 1995/1-2, str. 74-75.

Bilance celjske: 1457–1513

Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513. (Ur.) Matjaž Bizjak, Aleksander Žižek. Celje: Zgodovinski arhiv; Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010. 164 strani.

Eden najbolj izstopajočih vtisov o celjski zgodovini je gotovo ta, da z umorom zadnjega celjskega grofa oziroma kneza leta 1456 nad Celje pade mrak. Vtis je popolnoma napačen, nakazujeta z izdajo pomembnega vira za celjsko zgodovino dva uveljavljena in tudi že z najvišjimi slovenskimi priznanji nagrajena zgodovinarja Matjaž Bizjak in Aleksander Žižek. Zmotna mračna podoba Celja je zrasla predvsem na zgodovinsko-mitoloških zelnikih, ki so se napajali izključno s perspektive mogočnikov z gradu, ne pa s perspektive mesta v njegovi senci. Matador domačega celjskega zgodovinopisja Žižek nam je s svojimi objavami v zadnjih letih to že večkrat jasno namignil, tokrat pa je sodelovanje in izdatni doprinos mojstra srednjeveškega računovodstva Bizjaka na svetlo – seveda ob založniški podpori inštitucij, kjer si plodna pisca služita kruh – pripeljalo knjižno izdajo, ki v podobo tega mračnega Celja na pragu novega veka prižiga novo luč.

Napačnega vtisa o koncu slavne celjske zgodovine z umorom Ulrika II. se je (in bo) pravzaprav tudi zelo težko znebiti, saj je močno ukoreninjen predvsem zato, ker ljudska mašinerija sprotnih recikliranj mitologiziranih in dramatisiranih zgodb celjskih mogočnikov – posebej v Celju in njegovi okolici – zlahka pregazi še tako imenitne objave s polja zgodovinopisja. Stroka v konstruiranju podob z ljudsko domišljijo težko tekmuje. Jasno je, da je veliko lažje iz zgodovine pograbit prilizljubljene in dramatičnih vsebin polne interpretacije v obliki zgodb, kot pa poseči po virih, ki naj bi te interpretacije postavili v stvarnejšo historično utemeljeno pripoved. Po drugi strani pa tudi virov, ki bi bili predstavljeni v strokovno utemeljeni formi in bi odprli nove poglede s strani vznožja gradu do sedaj tudi ni bilo prav mnogo, morda pa tudi niso bili tako pri roki. Odslej se utegne situacija vsaj malce popraviti. Četudi se razmere in pogledi na celjsko poznosrednjeveško zgodovino prav gotovo (še) ne bodo spremenili, bo imela zainteresirana publika z novo edicijo vira odslej vsaj eno od orodij več, s katerim si bo lahko pomagala do konstrukcije stvarnejše podobe tedanjega mesta ob Savinji.

Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513 je kritična izdaja istega vira, ki ga hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu. Kot namiguje že naslov poročila o knjigi gre za nekakšne poznosrednjeveške celjske mestne bilance, staro in enostavno obliko zbira letnih zaključnih računov, preko katerih skozi sistem dohodkov in izdatkov sledimo poslovanju, posredno pa lahko razkrivamo tudi organizacijo in sisteme upravnih struktur tedanjega Celja. Računske knjige so pravzaprav eden redkih virov, na podlagi katerih je preučevalcem starejše zgodovine omogočeno bolj poglobljeno raziskovanje. Podatki ohranjeni v tovrstnih virih namreč omogočajo kvantitativne kot tudi po različnih področjih kvalitativno usmerjene raziskave. Poleg tega pa, ker gre za serijski vir, ki se je ohranil na več geografsko različnih območjih, so računске knjige prav tisti vir, ki nudi velik potencial razvijajočemu zgodovinopisju gledanemu skozi trend primerjalnih raziskav. Izdaja celjske računске knjige se bo prav v tem pogledu gotovo izkazala kot nadvse dobrodošel vir.

Pred sabo imamo torej gotovo enega od temeljnih virov za celjsko zgodovino, ki lahko prinese novosti in spoznanja tako resnim raziskovalcem kot tudi malikovalcem in častilcem zgodovine mesta ob Savinji. Navajanje, kaj prinaša izdaja po vsebini, bi utegnilo to poročilo preoblikovati v naštevaje. Le urno navedimo, da iz številnih postavk npr. izvemo, koliko je mesto plačevalo mestnemu pisarju, mežnarju za zvonjenje, slu,

puškarskemu mojstru, predvsem pa raznim rokodelcem, ki so imeli v mestu kar nekaj posla. Kar znatni in pogosti zneski so bili vezani predvsem na obnovo in utrjevanje mesta, ki je bilo posledica tako strahu kot realne ogroženosti v turbulentnih časih turških vpadov. Iz vsebine izvemo tudi, kdaj je Celje obiskal cesar Friderik III., koliko je mesto stal obisk, pogostitev ... Po drugi strani pa letne bilance naštevajo tudi mestne prihodke. Celje je svojo mestno blagajno tedaj polnilo predvsem s pobiranjem glob, raznih davkov, skladiščnin, mostnin, pristojbin za sejme ...

Skratka, celjska računska knjiga nam prinaša precej novega, kar utegne postati dobro sprejeta pomoč pri rekonstruiranju in interpretiranju prav tistega obdobja celjske zgodovine, ki je bilo doslej najbolj obremenjeno pod težo zgodovinskih molkov. Posebej zgodovinarji medievisti, ki imajo opravka z naplavinami zgodovine,

se kritične edicije tega zgodovinskega vira gotovo veselijo. Prav knjižne izdaje virov ostajajo ob hiperprodukciji različnih zgodovinskih monografij danes pogosto neupravičeno v senci drugih založniških podvigov, njihovo poslanstvo »zgolj« pomagala pa je prav gotovo premalo cenjeno. Vse redkejši so zgodovinarji, ki se v to spuščajo, saj se gotovo zavedajo, da je posel izdaje takšnega vira nadvse mukotrpno in zamudno delo, ki ga kvalitetno lahko opravi le nekdo, ki je hkrati večš poglobljene in kompleksne zgodovinopisne analize. Dovolj bo že, če le prelistamo imensko in stvarno kazalo ob koncu knjige in pomislimo na številne razvozlane in prevedene transkripcije ter pomensko razložene razlage predmetov, poklicev, nazivov, zemljepisnih gesel ... Zato je še toliko bolj prav, da med ocenami novih del z naših knjižnih polic najdejo svoje izpostavljeno mesto tudi tovrstne izdaje.

Borut Batagelj

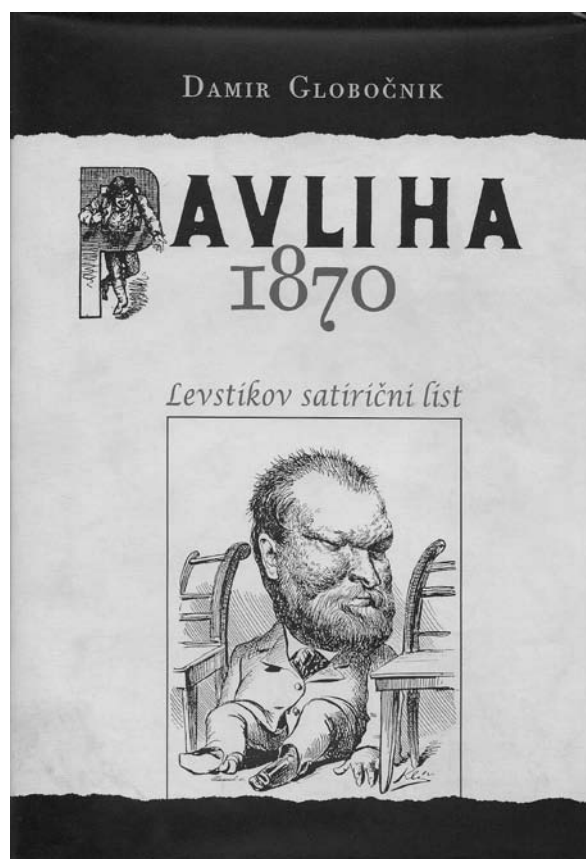
Pavliha pod Slovenci

Damir Globočnik, *Pavliha 1870. Levstikov satirični list*. Ljubljana: Slovenska matica, 2010. 240 strani.

Opus Damirja Globočnika, ki učinkovito združuje svoj osnovni »poklic« umetnostnega zgodovinarja z ljubeznijo in naklonjenostjo do zgodovine, je izjemno obsežen. Tudi na straneh te revije je že nekajkrat objavljaval svoje prispevke s področja zgodovine in umetnostne zgodovine, v rubriki, namenjeni predstavitev književnih del, pa smo bralcem približali nekaj njegovih študij, v katerih sistematično odstira zlasti zgodovino in pomen politične karikature ter satiričnih listov na Slovenskem.

To pot nas seznanja s kratkim življenjem (politično)satiričnega lista *Pavliha*, ki ga je leta 1870, daleč od zdrha in vplivov slovenske politike, a očitno tudi (pre)daleč od bralcev, urejal in izdajal Fran Levstik.

Levstik se je sklenil preseliti na Dunaj, ki je od leta 1848 gostil številne satirične liste, da bi pobegnul preveč vplivnim političnim voditeljem, spletkam in provincialni zatohlosti, ki pa ga je dohitela tudi tam, saj so njegovi zoprniki razširili govorice, da njegov *Pavliha* izhaja s pomočjo nemškutarško-vladnega »fonda za pluralizacijo

medijev« (*reptilskega fonda*). Premišljena čenča, ki ni bila povsem brez osnove (Levstik si je denar od deželnega predsednika Conrada resda sposodil, a zasebno), je zagotovo odvrnila nekaj bralcev in naročnikov. V letu, ko je svojo pot začel *Pavliha*, smo Slovenci premogli kar 4

satirične liste. *Pavliha*, ki ga je Levstik urejal po vzoru *Figara* ali *Floha*, je bil liberalno usmerjen, čeprav je urednik v njem šibal tako napake konzervativcev kot liberalcev. Da si s tem ni pridobival prijateljev niti med lastnimi političnimi sopotniki, je kajpak razumljivo. V brezkompromisnem Levstiku so kranjski politični mlakužarji videli grožnjo cvetočemu slogaštvu med staro- in mladoslaven- ci ter skupnemu nastopanju na deželnozborskih volitvah. Levstik je bil namreč za nediplomatsko in nepolitično vztrajanje pri programu *Zedinjene Slovenije* in boju za uveljavitev slovenskega jezika, s svojim radikalizmom pa je paradoksalno najbolj pomagal nemškutarskemu taboru, ki je z užitkom spremljal in izrabljal drobljenje in posledično slabitev slovenskih sil. Pretiranemu radikalizmu niso bili naklonjeni niti nepolitični rodoljubi in drugi »neobremenjeni« bralci, dodatne zamere pa si je *Pavliha* (Levstik) nakopal z obračunavanjem z nosilci nacionalne politike (urednikom *Slovenskega naroda* Tomšičem) – zlasti pa z dr. Valentinom Zarnikom, ki ga je ravno Levstik priporočal v izvolitev kot gorečega borca za slovenstvo, a mu je kasneje očital preveliko mlačnost in kompromisarstvo. Zavedna slovenska javnost se je namreč (upravičeno) bala, da bo petelinjenje in medsebojno obračunavanje tako oslabilo slovenske pozicije, da bodo Slovenci znova lahek plen politično močnejšim in spretnjšim kranjskim in drugim nemškutarjem.

Zagrenjeni Levstik je svojega *Pavliho* pokopal po samo sedmih številkah, v katerih pa je kljub neugodnim razmeram in metanju polen pod noge korektno opravil poslanstvo, ki si ga je zastavil ob začetku izdajanja svojega lista. Nekaj najodmevnejših *Pavlihovih* zgodb nam v knjigi predstavi tudi Globočnik, ki opis obravnave določenega problema v časniku dopolni z izčrpnim zgodovinskim ozadjem taistega, odločil pa se je še za portretiranje najpomembnejših akterjev *Pavlihove* zgodbe. Poleg Levstika nam Globočnik predstavi še Pavlihovega ilustratorja Kliča ter celo vrsto gostov njunih ostrih peres od Kluna, Grčarja in nepogrešljivega Dežmana pa vse do Bismarcka.

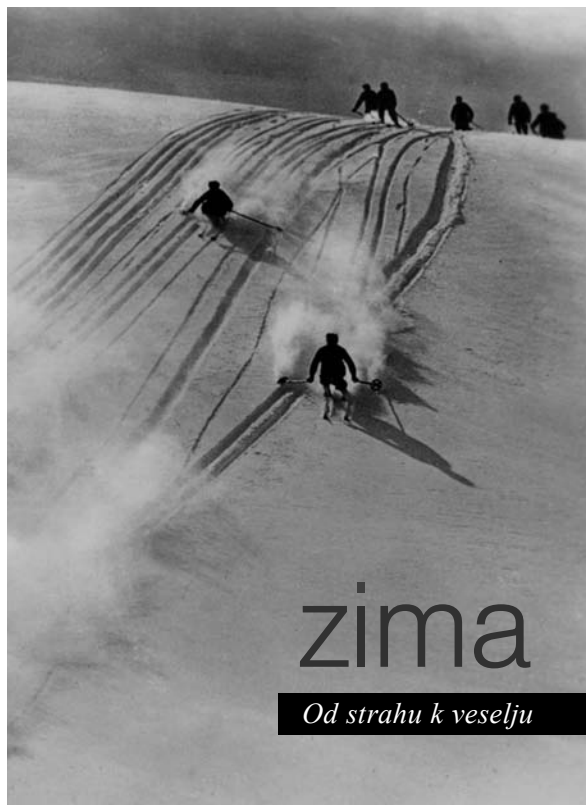
Tudi pričujoča Globočnikova študija ni klasičen, strogo zgodovinarski oris in analiza. Na povest o kratkem in težkem življenju enega izmed slovenskih satiričnih listov iz 19. stoletja se namreč lepi druga – resnejša in usodnejša zgodba o boju za afirmacijo slovenstva, ki jo je avtor zmožal zapisati skozi manj običajna, a zato nič manj ostra očala. *Pavliha* še po več kot sto letih nastavlja zrcalo slovenski politiki, ki ima tudi dandanes istega (najhujšega) sovražnika – samo sebe in je značajna le v svoji brezmejni neznačajnosti. In to je vredno moža.

Aleksander Žižek

Zima, zima bela ...

Borut Batagelj, **Zima: od strahu k veselju**. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2010. 40 strani.

»Zima, krasna alpska zima! Leto na leto smo te gledali, a videli te nismo. Ne za pečjo! Vsak pošten in 'zadovoljen Kranjec' dela tako – 'pridno vince pije in tobak kadi' tačas. Le nekaterim posebno krepostnim ljubiteljem narave, ki jim že nikakor drugače ne da žilica miru, je kvečjemu še dovoljena naporna tura – do 'Aleša' ali 'Slepega Janeza', če si Ljubljčan, Goričanom do 'Pevme', Celjanom do 'Grenadirja'. Kdor pa bi se držal teh principov, ta jim je planinski kozel, na katerega se strelja vsepovprek. Meščan sodi zimo po tem, kakor jo vidi v mestu: zlo, ovira prometu, kupi blata, brozga, mlake ... Taka je zima v mestu. – In v gorah? Kakšen razloček! Krasen zimski dan v planinah, kje je kdo pod solncem, ki vam opiše in oriše moč te bajne divote!«

S tem citatom iz *Planinskega vestnika* iz leta 1912 je avtor pospremil izdajo svojega razstavnega kataloga, ki pripoveduje o zimi, njeni lepoti na eni in o njenih nadlogah ter problemih na drugi strani. Najbolj zanimiva pri vsem tem je ravno kontroverznost zime, ki je avtorja spodbudila k razmišljanju in potopu v zgodovino. Postavil si je vprašanja, kot npr. kakšne so bile predstave o zimi v preteklosti? So se je ljudje veselili? Je bila osovražena? S svojo raziskavo je avtor skušal predstaviti spreminjajočo se paradigmo o predstavi zime v preteklosti. Delo je podkrepil tako s spisovnim kot fotografskih gradivom in se pri tem omejil na širše celjsko območje.

Sama razstava je postavljena v Zgodovinskem arhivu Celje, kjer si jo je (predvidoma do konca poletja 2011) še mogoče ogledati. Čeprav so razstave značilne bolj za muzeje, imamo tudi v arhivih izvirne, moderne razstave glede na sporočilo in pri tem ne gre zgolj za reciklirano prodajo starih zgodb, kot so npr. razstave ob kakšnih obletnicah in podobno. Pri arhivskih razstavah pa je po drugi strani – ob zavedanju ciljne publike obiskovalcev – še vedno potrebno gledati bolj ali manj tudi na to, da so lokalnega značaja, kajti smiselno je hkrati predstaviti predvsem gradivo, ki ga hrani arhiv.

Zgodovina zime je področje, ki se ga zgodovinarji doslej niso lotevali obravnavati. Tematika je bila vedno bolj zanimiva za etnologe, ki so se oz. se osredotočajo na praznovanja, šege, navade, oblačila itd. Pri predstavljeni študiji pa Batagelj dokazuje, da na »zgodovino zime« ne smemo gledati kot na vsakoletno statično ponavljajočo se zgodbo, ampak tudi kot na letni čas, ki je bil podvržen zgodovinskim procesom.

Zima je dolgo časa veljala za obdobje, ki so ga ljudje preživljali za štirimi stenami, bodisi doma ali pa v gostilnah, kavarnah, pa tudi v cenениh pajzlih in zakajenih beznicah. To je bil čas obiskovanja gledališč, koncertov in udeleževanja raznih plesov. Zima je bila razumljena tudi kot prinašalka influenc, bolezni, v literarnih prispevkih pa celo kot sinonim smrti. Takšna podoba zime je v slovenski meščanski družbi na prelomu iz 19. v 20. stoletje pričejala doživljati spremembe. Do strukturnih sprememb pa seveda ni prišlo kar čez noč in tudi vsi niso ta letni čas vzljubili kar tako. Podobno velja še danes, medtem ko je nekaterim zimski čas čaroben in

lep, ga drugi komaj »prebavljajo«. Kakorkoli, po mojem mnenju danes vseeno ni človeka, ki ne bi v zimi videl vsaj nekaj čarobnosti in romantike.

Na prelomu v 20. stoletje so k idilični podobi tega letnega časa in k novemu estetskemu odkritju zime prispevale tudi fotografije, ki so krasile voščilnice in časopisne priloge. Ljudje so se začeli z zimo zbliževati, niso se je več tako bali, temveč so začeli odkrivati njene radosti. Svoj prosti čas so slovenski meščani začeli preživljati tudi zunaj, v naravi in ne le v zakurjenih prostorih. Sankanje, drsanje in smučanje kot nova oblika zimskega športa in zabave so namreč ljudi zvaljali na prosto in spreminjali staro miselnost o zimi kot času zoprnega čakanja na pomlad za štirimi stenami. Ljudje so začeli siliti na prosto, se družiti na drsališčih, sankati, smučati in kepati ter uživati v toplih napitkih in prigrizkih ob prizoriščih zimskih dejavnosti. Kot zanimivost oz. kontrast novemu pogledu in doživljanju zime je bil že leta 1875 v Celju ustanovljen klub, ki je združeval družino uspešnih celjskih meščanov, poimenovali so se Nordpol klub. Družino je zima vsekakor navdihovala, svoj zimski avanturizem pa je klapa še vedno preživljala na povsem »klasičen« način. Člani kluba so namreč, sodeč po gradivu, ki ga hrani celjski arhiv, zimo uživali predvsem v topli gostilni, kjer so si raje pripovedovali zgodbe o podvigih osvajalcev severnega pola, kot da bi kaj podobnega doživljali sami na prostem.

Kakorkoli, zima naenkrat ni bila samo prinašalka bolezni, ampak se je pričela uveljavljati celo kot zdravniška. Rudolf Badjura, pionir poučevanja smučanja in pisec prvih slovenskih turističnih in planinskih vodnikov, je v svojih propagandnih opisih rad dodal, da so zimski športi odkrili ljudem čisto novi svet, »*kjer ti rudeče lica, krepí telo, pomlaja duša in srce poskakuje od radosti nad dosedaj nepoznano prijateljico in zdravnico zimo!*«

Za zaključek naj povem, da je, tako kot razstava, vreden branja tudi katalog. Bolj zahteven in nad to tematiko raziskovalno navdahnjen bralec bi si gotovo zaželel še, če bi bile v tekstu sprotne opombe in se ne bi bilo treba zadovoljiti zgolj s seznamom virov in literature na koncu kataloga. Drugače pa moram reči, da je besedilo izredno berljivo, prebereš ga na dušek in si za hip zaželiš, da bi bil zopet zimski čas ... Skratka, toplo priporočam.

Vesna Sirk

Angelske fantazme

Tatjana Rozman, **Pojočki kastrati – (zlo)rabljeno telo na odru**. Celje: Zgodovinsko društvo, 2010. 72 strani. (zgodovini.ce ; 10)

Ob besedi kastrat najprej pomislimo na pohabljeno moško telo, hkrati pa na božanski glas, ki so ga oboževale množice. Kastrati so svojevrsten fenomen, ki ga baročna miselnost postavi na piedestal opernih odrov in umetnega. Kljub temu, da so po eni strani predmet občudovanja širše publike zaradi svojega izjemnega in unikatnega glasu, so po drugi strani zaradi svoje telesne pohabljenosti stigmatizirani. Pred oznako nenravnosti in vulgarnosti pa jih varuje ravno njihov glas, ki predstavlja pojmovanje užitka.

Problematiko kastratov je podrobno preučila Tatjana Rozman, ki je v svojem delu pokazala, da kastrati niso bili zgolj obrobni zgodovinski pojav, temveč so s svojo pojavnostjo odražali »ozadje neke kulturne tradicije,«¹ ki se je kazala v preteklih pogledih na telo in telesno, v pojmovanju smrti in onostranstva ter v izrazito negativnem odnosu do ženske.

Oder, opera in gledališče že stoletja privabljajo množice, in ravno tisti ključen element, ki je magnet za obiskovalce, je človeško telo na odru. To telo odstira pričakovanja publike, ki izražajo obče sprejeti odnos do telesa. Rozmanova iz odnosa do kastratov analizira pojmovanje telesa v renesansi in baroku ter tako poišče razloge za njihovo izginotje v klasicizmu. In ravno eno izmed ključnih vprašanj, ki si jih zastavlja avtorica, je vprašanje, zakaj so bili kastrati v baroku sprejeti s takšnim občudovanjem in navdušenjem, klasicizem pa je njihov obstoj zavrnil. Vzpon kastratov v 18. stoletju, ki je hkrati pomenil tudi začetek njihovega konca namreč kaže ozadje moralnih in družbenih pojmovanj telesa. Kot nam pojasni avtorica, gre v primeru kastratov »za soočenje stare kulturne dediščine z novimi estetskimi merili.«²

Vprašanje spreminjajočih se pogledov na telo se neposredno povezuje tudi z odnosom do smrti in odnosom do ženskega telesa, kar neposredno vpliva na dvig kastratov. Smrt je še v času 13. stoletja zaznamovala ce-

lotno človekovo življenje, saj je bila njena ključna naloga usmerjati tok življenja ljudi. Zato ni presenetljivo, da so podobo smrti prikazovali v obliki odvrtnega gnijočega telesa, ki opozarja na človeško minljivost. Smrt je tako postala sredstvo discipliniranja in nadzora. Z mislijo na smrt in onostranstvo so ljudje namreč lahko nadzirali svoje življenje in ravnanje s telesom, kar jih bo popeljalo v blaženost. Rozmanova pojasni, da se negativna konotacija telesa, ki ga je treba nadzorovati in kaznovati, pri kastratih kaže v obratni luči, saj njihovo telo »pokaže na možnost neskončnega užitka.«³

Kakšna je torej bila vloga kastratov? Omenili smo že, da je kastrate v svoje središče postavila baročna opera, ki na oder ni mogla postaviti kakršnegakoli telesa, ki bi predstavljalo užitek. Barok na odru ni želel običajnih teles, želel je kastrate, ki so v svoji pojavnosti izražali kulturno dediščino preteklosti. Njihova telesa so morala poosebljati vzvišenost, elegantnost ter božanskost in se hkrati ločiti od njihove materialne substance. Kot navaja avtorica, »začetek opere radikalno zahteva simbolni suspenz telesa«⁴ ter se osredotoči predvsem na glas, ki je proizvod telesa. In tudi ta glas je moral biti nekaj posebnega, zato v poštev niso prišli niti moški niti ženski

¹ Tatjana Rozman: *Pojočki kastrati – (zlo)rabljeno telo na odru*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2010, str. 10.

² *Ibidem*, str. 5.

³ *Ibidem*, str. 18.

⁴ *Ibidem*, str. 29.

glasovi. To vlogo so zato prevzeli kastrati, ki so s svojo telesno pohabljenostjo imeli posebno funkcijo, in sicer so s kastracijo kot simbolno smrtjo bili pojmovani kot angelska bitja. In ravno njihovo telo predstavlja vez z onostranstvom, saj kastracija odvzame materialnost telesu, ki bi drugače izražalo vulgarnost. Kastrati tako ne zapeljujejo občinstva s svojim telesom, ki se je odreklo tostranstvu, temveč z božanskim angelskim glasom, ki vodi k užitku. Kot jih poimenuje avtorica, so kastrati angelske fantazme, ki s svojim glasom vzbujajo »asociacijo božanskega ugodja,«⁵ hkrati pa so kastrati tudi avtomati za proizvajanje izumetničenega božanskega glasu, ki jih enačijo z vrhunskimi glasbenimi skrinjicami.

Preteklih tendenc in zahtev torej ni bilo mogoče spregledati, zato je opera za svoje glavne akterje izbrala kastrate. Rozmanova si ob tem zastavlja vprašanje, zakaj prve operne pevke niso bile ženske. Pojav kastratov je namreč zaznamovan s stigmatizacijo žensk in njihovega telesa, kastrati pa so bili pojmovani kot sublimacije ženskega telesa. Žensko telo so namreč že od nekdaj enačili z objektom telesnega in čustvenega. Ženska s svojim telesom tudi v času renesanse predstavlja potencialno možnost greha, s čimer ogroža družbeni red in vzbuja nelagodje. Kot navaja zgodovinar Delumeau, na katerega se opira tudi avtorica, je strah pred ženskim telesom in njegovim čarom dobil tako velike razsežnosti, da lahko govorimo o diabolizaciji žensk.⁶ Posledično se odklonilen odnos do materialnega telesa enači z odnosom do žensk.

Kastrati so zatorej lahko bili edini vir oboževanja, saj so s tem, ko so se odrekli svoji spolni identiteti, ustvarili fantazmo angela. Kastrati so s svojo brezspolnostjo burili domišljijo, saj so hkrati na odru lahko sprejeli in izražali tudi spolno vlogo – v svojem petju so se namreč morali poistovetiti tako z moškimi kot z ženskimi vlogami. To potrjuje tudi avtorica, saj naj bi se glas kastratov »dokončno osvobodil spola, a je prav zato še toliko bolj usodno vpisan vanj.«⁷ Pojoči kastrati so torej bili produkt družbe, ki je v ospredju pred biološkimi dejstvi postavljala socialno vlogo spola. In ravno v spremembi socialnega konteksta avtorica utemelji enega izmed odgovorov, zakaj so oboževani kastrati nenadoma postali vulgarni.

Začetki modernega časa z razsvetljenstvom prinašajo korenite spremembe v odnosu do telesa. Če je nekdaj telo vzbujalo občutek nelagodja in odpora, postaja človekova podoba postopoma vse bolj transparentna. Kot pojasnjuje avtorica, »umetnost ne pomeni več videti,

ampak predvsem vedeti.«⁸ Nove norme oz. smernice v svoje središče namreč postavljajo znanstvena spoznanja o človeškem telesu in prepletajo umetnost z znanstvenimi merili prikazovanja človeških podob. Anatomoško razpiranje in razčlenjevanje človeka ima tako vedno večji vpliv tudi na umetnost. V ospredju tako ni več odnos do smrti, ki prehaja na simbolno raven, temveč človeško telo. Transparentnost zato postane ključna, saj je po mnenju avtorice edina pot k gotovosti, predvidljivosti in s tem k jasnosti ter navsezadnje varnosti. S transparentnostjo je povezan tudi estetski užitek, kateremu se v dobi razsvetljenstva odpira človeško telo. Telo z razvojem znanosti namreč postaja odprto človeški vednosti. Znanost, predvsem medicina, je tista, ki nastopi na mesto religije in odloča o normalnosti oz. odklonskosti človeškega telesa. Posledično se spremeni tudi odnos estetike do telesa, kajti samo zdravo telo je lahko pojmovano kot lepo.

Kaj nova spoznanja pomenijo za kastrate? Kastrat s svojim zlorabljenim telesom odstopa iz normalnosti in se obravnava kot umeten stvar, ki kvari podobo narave. Rozmanova pojasnjuje, da so kastrati tisti, ki rušijo koncept razsvetljenstva o jasnosti, sistematičnosti in preglednosti, s tem pa tudi predvidljivosti. Kastrati so v tej dobi označeni kot izumetničene in popačene nenaravne pojave, zato jih načela in tendence modernosti zavržejo, saj njihov obstoj, kot navaja avtorica, »preprosto ni v skladu z novimi pravili reda.«⁹ Tudi njihov glas, ki so ga v baročni umetnosti cenili kot božanskega, je v klasicizmu nenadoma zoprno, nenaraven in odbijajoč, skratka nezaželen.

Nekoč občudovani, nenadoma osovraženi. Kastrati, ki jih Rozmanova primerja tudi s pravimi modernimi zvezdniki, so tako z naraščajočim pomenom znanosti utonili v pozabo in postali del naše preteklosti. Vprašamo pa se lahko, ali je dandanes sploh kaj drugače? »Je zloraba telesa na odru res tako zelo pozabljena preteklost?«¹⁰ Ali morda sodobni zvezdniki pop kulture ne počnejo prav tega, kar je nekoč baročna umetnost naredila kastratom – njihova telesa so vedno bolj izumetničena, umetna in nenaravna. Center njihove pozornosti pa je predvsem glas, s katerim spravljajo množice v evforično razpoloženje, kar je bilo značilno tudi za kastrate. Vsekakor pa drži, da »danes telesom na odru ni prizaneseno nič manj kot nekoč kastratom.«¹¹

Tjaša Podvratnik

⁵ *Ibidem*, str. 18.

⁶ Delumeau, Jean (2003): *Strah na zapadu (od XIV do XVIII veka)*. Novi Sad, Izdavačka knjižara Zorana Stojadinovića, X. poglavje. V: Rozman (2010): *Pojočni kastrati – (zlo)rabljeno telo na odru*, str. 31.

⁷ *Ibidem*, str. 62.

⁸ *Ibidem*, str. 51.

⁹ *Ibidem*, str. 60.

¹⁰ *Ibidem*, str. 68.

¹¹ *Ibidem*, str. 69.

DA, naročam(o):

- izvod(ov) knjige: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR) [Zgodovini.ce 10]
- izvod(ov) knjige: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR) [Zgodovini.ce 9]
- izvod(ov) knjige: Janez Polajnar »**PFUJ! TO JE GERDO!**« (16 EUR) [Zgodovini.ce 8]
- izvod(ov) knjige: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR) [Zgodovini.ce 7]
- izvod(ov) knjige: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR) [Zgodovini.ce 6]
- izvod(ov) knjige: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR) [Zgodovini.ce 5]
- izvod(ov) zbornika: **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR) [Zgodovini.ce 4]
- izvod(ov) knjige: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENC, KAJ HOČEMO!** (16 EUR) [Zgodovini.ce 3]
- izvod(ov) knjige: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR) [Zgodovini.ce 2]
- izvod(ov) knjige: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR) [Zgodovini.ce 1]

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka:

Davčni zavezanec: DA NE (ustrezno označite)Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum:

Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, 3000 Celje

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek,
Tone Kregar, Dragan Matić, Andrej Pančur, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Glavni in odgovorni urednik: Janez Cvirn

Tehnični urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Slike na naslovnici:

Portret Avgušтина Dienersperga, neznan avtor, okoli leta 1800.
Izvirnik hrani Narodna galerija v Ljubljani. Foto Janko Dermastja.
© Narodna galerija, Ljubljana, 2011. Vse pravice pridržane.

Laško v letu 1833 (Arhiv Muzeja Laško)

Revija izhaja dvakrat letno

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498

Revija je uvrščena v podatkovno bazo EBSCOhost.
The journal is listed in the database EBSCOhost.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts in America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19,00 €, za študente 13,00 €.
Cena posamezne številke v prosti prodaji je 11,00 €.

Naročniška služba:
Marija Počivavšek; 041 727289; marija.pocivavsek@guest.arnes.si